T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER DOKTORA PROGRAMI

KÜRESEL YÖNETİŞİM BAĞLAMINDA SİLAHLARIN KONTROLÜNE İLİŞKİN ULUSLARARASI İLKELER VE UYGULAMALAR BAKIMINDAN KONVANSİYONEL SİLAHLARIN DURUMU

Doktora Tezi

İBRAHİM TEKEŞ

İstanbul, 2025

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER DOKTORA PROGRAMI

KÜRESEL YÖNETİŞİM BAĞLAMINDA SİLAHLARIN KONTROLÜNE İLİŞKİN ULUSLARARASI İLKELER VE UYGULAMALAR BAKIMINDAN KONVANSİYONEL SİLAHLARIN DURUMU

Doktora Tezi

İBRAHİM TEKEŞ

Tez Savunma Jürisi

1. Tez Danışmanı: Prof. Dr. Emre ERŞEN
2. Üye: Prof. Dr. Emel PARLAR DAL
3. Üye: Doç. Dr. Mehmet Cem OĞULTÜRK
4. Üye: Doç. Dr. Ayşe Nur ÇETİNOĞLU HARUNOĞLU
5. Üye: Doç. Dr. Necibe Nevra ESENTÜRK

İstanbul, 2025

ÖZET

Bu tez, küresel yönetişim bağlamında silahların kontrolüne ilişkin uluslararası ilkeler ve uygulamalar açısından konvansiyonel silahların mevcut durumunu incelemektedir. Silahlanmanın savaşların önde gelen nedenlerinden birisi olduğunu ve silahların kontrolüne ilişkin çabaların insanlık tarihi kadar eski olduğunu savunan tezin ana amaçları arasında konvansiyonel silahların kontrolü rejiminin özelliklerini ortaya koymak, bu rejimin özellikle son on yılda yıprandığına yönelik iddiaları test etmek, konvansiyonel silahların nükleer ve diğer silah türlerinden farklarını açıklamak ve Soğuk Savaş sonrası bu alanda yaşanan dönüşümü ve başarı/başarısızlık kriterlerini belirlemek yer almaktadır.

Tezin teorik çerçevesi için "küresel güvenlik yönetişimi" kavramından yararlanılmaktadır. Ayrıca nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlar gibi kitle imha silahları tezin kapsamı dışında bırakılmakta, bu silah türlerine sadece genel hatlarıyla değinilmektedir. Tezin alt bölümleri ise küresel yönetişimden güvenlik yönetişimine uzanan kuramsal çerçeveyi, güncel silah kontrolü düzenlemelerini ve vaka incelemelerini değerlendirmektedir.

Bu tez, "süreç izleme" yöntemini kullanarak iki temel vakayı karşılaştırmalı olarak ele almaktadır: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması'nın (AKKA) imzalanmasıyla sonuçlanan “başarılı” süreç ile Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinin ardından başlayan ve 2022'de Ukrayna’yı işgaliyle sonuçlanan “başarısız” süreç. Bu karşılaştırma, silahların kontrolü süreçlerinin başarısını etkileyen faktörleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Tez ayrıca AKKA'nın tarihsel bağlamını ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’nın (AGİT) faaliyetlerini incelemekte; konvansiyonel silahlar alanında büyük güçler arasındaki kontrol mekanizmasının çöktüğünü ve AGİT’in bir küresel yönetişim aktörü olarak etkisini yitirdiğini iddia etmektedir.

Bu tez, uluslararası ve ulusal güvenlik politikalarının daha etkin analiz edilmesine ve silahların kontrolüne yönelik politika geliştirme süreçlerine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Literatüre sunduğu en önemli katkı ise Türkçe kaynaklarda eksikliği hissedilen konvansiyonel silahların kontrolü alanındaki kapsamlı çalışmaların açığını kapatmaktır. Uluslararası anlamda ise güvenlik yönetişimi çerçevesinde konuyu ele alması ve karşılaştırmalı iki vakayla güncel gelişmeleri değerlendirmesi nedeniyle literatüre katkı yapmaktadır Son yıllarda artan küresel askeri harcamalar ve konvansiyonel silahlanma eğilimleri göz önünde bulundurulduğunda, bu tez söz konusu düzenlemelerin zayıflamasının uluslararası güvenlik üzerindeki olası etkilerini de kapsamlı biçimde değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Silahların Kontrolü, Konvansiyonel Silahlar, AKKA, Küresel Güvenlik Yönetişimi

ABSTRACT

This thesis examines the current status of conventional weapons in terms of international principles and practices related to arms control within the context of global governance. Arguing that armament is one of the leading causes of wars and that efforts to control weapons date back to the history of humanity, the thesis aims to identify the characteristics of the conventional arms control regime, test claims that this regime has particularly eroded over the past decade, explain the differences between conventional weapons and nuclear and other types of weapons, and determine the post–Cold War transformations in this field along with the criteria for success and failure.

The theoretical framework of the thesis is based on the concept of "global security governance." Furthermore, weapons of mass destruction such as nuclear, biological, and chemical weapons are excluded from the main scope of the thesis and are only addressed in general terms. The subchapters of the thesis evaluate the theoretical framework spanning from global governance to security governance, current arms control regulations, and case studies.

Using the "process tracing" method, this thesis comparatively examines two main cases: the "successful" process resulting in the signing of the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE Treaty) and the "failed" process that began following Russia's annexation of Crimea and culminated in the 2022 invasion of Ukraine. This comparison aims to analyze the factors affecting the success of arms control processes. The thesis also investigates the historical context of the CFE Treaty and the activities of the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), arguing that the control mechanism among great powers in the field of conventional weapons has collapsed and that the OSCE has lost its effectiveness as a global governance actor.

This thesis seeks to contribute to more effective analyses of international and national security policies and to the development of arms control-related policy processes. Its most significant contribution to the literature is filling the gap in comprehensive studies on conventional arms control in Turkish-language sources. On an international level, it contributes by addressing the subject within the framework of security governance and by evaluating recent developments through a comparative study of two cases. Considering the recent rise in global military expenditures and trends in conventional armament, the thesis also provides a comprehensive assessment of the potential impacts of the weakening of these regulations on international security.

Keywords: Arms Control, Conventional Weapons, CFE Treaty, Global Security Governance

TEŞEKKÜR

Zorlu akademik çalışmalarımın en üst düzeyini temsil eden bu doktora tezinin, savunma ve silahların kontrolü alanındaki literatüre ve politika yapımına katkı yapmasını temenni ediyorum. Akademik çalışmalarımı yıllardır gerek kamu gerekse de özel sektördeki yöneticilik görevlerim ile birlikte yürütmeye çalıştım ve bu durum beni doğal olarak çok yönlü ve disiplinli olmaya sevk etmiş oldu.

Bu doktora tezinin hazırlanması sürecinde öncelikle en az benim kadar emek veren tez danışmanım Prof. Dr. Emre ERŞEN ile değerli tavsiyeleriyle tezin her aşamasında beni doğru şekilde yönlendiren tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Emel PARLAR DAL ve Doç. Dr. Mehmet Cem OĞULTÜRK'e teşekkür etmek isterim.

Ayrıca tez çalışmalarım boyunca benden desteklerini esirgemeyen sevgili aileme ve başta S. A. olmak üzere arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Son olarak mülakat davetimi kabul ederek bana zaman ayırdıkları ve görüşleriyle tezime katkı sağladıkları için Sıtkı EGELİ, Alper COŞKUN, Arda MEVLÜTOĞLU, Mehmet Fatih CEYLAN, Rose GOTTEMOELLER, Giray SADIK ve Dışişleri Bakanlığı'nda görevli diplomatımıza çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET……**i**
ABSTRACT……**ii**
TEŞEKKÜR……**iii**
İÇİNDEKİLER……**iv**
TABLO, ŞEKİL VE HARİTALAR……**v**
KISALTMALAR……**vi**

1. GİRİŞ……**1**

2. KÜRESEL YÖNETİŞİMDEN GÜVENLİK YÖNETİŞİMİNE: KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE……**13**
2.1. Küresel Yönetişimin Tarihsel Gelişimi: Milletler Cemiyeti'nden Birleşmiş Milletler'e……13
2.1.1. Küresel Yönetişimin Esasları……25
2.1.2. Küresel Yönetişimin Aktörleri……28
2.1.3. Küresel Yönetişim Modelleri ve Teorik Yaklaşımlar……31
2.1.4. Küresel Yönetişimde Öne Çıkan Konu Alanları……36
2.1.5. Küresel Yönetişimin Sınırlılıkları……39
2.2. Güvenlik Yönetişimi……42
2.2.1. Güvenlik Yönetişiminin Aktörleri……44
2.2.2. BM'nin Güvenlik Yönetişimindeki Yeri……50
2.2.3. Avrupa Merkezli Örgütler ve Güvenlik Yönetişimi……58

3. GÜNCEL SİLAHLARIN KONTROLÜ DÜZENLEMELERİ VE KÜRESEL SİLAH KONTROLÜ REJİMİNE ETKİLERİ……**60**
3.1. Silahların Kontrolü: Kavramsal Çerçeve……60
3.1.1. Şartlar ve Yöntemler……63
3.1.2. Teknoloji ……66
3.2. Konvansiyonel Silahlar: Tanım ve Sınıflandırma……68
3.3. Silahların Kontrolü Alanında Uluslararası Düzenlemeler……73
3.3.1. Uluslararası Anlaşmalar ve Düzenlemeler……78

4. KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ: AKKA SÜRECİ VE RUSYA-UKRAYNA KRİZİ……**110**
4.1. Bir Başarı Örneği Olarak AKKA Süreci……110
4.1.1. Tarihsel Bağlam……110
4.1.2. AKKA Müzakereleri……115
4.1.3. AKKA Sürecinin Başarıyla Sonuçlanmasına Etki Eden Faktörler……119
4.2. Bir Başarısızlık Örneği Olarak Rusya-Ukrayna Savaşı Süreci……124
4.2.1. Tarihsel Bağlam ve Gelişmeler ……124
4.2.2. Rusya-Ukrayna Savaşına Giden Süreçte Başarısızlığa Etki Eden Faktörler……139
4.3. İki Sürecin Karşılaştırılması……147
4.4. Dünyada Silahların Kontrolü ve Silahsızlanmanın Geleceği……151

5. SONUÇ……**158**

KAYNAKÇA……**168**

EK……**198**

TABLO, ŞEKİL VE HARİTALAR

Tablo 1. AKKA Süreci ile Rusya-Ukrayna Savaşı Sürecinin Karşılaştırması…….151
Tablo 2. Dünyada En Çok Silah İhracat Eden Ülkeler…….152
Tablo 3. Çin'in Taraf Olduğu Anlaşmalar……...156

Şekil 1. Güvenlik Yönetişiminin Aktörleri……44
Şekil 2. BM Silahsızlanma Kuruluşları…….53
Şekil 3. Silahların Kontrolü Düzenlemelerinin Statüleri……...76

Harita 1. AKKA Uygulama Alanı……..114

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABM	Anti Balistik Füze Anlaşması
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AIDS	Acquired Immunedeficiency Syndrome
AKKA	Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması
AKKA-1/A	AKKA Personel Gücü Anlaşması
AKKUM	Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Müzakereleri
ASEAN	Association of South East Asian Nations
ATTU	Atlantic to the Ural Mountains
BM	Birleşmiş Milletler
BWC	Biyolojik Silahlar Sözleşmesi
CBD	Biyolojik Çeşitlilik Konvansiyonu
CFE	Conventional Armed Forces in Europe
CFR	Council on Foreign Relations
CITES	Tehlike Altındaki Türlerin Uluslararası Ticareti Konvansiyonu
CSBM	Confidence and Security-Building Measures (Güven ve Güvenlik Arttırıcı Önlemler)
CSTO	Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
CTBT	Kapsamlı Nükleer Silahların Testinin Yasaklanması Anl.
Der.	Derleyen
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
Ed.	Editör
FAO	Uluslararası Gıda ve Tarım Örgütü
FDI	Foreign Direct Investment
FSC	Orman Yönetim Konseyi
HIV	Human Immunodeficiency Virus
IAEA	Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
IASC	Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi
ICAO	Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü
ICG	Uluslararası Kriz Grubu
IFAD	Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	Uluslararası Para Fonu
IMO	Uluslararası Denizcilik Örgütü
INF	Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty (Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması)
ITU	Uluslararası Telekomünikasyon Birliği
MC	Milletler Cemiyeti
NAFTA	North Atlantic Free Trade Agreement
NATO	Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü

NGO	Hükümet Dışı Kuruluşlar
NPT	Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması
NTI	Nükleer Tehdit İnisiyatifi
OECD	Organization For Economic Cooperation And Development
OSCE	Organization for Security and Cooperation in Europe
Oxfam	Kıtlıkla Mücadele Örgütü
PTBT	Kısmi Test Yasaklama Anlaşması
R2P	Koruma Sorumluluğu
RF	Rusya Federasyonu
S&P	Standard & Poors
SALT	Strategic Arms Limitation Talks
SIPRI	Stockholm International Peace and Research Institute (Stokholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
START	Strategic Arms Reduction Treaty (Stratejik Silahların İndirimi Anlaşması)
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
U/AKKA	Uyarlanmış Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması
UAEK	Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
UCM	Uluslararası Ceza Mahkemesi
UN	United Nations
UNDP	BM Kalkınma Programı
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNEP	Birleşmiş Milletler Çevre Programı
UNIDO	BM Sanayi Kalkınma Örgütü
UNIDIR	BM Silahsızlanma Araştırmaları Enstitüsü
UNODA	BM Silahsızlanma İşleri Ofisi
UNSC	BM Güvenlik Konseyi
UNWTO	Dünya Turizm Örgütü
UPU	Evrensel Posta Birliği
VB	Viyana Belgesi
VP	Varşova Paktı
WIPO	Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü
WMO	Dünya Meteoroloji Örgütü
WWF	Doğa İçin Dünya Fonu
ZMA	Zırhlı Muharebe Aracı
ZPT	Zırhlı Personel Taşıyıcı

1. GİRİŞ

Savaşların tarihi incelendiğinde, silahlanmanın önde gelen savaş sebeplerinden birisi olduğu görülmektedir. Aslında çoğu zaman devletler için silahlanmanın ekonomik maliyeti tıpkı savaşın maliyeti gibi oldukça yüksektir. Bu durumda devletler açısından silahlanmadan kaçınmak için bir araya gelip anlaşmak daha mantıklı görünüyor olsa da silahlanmanın her zaman ve dünyanın her bölgesinde öncelikli sorunlardan birisi olduğu görülmektedir. Ancak silahlanma kadar bu sorunu ortadan kaldırmayı hedefleyen "silahsızlanma" ya da bu sorunun etkilerini hafifletmeyi ve kısıtlamayı amaç edinen "silahların kontrolü" çabaları da insanlık tarihi kadar eskidir. Literatürde her ne kadar silahların kontrolü çabalarının ilk olarak patlayıcı mühimmat kullanımını kısıtlayan 1868 Saint Petersburg Bildirgesi'yle başladığı kabul edilse de henüz M.Ö. 7'nci yüzyılda Antik Yunanistan'da kutsal yerler ve tapınaklar etrafındaki rakip şehir devletleri arasında savaşa sebebiyet vermeden güvenliği sağlamayı hedefleyen bir düzenleme olan "Amfitikyonik Ligler" (Komşular Birliği) örneğine bakılırsa, bu alandaki çabaların çok eski tarihlerden beri politika yapıcıların gündeminde olduğu anlaşılmaktadır.

Genelde anarşik bir uluslararası sistemde birbirine rakip/hasım devletler arasında güvene dayalı ve şeffaf bir ilişki inşa edip bu ilişkinin zaman içinde kurumsallaştırılarak sürdürülebilir kılınmasını amaç edinen silahların kontrolü her zaman değil, ancak belli zamanlarda başarıya ulaşabilen bir araçtır. Ancak başarıya ulaştığı durumlarda oldukça etkili sonuçlar doğurabilmektedir. Örneğin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) lideri Mihail Gorbaçov'un Aralık 1988'de Sovyet ordusundaki asker sayısını iki yıl içinde yüzde 10 oranında azaltma ve Doğu Avrupa cephesinden 500.000 asker ve 5.000 bine yakın tank ve ağır top ile 800 savaş uçağını çekme kararı alması, hem konvansiyonel silahlar alanında, hem de uluslararası ilişkiler tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Nitekim Ural Dağları'ndan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan oldukça geniş bir bölgede konuşlandırılabilecek asker ve silah sayısına önemli sınırlamalar getiren bu karar, Soğuk Savaş'ın sona ermesine ve Avrupa'daki güvenlik dinamiklerinin yeniden şekillenmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu karar ayrıca NATO ve Varşova Paktı arasındaki askeri yığınaklar arasında da bir denge kurmuş ve karşılıklı güven artırıcı önlemlerin alınması için zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, askeri kuvvetlerin azaltılması taraflar arasındaki güveni pekiştirmiş ve olası çatışmaların önüne geçmiştir. Öte yandan Gorbaçov'un kararı 1990 yılında imzalanan Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması (AKKA) gibi önemli silahların kontrolü anlaşmalarının hayata geçirilmesine de katkı sağlamıştır. AKKA ile Doğu ve Batı Avrupa'daki konvansiyonel silahlar sayısal olarak sınırlandırılmıştır. SSCB'nin Doğu Avrupa'dan asker çekme kararı da bu tür

anlaşmaların uygulanabilirliğini ve etkinliğini artırmıştır. Sonuç olarak tarafları AKKA'yı imzalamaya sevk eden silahların kontrolü süreci Soğuk Savaş'ın sona ermesinde ve yeni bir uluslararası güvenlik mimarisinin şekillenmesinde bir dönüm noktası olmuştur.

Bu tez çalışmasının temel araştırma soruları aşağıdaki gibidir:

- Dünyadaki konvansiyonel silahların kontrolü rejiminin temel özellikleri nedir?
- Konvansiyonel silahların kontrolü rejiminin nükleer ve diğer tür silahların kontrolü rejiminden farkları nelerdir?
- Soğuk Savaş döneminde Batı ile Doğu bloğu arasında belli bir ölçüde işleyen ve bu sayede en azından bir Üçüncü Dünya Savaşı yaşanmadan dünyayı 21. yüzyıla taşımayı başaran silahların kontrolü rejimi Soğuk Savaş sonrası dönemde nasıl dönüşmüştür?
- Klasik silahların kontrol rejiminin dönüşümünü uluslararası ilişkiler teorileri açısından hangi yaklaşım en iyi şekilde açıklamaktadır?
- Konvansiyonel silahların kontrolü konusunda bugüne kadar uluslararası anlamda atılan adımlar ne ölçüde başarılı olmuştur? Başarı ve/veya başarısızlık durumu hangi faktörler ışığında açıklanabilir?

Bu sorulara cevap ararken tezin teorik çerçevesi "küresel güvenlik yönetişimi" kavramına dayanmaktadır. Küresel güvenlik ortamında iki ya da daha fazla devletin bir araya gelerek stratejik müzakereler ve güven inşası ile kurumsal hale getirip sürdürülebilir kıldıkları silahların kontrolü rejiminin aslında küresel yönetişimin (*global governance*) bir alanı olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla sahadaki gözlem, yani klasik silahların kontrolünün yıpranması (çöküşü ya da zayıflaması) üzerinden tümevarımcı bir yaklaşımla (sahadaki gözlemden teoriye) küresel güvenlik yönetişimi alanındaki teorilerin bu değişimi açıklama güçlerini test etmek mümkündür.

Tezde ayrıca iki temel vaka ışığında "süreç izleme" yöntemi kullanılmaktadır. Doğu ve Batı blokları arasında 1990 yılında AKKA'nın imzalanması ile sonuçlanan ve bu anlamda silahların kontrolü alanında bir "başarı" örneği olarak kabul edilen süreç ile Batı ve Rusya arasında 2014'te Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı sonrasında gerçekleşen ve nihai olarak Rusya'nın 2022'de Ukrayna'yı işgali ile neticelenen ve bu anlamda bir "başarısızlık" örneği olarak kabul edilen süreç karşılaştırmalı şekilde incelenecektir. Bu iki süreci etkileyen gelişmeler, görüşmeler, açıklamalar, diplomatik zirveler, askeri manevralar ve anlaşmalar detaylı şekilde incelenerek biri başarılı, öteki başarısız olarak tanımlanan iki örneğin özellikleri

ortaya konulacak ve böylece silahların kontrolü alanında sonuca etki eden faktörlerin tespit edilmesi kolaylaşacaktır.

Süreç izleme (*process tracing*) yöntemi, 1960'lı yıllarda bilişsel psikoloji alanında ortaya çıkmış, zaman içinde Alexander George gibi araştırmacıların çalışmalarıyla sosyal bilimlerin tüm alanlarında yaygınlık kazanmıştır. Başlangıçta daha çok birey seviyesinde analizler için kullanılırken zaman içinde toplum ve devlet seviyesinde analizler ve araştırmalar için de kullanılmıştır. Özellikle tarih araştırmalarında öne çıkan süreç izleme yöntemi, meydana gelmiş bir olayın açıklamasını yapmak amacıyla bu olayın arka planını, gelişimini ve olası sebeplerini ortaya koymayı ve anlamlandırmayı hedeflemektedir (Bennet & Checkel 2015, 6). Bu yöntemde belirli bir zaman aralığı içinde resmi ve gayri resmi açıklamalar takip edilerek süreç boyunca gelişmelerin seyri tahlil edilir. Elde edilen verinin doğru anlamlandırılması hususunda ise David Collier gibi alan araştırmacılarının da ortaya koyduğu gibi, nicel analiz yöntemlerinin eksik kaldığı kısımları tamamlama amacıyla süreç izleme yöntemi uygulanmaktadır. Ancak bu yöntemde bazı verilerin taraflarca açıklanmaması veya gizli tutulması gibi nedenlere bağlı olarak, araştırma sonucuna etki eden birtakım önemli gelişmelerin değerlendirilememesi gibi bir sınırlılık da bulunmaktadır (Collier 2011, 824-825).

Alexander George ve Andrew Bennett'e göre süreç izleme yöntemi, bağımsız bir değişken (veya değişkenler) ile bağımlı değişkenin sonucu arasındaki ara nedensel süreci ve mekanizmayı ortaya koymayı amaçlamaktadır (George & Bennett 2005, 6; 206). Yazarlar ayrıca bir teorinin bir vakayı açıklamak kullanılabilmesi için görünürdeki nedensel sürecin, o vakadaki ara değişkenlerin gerçekten mevcut olup olmadığını test etme gerekliliğine dikkat çekmektedir. Bunun için arşiv belgelerinin, röportaj dökümlerinin ve diğer birincil veya ikincil kaynakların doğru şekilde kullanılması önemlidir.

Süreç izleme yönteminin alt kategorilerine bakılacak olursa genel açıklama, detaylı anlatı, analitik açıklama ve hipotezlerin ve genellemelerin kullanımı gibi farklı yöntemlerden bahsetmek mümkündür. Ancak bu yöntemlerden hangisinin kullanıldığından bağımsız olarak, süreç izleme yönteminin kendi içinde iki sınırlılığı vardır; birincisi elde edilen kanıtların iddia edilen teori kadar başka bir teoriyi de aynı anda destekleyebilmesi durumu, ikincisi ise bu yöntemin etkili bir çıkarımı ancak mevcut faktörlerle ortaya çıkan sonuçlar arasında güçlü bir bağ sunması şartıyla sağlaması sorunudur. Birinci sorunun kökeninde, çıkarımların hangi anlama geldiğinin açıkça ortaya koyma ihtiyacı yatmaktadır. Dolayısıyla araştırmacı bir konuyu ele alırken hangi çıkarımın rastlantı olduğunu, hangi çıkarımın nedensel bağlara sahip olduğunu iyi tespit etmelidir. İkinci sınırlılığın kaynağı ise bir çıkarıma varırken izlenen olayların çoğu o

çıkarımı destekler mahiyette olsa bile, sıralı olaylardan önemli birisinin çıkarımı desteklememesi veya tam ters anlama gelmesi teoriyi zayıflatacaktır. George ve Bennett'ın bu konuda önerisi, karşılaştırılan iki veya daha fazla benzer vakada bağımsız değişkenlerin incelenmesinin ardından etkisiz olan değişkenlerin denklemden çıkarılması ve böylece tutarlı bir sonuca ulaşılmasıdır (George & Bennett 2005, 405-433; 453).

Tezde kullanılan kaynaklara bakıldığında ise öncelikle silahların kontrolü bölümünde daha çok akademik makaleler ve kitaplar gibi ikincil kaynaklardan faydalanılmaktayken, silahsızlanma ve silahların kontrolü konusunda BM anlaşmalar veri tabanı gibi birincil kaynaklar kullanılmaktadır. Konvansiyonel silah türleri kısmında da yine birincil kaynak olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) ve Türkiye silahlı kuvvetlerinin resmi dokümanları, ikincil kaynak olarak ise ders kitaplarından yararlanılmıştır. Tezin vakaları karşılaştırmalı olarak incelediği bölümde ise strateji belgeleri, STK ve çeşitli devlet kurumlarının raporları, gazete, dergi ve televizyon haberlerinden faydalanılmıştır. Dolayısıyla tezin kaynakçasında birincil ve ikincil kaynaklar arasında bir denge gözetilmeye çalışılmıştır.

Tezde literatüre önemli bir katkı olarak, silahsızlanma ve silahların kontrolü alanında çoğunluğu Türkiye'den olmak üzere bazı uzmanlarla yapılan mülakatlara da yer verilmektedir. Uzmanların özellikle konvansiyonel silahların kontrolünün mevcut durumuna ve geleceğine dair görüşlerine tezde yer verilmiştir. Bu uzmanlar arasında uluslararası anlamda yayın yapan akademisyenlerin yanı sıra bizzat bu alanda diplomatik görev almış kişiler de yer almaktadır. Mülakatlar katılımcıların belli konulardaki serbest görüşlerini içeren yarı yapılandırılmış görüşme şeklinde ve çevrim içi olarak gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara yöneltilen sorulardan hariç olarak mülakatın ilerleyişine göre bazı ek sorular da yöneltilmiştir. Mülakat yapılan isimler ve mülakat tarihlerine kaynakçada ayrıca yer verilmiştir.

Bu tezin alana katkısına değinilecek olursa, konvansiyonel silahların kontrolüne dair anlaşma ve düzenlemelerle ilgili detaylı akademik çalışmaların Türkçe literatürde pek yer almadığı görülmektedir. Bu durum Türkiye'de konvansiyonel silahların kontrolü alanındaki akademik literatürde önemli bir eksiklik olduğuna işaret etmektedir. Nitekim YÖK Ulusal Merkezi veri tabanında yapılan araştırmanın da gösterdiği gibi, bugüne kadar doğrudan konvansiyonel silahların kontrolü konusunda Türkiye'de sadece bir yüksek lisans tezi yapılmış, ancak bu konuyla doğrudan ilgilenen herhangi bir doktora tezi yapılmamıştır. Genel olarak silahların kontrolüne yönelik birkaç tez çalışması ve bu konuda yayımlanmış birkaç makale, rapor ve gazete görüş yazısı dışında bu önemli konunun Türkiye'de ihmal edildiği

anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu tezin bulguları, mevcut silahların kontrolü düzenlemelerin yıpranma derecesini ve bu yıpranmaya neden olan faktörleri ortaya koyarak, özellikle Türkçe literatürdeki bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Türkiye'de konuyla ilgili yazılmış tezlerden kısaca bahsetmek gerekirse, 2003 yılında doktora tezi olarak Serdar Erdurmaz tarafından savunulan *Orta Doğudaki Kitle İmha Silahları, Silahların Kontrolü ve Türkiye* isimli çalışmanın bölgesel olarak Orta Doğu'daki nükleer, kimyasal ve biyolojik olmak üzere kitle imha silahlarını ele aldığı görülmektedir. Tezin ana iddiası Orta Doğu'da İsrail'in uluslararası baskıya maruz kalmadan nükleer silah edinmesi, Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin ABD'ye yakın dış politikaları gereği nükleer silah elde etmemeleri, ancak Irak, İran ve Suriye gibi ülkelerin kimyasal ve biyolojik silah edinme çabası içinde olduğudur. Tez ayrıca bu gelişmelerin Türkiye'ye etkilerini ele alınarak bazı askeri çözümler üzerinde durmaktadır (Erdurmaz, 2003).

Erkan Akdoğan tarafından yüksek lisans tezi olarak tamamlanan *21. Yüzyılda Yeni Silah Teknolojileri, Silahların Kontrolü ve Uluslararası Hukuk* adlı çalışmada ise uluslararası hukuk çerçevesinde silahların kontrolü ve anlaşmalar hukukunun gelişimi ve özellikleri, nükleer silahların kontrolüne dair anlaşmaların ve düzenlemelerin özeti ve kimyasal ve biyolojik silahlarla birlikte birkaç konvansiyonel silah anlaşması ele alınmaktadır. Tez özellikle silahların kontrolü ve silahsızlanma düzenlemelerinin nasıl farklı şekillerde yapıldığını aktarması bakımından literatüre katkı sağlamaktadır (Akdoğan, 2010).

2011 yılında Murat Özgan tarafından yüksek lisans tezi olarak tamamlanan *Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması ve Türkiye'ye Etkileri (1990–2010)* adlı çalışmada ise AKKA anlaşmasının tarihsel arka planı, anlaşmanın bileşenleri ve Türkiye'ye etkileri ele alınmıştır. AKKA'ya dair kapsamlı içeriği dolayısıyla alanla ilgili önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır (Özgan, 2011).

Dördüncü tez Hacı İsmail Boran tarafından yüksek lisans tezi olarak 2024 yılında tamamlanan *Çok Kutuplu Uluslararası Sistemde Silahların Kontrolü Rejimi: Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Anlaşması Örneği* adlı çalışmadır. Özgan'ın tezinin yapısına benzer olarak, silahların kontrolü rejimine yer vermekte ancak odağına Orta Menzilli Füzeler (INF) Anlaşması'nı almaktadır. Dolayısıyla tezde nükleer silahların kontrolü ile ilgili birkaç önemli uluslararası anlaşmadan birisi olan INF Anlaşması konusunda detaylı bir analiz sunulmaktadır (Boran, 2024).

Uluslararası literatürde konuyla ilgili önemli çalışmalara değinmek gerekirse, alanın en etkili eserlerinden birisi Thomas C. Schelling ve Morton H. Halperin'in *Strategy and Arms Control* adlı kitabıdır. Soğuk Savaş'ın erken dönemlerinde kaleme alınan bu çalışma, silahların kontrolünün yalnızca silahsızlanma anlamına gelmediğini, aynı zamanda istikrarı artırma ve nükleer savaş riskini azaltma aracı olarak da işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Yazarlar, caydırıcılık teorisi ile silahların kontrolünü birbirini tamamlayan kavramlar olarak ele almakta; karşılıklı savunmasızlığın silahların kontrolü anlaşmalarının temelini oluşturduğunu ve bu anlaşmaların yanlış hesaplamaları önleme, sürpriz saldırı riskini azaltma ile kriz anlarında tırmanmayı kontrol altına alma gibi kritik işlevleri bulunduğunu vurgulamaktadırlar.

Soğuk Savaş sonrası dönemde kaleme alınan bir diğer önemli eser olan Oliver Meier ve Christopher Daase'in *Arms Control in the 21st Century: Between Coercion and Cooperation* adlı çalışması, 21. yüzyılda silahların kontrolünün değişen yapısını ve karşılaştığı yeni zorlukları kapsamlı şekilde ele almaktadır. Kitap, Soğuk Savaş sonrası işbirliğine dayalı silahların kontrolü rejimlerinin neden zayıfladığını ve günümüzde mücadele ile işbirliği arasında gidip gelen gerilimli bir ortamın nasıl oluştuğunu incelemektedir. Yazarlar, nükleer silahların yayılması, yeni askeri teknolojilerin gelişimi, bölgesel çatışmaların artışı ve büyük güçler arasındaki rekabetin yeniden canlanması gibi faktörlerin geleneksel silahların kontrolü yaklaşımlarını nasıl etkilediğini ayrıntılı biçimde analiz etmektedir. Eser, silahların kontrolünün geleceği konusunda karamsar bir tablo çizmekle birlikte, yeni yaklaşımlar ve çok taraflı çabaların önemini de öne çıkarmaktadır. Bu yönüyle çalışma, silahların kontrolünün salt teknik bir konu olmaktan çıkıp, karmaşık jeopolitik ve stratejik dinamiklerin ayrılmaz bir parçası haline geldiğini göstermesi bakımından değerlidir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde kaleme alınan ve silahların kontrolünün tarihsel, teorik ve aktörsel boyutlarını konvansiyonel ve nükleer silah türlerini kapsayacak şekilde ele alan temel eserlerden biri de Robert E. Williams ve Paul R. Viotti'nin *Arms Control History, Theory, and Policy* kitabıdır. Bu çalışma, silahların kontrolünün tarihsel temellerini, teorik çerçevelerini ve politika uygulamalarını kapsamlı bir biçimde incelemektedir. Kitap, silahların kontrolünün sadece askeri bir mesele değil, aynı zamanda uluslararası ilişkiler, diplomasi ve güvenlik çalışmalarının ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgular. Yazarlar, Soğuk Savaş döneminde şekillenen caydırıcılık, istikrar ve şeffaflık gibi temel ilkeleri detaylandırarak, anlaşmaların müzakere süreçleri, uygulamadaki zorluklar ve uluslararası güvenlik üzerindeki etkilerini kapsamlı şekilde analiz etmektedir. Ayrıca kitap, silahlanma yarışlarının engellenmesi, çatışma riskinin azaltılması ve Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması'nda (AKKA) sıkça

gündeme gelen ve uygulama sayesinde sağlam bir yapı oluşturulmasını sağlayan güven artırıcı önlemlerin önemine özel vurgu yapmaktadır. Silahların kontrolünün çok boyutlu doğasını ve hem teorik hem pratik düzeydeki zorluklarını anlamak isteyen araştırmacılar için temel bir başvuru kaynağıdır.

Konvansiyonel silahlarla ilgili en güncel gelişmeleri doğrudan ele alan sınırlı sayıda çalışmadan birisi olan William E. Lippert'in "How Conventional Arms Control Failures Caused the Russo-Ukraine War" adlı makalesi ise Rusya-Ukrayna Savaşı'nın temel nedeninin Avrupa'daki konvansiyonel silahların kontrolü anlaşmalarındaki başarısızlıklar olduğunu ileri sürmektedir. Lippert, Rusya'nın NATO ile "istikrarlı bir askeri denge" kurma ve "bölünmez güvenlik" sağlama yönündeki tutarlı çabalarının, ittifakın genişlemesi ve artan askeri kapasitesi nedeniyle sürekli olarak engellendiğini savunur. Makalede, Rusya'nın NATO'nun yükselen gücünü doğrudan bir tehdit olarak algıladığı, bu nedenle yeni veya güncellenmiş anlaşmaları müzakere etme girişimlerinin tekrarlandığı ve bu çabaların Aralık 2021'de NATO ve ABD'ye sunulan ancak reddedilen önerilerle zirveye ulaştığı vurgulanmaktadır.

Konvansiyonel silahların kontrolü rejiminin krizine dair önemli bir çalışma olarak Simone Wisotzki ve Ulrich Kühn'ün "Crisis in Arms Control: An Introduction" başlıklı makalesi de öne çıkmaktadır. COVID-19 salgınının neden olduğu operasyonel aksaklıklardan, INF ve Açık Semalar gibi kilit anlaşmaların çöküşüne kadar uzanan çok yönlü zorlukları analiz eden yazarlar, yeniden canlanan büyük güç rekabeti ve yeni askeri teknolojilerin yükselişinin bu sorunları derinleştirdiğini ve hem nükleer hem de konvansiyonel silah kontrolünün geleceğini kararttığını belirtmektedirler. Makale, krizin genellikle olumsuz yanlarını kabul etmekle birlikte, bunun aynı zamanda bir değişim ve yenilik katalizörü olarak da işlev görebileceğini; özellikle Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle daha da karmaşıklaşan uluslararası güvenlik ortamında yeni anlaşmaların doğmasına zemin hazırlayabileceğini öne sürmektedir.

Son olarak, AKKA'yı müzakere eden bir aktörün perspektifinden anlamaya katkı sağlayan Thomas Graham'ın "The CFE Story: Tales From the Negotiating Table" adlı makalesi dikkat çekicidir. Önemli bir müzakereci tarafından kaleme alınan bu çalışma, anlaşmanın tarihsel bağlamını, yasal bağlayıcılığını ve askeri teçhizata beş coğrafi bölgede getirdiği sınırlamaları detaylandırmaktadır. Graham, anlaşmanın tarafları arasında benzeri görülmemiş şeffaflık ve doğrulama önlemlerini teşvik ederek Avrupa güvenliği ve istikrarını artırmadaki kritik rolüne vurgu yapar; böylece paylaşılan bir mutabakatla kolektif güvenlik potansiyelinin ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır.

Bu tezin uluslararası literatüre yaptığı katkıdan bahsetmek gerekirse uluslararası literatürde silahların kontrolünün mevcut durumu ile küresel güvenlik yönetişimi bağlantısının açıkça ortaya koyan bir çalışmanın bulunmaması dikkat çekmektedir. Ayrıca ABD-NATO-Rusya arasındaki mevcut ilişkilerde silahların kontrolünün rolü ihmal edilmiştir. Yukarıda bahsedilen Lippert'in makalesi bu konuyu ele almakla birlikte Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle sonuçlanan süreçteki diğer bazı önemli hususları gözardı etmektedir. Bu tez bu bakımdan da alana özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Öte yandan literatürde yer alan diğer çalışmalardan farklı olarak bu tez, uluslararası ve ulusal çalışmalarda belli bir düzeyde tartışılmış olan "nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların kontrolü ve yayılmasının önlenmesi" ve "balistik füzelerin kontrolü ve sınırlandırılması" konuları yerine "konvansiyonel silahların kontrolü" konusuna odaklanmaktadır. Stockholm Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) tarafından açıklanan "Uluslararası Silah Transferi Eğilimleri" raporuna göre 2023 yılında dünya genelinde konvansiyonel askeri harcamalar, üst üste dokuzuncu kez artış göstererek 2022'ye göre %6,7 oranda artmış ve 2,44 trilyon dolara ulaşmıştır (Tian vd. 2024). Yine 2009'dan bu yana ilk kez askeri harcamalar SIPRI tarafından tanımlanan beş coğrafi bölgenin hepsinde artmış ve özellikle Avrupa, Asya ve Okyanusya ile Orta Doğu'da büyük artışlar kaydedilmiştir (SIPRI, 2024). Kısacası son yıllarda küresel düzeyde bir "konvansiyonel silahlanma çılgınlığının" yaşandığı iddia edilmektedir (Boffey, 2024).

Bu tez aynı zamanda yeni dönemde konvansiyonel silahların kontrolüyle ilgili düzenlemelerin zemin kaybetmesinin uluslararası güvenlik üzerindeki olası etkilerini de değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, tezin Türkiye'nin konvansiyonel silahların kontrolü meselesine yönelik politikalarının geliştirilmesine de ışık tutacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, bu tezin ortaya koyacağı bulguların hem ulusal hem de uluslararası güvenlik politikalarının daha iyi analiz edilmesine yardımcı olacağı söylenebilir.

Daha önce de belirtildiği gibi tezin temel araştırma konusu konvansiyonel silahların kontrolü rejimi olduğu için nükleer, biyolojik ve kimyasal kitle imha silahları kontrolü araştırma kapsamı dışında bırakılmaktadır. Bu silah türlerine sadece silahların kontrolü sürecinin gelişiminin daha iyi anlaşılabilmesi için ayrıntıya girmeden ve genel olarak değinilmektedir. Tez ayrıca konvansiyonel silahların kontrolü rejiminin yıprandığına yönelik iddiaların son on yılda (özellikle de Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrasında) artmış olması nedeniyle, 2022 sonrası akademik literatüre de özel bir önem vermektedir. Öte yandan tez son dönemde ABD ve Rusya dışında Çin ve Hindistan gibi yeni aktörlerin başat rol oynamaya

başladığı çok aktörlü ve çok kutuplu küresel güvenlik ortamının giderek karmaşıklaştığı gerçeğini de göz önünde bulundurarak sadece ABD öncülüğündeki Batı bloğu ile Rusya arasındaki Doğu Avrupa-Karadeniz-Doğu Akdeniz-Kuzey Afrika bölgesindeki gelişmeleri etkileyen konvansiyonel silahların kontrolü süreçlerine odaklanmaktadır. Çin ve Hindistan gibi yükselen güçlerle diğer aktörler arasında dünyanın diğer bölgelerinde gerçekleşen konvansiyonel silahların kontrolü süreçlerine ise kısaca değinilmektir.

Bazı yazarlar dünyada silahların kontrolüne dair yaşanan olumsuz gelişmelere bağlı olarak silahların kontrolü mekanizmasının aslında "ölmüş olduğunu" iddia etmektedir (Ahmed 2024, Kühn 2020). Bu iddia ışığında bu tez konvansiyonel silahların kontrolüne yönelik düzenlemelerin iddia edildiği gibi tamamen ortadan kalkıp kalmadığını kapsamlı bir şekilde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Soğuk Savaş döneminde büyük oranda etkin bir şekilde işleyen silah kontrol rejimlerinin günümüzde nasıl bir dönüşüm geçirdiği, bu süreçte herhangi bir yıpranmaya uğrayıp uğramadığı ve bu sürecin nereye doğru evrildiği tezin ana araştırma soruları arasında yer almaktadır. Çalışmanın sonraki bölümlerinde daha detaylı olarak incelenen birtakım bölgesel ve küresel gelişmelerin de işaret ettiği gibi söz konusu mekanizmada bir yıpranma mevcut ise bu durumun olası nedenlerini ve bu sürece katkıda bulunan unsurları açığa çıkarmak da bu tezin temel odak noktalarından birisidir. Bu bağlamda tezin sadece uluslararası güvenlik politikalarının şekillenmesi anlamında değil, konvansiyonel silahların kontrolünün sürdürülebilirliği ve etkinliği için gerekli olan düzenlemelerin yeniden değerlendirilmesi anlamında da ilgili literatüre katkı yapması amaçlanmaktadır.

Bu bağlamda, tez kapsamında ortaya konan hipotezler aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:

1) Dünyadaki büyük güçler arasında özellikle konvansiyonel silahlara yönelik uygulanan silahların kontrolü mekanizması büyük ölçüde çökme noktasına gelmiştir.
2) Küresel bir yönetişim aktörü olan AGİT, AKKA ve bağlantılı anlaşmaların etkisiz kalması sebebiyle etkinliğini önemli ölçüde yitirmiştir.
3) Silahların kontrolü alanı, varoluşsal bir önemi haiz olması nedeniyle realist yani ulusal çıkarlarını önceleyen bir yaklaşıma göre şekillenmekte olup, bu nedenle küresel yönetişim açısından hükümetlerarası model bu olguyu en iyi biçimde açıklamaktadır.

Çalışmanın kapsamına değinmek gerekirse; araştırmanın temel odağı konvansiyonel silahların kontrolü rejimi olduğundan, daha önce de belirtildiği gibi nükleer, biyolojik ve

kimyasal silahların kontrolü alanı çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu alanlar ancak silah kontrolü sürecinin genel gelişimini daha iyi kavrayabilmek adına yüzeysel ve genel hatlarıyla ele alınacaktır. Zamansal perspektiften bakıldığında ise konvansiyonel silahların kontrol rejiminin yıprandığına dair iddialardaki artış özellikle son on yıl içinde ve özellikle de 2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrası belirginleşmiştir. Bu nedenle konvansiyonel silahların kontrolü rejiminin son dönemde neden zayıfladığı veya çöktüğünü anlamaya yönelik temel kaynakları öncelikli olarak 2022 sonrası dönemi kapsamaktadır. Bu bağlamda Soğuk Savaş dönemine yoğunlaşan ve güncelliğini yitirmiş çalışmalar bilinçli olarak araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Ayrıca, ABD ve Rusya dışındaki aktörler arasında başta Çin ve Hindistan olmak üzere yeni güçlerin ön plana çıktığı çok aktörlü ve çok kutuplu küresel güvenlik ortamının giderek karmaşıklaştığı görülmektedir. Bu çalışma, araştırmanın tutarlılığını sağlamak amacıyla, özellikle ABD öncülüğündeki Batı bloğu ile Rusya arasındaki Doğu Avrupa, Karadeniz, Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika bölgelerinde etkili olan konvansiyonel silah kontrol süreçlerine odaklanacaktır. Çin, Hindistan gibi diğer aktörlerin yer aldığı farklı coğrafyalarda gerçekleşen konvansiyonel silah kontrol süreçlerine ise yüzeysel bir biçimde değinilecektir.

Tez, giriş ve sonuç bölümleri haricinde üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde teorik tartışmalara yer verilmekte ve "silahların kontrolü rejimi"nin "küresel yönetişim" ve özellikle de "küresel güvenlik yönetişimi" ışığında ele alınması amaçlanmaktadır. Bu amaçla öncelikli olarak küresel yönetişimin tarihsel olarak Milletler Cemiyeti'nden (MC) Birleşmiş Milletler'e (BM) ne tür aşamalar kaydettiği incelenmekte, ardından küresel yönetişimin esasları, aktörleri, konu alanları ve sınırlılıklarına yer verilmektedir. Bu bölümde ayrıca küresel yönetişim modelleri ve teorik yaklaşımlar da tartışılmaktadır. Ulusal hükümetlerin karar alma sürecinde etkin olduğu "hükümetlerarası model", teknokratların etkin olduğu "hükümetaşırı model" ve devlet dışındaki aktörlerin daha belirleyici olduğu "ulusaşırı model" küresel yönetişim modelleri arasında öne çıkan en önemli üç modeldir. Ayrıca uluslararası ilişkiler teorilerinin küresel yönetişime ilişkin iddiaları da kurumsalcılık, ulusötecilik, kozmopolitanizm, Marksizm, feminizm ve reddiyecilik gibi farklı perspektifler ışığında değerlendirilmektedir. Ardından güvenlik yönetişimi kavramının gelişimi ele alınmakta ve bu kapsamda küresel güvenlik yönetişimin aktörleri ve özellikle de BM'nin bu alanda ne tür roller üstlendiği incelenmektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi tezin ana odak noktası Batı ve Rusya arasındaki silahların kontrolü süreci olduğu için Avrupa Birliği (AB) ve NATO'nun da güvenlik yönetişimi açısından önemine değinilmektedir. AGİT'in

faaliyetleri ise AKKA'nın bir vaka incelemesi olarak ele alındığı bölümde ele alındığı için bölüme özellikle dahil edilmemiştir.

Tezin üçüncü bölümünde konvansiyonel silahlar ve silahların kontrolü rejiminin evriminin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla bu bölümde öncelikle konuyla ilgili yapılmış önemli uluslararası ilişkiler çalışmaları değerlendirilerek kapsamlı bir literatür incelemesine yer verilmektedir. Ardından yine uluslararası ilişkiler literatüründe silahların kontrolünün şartlarına ve yöntemlerine ilişkin tartışmalar incelenmektedir. Daha sonra ise tezin ana konusunu oluşturan konvansiyonel silahların tanım ve sınıflandırmasında dikkate alınan faktörler tartışılmakta ve hangi tür silahların konvansiyonel silah olarak değerlendirilebileceğiyle ilgili olarak detaylı bir sınıflandırma yapılmaktadır. Bu sınıflandırmanın ardından ise 1868 Saint Petersburg Bildirgesi'nden günümüze kadar uzanan silah kontrol düzenlemelerinin tarihçesine bakılmaktadır. Silahların kontrolü düzenlemelerinin farklı statülerde oldukları görülmektedir. Bunlar arasında konvansiyonlar, anlaşmalar, protokoller, rejimler ve programlar bulunmaktadır. Bu kapsamda 19. yüzyıl sonundan günümüze kadar silahların kontrolü alanında imzalanmış veya tesis edilmiş toplam 29 önemli anlaşma ve düzenleme tespit edilmiştir. Bu anlaşmalardan birisi olan AKKA ile ilgili tartışma tezin vaka incelemesi bölümünde yapılacağı için AKKA özellikle bu bölüme dahil edilmemiştir.

Tezin dördüncü bölümü, süreç izleme yöntemiyle silahların kontrolü anlamında öne çıkan iki vakayı karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda 1990'da imzalanan AKKA ile sonuçlanan silahların kontrolü süreci ile 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı ile neticelenen silahların kontrolü süreci birbirine iki zıt örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. AKKA, Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa'da konvansiyonel silahların kontrolü alanında büyük bir başarı örneği olarak kabul edilirken Rusya-Ukrayna Savaşı'yla sonuçlanan süreç ise ABD öncülüğündeki Batı dünyası ile Rusya arasındaki silahların kontrolü çabalarının başarısızlığını gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla bu iki vaka, silahların kontrolü süreçlerinin başarılı ve başarısız olmasına etki eden faktörleri incelemek ve kıyaslamak ve ayrıca başarı ve başarısızlık durumlarındaki benzerlik ve farklılıkları analiz etmek için uygun örneklerdir. Bu analizi yapabilmek amacıyla öncelikle her iki sürecin gidişatına etki eden tarihsel bağlam değerlendirilmekte ve AKKA'nın ele alındığı bölümde ayrıca AGİT'in de tarihinden ve faaliyetlerinden detaylı olarak bahsedilmektedir. Ardından bu iki sürecin başarı veya başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olan temel faktörler incelenmektedir. Son olarak ise dünyada silahların kontrolü ve silahsızlanmanın geleceğiyle

ilgili öngörülere yer verilmekte ve ABD, Rusya ve Çin'in bu konudaki güncel yaklaşımları karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

2. KÜRESEL YÖNETİŞİMDEN GÜVENLİK YÖNETİŞİMİNE: KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Küresel yönetişim (*global governance*), uluslararası toplumun yüzleşmek durumunda kaldığı farklı küresel sorunları çözmek veya yönetmek amacıyla çalışan mekanizmaları, kurumları ve aktörleri ifade etmektedir. Devletler ile diğer uluslararası kuruluşların arasındaki işbirliği küresel yönetişimin en önemli boyutlarından birisidir. Ancak küresel yönetişim, son yıllarda birçok bilimsel tartışmaya da konu olan çok daha karmaşık ve çok yönlü bir kavramdır. Sadece bilim insanlarını değil, uluslararası ilişkilerin farklı düzeylerinde yer alan karar alıcıları ve yerelden küresele diğer aktörleri de ilgilendirmektedir.

Küresel yönetişimin en önemli noktalarından birisi, uluslararası sistemin tek bir aktör veya hegemon güç yerine çok sayıda aktör tarafından şekillendirildiği iddiasıdır. Dolayısıyla uluslararası ilişkilerde egemen olan klasik realist bakış açısı, yani "devletlerin büyük oranda belirleyici aktörler olduğu" görüşü küresel yönetişimi açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bunun yerine uluslararası sistemdeki gelişmeleri belli bir ölçüde etkileyen uluslararası örgütler, ulusötesi kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri gibi aktörler de küresel yönetişim için önemli kabul edilmektedir.

Küresel yönetişimin dayandığı fikir, bütün ulusların ortak çıkarlar için işbirliği içinde çalışması gerekliliğidir. Bunun için tüm aktörlerin uluslararası hukuk, barışın korunması ve insan hakları gibi ilkelere saygı göstermesi önemlidir. Devlet merkezli klasik realist yaklaşımda siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda güçlü olmayan devletlerin küresel gelişmelerde söz sahibi olması oldukça zordur. Ancak küresel yönetişimin özünü oluşturan birbirine bağlılık (*interconnectedness*) ve karşılıklı bağımlılık (*interdependence*) gibi ilkeler dahilinde örneğin Mikronezya bölgesinde yer alan küçük bir ada ülkesinde çevreyle ilgili meydana gelen gelişmelerin büyük ülkeleri etkilemesi mümkün olabilmektedir.

2.1. Küresel Yönetişimin Tarihsel Gelişimi: Milletler Cemiyeti'nden Birleşmiş Milletler'e

Uluslararası ilişkiler literatüründe küresel yönetişim kavramından bahseden ilk kaynaklardan birisi James Rosenau'nun 1987 yılında yayınlanan *Governance Without Government: Systems of Rule in World Politics (Yönetim Olmadan Yönetişim: Dünya Siyasetinde İdare Sistemleri)* adlı kitabıdır (Bevir 2012, 220; Rosenau 1987). Kitabın özellikle "Yönetişim, Düzen ve Dünya Siyasetindeki Değişim" başlıklı bölümünde Rosenau, küresel yönetişimin bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmasıyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

> "Hegemonların azaldığı, sınırların (ve onları koruyan duvarların) ortadan kalktığı, dünya şehirlerinin meydanlarının otoritelere meydan okuyan vatandaşlarla dolduğu, askeri ittifakların yaşayabilirliğini kaybettiği bir zamanda – dünya siyasetini dönüştüren sayısız değişiklikten birkaçından bahsetmek gerekirse – küresel düzen ve yönetişim beklentileri büyük bir mesele haline gelmiştir." (Rosenau 1987, 1).

Küresel yönetişimin öncülü de sayılabilecek olan "dünya hükümeti" fikrine dair olarak ise 16-18. yüzyıl arasında pek çok yazarın çalışması bulunmaktadır. Örneğin William Penn birleşik Avrupa fikrini ortaya atarak anlaşmazlıkların çözümü, kolektif güvenlik, ekonomik işbirliği ve dini hoşgörü gibi alanlarda ortak bir kurum veya rejim oluşturarak Avrupa barışının sağlanabileceğini öne sürmüş, ayrıca Avrupa Parlamentosu benzeri bir yapının kurulmasını önererek devletler arasında işbirliğinin mümkün olduğunu göstermeyi hedeflemiştir. Charles Castell de Saint Pierre ise Penn'in iddialarının önemli bir bölümüne destek vermiş, ayrıca bir daimi arabuluculuk konseyi fikrinden bahsetmiştir. Saint Pierre'in önerilerine Jean Jacques Rousseau bazı eleştiriler getirerek bu önerilerin uygulanabilirliğini sorgulamışsa da dünya hükümeti fikrine destek vermiştir. Amerikan bağımsızlık mücadelesinde önde gelen isimlerden olan Alexander Hamilton, James Madison ve John Jay ise federalizm, dünya hükümeti ve güçler ayrılığı gibi ilkeleri vurgulamışlardır (Lopez-Claros vd. 2020, 31-35).

Ünlü Alman düşünür Immanuel Kant'ın 1795 tarihli "Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme" başlıklı eseri ise küresel yönetişimin fikirsel gelişimi bakımından önemli bir mihenk taşı olarak görülmektedir. Avrupa'da kurulacak bir konfederasyon fikrini detaylandıran Kant, bunun için öncelikle cumhuriyetçi yönetimlerin iş başına gelmesi ve bu yönetimlerin bütün dünyada uluslararası hukuku ve kozmopolitan ilkeleri savunması gerektiğini belirtmiştir. Kant, böyle bir düzende devlet seviyesinden bölgesel ve küresel seviyeye kadar temsilci kurumların ve denge-denetleme mekanizmalarının bulunması gerektiğini iddia etmiştir. Ayrıca her seviyede temsilin ve uluslararası barışın sağlanmasının ardından kural temelli bir uluslararası ortam oluşturularak karşılıklı saygı, eşitlik, müşterek güvenlik ve çatışmaların engellenmesini sağlayacak bir üst kurumun tesis edilmesi gerektiğini söylemiştir (Kant 1983).

Yukarıda bahsedilen fikirler ışığında Milletler Cemiyeti (MC) kurulmadan önce ise Avrupalı devletler arasında 19. yüzyılda kurulan bazı oluşumlardan bahsetmek gerekir. Ancak Kutsal İttifak (*Holy Alliance*) ve Avrupa Uyumu (*Concert of Europe*) gibi ittifakların mahiyetinin MC'den farklılık arz ettiğini söylemek gerekir. Zira MC dünyanın farklı bölgelerinden birçok devleti bünyesinde toplamayı başarmışken, adı geçen ittifak niteliğindeki oluşumlar sadece Avrupa bölgesindeki birkaç büyük devleti kapsamaktadır. Bundan dolayı MC

dünya çapında temsil kabiliyeti olması yönüyle türünün ilk örneği olarak görülebilir. (Kyle 2017, 2-4).

Napolyon Savaşları'nın ardından 1815'te düzenlenen Viyana Kongresi sonrasında Avrupa Uyumu'nu oluşturan devletler o dönem Avrupa'nın önde gelen monarşileri olan İngiltere, Rusya, Avusturya, Prusya ve Fransa'dır. Ancak bu oluşumu tam bir uluslararası örgüt gibi değerlendirmek zordur. Ayrıca üye devletler arasında çetin bir güç rekabeti ve birbirlerine üstünlük kurma mücadelesi söz konusu olmuştur. Yine de bu oluşumun daha sonra MC'nin kuruluşunda olumlu bir etki yaptığı ve en azından kurucu devletlerin MC Misakı etrafında bir araya gelerek sonradan dünyanın farklı yerlerindeki diğer ülkeleri de dahil etmelerine yardımcı olması önemlidir (Schroeder 1994, 586-593).

1914-1918 arasında dünyayı kasıp kavuran Birinci Dünya Savaşı ise uluslararası ilişkiler düşünürlerini Kant'ın önerdiği tür bir ebedi barışı sağlamak için kafa yormaya iten en önemli gelişme olarak nitelendirilebilir. Bu noktada dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson'un "14 Nokta" adı verilen ilkelerinden özellikle bahsetmek gerekir. Savaştan sonra kurulacak dünya düzenine ilişkin düşüncelerini 1919 yılında düzenlenen Paris Barış Konferansı'nda dünya kamuoyuyla paylaşan Wilson, özellikle MC'nin amacını, yapısını ve faaliyetlerini belirleyen metnin şekillenmesinde etkin bir rol oynayarak kolektif güvenlik, uluslararası işbirliği, sorunların barışçıl yollarla çözülmesi ve halkların kendi kaderini tayin etme hakkı gibi ilkelerin önem kazanmasına büyük katkıda bulunmuştur.

Wilson'un barışın korunması için bir uluslararası örgüt kurma çabasının aslında bir taraftan da uluslararası politikaya dahil olma konusunda kafa karışıklığı yaşayan Amerikan kamuoyunu da bu sürece dahil etmenin bir yöntemi olduğu söylenebilir. Ancak ülkesindeki güçlü içe kapanmacı siyasi eğilimleri dizginlemeyi amaçlayan Wilson'un çabalarına karşın ABD Kongresi'nde etkin olan bazı gruplar MC'ye dahil olmanın ülkenin egemenliğine zarar vereceğini iddia ederek bu örgüte üye olmaya karşı çıkmışlardır (Jacobson 1976, 80-82).

ABD Kongresi'ndeki tartışmalara rağmen Wilson'un önerileri doğrultusunda MC nihayet 1920 yılında çalışmalarına başlamış ve pek çok devlet de bu örgüte üye olarak katılmıştır. Örgütün kurulması için sarf ettiği çabalardan dolayı Wilson da Nobel Barış Ödülü almaya hak kazanmıştır. MC'nin anayasası niteliğinde olan ve toplam 26 maddeden oluşan MC Misakı (*Covenant*) ise Versay Anlaşması'yla birlikte yürürlüğe girmiştir. MC Misakı temel olarak kolektif güvenlik ilkesine ve uluslararası anlaşmazlıkların arabuluculuk ve barışçıl yöntemlerle çözülmesine dayanmaktadır. Ayrıca azınlıkların durumu, işçi hakları, insan ve uyuşturucu kaçakçılığı, silah ticareti, dünya çapında hastalıklar ve savaş esirlerine dair de

maddeleri bulunmaktadır. Bu bakımdan küresel yönetişimin gelişimi açısından oldukça önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.

MC'nin alt organları arasında bütün üye devletlerin yer aldığı Genel Kurul, savaşın galibi dört ülke ile Genel Kurul'un seçtiği dört ülkeden oluşan Konsey ve örgütün günlük bürokratik işlerini yürüten Sekreterya bulunmaktadır. Ayrıca 1919'da kurulan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve 1921'de kurulan Uluslararası Daimi Adalet Divanı da MC ile yakından irtibatlı önemli yan kuruluşlardır. Öte yandan yine MC çatısı altında ekonomi, finans, iletişim, taşımacılık, sağlık ve entelektüel işbirliğiyle ilgilenen alt kurumlar oluşturulmuştur.

MC Misakı'nın ilk yedi maddesinde savaş sonrasında kurulacak uluslararası düzenin detaylarına yer verilmiş, ayrıca örgütün üyelik yapısı, yönetim organları ve çalışma şekillerinden bahsedilmiştir. 8. ve 9. maddede silahsızlanma konusuna yer verilerek üye devletlerin ellerinde bulundurdukları silahları mümkün olan en düşük seviyeye çekmeleri ve bu konuda diğer ülkelerle şeffaf bir iletişim ağı kurmaları gerektiği vurgulanmıştır.

Misak'ın belki de en önemli maddeleri olan 10. ve 11. maddelerde ise uluslararası güvenliğin nasıl sağlanacağına yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur. İlgili maddeler şu şekildedir:

> Madde 10: "Cemiyet Üyeleri, tüm Cemiyet Üyelerinin toprak bütünlüğüne ve mevcut siyasi bağımsızlığına saygı göstermeyi ve dış saldırılara karşı korumayı taahhüt eder. Bu tür bir saldırı veya saldırı tehdidi veya tehlikesi durumunda, Konsey bu yükümlülüğün yerine getirilmesinin yolları hakkında tavsiyede bulunacaktır."
>
> Madde 11: "Cemiyet Üyelerinden herhangi birini doğrudan etkilemesine ya da etkilememesine bakılmaksızın, bir savaş veya savaş tehdidi işbu belge ile tüm Cemiyeti ilgilendiren bir konu olarak ilan edilir ve Cemiyet, barışı korumak için akıllıca ve etkili sayılabilecek her türlü önlemi alır. Böyle bir acil durumun ortaya çıkması halinde, Genel Sekreter, Cemiyetin herhangi bir üyesinin talebi üzerine, Konsey'i derhal toplantıya çağıracaktır. Ayrıca uluslararası barışı veya uluslar arasındaki barışın dayandığı iyi anlayışı tehdit eden, uluslararası ilişkileri etkileyen herhangi bir durumu Meclisin veya Konseyin dikkatine sunmanın, Cemiyetin her bir üyesinin dostane hakkı olduğu beyan edilir."

Bu iki maddeye ilave olarak 16. maddede ise üye devletler ihtiyaç durumunda uluslararası yaptırım gücüne katılacaklarının taahhüdünü vermektedirler. Sonuç olarak bu üç maddede geçen ifadelerle, MC Misakı'nda basit ifadeyle "birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için" şeklinde de yorumlanabilecek bir kolektif güvenlik çerçevesi çizildiği görülmektedir.

MC Misakı'nın 12-17. maddelerinde üye devletler arasındaki anlaşmazlıkların arabuluculukla ve diğer barışçıl yöntemlerle çözülmesi vurgulanırken, sonraki maddelerde

anlaşmanın mahiyeti, üyelikten çıkarılma, manda sisteminin kurulması, Monroe Doktrini'yle çelişmeme, dünya çapında ekonomik ve sosyal işbirliğinin güçlendirilmesi ile ulaştırma, iletişim ve ticaret gibi alanlarda birtakım uluslararası kuruluşların kurulması konularına değinilmektedir (U.S. Department of State, 1919).

MC hem günümüzde küresel yönetişimin ana aktörlerinden birisi olan BM'nin öncülü, hem de döneminin en önemli uluslararası kuruluşudur. Nitekim bugün BM çatısı altında faaliyet gösteren ILO ve Uluslararası Daimi Adalet Divanı doğrudan MC'den miras kalan iki önemli örgüttür. Ne var ki MC'nin yapısı ve görevleri Misak kapsamında düzenlenmesine rağmen MC'nin alt organları arasındaki ilişki ve bu organların sorumluluk alanları her konuda net şekilde belirlenmemiştir. Bu durum bir taraftan alt organların her birinin otonom bir aktör olarak küresel yönetişime etki etmesine neden olurken, diğer taraftan bazı konularda sorumluluk karmaşası yaratmıştır. Örneğin MC'de Genel Kurul ile Konsey arasındaki yetki paylaşımının nasıl olacağına dair somut kurallar bulunmamaktadır.

MC'nin en önemli alt organı üye devletlerin temsilcilerinden meydana gelen Genel Kurul'dur. Her ülkenin sadece bir oya sahip olduğu Genel Kurul'a her ülke en fazla üç temsilci gönderebilmektedir. Genel Kurul'un görevleri arasında yeni üyelerin seçilmesi, üye ülkelerden alınan ödenekten alt organların bütçesinin belirlenmesi, geçici üyelerin seçilmesi ve Divan'da görev yapan hakimlerin seçimi gibi görevler bulunmaktadır (UNOG, 2024).

MC'nin diğer bir önemli alt organı olan Konsey ise bugünkü BM Güvenlik Konseyi'ne benzer biçimde daimi ve daimi olmayan üyelerden oluşan bir kuruluştur. Birinci Dünya Savaşı'nda kazanan tarafta yer alan İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın daimi üye olduğu Konsey'de ayrıca Genel Kurul tarafından seçilen ve üç yıllığına görev yapan dört geçici üye devlet de yer almaktadır. Zaman içinde Konsey'in üyelik yapısında bazı önemli değişiklikler yapılmış ve örneğin Almanya ve Sovyetler Birliği de daimi üyeler arasına dahil olmuştur. Ancak daha sonra Almanya ve Japonya MC üyeliğinden ayrılmıştır (UNOG, 2024).

Konsey'in görevleri arasında genel anlamda barışı korumak, aralarında çatışma olasılığı bulunan devletler arasındaki anlaşmazlıkların önünü almak veya bu anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak, uluslararası silahlanmayı azaltmak, mandaların yönetimini sağlamak ve Genel Kurul ile birlikte Divan'ın üyelerini seçmek bulunmaktadır. Konsey'in devreye girerek çözüme kavuşturduğu anlaşmazlıklar arasında 1920 yılında İsveç ve Finlandiya arasında yaşanan Aland Adaları anlaşmazlığı, 1925 yılında patlak veren Bulgar-Yunan savaşı, 1926 yılında Türkiye ile Irak arasında yaşanan Musul sorunu, 1933 yılında Kolombiya ile Peru arasında yaşanan sınır

anlaşmazlığı ve Almanya ile Fransa arasında sınır anlaşmazlığı kaynaklı Saar bölgesi sorunu gibi örnekler yer almaktadır (Lloyd 1995, 162-168).

MC'nin diğer bir önemli alt organı olan Sekreterya ise farklı alanlardan sorumlu olan ve Genel Sekreter'e bağlı çalışan uzmanlardan oluşmaktadır. Sekreterya'ya bağlı birimler arasında siyasi, finansal ve ekonomik, transit, azınlıklar ve idare, mandalar, silahsızlanma, sağlık, sosyal, entelektüel işbirliği ve uluslararası büro hukuk ve bilgi birimleri öne çıkmaktadır. Sekreterya'ya bağlı olan birim sayısının yüksek olması bu organın sorumluluğunu da arttırmıştır. Sekreterya'nın en fazla eleştirildiği konulardan birisi ise silahsızlanma alanıyla ilgilidir. Ikonomou'nun (2021, 7-13) tespitine göre Konsey'i oluşturan üye devletlerin birbirlerine karşı derin bir güven sorunu olmasından dolayı Sekreterya silahsızlanma birimine yeterli özerkliği vermemiş ve elde edilen bazı başarılara rağmen silahsızlanmayla ilgili etkili çözümler üretme imkanı oluşmamıştır. MC'nin başarılı silahsızlanma girişimleri arasında ise 1924 yılında imzalanan Cenevre Protokolü ile kimyasal gazların yasaklanması ve 1932 yılında düzenlenen Dünya Silahsızlanma Konferansı sayılabilir. Bu süreçte Sekreterya'nın silahsızlanma birimi oldukça önemli bir rol üstlenmiştir (UNOG, 2024).

MC'nin önemli organlarından birisi olan Uluslararası Daimi Adalet Divanı, MC'ye bağlı olarak 1922-1946 arasında faaliyet göstermiş ve İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sonra MC'nin ortadan kalkması ile beraber Divan'ın etkinliği de son bulmuştur. Divan bahsedilen yıllar arasında toplamda 29 davada (*case*) karar almış ve 27 dosyada (*question)* fikir bildirmiştir. Ele aldığı dosyalar arasında Türk-Yunan nüfus mübadelesi, Almanya-Polonya sınır anlaşmazlıkları, Filistin sorunu ve Tunus-Fas milliyet anlaşmazlığı gibi önemli konular bulunmaktadır. Divan'ın en bilinen davaları arasında ise 1927 yılında görülen Bozkurt-Lotus Davası ve 1928 yılında görülen Chorzow Fabrikası Davası (*Chorzów Factory Case*) bulunmaktadır. Birinci davada Ege Denizi'nde Türk bir gemiyle Fransız bir geminin çarpışması sonucunda Türk denizcilerin ölmesi ve Fransız gemideki nöbetçi kaptanın Türkiye tarafından yargılanması söz konusu olmuşken, ikinci davanın özünde Almanya-Polonya arasında gerginliğe neden olan Yukarı Silezya'nın paylaşılması sırasında bir nitrojen fabrikasının kimde kalacağı konusunda yaşanan anlaşmazlık yatmaktadır. Bu davalar görülürken Divan tarafından ortaya konan bazı prensipler ise dünyada ilk defa uygulanmaya başlamıştır. Örneğin bir hükümet tarafından yapılan bir fiilin bir milletin fiili sayılması ve dolayısıyla bu fiilin sonuçlarından bütün bir ülkenin sorumlu olması prensibi kabul edilmiştir. Ayrıca bir ülkenin açık bir yasağı ihlal etmediği müddetçe istediği şekilde davranabileceği ilkesi kabul edilmiştir (Çiftçi 2023, 43-48; Gişi 2016, 15-19).

Divan'ın faaliyetlerini kısıtlayan önemli bir unsur ise ABD'nin MC'ye üye olmaması nedeniyle Divan'ın otoritesini tanımamasıdır. Bu sorunun çözülmesi için 1920'li ve 1930'lu yıllar boyunca çeşitli girişimlerde bulunulmuşsa da ABD hiçbir zaman tam anlamıyla Divan'ın çalışmalarına dahil olamamıştır. 1930'larda Avrupa'daki büyük devletler arasında şiddetlenen anlaşmazlıklar ve ardından patlak veren İkinci Dünya Savaşı ise Divan'ın önce Hollanda'dan İsviçre'ye taşınmasına, ardından da bir kurum olarak tamamen çözülmesine vesile olmuştur. Yine de Divan'ın uluslararası ilişkilerde anlaşmazlıkların çözümü, devlet sorumluluğu, deniz sınırları, antlaşmaların yorumlanması gibi alanlarda hakem ve aynı zamanda bir aktör görevi üstlenerek küresel yönetişime önemli bir katkı yaptığı unutulmamalıdır (Pomerance 1996, 132-133).

1919 yılında Versay Anlaşması kapsamında kurulmuş olan ILO ise her ne kadar MC'ye bağlı olsa da özerk bir kuruluştur ve MC'nin yapısına benzer şekilde Genel Konferans, Yönetim Kurulu ve Sekreterya şeklinde üç ana birimden oluşmaktadır. ILO'nun en önemli görevleri arasında günümüzde de uygulanan günde sekiz saat çalışma sınırının uygulanmasının gözetilmesi, çocuk işçilerin çalıştırılması yasağının takibi, kadın işçilerin haklarının korunması ve denizcilerin çalışma haklarının gemi sahiplerine karşı güçlendirilmesi bulunmaktadır. ILO ayrıca 1929'da patlak veren Büyük Buhran döneminde de işsizliğin azaltılması ve ülkeler arasında işbirliğinin geliştirilmesi için önemli katkılar yapmıştır. Dolayısıyla ILO'nun işçi haklarına yönelik olarak hükümet dışı kuruluş (NGO) benzeri bir görev üstlendiği de iddia edilebilir. Nitekim ILO bu konularda gündem oluşturup gerisini devletlerin iç kuruluşlarına bırakmayı değil, savunduğu ilkeleri desteklemek adına araştırma yaparak sahadaki gerçekliği kamuoyuna göstermeyi, sosyal güvenlik ve çalışma alanında bürokratik kurumların organize edilmesine yardımcı olmayı ve ilgili alanlarda eğitimlerin verilmesine önderlik etmeyi de önemsemiştir. Öte yandan ILO'nun girişimleriyle 1930 tarihinde imzalanan "29 Numaralı Zorla Çalıştırma Konvansiyonu" ve 1919'dan itibaren farklı tarihlerde birden çok sektör için imzalanan "Asgari Ücret Konvansiyonu" gibi belgeler küresel yönetişimin güçlenmesi açısından önemli gelişmelerdir (ILO, 2024).

MC Misakı'nda vücut bulan güçlü uluslararası işbirliği iradesine rağmen uluslararası toplumun barışı korumakta başarısız olması ve Almanya ve İtalya gibi revizyonist devletlerin girişimleriyle nihai olarak 1939'da patlak veren İkinci Dünya Savaşı küresel yönetişim bakımından da önemli dersler içermektedir. Öncelikle MC gibi bir örgütün etkili olabilmesi için uluslararası çapta liderliğin ne kadar büyük bir rol oynadığı anlaşılmıştır. Ayrıca uluslararası ortamda yaptırıma dayanmayan bir adalet sisteminin yetersiz kaldığı görülmüştür. Öte yandan

MC'nin kendi bağımsız askeri gücünün olmaması ve örgütte önemli rol oynayan devletlerin MC'nin ihtiyacı olan askeri desteği vermeye gönüllü olmamaları da sorun yaratmıştır.

MC'nin başarısızlığındaki diğer bir neden ise bütün devletlerin bu örgütte temsil edilmemesidir. MC dünyadaki bütün ülkelerin katılımıyla kurulmadığı için yönetim bir grup ülkenin tercihlerine göre şekillenmiştir. Dolayısıyla da uluslararası sorunlar kısıtlı bir bakış açısıyla çözülmeye çalışılmıştır. Temsille ilgili önemli bir sorun ise daha önce de belirtildiği gibi hem dönemin büyük güçlerinden hem de savaşın galiplerinden birisi olan ABD'nin MC'ye üye olmamasıdır. MC'nin kurulmasının bile Başkan Wilson'un önerisi üzerine mümkün olduğu düşünüldüğünde ABD'nin katılmaması bu uluslararası örgütün siyasi etkisine yönelik beklentilerin zayıflamasına neden olmuştur.

MC'nin yerine daha etkili bir uluslararası örgüt kurulması fikri ise yine ABD'nin önderliğinde henüz İkinci Dünya Savaşı devam ederken Müttefik devletler arasındaki görüşmelerde gündeme gelmiştir. ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt'in talimatıyla başında Dışişleri Bakanı Cordell Hull ile Bakan Yardımcısı Sumner Welles'in bulunduğu "Savaş Sonrası Dış Politika Danışma Komitesi", MC'nin eksikliklerini göz önünde bulundurarak küresel barışı ve güvenliği sağlayabilecek olan yeni bir uluslararası örgütün tasarımını yapmakla görevlendirilmiştir. Bu komitede siyasetçiler ve diplomatların yanı sıra sivil toplum görevlileri, akademisyenler ve diğer uzmanlar da yer almıştır.

İsmi Başkan Roosevelt'in tavsiyesiyle belirlenen BM'nin fikirsel kökenleri ise ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Çin ile birlikte 22 devletin İkinci Dünya Savaşı sürerken gelişen işbirliğine dayanmaktadır. Bu geniş katılımlı birliktelik "Mihver Devletler" olarak bilinen Almanya, İtalya ve Japonya'ya karşı kurulan askeri ittifak sayesinde kurulabilmiştir. Bu ittifakın üyelerinin sayısı 1941'de 26'ya, 1945'te ise 51'e yükselmiştir. Savaş devam ederken 1943'te ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında düzenlenen Moskova Konferansı da BM'nin kuruluşunda önemli mihenk taşlarından birisidir. Nazi Almanya'sına karşı savaşta ABD ile İngiltere'nin desteğine ihtiyacı olan Sovyet yönetimi bu nedenle BM'nin kurulmasına destek vermiştir. Sovyetler Birliği'nin BM'ye üye olmak için öne sürdüğü en önemli şart ise egemenliğine karşı bir durumun ortaya çıkmamasıdır. ABD'nin de aynı yaklaşımda olması nedeniyle BM'de büyük güçlerin veto yetkisine sahip olacağı özel bir yapının ortaya çıkması mümkün olabilmiş, bu sayede ABD Kongresi'nde daha önce MC'ye gösterilen tepkilere benzer itirazların da önüne geçilmesi amaçlanmıştır (Mason 1947, 475-480).

Yine de ABD Kongresi'nde BM ile ilgili tartışmalarda iki karşıt görüşün ortaya çıktığı görülmektedir. Temsilciler Meclisi üyesi William Fulbright gibi siyasetçiler BM nedeniyle

İkinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi mutlak egemenliğin artık mümkün olmayacağını savunurken, Senatör Thomas Terry Connally'in başını çektiği bir grup egemenliğin diğer aktörlere devredilemeyeceğini öne sürerek veto veya başka çözümlerle bu hakkın korunması gerektiğini savunmuşlardır. Bazı uzmanlar ise BM'de geçerli olacak oy sistemi için ülkelerin nüfus veya ekonomik güçleri gibi özelliklere göre ağırlıklı oy hakkının getirilmesini savunmuşlar, ancak daha sonra Genel Kurul'da her bir ülkenin sadece bir oy hakkı olması kabul edilmiştir (Luard 1982, 17-24; Lopez-Claros vd. 2020, 45-51).

1944'te Washington'da düzenlenen Dumbarton Oaks Konferansı'nda Çin'in de dahil olmasıyla dört büyük devlet BM'nin genel amacı, yapısı ve işleyişine dair önemli konularda anlaşma sağlamışlar, ancak üyelik yöntemi ve oylama gibi konularda fikir ayrılıkları devam etmiştir. Nihayet 1945 yılında düzenlenen Yalta Konferansı'nda anlaşmazlık yaratan konuların karara bağlanmasından sonra San Francisco'da düzenlenen toplantıda BM Şartı kabul edilmiştir. Dünyanın farklı bölgelerinden elli ülke de BM'ye kurucu üye olarak dahil olmuştur (UN t.y.).

MC ve BM'yi çeşitli açılardan karşılaştıran Goodrich, iki örgüt arasında birçok benzerlik olduğunu belirtmektedir. Müttefiklerin MC'nin başarısızlıklarını akla getirmemek ve yeni kurulan örgütü dünya kamuoyuna daha rahat kabul ettirmek için BM'yi tamamen farklı bir kuruluş gibi yansıtma arzusundan bahseden yazar, bu bakımdan MC'nin bir anlamda BM'ye dönüştüğünü dile getirmektedir. Dolayısıyla Goodrich'e göre burada köklü bir değişiklikten değil, bir devamlılıktan bahsetmek gerekir. MC bünyesinde kurulan ve küresel yönetişim sisteminin en önemli köşe taşları haline gelen kuruluşların (Sekreterya, Genel Kurul, Konsey ve Divan gibi) BM çatısı altında da görevlerine devam etmesi bu bakımdan oldukça önemlidir (Goodrich 1947, 1-14). MC ve BM arasındaki diğer bir benzerlik ise anlaşmazlıkların barışçıl yollardan çözümüyle ilgili ilkelerin her iki örgütte de neredeyse tamamen aynı olmasıdır.

Goodrich'e göre BM ve MC arasındaki en önemli fark ise MC'nin başarısızlığından alınan derslere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. MC Misakı'ndan farklı olarak, BM Şartı'nda üye devletlere yüklenen birtakım sorumluluklar bu bakımdan ele alınabilir. Örneğin anlaşmazlıkların barışçıl yöntemlerle çözülmesi, güç kullanımının yasaklanması ve üye devletlerin BM'ye destek vermeleri gibi yükümlülükler BM Şartı'nda MC Misakı'na göre çok daha belirgin ifade edilmiştir (Goodrich 1947, 14-19).

BM'nin kuruluşuyla eş zamanlı başlayan Soğuk Savaş dönemi ise küresel yönetişim için yeni zorluklar yaratmıştır. "Çatışma", "ulusal çıkar" ve "nüfuz alanları" gibi realist kavramların her iki süper güç tarafından da sürekli gündemde tutulduğu bu yeni dönemde insan hakları,

kadın hakları, eğitim ve sağlık gibi küresel konulara eğilmek pek mümkün olmamıştır. Buna rağmen BM bir taraftan uluslararası çatışmalarda arabuluculuk faaliyetlerine devam ederken, bir taraftan da alt kuruluşları sayesinde kalkınma, insani gelişim ve silahsızlanma gibi alanlarda önemli faaliyetlerde bulunmaya devam etmiştir.

BM'nin küresel yönetişimdeki rolü karmaşık ve çok yönlüdür. Bu yüzden etkinliği de hem akademisyenler hem de politika yapıcılar tarafından sürekli olarak tartışılmaktadır. BM bir taraftan dünyanın birçok yerinde barış ve güvenliğin teşvik edilmesinde önemli bir rol oynarken, diğer taraftan uluslararası toplumun değişen ihtiyaçlarına cevap verme konusundaki başarıları hususunda eleştiriyle karşı karşıya kalmıştır. Ancak yine de BM'nin küresel yönetişim ortamında kilit bir kurum olmaya devam ettiği ve eylemleri ve politikaları ile uluslararası ilişkilerin gündemini belirlemekte önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Küresel yönetişimin önemli bir aktörü olan BM'nin MC'den en önemli farkı siyasi, askeri ve ekonomik bir dizi güce sahip olmasıdır. Bunlar arasında karar (*resolution*) yayınlama, yaptırım uygulama ve barışı koruma operasyonu yapma gibi araçlar öne çıkmaktadır. BM'nin alt organları arasında yer alan Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC), Sekreterya, Vesayet Konseyi ve Uluslararası Adalet Divanı uluslararası barışı ve güvenliği sağlama, insan haklarını koruma, insani yardım yapma, dünyada sürdürülebilir gelişimi temin etme ve uluslararası hukuku sürdürme gibi oldukça önemli misyonları yerine getirmektedir (UN, 1945). BM ayrıca uluslararası işbirliği ve diyalog için bir forum olarak hizmet vererek üye devletlerin iklim değişikliği, insan hakları ve kalkınma gibi konularda fikir alışverişinde bulunabilecekleri ve politikalarını koordine edebilecekleri konferanslara, müzakerelere ve diğer etkinliklere ev sahipliği yapmaktadır. BM çatısı altında faaliyet gösteren Özel Kuruluşlar (*Specialized Agencies*) da birçok alt birimden meydana gelmekte ve bu anlamda uluslararası toplumun ihtiyaç duyduğu önemli işlevleri yerine getirmektedirler. Nitekim aşağıda sıralanan 15 özel kuruluş posta sisteminden turizme, havacılıktan denizciliğe kadar pek çok konuda küresel çapta düzenlemeler yapma yetkisine sahiptir (Mingst vd. 2019, 24-26).

- Uluslararası Gıda ve Tarım Örgütü (FAO),
- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)
- Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)
- Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO)
- Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO)

- Uluslararası Para Fonu (IMF)
- Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO)
- Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD)
- Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO)
- Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU)
- BM Sanayi Kalkınma Örgütü (UNIDO)
- Dünya Turizm Örgütü (UNWTO)
- Evrensel Posta Birliği (UPU)
- Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO)
- Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO)
- Dünya Bankası Grubu (World Bank Group)

BM özel kuruluşları kendi alanlarında uluslararası işbirliği için en yüksek otorite haline gelmiş olmalarından dolayı standart belirleme, koordine etme, teknik uzmanlık geliştirme ve ülkelerdeki ilgili kuruluşları bu bilgi birikiminden faydalandırma kapasiteleri oldukça gelişmiştir. Ayrıca kriz durumlarında devletlere ve diğer uluslararası kuruluşlara önemli yardımlarda bulunmaktadırlar. Nitekim belirli dönemlerde BM alt kuruluşlarının yönlendirmesi sayesinde küresel yönetişimin başarılı biçimde gerçekleştiği durumlar meydana gelmiştir. Bunlardan bir tanesi 2020 yılında dünyada patlak veren COVID-19 pandemisidir. Her ne kadar pandemi boyunca DSÖ'nün performansına dair çeşitli eleştiriler dile getirilmişse de (Kho vd 2023), tüm dünyada koruyucu önlemleri belirleyip duyuran, test kitlerinin geliştirilmesine ve dağıtılmasına katkıda bulunan, günlük bazda vaka envanteri tutarak kamuoyuyla paylaşan ve aşı geliştirme sürecinde öncü rolü üstlenen ana kuruluşun da DSÖ olduğu unutulmamalıdır (WHO, 2022).

BM özel kuruluşlarının öne çıktığı bir başka dönem de 2008'de hız kazanan küresel finansal kriz sonrasıdır. Kriz sonucunda birçok ülke resesyona girmiş, işsizlik küresel çapta artmış, pek çok ülkede konut sektörü zora girmiş, çok sayıda banka iflas tehlikesiyle karşılaşmış ve devlet desteğine muhtaç kalmıştır. Ayrıca uluslararası ticaret gerilerken kamu borçlanması yükselmiş ve dünyada finansal kuruluşlara olan güven ciddi biçimde sarsılmıştır (Nützenadel 2021, 3-5). Bu dönemde IMF ve Dünya Bankası'nın faaliyetleri ise dikkat çekici olmuştur. Örneğin IMF ödeme dengesiyle ilgili sorun yaşayan ülkelere farklı türde finansal destekler

sağlamış, politika belirleme konusunda danışmanlık yapmış ve bu ülkelerdeki süreci yakından izleyerek gerekli aşamalarda devreye girmiştir. Dünya Bankası ise ülkelerin borç politikasını değiştirerek kredi miktarını arttırmış, sosyal güvenlik ve kamu sektörünün etkili yönetilmesiyle ilgili teknik destek sağlamıştır. (Xafa 2010, 476-482).

Küresel yönetişimin zaman içinde kavramsal olarak popülerlik kazanmasında da BM'nin önemli bir katkısı olduğundan bahsetmek gerekir. Nitekim 1991 yılında BM bünyesinde kurulan "Küresel Yönetişim Komisyonu" tarafından 1995'te yayınlanan bir raporda ilk kez "küresel mahalle" kavramından bahsedilmekte ve dünya halklarının giderek daha fazla birbirlerine bağlanmasının ortaya çıkardığı zorluklara ve fırsatlara kapsamlı bir bakış sunulmaktadır. Bu raporla beraber küresel yönetişim kavramı akademik ortamdan hariç siyasi çevrelerde ve medyada geniş yer bulmaya başlamıştır (Unterhalter, 1995). Özellikle raporun birinci ve altıncı bölümlerinde küresel toplumun oluşmasına neden olan başlıca üç faktörden bahsedilmektedir: küresel/uluslararası ticaretin ortaya çıkması, uluslararası örgütlerin etkin olarak çalışmaya başlaması ve kitle iletişim teknolojisinin gelişmesi. Öte yandan raporda hız kazanan küreselleşme sonucunda dünyada kültürler arasındaki farkların ve ekonomik eşitsizliklerin daha da belirgin hale geldiğine dikkat çekilmektedir (UN Commission on Global Governance, 1995).

BM'nin küresel yönetişimdeki rolüne dair akademik tartışmalara bakıldığında ise Oran Young'ın henüz 1968 yılında kaleme aldığı makalesinde BM'nin küresel yönetişimdeki tek aktör olmadığını ve küresel yönetişim sisteminin karmaşıklığı nedeniyle BM'nin yetersiz kaldığı konularda diğer aktörlerin sistemi takviye etmesi gerektiğini belirttiği görülmektedir. Bu konular arasında devletler arasındaki siyasi anlaşmazlıkların giderilmesi, kısıtlı kaynakların bölüşümü, müdahaleyle ilgili meşruiyet sorunu ve hesap verebilirlik gibi konular öne çıkmaktadır. Young ayrıca BM yapısında yapılacak reformların bu kuruluşun uluslararası alanda etkinliğine katkı sağlayacağını da ifade etmektedir (Young 1968, 902-922).

Stephen Ryan'a göre ise BM'nin İkinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle en başta hangi hedeflerle kurulduğuna bakmak ve başarılarını ve zayıf kaldığı alanları bu bağlamda ele almak gerekmektedir. Yazar özellikle de BM'nin etkinlik düzeyinin sabit olmadığını ve Soğuk Savaş boyunca önemli biçimde gerilediğine dikkat çekmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ise biraz daha farklı bir resim ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Körfez Savaşı BM için bir başarı hikayesi olarak görülebilir iken Bosna, Somali ve Ruanda krizleri başarısız örnekler arasında yer almaktadır. Ryan ayrıca BM'nin yalnızca siyasi rol oynayan bir aktör olmadığını,

buna ilave olarak insan hakları, çevre ve refah gibi alanlarda gündem belirleme ve işbirliği platformu oluşturma gibi görevlerinin de bulunduğuna vurgu yapmaktadır (Ryan, 2000).

Soğuk Savaş sonrası dönemde BM'nin ve özellikle de BM Güvenlik Konseyi'nin küresel yönetişimde oynadığı role dair eleştirel bir bakışı savunan Risse-Kappen ise Soğuk Savaş'a hakim olan iki kutuplu dünya düzeninin sona erdiğini ve bunun yerine çok kutuplu ve ve karmaşık bir dünya düzeninin ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu yeni düzende güçlü devletler arasında özellikle de güvenlik konularıyla ilgili olarak BM Güvenlik Konseyi'nde bir işbirliği zemini sağlamanın oldukça zor olduğunu savunan yazar, devletlerin süregelen çatışmalar konusunda işbirliği yapmasının stratejik çıkarlarına hizmet etmediğini iddia etmektedir (Risse-Kappen 1997, 256-287).

BM'nin yapısı, uluslararası sistemdeki rolü ve tarihsel gelişmine dair en kapsamlı çalışmalardan birisi olan Oxford Birleşmiş Milletler El Kitabı'na bir bölümle katkıda bulunan Michael Barnett ve Martha Finnemore ise BM'nin küresel yönetişimdeki rolünü farklı siyasi yaklaşımlar ışığında ele almaktadırlar. Örneğin realist yaklaşıma göre BM büyük güçlerin kendi çıkarlarını korumak için kullandıkları bir araçtır ve ve BM'nin yapısı da buna uygun şekilde tasarlanmıştır. Neoliberal kurumsalcılık yaklaşımına göre ise BM devletler arasında işbirliğini sağlayan bir arabulucudur ve birbirleriyle sürekli rekabet halindeki devletleri aynı çatı altında toplayarak anlaşmalarını sağlamak için bir platform rolü üstlenmektedir. Diğer bir yaklaşım olan İngiliz Okulu'na göre ise uluslararası toplum farklı aktörlerden oluşan bir bütün olduğu için BM de adeta bir "vali" rolü oynamakta ve bu görevi yerine getirmek için kendine özgü araçları bulunmaktadır. Öte yandan inşacı yaklaşım BM'yi temel olarak bir norm belirleyici aktör olarak tanımlamaktadır. Barnett ve Finnemore bunlara ilave olarak BM'nin onaylama ve meşrulaştırma rolüne dikkat çekmektedirler. Yani güçlü devletler sisteme hakim olsalar dahi uluslararası sorunlara ilişkin olarak kendi kararlarını, değerlerini veya prensiplerini onaylatmak veya bunlara belli bir uluslararası meşruiyet sağlamak için BM gibi bir aktöre ihtiyaç duymaktadırlar (Barnett & Finnemore 2018, 63-71).

2.1.1. Küresel Yönetişimin Esasları

Küresel yönetişim kavramı Soğuk Savaş'ın sona erdiği yıllarda ağırlıklı olarak James Rosenau tarafından kullanılmaya ve geliştirilmeye başlamıştır (Rosenau 1992; 1995; 1997; 1999, 2003). Bu yıllarda uluslararası siyasette ortaya çıkan çarpıcı değişimlerden sonra yönetim (*government*) gibi oldukça hiyerarşik ve doğrusal bir kavram yerine, yönetişim gibi daha eşitlikçi ve döngüsel bir kavram tercih edilmiştir (Hewson & Sinclair 1999, 3-10). Rosenau, özellikle *Governance, Order, and Change in World Politics* başlıklı kitabında uluslararası

sistemdeki değişiklikleri aktarırken siyasette, ekonomide, teknolojide, çevrede, sağlıkta ve diğer birçok alanda büyük değişiklikler yaşandığını ifade etmektedir. Örneğin otorite ve güç hem sınırların ötesinde hem de sınırların içinde değişerek uluslararası çapta dağınık olarak konumlanmaya başlamıştır. Başka bir değişim de küresel bir sivil toplumun oluşması ve aralarında iletişimin güçlenmesi ve birlikte karar alma gibi bir imkanın ortaya çıkmasıdır. Ayrıca küresel politik ekonomide de önemli dönüşümler yaşanmaktadır. Rosenau son olarak bilgi ve iletişimdeki değişikliği de küresel yönetişimin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan bir etken olarak zikretmektedir. Küresel yönetişim kavramının ortaya çıkış zamanı ve özellikle de yönetişim (*governance*) ifadesinin tercih edilmesi, aslında bu yaklaşıma dair mesajlar içermektedir.

Küresel yönetişimin işleyiş şekli ve etkinliğiyle ilgili belki de en iddialı tanım da yine Rosenau'dan gelmektedir. Yazar kitabında "yönetişim"in "yönetim"den farkını anlattığı kısımda hükümet veya yönetimin geniş muhalefete rağmen bile işleyebileceğini, ancak yönetişimin aktörlerin çoğunluğundan oluşan bir uzlaşma durumunda veya en azından en güçlü aktörler tarafından kabul görmesi durumunda işleyebileceğini belirtmektedir. Bu durumda en büyük aktörlerin rıza göstermediği durumlarda yönetişimin akamete uğrayacağı iddia edilebilir. Ancak Rosenau küresel yönetişim için "güçlü ve zayıf" ayrımının yanlış olduğunu, bunun yerine iyi çalışan bir yönetişim ile gerçekleşmeyen bir yönetişimden bahsetmek gerektiğini ifade etmektedir. Diğer bir deyişle iyi çalışmayan bir yönetişimi zayıf diye nitelemek yerine "yok hükmünde" olduğunu savunmaktadır (Rosenau 1992, 1-7).

Rosenau küresel yönetişimin bütün bir sosyal sisteme güvenlik, refah, uyum, düzen ve devamlılık getiren, sadece resmi kuruluşlardan ve kurumların belirlediği politikalardan ibaret olmayan ve devletle beraber onun altındaki seviyeleri de etkileyen bir olgu olduğunu iddia etmektedir (Rosenau 1995, 14). Küresel yönetişimi oluşturan aktörler arasında devletler; devletlerin finansal, siyasi ve askeri olarak desteklediği uluslararası örgütler; gönüllü veya kar amaçlı kuruluşlardan oluşan ulusötesi örgütler; NAFTA gibi uluslararası ticaret örgütleri ve oluşumları; Uluslararası Nestle Boykot Komitesi benzeri sosyal hareketler; Lyon, Milan, Stuttgart ve Barcelona gibi bazen bölgesel bazen de bireysel iradeyle hareket eden şehirler ve Standard & Poors (S&P) ve Moody's gibi kredi derecelendirme kuruluşları ile çok uluslu şirketler yer almaktadır (Rosenau 1995, 36-38). Rosenau ayrıca küresel yönetişimde hiyerarşi olmadığını, farklı türdeki aktörlerin birbiriyle etkileşim kurduğu bir ağ olduğunu ve yönetişimin farklı seviyede ve kapasitede gerçekleştiğini belirtmektedir. Öte yandan bu sürecin çoğu zaman

merkezi bir otoriteye bağlı olmadığını ve dinamik yönlerinden dolayı zaman zaman değişim de gösterdiğini eklemektedir (Rosenau 1995, 14).

Thomas J. Biersteker'ın tanımlamasına göre küresel yönetişimin beş farklı olmazsa olmaz özelliği bulunmaktadır. Birinci olarak küresel seviyede gerçekleşen bir örüntü halinde düzenlilik (*patterned regularity)* bulunmalıdır. Siyasi, ekonomik, güvenlik gibi farklı alanlarda birbirini destekler mahiyette kuralların bulunması ve işletilmesi gereklidir. İkincisi, dünyada planlı bir amacı gerçekleştirmeye yarayan, dolayısıyla belirli aktörlerin bir araya gelerek oluşturduğu bir mekanizmanın bulunmasıdır. Üçüncüsü, bu mekanizmanın küresel seviyede bazı kurallar belirlemesidir. Dördüncüsü, kurulan mekanizmanın ve alt kuruluşların belli bir otoriteye sahip olmasıdır. Bu otoritenin bulunmaması durumunda devletlerin kendi çıkarına göre hareket etmesi ihtimali yüksektir. Bu nedenle kurulan mekanizma bir devletteki hükümete benzeyen, ama bazı farklarla yönetişim yapan bir kurum olmalıdır. Son olarak ise yönetişim kavramının Latince kökenlerinden (*gubornare*) yola çıkarak, "yönlendirme" ve "düzenleme" fonksiyonlarını yerine getirmek için oluşturulmuş kuruluşlar gereklidir (Biersteker 2010, 440-441)

Weiss'in tanımına göre ise küresel yönetişim küresel siyasette değişen birtakım dengelerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bunların belki de en önemlisi uluslararası siyasette devletlerden hariç bazı aktörlerin ortaya çıkmasıdır. Weiss Kürtleri örnek göstererek bu halkın Türkiye, Suriye, Irak ve İran'da dağınık olarak yaşadığını, ancak bir devlet çatısı altında bulunmadığını belirtmektedir. Ayrıca Filistinli Arapların dünyanın birçok yerinde yaşadıklarını ve diaspora faaliyeti yürüttüklerini, ancak ilan etmiş oldukları devleti diğer devletlerin tanıması konusunda zorlandıklarını aktarmaktadır. Öte yandan birçok devletin de farklı etnik kökenli grupları barındırdığını eklemektedir.

Weiss buna karşın uluslararası siyasette devletlerin hala başat aktör olarak faaliyet göstermeye devam ettiğini söylemektedir (Weiss 2013, 90-95). Ancak Weiss'e göre ulusal ve uluslararası siyaset arasında önemli farklar bulunmaktadır. Ulusal düzeyde hükümet ve yönetişim beraber var olmaktadır. Ancak uluslararası düzeyde bir hükümet bulunmadığı için sadece yönetişim mümkündür. Dolayısıyla burada otoritenin azalması durumu vardır ve kolektif kurallara uyum (*compliance*) konusunda eksiklikler yaşanmaktadır. Öte yandan ulusal düzeyde de hükümet etmenin sıkıntılı olduğu örnekler bulunduğunu unutmamak gerekir. Örneğin Afganistan, Haiti, Libya, Kongo ve Kolombiya gibi ülkelerde hükümet sorunu nedeniyle otorite boşluğu bulunmaktadır.

Weiss'a göre küresel yönetişim devletlerin kendi başına çözemeyecekleri büyüklükte veya karmaşıklıkta olan sorunları tanımlama, anlamlandırma ve çözme için gereken toplu çabaya işaret etmektedir. Küresel yönetişim, herhangi bir zamanda ihtiyaç ortaya çıktığında devletlere benzer şekilde kamu hizmeti ve çözüm üreten ve uluslararası sistemde yer alan bir kapasite veya imkan gibi düşünülebilir. Dolayısıyla burada hem resmi hem de gayri resmi değerler, prensipler, süreçler, politikalar ve kurumlar söz konusudur (Weiss 2013, 98-110).

Küresel yönetişim konusundaki araştırmalarıyla tanınan Timothy Sinclair'e göre ise küresel yönetişimi mümkün kılan dört gelişmeden bahsetmek gerekir. Bunlardan birisi Rosenau'nun da savunduğu gibi devletlerin hâkim oldukları uluslararası sistemin yavaş yavaş dönüşmesi ve küresel yönetişim ortamının ortaya çıkmasıdır. Devletlerin uluslararası süreçler üzerindeki etkisi devam ederken devlet dışındaki aktörlerin ve bireylerin küresel siyaseti etkileme imkanının artmasıyla ulus altı (*subnational*), ulus aşırı (*transnational*), uluslararası (*international*) ve küresel (*global*) düzeyler arasında etkileşim artmıştır (Hewson & Sinclair 1999, 4-6). Küresel yönetişimin güç kazanmasına neden olan bir başka değişim de dünyada bir çeşit küresel sivil toplumun oluşmasıdır. Bu topluluğu oluşturan gruplar arasında sosyal hareketlerden yerlilere kadar farklı özellikte olan ve küresel politikaları etkileme gayretinde olan alt gruplar bulunmaktadır. Aralarında bilhassa bir grup – G7 ülkelerindeki entelektüel, iş ve siyasi alanlardaki seçkin gruplar – diğerlerinden farklılık arz etmektedir. Bu grup küresel politik ekonomide etkin olmayı hedeflemekte ve kurumlar ağıyla pazar odaklı ve neoliberal bir dünya için çalışmaktadır. Politikalarını hayata geçirmek için ise Dünya Bankası, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi kuruluşlardan faydalanmaktadır.

Sinclair'ın küresel yönetişime giden yolda önemli bir faktör olarak gördüğü başka bir husus da Robert Cox'a referans vererek paylaştığı teknoloji ve bilişim ile ilgili gelişmelerdir. Diğer bir ifadeyle bu alanda yaşanan gelişmeler, zaten başlamış olan küresel yönetişimi daha da hızlandırmıştır. Dünya çapında özellikle de büyük şehirlerde kurulan araştırma, innovasyon ve iletişim odaklı merkezler ve bu kuruluşların önde gelen yöneticileri ve analistleri vasıtasıyla üretilmiş olan bilgi bütün dünyaya yayılmakta ve gündem belirlemektedir. Yazara göre bilginin küreselleşmesini anlamak, gücü ve dolayısıyla küresel yönetişimi de anlamak anlamına gelmektedir (Hewson & Sinclair 1999, 6-10).

2.1.2. Küresel Yönetişimin Aktörleri

Küresel yönetişimin nispeten yeni bir olgu olmasından dolayı hangi aktörün ne oranda etkinlik göstererek küresel yönetişimi şekillendirdiği hala tartışmalıdır. Küresel yönetişimin ortaya çıkmasında ekonomik veya sosyal politikalardan ziyade kolektif güvenlik çabalarının

önemli olduğu Inis Claude gibi araştırmacılar tarafından belirtilmektedir. Ancak her ne kadar kolektif güvenlik MC ve BM sisteminin en temel kavramı olsa da Claude bunun varılacak bir hedef olmaktan ziyade bir çeşit ideal tip olduğunu savunmaktadır. Zira devletler arasındaki güvenlik ilişkisinin "birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için" sloganı doğrultusunda gerçekleşmediğini ve haksız ve aşırı güç kullanan bir devlete karşı diğer devletlerin bir araya gelerek ortak savunma yapacağı görüşünün ancak temenni düzeyinde kaldığını belirtmektedir. (Claude 1964, 224-228).

Küresel yönetişimde hangi aktörün ne derece etkili olduğu sorusuna ilişkin olarak ise realist ve liberal yaklaşımlar bulunmaktadır. Realist yaklaşıma göre uluslararası örgütler ve diğer devlet dışı aktörler küresel yönetişimde az etki sahibidirler. Zira uluslararası örgütler her ne kadar yetki ve güç sahibi gibi görünseler de aslında tamamen üye devletlerin politikalarını ve tercihlerini yansıtmaktadırlar. Dolayısıyla realist yaklaşım Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemde etki gücü bakımından devletlerin aleyhine bir değişiklik yaşanmadığını ve devletlerin bu konuda eski hakimiyetlerini devam ettirdiğini savunmaktadır (Young 1968, 902-906).

Liberal yaklaşım ise BM ve diğer uluslarüstü ve uluslararası kuruluşların sadece üyelerin iradelerinden ibaret olmadığını ve hepsinin kendine has bir yapısının bulunduğunu iddia etmektedir. Bu durumda BM ve diğer uluslararası kuruluşlar bir aktör haline gelmekte ve üye devletlerin tercihlerinden bağımsız pozisyon alabilmektedir. Diğer bir deyişle devletler arasındaki güç mücadelesi içinde kaybolmadan çeşitli konularda dünya çapında önlem alabilmekte ve dünya sorunlarına çözüm getirebilmektedir (Young 1968, 906-914).

David Lake'e göre küresel siyaseti şekillendiren aktörler üç gruptan oluşmaktadır: devletler, uluslararası örgütler ve hükümet dışı kuruluşlar. Lake bu sınıflandırmada devletler ve uluslararası örgütler haricindeki diğer bütün aktörleri tek bir çatı altında toplamakta ve hepsini benzer özellikli görmektedir. Bu kuruluşların devletlerden ve uluslararası örgütlerden en önemli iki farkı, yeniliklere adaptasyon hızları ve ihtiyaçları karşılamalarıdır. Diğer taraftan uluslararası örgütlerin sayısının artışı yavaşlamış iken bu kuruluşların sayısı ve nüfuzu gün geçtikçe artmaktadır. Bunun sebebi ise Lake'e göre devletlerin etkili bir uluslararası örgüt kurmalarını engelleyen anlaşmazlıklarıdır. Devletler "çifte olumsuz düzenleme" (*double-negative regulation*) adı verilen bir süreç dahilinde uluslararası örgütlerin çalışmasını bilinçli olarak engellemekte ve ilgilendikleri sorunlarla alakalı özel yönetişim örgütleri kurmaktadırlar. Yönetişim örgütleri bazı durumlarda kendilerine özel paydaşlar edinerek ve kendi sorumluluk alanlarında kurallar koyarak yönetişimde aktörlük elde etmektedirler. Lake uluslararası

örgütlerin günümüzde etkili olamamalarını veya bazı konularda otorite haline gelememelerini ise devletlerin egemenliği başka kuruluşlara devretmeye gönüllü olmamalarına bağlamaktadır. Örneğin Avrupa Birliği (AB) içerisinde yaşanan siyasi ve ekonomik sorunlar Lake'e göre bu durumla ilgilidir. Benzer bir durum Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) için de geçerlidir. Bu yüzden uluslararası örgütlerin yaptığı düzenlemelerin büyük çoğunluğu bağlayıcı bir nitelik taşıyamamaktadır (Lake 2010, 6-13)

Lake'in özel yönetişim örgütü olarak adlandırdığı kuruluşlar arasında birbirinden çok farklı alanlarda faaliyet gösteren kuruluşlar vardır: Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi, (IASC), Doğa İçin Dünya Fonu (WWF) ve Orman Yönetim Konseyi (FSC) gibi birbirinden oldukça farklı bu kuruluşların ortak özelliği ise devletlerin inisiyatifiyle değil, tamamen piyasa koşullarına göre veya sektör öncülerinin bir araya gelmesiyle kurulmuş olmalarıdır. Ayrıca dünya çapında düzenlemeler yaparken denetleme ve sertifikasyon gibi faaliyetler de yürütmektedirler.

Sinclair'e göre ise küresel yönetişimdeki aktörler arasında hükümetlerarası örgütler, çoktaraflı ekonomik kurumlar, uluslararası hukuku temsil eden kuruluşlar, özel gönüllü örgütler ve büyük uluslararası şirketler vardır. Hükümetlerarası örgütlere en iyi örnek BM'dir. BM ve alt kuruluşları bilgi toplama, hizmet sağlama, devletler arasında koordinasyonu sağlama ve arabuluculuk gibi birçok işlevi yerine getirerek küresel yönetişime katkı yapmaktadır. Çoktaraflı ekonomik kuruluşlara örnek olarak ise IMF, Dünya Bankası ve DTÖ gösterilebilir. Bu kuruluşlar küresel yönetişime dair ve özellikle de kendi sorumluluk alanları olan ekonomi, finans, kredi ve ticaret gibi alanlarda politikaların şekillenmesinde öncelikli rol oynamaktadırlar. Uluslararası hukuku temsil eden kuruluşlar ise devletler arasında anlaşmaların yapılması ve uygulanması aşamasında öne çıkmaktadırlar. Uluslararası Adalet Divanı, Uluslararası Ceza Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi kuruluşların kendi sorumluluk alanlarına girecek şekilde silahların kontrolü veya deniz yetki alanları gibi siyasi özellikli anlaşmalardan, fikri mülkiyet ve çevre gibi daha teknik anlaşmalara kadar bu kuruluşların desteği önemlidir. Ancak belirtmek gerekir ki küresel yönetişimin uluslararası hukuk ayağı uluslararası sistemde yaptırıma yönelik düzenlemelerin zayıf olması nedeniyle biraz daha geri planda kalmaktadır.

Sinclair'ın bahsettiği bir diğer aktör olan özel gönüllü örgütlerin nitelikleri faaliyet amacına göre değişebilmekte ve bunlar aynı zamanda küresel toplumsal hareketler olarak da işlev görebilmektedirler. Devletlerin politikalarında boşluk olduğunu saptadıkları alanlarda devreye girerek farkındalığı arttırma ve belirli gündemleri uygulamaya yönelik çeşitli

çalışmalar yapan bu örgütler özellikle çevre ve kadın hakları gibi alanlarda faaldirler. Kıtlıkla Mücadele Örgütü (Oxfam), Şeffaflık Örgütü ve Uluslararası Af Örgütü gibi kuruluşları bu kategoride değerlendirmek mümkündür. Sinclair'e göre özel otoriteler (*special authorities*) ise uluslararası çapta faaliyet gösterseler de gönüllü değil profesyonel şekilde çalışan kurumlardır. Gönüllülük ilkesine göre çalışan kurumlar hükümet dışı kuruluş statüsünde görülebilecekken, özel otoriteleri ticari kuruluşlar olarak değerlendirmektedir. Bu kurumlar hem devletlerin bazı aktivitelerini hem de küresel çapta sosyal ve ekonomik ilişkileri düzenlemektedirler. Standard & Poors ve Moody's gibi kredi derecelendirme kuruluşları ile tüketici koruma kuruluşları bu kategoride yer almaktadır.

Son olarak Sinclair'e göre büyük çokuluslu şirketler de küresel yönetişimin gidişatını etkileyebilen aktörler arasındadır. Esasen ticari kuruluşlar olmalarından dolayı bu şirketlerin en önemli amaçları kârlarını maksimize etmektir. Ancak bazılarının devasa büyüklüğe ulaşarak birçok devletten daha fazla bütçeye sahip olmasından kaynaklı olarak etki alanları da sıradan bir şirketten daha fazla olmaktadır. Bölgesel ve küresel çapta faaliyet gösteren çok uluslu şirketler aynı zamanda devlet kurumlarıyla da yakın temas içinde çalışmaktadırlar. İhale sürecinden proje teslimatına kadar birçok aşamada devlet temsilcileri nezdinde lobi çalışması yürütmektedirler. Diğer taraftan devletler de çıkardıkları yasal düzenlemelerde bu şirketlerin çıkarlarını hesaba katmak durumunda kalmaktadırlar. Zira bu şirketlerin bir konuda zarara uğramaları durumunda çalışanlarından bir kısmının işine son vermeleri gerekebilir ve bu da o ülkede veya o bölgede sosyal çalkantılara neden olabilir (Sinclair 2012, 21-24).

2.1.3. Küresel Yönetişim Modelleri ve Teorik Yaklaşımlar

Pollack ve Shaffer, AB ve ABD'nin dünyadaki en önemli ekonomik merkezler arasında yer almaları ve bazı konularda farklı anlayışa sahip olmakla birlikte kültürel olarak birbirine yakın olmaları nedeniyle Transatlantik ilişkileri incelerken üç küresel yönetişim modelinden bahsetmişlerdir: ulusal hükümetlerin karar alma sürecinde etkin olduğu "hükümetlerarası model", teknokratların etkin olduğu "hükümetaşırı model" ve devlet dışındaki aktörlerin daha belirleyici olduğu "ulusaşırı model". Örneğin silahların kontrolü konusunda hükümetlerarası modelin daha açıklayıcı olduğu söylenebilir, zira güvenlik devletlerin en hayati gördüğü alanların başında gelmektedir ve dolayısıyla bu alanda yapılacak düzenlemelerde ulusal hükümetler uluslararası örgütlere göre daha önemli bir rol oynamaktadır.

Hükümetlerarası model ana akım uluslararası ilişkiler teorilerine benzer biçimde devletlerin dünya siyasetindeki etkinliğini vurgulamaktadır. Bu anlamda hükümetlerarası model büyük oranda realizm ve liberalizm gibi uluslararası ilişkileri devlet merkezli açıklamaya

çalışan teorilerle de uyumludur. Öte yandan ana akım uluslararası ilişkiler teorileri uluslararası sistemde egemen aktörlerin varlığını gerekli görürken, hükümetlerarası model farklı aktörlerin devreye girmeleri durumunda küresel yönetişimin işleyebileceğini savunmaktadır. Ayrıca bu model kapsayıcılığa ve işleve vurgu yaparken, ana akım uluslararası ilişkiler teorileri ise güç kavramını öne çıkarmaktadır. Aslında hükümetlerarası model hükümet haricindeki aktörlerin etkisini tanımıyor değildir, ancak bu aktörlerin yetki ve etki olarak kısıtlı olduğunu iddia etmektedir. Diğer bir deyişle bu aktörler (teknokratlar, STK'lar, vb.) ancak devletlerin kendilerine tanıdığı kadar güç ve etki sahibi olabilmektedirler. Burada devleti diğer aktörlerin önüne geçiren önemli avantajlar arasında iki veya çok taraflı görüşmelerde muhatap olarak tek bir otoritenin alınmasının daha pratik olması ve devletlerin bilgiye erişim imkanlarının daha gelişmiş olması bulunmaktadır (Pollack & Shaffer 2010, 292-300).

Çalışmalarıyla hükümetaşırı küresel yönetişim modeli üzerinde yoğunlaşan Anne-Marie Slaughter ise Keohane ve Nye'ın açtığı yolda ilerleyerek küresel yönetişimde hükümetaşırı ağların ve liderlerden hariç olarak devletin alt kuruluşlarının da etkin olduğu görüşünü ileri sürmektedir. Özellikle yeni milenyumun başlamasından sonra bir liberal dünya düzeninin ortaya çıktığını iddia eden ve bu düzende ulus devletlerin giderek anlamını yitirdiğini savunan "yeni orta çağcılık" gibi fikirleri kabul etmeyen Salughter, aslında devlet mekanizmasının bir dönüşümden geçtiğini savunmaktadır. Bu dönüşüm kapsamında devletin alt kuruluşları aktif bir rol almakta, gündem belirlemede ve politika yapımında daha etkin roller oynamaktadırlar. Bu düzenleyici kuruluşlar, diğer ülkelerdeki benzer kuruluşlarla gittikçe daha yakın bağlar geliştirmekte ve kendi aralarında da teknik ağlar kurmaktadırlar. Bu tür ağlar yalnızca hukukla alakalı sektörlerde değil, ekonomiden kültüre, sosyal alanlardan spora kadar birçok alanda kurulmaktadır. Teknokratların işbirliği ağları ile birlikte hükümet dışı kuruluşların küresel sorunlarla ilgili kendi aralarında kurdukları ağların ulusal düzeyde hükümetler üzerinde büyük bir baskı aracı olduğunu belirten Slaughter, bu süreçte etkili olan yöntemlerin sonradan hükümet dışı kuruluşlar arasında yayılarak hepsinin tercih ettiği yöntemler haline geldiğini söylemektedir (Slaughter 1997, 183-187).

Hükümetaşırı modelin ortaya çıkmasına sebep olan gelişmeler arasında ekonomik ilişkilerin dünya çapında entegre olması ve küresel siyasetin daha karmaşık hale gelmesi bulunmaktadır. Ancak devlet dışı aktörlerin gücünün artması, devletlerin etkisinin sıfırlanması anlamına gelmemekte ve teknokratların veya hükümet dışı kuruluşların etkisinin diğer aktörlerden daha fazla olduğu iddia edilmektedir (Bradford 2003, 212-214). Dolayısıyla bu küresel yönetişim modeli, yönetimden (*administration*) sorumlu olan hükümet ekiplerinin

beraber çalıştıkları lider kadrosunu gündem belirlemeden karar almaya kadar her aşamada etkilediğini öne sürmektedir. Bu bakımdan gündem belirleme gibi kritik önem taşıyan birçok sorumluluk, önceden doğrudan liderler tarafından yerine getirilirken, artık hem nicelik hem de nitelik olarak gelişmiş olan bu tür bürokratik kuruluşlarda kurumsal hafızanın da öneminden dolayı daha profesyonel şekilde yerine getirilmeye başlamıştır (Lindseth 1999, 632).

Üçüncü küresel yönetişim modeli olan ulusaşırı modelin temelleri ise ilk olarak 1970'li yıllarda Robert Keohane ve Joseph Nye tarafından atılmıştır. Neoliberalizm kuramının da temsilcileri arasında gösterilen bu yazarlar geleneksel devlet merkezci uluslararası ilişkiler okumasının modern dünyanın karmaşık dinamiklerini anlamakta artık yetersiz kaldığını iddia etmektedirler. Bunun yerine çokuluslu şirketler, uluslararası örgütler, hükümet dışı kuruluşlar gibi devlet dışı aktörlerin ulusal sınırları aşmakta ve kendilerine küresel siyasette yeni bir alan açmakta olduğunu savunmaktadırlar. Diğer bir deyişle devletler hala sistemdeki ana aktörler olmaya devam etseler de bu yeni aktörlerin gücü gittikçe artmaktadır. Öte yandan devlet dışı aktörler gün geçtikçe birbirlerine daha fazla bağlı hale gelmekte ve devletlerin politikalarını etkileyecek kaynağa sahip olmaktadırlar. Bu kaynaklar bilgi, ekonomik güç veya belirli bir alanda uzmanlık olabilir (Nye & Keohane 1971).

BM'nin hükümet dışı kuruluşlara yönelik yaptığı araştırmalar da bu tür kuruluşların her geçen gün sayı ve etkinlik olarak güçlendiğini göstermektedir. Bu nedenle BM bu kuruluşların faaliyetlerini küresel yönetişimin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir (UN, 1994). Devlet dışı aktörlerin etkinliğinin bu kadar artmasının altında yatan en önemli sebeplerden birisi de geleneksel siyasetin dünya çapında genç nesiller arasında karşılık bulamamasıdır. Farklı görüşten insanların çıkarlarını savunmak için ana akım siyasetten farklı yollara yönelerek belli bir konuya özel bir örgüt kurmayı ve sürecin gidişine göre bu örgütün faaliyetini sonlandırmayı seçmesi 2000'lerde daha popüler hale gelmiştir. Hükümet dışı kuruluşlar haricindeki siyasi yollar (örneğin bir siyasi partiye üye olmak) ise hem uzun süreli bağlılıkları gerektirmekte hem de hükümet dışı kuruluşlara nispetle daha hantal ve hiyerarşinin çok daha baskın olduğu yapılarda görev alma anlamına gelmektedir. Ayrıca geleneksel siyasi örgütlerin temsil, şeffaflık ve denetlenebilirlik gibi kriterler bakımından da hükümet dışı kuruluşlardan daha zayıf bir durumda olduğu savunulmaktadır (Bradford 2003, 217-218).

Pollack ve Shaffer, Transatlantik ilişkilerde hangi küresel yönetişim modelinin etkili olduğu konusunda ise daha çok hükümetlerarası modelin baskın olduğunu, ancak diğer iki modelin de bu sürece katkı yaptığını belirtmektedir. Örneğin hükümetaşırı model uyarınca iki tarafın teknokratları devreye girerek ticari faaliyetlerde rekabeti kriz çıkmayacak şekilde

düzenlemişlerdir. Ancak bu tür bir etkinlik diğer alanlarda görülememiştir veya teknokratların devreye girdiği bazı durumlar olsa da bunlar öne çıkamamıştır. Diğer taraftan ulusaşırı model uyarınca hükümet dışı kuruluşların etkinliği de Transatlantik ilişkilerde son derece kısıtlı kalmaktadır ve küresel bir sivil toplum idealinden henüz uzaktır (Pollack & Shaffer 2010, 301-305; Bradford 2003, 208-219).

Bu üç model dışında uluslararası ilişkiler teorilerinin küresel yönetişime ilişkin yaklaşımlarından da bahsetmek gerekir. Örneğin kurumsalcılık (*institutionalism*) ismiyle de uyumlu olarak kurumların uluslararası ilişkileri yönetme rolünü vurgulamakta ve bu bağlamda örgütlerin, görev başındaki bürokratların ve bunlar arasındaki ilişkinin küresel yönetişimi büyük oranda şekillendirdiğini iddia etmektedir. Bu anlayışa göre başta BM, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların varlığı bile küresel yönetişim anlamına gelmektedir ve bu örgütler olmadan devletler ilgili alanlarda koordinasyonu sağlayamazlar. Kuruluşlar her ne kadar karmaşık bir yapıda olsalar da faaliyetlerini sürdürmelerini sağlayan teknokratlar ve uzmanlar uluslararası işbirliğini sağlama konusunda hayati bir görev ifa etmektedirler. Bu görüşün savunucuları küresel yönetişimi bir dönüşüm aracı değil, küresel çaptaki çeşitli sorunlara çözüm bulma aracı olarak görmektedirler. Dolayısıyla devrimsel değil evrimsel olarak, yani mevcut uluslararası sistemi yeni baştan tasarlamak yerine yavaş yavaş geliştirme amacındadırlar. Bunu sağlamak adına küreselleşmenin uluslararası örgütleri nasıl etkilediği, devletlerden hükümet dışı kuruluşlara kadar çeşitli aktörlerin koordinasyonunun nasıl sağlanacağı ve küresel yönetişimin devletlerin hakim olduğu sistemde nasıl işletileceği gibi konularla ilgilenmektedirler (Sinclair 2012, 31-40; Slaughter 2004, 6-12).

Ulusötesicilik (*transnationalism*) ise devletlerden ve uluslararası örgütlerden ziyade hükümet dışı kuruluşlara ve bireysel aktörlere vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşım küresel sivil toplum, hükümet dışı kuruluşlar ve sosyal hareketlerin uluslararası siyasette etkili olduğunu ve temsil edilmeyen grupların da örgütlenerek küresel yönetişimde fark yaratabildiğini öne sürmektedir. Beklendiği üzere geleneksel uluslararası ilişkiler anlayışına büyük oranda karşı çıkmakta ve bu anlayışın artık geçerliğini yitirdiğini savunmaktadır. Ulusötesiciliğin ortaya çıkışında 1960'lı ve 1970'li yıllardaki öğrenci hareketleri önemlidir. Zira o dönemde düzenlenen geniş katılımlı protesto gösterilerinde çevre, barış, yoksulluk ve insan hakları gibi konularda çeşitli talepler dile getirilmiştir (Keck & Sikkink 1998, 24-34; Sinclair 2012, 57-65).

Kozmopolitanizm tarafından öne sürülen küresel yönetişim anlayışı ise kurumsalcılık tarafından önerilen yaklaşımla benzerlikler taşımakla birlikte iki anlayış arasında bazı farklar bulunmaktadır. Örneğin kozmopolitanizm küreselleşmeyi ve küresel yönetişimi insanlığın

ilerlemesi için bir fırsat olarak görmektedir. Son yüzyıla kadar insanlığın koordinasyon ve iletişim konusunda çok geride olduğunu, ancak teknolojik gelişmeler sayesinde bu engellerin aşılarak dünya çapında yaşanan birçok sorunun çözülme imkanı bulduğunu iddia etmektedir. Diğer taraftan, kurumsalcılık evrimsel değişikliği savunurken kozmopolitanizm sistemin baştan kurgulanması gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla meseleye çok daha özgürlükçü, eşitlikçi ve sosyal adaletçi bir perspektiften bakmaktadır. Mevcut küresel yönetişim anlayışının bu büyük talepleri yerine getiremeyeceğini, bunun yerine daha kuşatıcı ve iddialı bir yaklaşıma ihtiyaç olduğunu ileri sürmektedir. Her ne kadar uluslararası sistem siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan karmaşık olsa da vizyon olarak adalet, suistimalin önlenmesi ve toplu refah gibi prensiplerin ortaya konarak düzenlemelerin yapılması ve ilgili mekanizmanın baştan yaratılması ile dünyanın şimdiki durumundan daha iyi hale gelebileceğini öne sürmektedirler (Held 1995, 421-427).

Marksizm kaynaklı bir yaklaşım olan hegemonizm ise küresel yönetişime karşı eleştirel bir pozisyon seçmiştir. Marksizmin kapitalizmle ilgili şüphelerini ve emeği metalaştırma ve üretim araçlarını kontrol etme konusunda kapitalizme getirdiği suçlamaları paylaşan hegemonizm küresel yönetişimle ilgili olarak da benzer görüşleri dile getirmektedir. Bu açıdan feminizm ile de benzerlikler taşımakta ve mevcut sistemin birilerine somut veya soyut fayda sağladığını ve bunun da ancak suistimal ve eşitsizlikle temin edilebileceğini iddia etmektedir. Hatta bu iddiada bir adım daha ileri giderek küresel yönetişimin bir kavram olarak kapitalizmin içine dahil edilmesi gerektiğini, çünkü onunla aynı mantık çerçevesinde çalıştığını dile getirmektedir. Dolayısıyla neoliberal veya serbest piyasayı savunan veya meşrulaştıran türde bir küresel yönetişim anlayışına karşı çıkmaktadır. Bu noktada hegemonizmi savunanların metodolojik olarak pratik ve materyal boyutlara dikkat çekseler de fikirlerin ve sosyal hareketlerin de küresel yönetişimde tahakküm aracı olabileceği noktasında Antonio Gramsci'nin fikirlerinden etkilendiği de söylenebilir. (Cox 1987, 355-401).

Yine Marksist bir tavırla mevcut sistemi eleştiren bir yaklaşım olan feminizm ise aynı zamanda gelecek için küresel yönetişimin potansiyelinden ümitlidir. Başlangıç noktası olarak insan ilişkilerini seçen feminizm, bu ilişkilere içkin olan eşitsizliklere vurgu yapmakta ve cinsiyet kaynaklı sorunların üstesinden gelmeye odaklanmaktadır. Yine Marksizmle paralel bir şekilde dünyayı tabakalardan veya yapılardan ibaret görmektedir. Dolayısıyla yalnızca erkekler-kadınlar ayrımının değil, aynı zamanda zenginler-yoksullar ayrımının da küresel yönetişimi etkileyen bir faktör olduğunu iddia etmektedir. İlgilendiği konular arasında ise kamu ve özel ayrımını ortadan kaldırmak, kurumlardaki cinsiyet bazlı teşkilatlanmayı açığa çıkarmak

ve küreselleşmenin cinsiyet politikalarına nasıl etki ettiğini tespit etmek bulunmaktadır. Ayrıca bürokratik yönetişim sistemini de bir problem alanı olarak görmektedir (Sinclair 2012, 131-135).

Reddiyecilik (*rejectionism*) ise aslında küresel yönetişimi tamamen reddeden ve küresel yönetişimin hem iç politikada hem de uluslararası ilişkilerde olumsuz bir etkide bulunduğunu iddia eden bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım devletin egemenliğine vurgu yaparken diğer herhangi bir otorite iddiasının geçersiz olduğunu savunmaktadır. Nitekim daha önce de bahsedildiği gibi ABD'nin MC ve BM'ye üyelik sürecinde ortaya çıkan tartışmalar da reddiyeci yaklaşımın bir tezahürü sayılabilir, zira ABD'li bazı siyasetçiler devlet haricinde başka bir otoritenin suni bir çabayla güçlendirilmesini yanlış bulmuşlar ve gücün devletlerde kalması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Bu yaklaşımı savunanlar gücün devlet harici kuruluşlara devredilmesinin çok sakıncalı sonuçlara neden olabileceğini ve kendi elleriyle inşa ettikleri bir uluslararası kuruluşun daha sonra kendilerine karşı bir hareket içine girebileceği şüphesini paylaşmışlardır. Bu bakımdan reddiyeciliğin gelenekselci ve modernizme karşı bir yaklaşım olduğu da söylenebilir (Sinclair 2012, 152-155; Bolton 2007, 55-105).

2.1.4. Küresel Yönetişimde Öne Çıkan Konu Alanları

Küreselleşmenin hız kazanması daha önce ulusal olarak adlandırılan farklı sorunların ulusal sınırları kolayca aşarak küresel yönetişimin ilgi alanına girmesini sağlamaktadır. Günümüzde küresel yönetişim bakımından en fazla gündemde olan konular arasında ise ekonomi, ticaret, finans, çevre ve sağlık gelmektedir (National Intelligence Council 2012, ii-xiv; World Economic Forum, 2024).

Dünya çapında yaşanan ekonomik krizler sadece birkaç ülkenin inisiyatifiyle çözülebilecek çapta sorunlar değildir. Örneğin 1929'da meydana gelen Büyük Buhranı, 1973'te yaşanan petrol krizi ile 1997 ve 2008'de meydana gelen ekonomik krizler ekonomi alanında küresel yönetişimin ne kadar gerekli olduğunu göstermiştir (Gorton 2012, 182-190). Öte yandan küresel çapta meydana gelen ve uluslararası toplumu acil çözüm bulmaya zorlayan sağlık krizleri arasında 1918 yılında gerçekleşen İspanyol Gribi, 1940'lı yıllarda zirve yapan Polio Epidemisi, 1981'den itibaren hız kazanan HIV/AIDS Pandemisi, 2002'de Çin'de meydana gelen SARS krizi, 2009'da küresel çapta meydana gelen H1N1 Influenza Pandemisi, 2014 yılında meydana gelen Ebola krizi ve son olarak da 2019'da ortaya çıkan COVID-19 pandemisi bulunmaktadır (NLM, 2021).

Uluslararası ticaretin kökenleri çok eski tarihlere dayanıyor olsa da ticaretle beraber iş gücünün ve sermayenin de uluslararası dolaşıma girmesi ve teknolojinin bu süreçte öne çıkan bir rol oynamaya başlaması nedeniyle bu alandaki uluslararası kurumlar esas olarak 20. yüzyılda önem kazanmıştır. Bu anlamda İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Bretton Woods anlaşmaları vasıtasıyla IMF ve Dünya Bankası'nın kurulması uluslararası ekonomi ve finansta bir dönüm noktası kabul edilmektedir. ABD ve İngiltere'nin etkisiyle hayata geçirilmiş olan bu düzenleme dünyada ekonomik sistemi tek bir yapıya dahil ederek yönetilebilir bir şekil verme amacını taşımaktadır (Helleiner 1994, 51-58). IMF'nin günümüzdeki en önemli işlevlerinden birisi finansal istikrarsızlıkla ve finansal krizlerle mücadele etmedir. Bu sorunlara karşı mücadelede devletlerin merkez bankaları da IMF'ye yardımcı olmaktadır. Hatta sorumluluk ve yetki alanları bakımından ulusal merkez bankalarının karar alma ve uygulama anlamında daha etkili oldukları söylenebilir. IMF'nin etkisinin kısıtlı kaldığı ve bundan dolayı eleştiri aldığı en önemli alan ise her ne kadar gelişmekte olan devletlere finansal destek veriyor olsa da sonrasında iç politikalarla ilgili karar verici durumda olmamasıdır (IMF, 2022).

Finansal alanda önde gelen bir diğer uluslararası kuruluş olan Dünya Bankası ise beş farklı örgütün çatı kurumudur: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası, Uluslararası Kalkınma Birliği, Uluslararası Finans Kurumu, Çoktaraflı Yatırım Garanti Ajansı ve Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü Uluslararası Merkezi. Dünya Bankası dar ve orta gelirli olarak sınıflanan ülkelere borç vermek, en yoksul şeklinde sınıflanan ülkelere sıfır faizli kredi ve hibe vermek, özel sektör üzerinden kalkınmayı sağlamak, gelişmekte olan ülkelerdeki yoksulluğu azaltmak ve insani gelişim için yabancı doğrudan yatırımı (*foreign direct investment, FDI*) teşvik etmek ve yatırımla ilgili anlaşmazlıkların çözümünü sağlamak gibi görevleri yerine getirmektedir (World Bank, 2023).

Küresel ticaretle ilgili aktiviteleri düzenlemek üzere faaliyet gösteren ana örgüt ise DTÖ'dür. 1995 yılında kurulan bu örgüt, BM sisteminde yer almakta ve dünyanın en büyük uluslararası ekonomik kuruluşu olma özelliğini taşımaktadır. Üyesi olan devletler arasında yapılan ve onaylanan anlaşmalar vasıtasıyla uluslararası ticaretin nasıl düzenleneceğini belirlemekte ve ayrıca devletler arasında ticaretten kaynaklı anlaşmazlık yaşanması durumunda kurduğu mekanizmalarla çözüm bulma görevini yerine getirmektedir. Bu bakımdan uluslararası ticaret anlaşmalarının genel amacı mümkün olduğu kadar sınırlamaları, gümrük vergilerini ve kotaları azaltmaktır. Bugün küresel yönetişimin önemli bir işlevini yerine getiren DTÖ'nün toplam 164 üyesi ve yirmiden fazla da üyelik sürecinde olan aday ülkesi bulunmaktadır (WTO, t.y.)

Küresel yönetişimin önemli bir alanı olan çevrenin uluslararası bir sorun hale gelmesi esasen sanayi devriminden sonra mümkün olmuşsa da bu alanda sarf edilen küresel çabalar yine İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yoğunlaşmıştır. 20. yüzyılda ise çevre ile ilgili sorunlar hızla artmıştır. 1912 yılından başlamak üzere 1956, 1965 ve 1971 yıllarında Japonya'da "Dört Büyük Kirlilik Hastalıkları" şeklinde anılan ve sanayi atıklarından kaynaklı salgın hastalık dalgası, 1958'de Nijer'de petrolün sabotaj sonucu doğaya karışmasıyla yaşanan felaket, benzer şekilde Ekvador'da yine sanayi amaçlı olarak doğaya karışan petrolden kaynaklı olarak Amazon ormanının zarar görmesi, aynı sebeple Peru'daki Amazon ormanının bir kısmının yok olması ve buna paralel hız kazanan sağlık sorunları, 1972'den itibaren Papua Yeni Gine'de madencilik kaynaklı ağır metal atıklarının nehir sistemine dökülmesi, 1984'te Hindistan'da meydana gelen bopal siyanid gaz sızıntısı felaketinde yarım milyon insanın çeşitli şekillerde hastalanması ve Sovyetler Birliği'nde 1986'da meydana gelen Çernobil faciası gibi insan kaynaklı birçok çevresel sorun yaşanmıştır (CFR, 2023). Günümüzde ise temel çevre sorunları arasında iklim değişikliği, küresel ısınma, biyoçeşitliliğin azalması, okyanus ve hava kirliliği ve su kıtlığı gibi sorunlar bulunmaktadır.

Çevre alanında faaliyet gösteren en önemli kuruluş Birleşmiş Milletler Çevre Programı'dır (UNEP). 1972'de kurulan bu kuruluş, BM üyesi olan ülkelerin çevreyle ilgili aktivitelerini koordine etmeyi amaçlamaktadır. Ancak hem UNEP hem de çevre alanında faaliyet gösteren diğer kuruluşlar etkisiz kalmakla eleştirilmektedir. Tam da bu sebepten dolayı UNEP yerine tamamen ayrı ve tıpkı ticaret ve sağlık gibi konularda olduğu gibi çevreye özel olarak Dünya Çevre Örgütü ismi altında bütçesi ve yapısıyla uluslararası çapta etkinlik sağlayabilecek bir örgüt kurulması önerilmektedir. Ancak dünya ülkeleri bu konuda iki görüş etrafında toplanmışlardır. Örneğin Almanya çevreyle ilgili sorumlulukların zorunlu bir şekilde yerine getirilmesini savunurken, ABD gönüllülük esasına göre bir sistemin kurulmasını savunmaktadır (UNEP, 2025; Biermann, 2011).

Çevre konusunda küresel yönetişimi sağlayan en önemli anlaşmalar ise 1972 yılındaki Stockholm Konferansı ile başlayan uluslararası çabalarla 1973 yılında imzalanan Tehlike Altındaki Türlerin Uluslararası Ticareti Konvansiyonu (CITES), 1987 yılında ozon tabakasına zarar veren maddelerin kısıtlanması için imzalanan Montreal Protokolü, 1992 yılında yapılan Biyolojik Çeşitlilik Konvansiyonu (CBD) ve BM İklim Değişikliği Çerçeve Konvansiyonu (UNFCC), 1997 yılında imzalanan Kyoto Protokolü ve son olarak 2016 yılında imzalanan Paris Anlaşması'dır (American University, 2018).

Küresel yönetişimin diğer bir önemli sorumluluk alanı olan sağlıkla ilgili olarak ise dünyada en önemli kuruluş DSÖ'dür. Esasen sağlık alanındaki faaliyetler 21. yüzyılın başlarına kadar büyük oranda devletlerin tekelinde ilerlerken bu durum uluslararası örgütlerin ve hükümet dışı kuruluşların da denkleme girmesiyle beraber büyük ölçüde değişmiştir. BM bu konuda en önemli kurum olarak DSÖ, BM Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), BM Müttefik HIV/AIDS Programı (UNAIDS) ve BM Kalkınma Programı (UNDP) gibi alt kuruluşlarıyla dünyadaki sağlık faaliyetlerini koordine etmektedir. Bu kuruluşların sağlık alanındaki küresel yönetişimi sağlamak adına görevleri arasında ise normatif çerçeveyi oluşturmak, koordinasyonu ve işbirliğini güçlendirmek ve finansal kaynak, teknik destek, izleme ve hesap verebilirlik alanında destek sağlamak bulunmaktadır (Dodgson vd. 2002, 6-10).

2.1.5. Küresel Yönetişimin Sınırlılıkları

Küresel yönetişimin sınırlılıklarına odaklandığı çalışmasında Jim Whitman, küresel çapta insan etkileşimini gerektiren ticaret, finans ve havacılık gibi alanlarda hem resmi hem gayri resmi kuruluşlar eliyle sistemin büyük oranda sorunsuz bir şekilde çalıştığını belirtmektedir. Ayrıca dernek ve vakıf türü kuruluşların sayısı, bütçesi ve etkisi gittikçe artmakta ve dezavantajlı gruplar daha fazla temsil imkanı bulmaktadır. Ancak devletlerin siyasi çıkarlarının ve aralarındaki görüş ayrılıklarının küresel yönetişimin önündeki en önemli sorunlardan birisi olduğunu belirtmektedir. Örneğin uluslararası ticaretin düzenlenmesi gibi bir konuda geniş bir fikir birliği sağlayabilen devletler, konu iklim değişikliği olduğunda ciddi görüş ayrılığına düşebilmekte ve bu da ilgili alanda ortak bir düzenlemenin yapılabilmesini engellemektedir. Whitman'a göre küresel yönetişimin kapsayıcılığını ve başarısını etkileyen başka bir sorun da "Küresel Kuzey" ile "Küresel Güney" arasındaki ayrımdır. Açlık, yoksulluk, silahlı çatışmalar ve su sorunu gibi meseleler Küresel Güney'de yaşayan insanları Küresel Kuzey'e göç etmeye zorlamakta ve bu da küresel yönetişim açısından ilgilenilmesi gereken sorunlar listesine bir de göç konusunu eklemektedir (Whitman 2005, 122-130).

Augusto Lopez-Claros, Arthur L. Dahl ve Maja Groff ise insanlığın korunması için uluslararası önlemlerin yetersiz olduğunu şu şekilde ifade etmektedirler:

> "Hayatta istediğimiz hemen hemen her şeyin korunması için örgütlerimiz bulunmaktadır, ancak insanlığın korunması için hiçbir örgütümüz bulunmamaktadır. İnsanlar kolektif irademizin bu seviyeye yükselemeyecek kadar zayıf veya kusurlu olduğuna karar vermiş görünmektedirler. İnsanlık tarihini dolduran şiddeti görmekte ve şiddetin türümüzün doğuştan getirdiği bir şey olduğu sonucuna varmaktadırlar." (Lopez-Claros vd. 2020, 3)

Yazarların küresel çaptaki sorunlarla ilgili en önemli iddiası ise mevcut küresel yönetişim anlayışının tamamen BM ve alt kuruluşları üstüne inşa edilmiş olması ve bu sistemin gittikçe küreselleşen dünyada uluslararası sorunlarla başa çıkamamasıdır. Yazarların önemli bir sorun olarak gördükleri bir başka konu ise dünyanın değişik bölgelerinde insanların nasıl temsil edildiğidir. Sivil toplum örgütlerinin ve uluslararası örgütlerin etkinliğini arttırmak için bunların daha katılımcı ve kapsayıcı olmaları gerekmektedir. Böylece insanlığı ilgilendiren en hayati konular da kurumlardan veya süreçlerden kaynaklanan aksaklıklara mahal vermeyecek şekilde ele alınmış olacaktır. Yazarlara göre dünyanın uğraşmak zorunda olduğu en acil sorunlar arasında çevre sorunları, sosyal sorunlar, ekonomik sorunlar ve güvenlik sorunları yer almaktadır. Ancak insanlığın küreselleşmenin hızına yetişemediğini ve kurumsal altyapının hazırlıksız olduğunu iddia etmektedirler. Bu eksikliğin altında yatan diğer bir sebep de mevcut sistemin devletlere göre kurulmuş olmasıdır. Ancak sınırları belli olan ve geçişkenliğin son derece kontrollü olduğu bu sistem hızla gelişen teknolojinin etkisiyle yetersiz kalmıştır (Lopez-Claros vd. 2020, 3-14).

Yazarların çözüm önerisi ise şimdiye kadar benimsenen kurumsal yapılar ve yöntemler yerine yeni bir teşkilatlanma ve yeni bazı yöntemlerin benimsenmesidir. Öncelikle BM'nin yerine yeni bir örgütün kurulmasını veya BM'nin yapısının değiştirilmesini önermektedirler. Zira BM Güvenlik Konseyi'nin yapısının ve yetkilerinin küresel yönetişimi güçleştirdiğini iddia etmektedirler. Ayrıca BM Şartı'nın değişmesi gerekmesine rağmen Güvenlik Konseyi'nde daimi üye olan ülkeler veto hakları sayesinde bunu engellemektedirler. Dolayısıyla zamanında nasıl MC'nin yerine BM kurulduysa, aynı şekilde üçüncü bir dünya savaşı çıkmadan önce BM yerine yeni bir örgütün kurulması gerekmektedir (Lopez-Claros vd. 2020, 27, 473-474).

Küresel yönetişimin sınırlılıklarına değinen kapsamlı ve güncel bir çalışma örneği olarak ise Stimson Center ve Lahey Küresel Adalet Enstitüsü koordinatörlüğünde hazırlanan rapordan bahsedilebilir. Küresel yönetişimin birçok alanda eksik kaldığına ve kurumsal değişikliklerden süreç değişikliklerine kadar yeni çözümler üretmenin gerektiğine dikkat çeken raporda siber saldırılar ve otokratik hükümetlerin güç kazanması gibi konular da küresel yönetişimin sorumluluk alanına dahil edilmiştir. Küresel yönetişimin insanlık için adaletli güvenlik (*just security*) sağlaması gerektiğini iddia eden raporda bu kavramın bütün küresel yönetişim sisteminin merkezinde yer aldığı ve bu bakımdan küresel tehditler ile küresel yönetişimin sınırlılıklarını da içine alacak şekilde genişletilmesinin önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Rapora göre küresel yönetişim girişimlerinin başarılı olabilmesi için BM'nin yapısında ciddi birtakım revizyonlar yapılması, bazı yeni alt kuruluşların eklenmesi ve çevre, iklim değişikliği, küresel ekonomi gibi sorunlarla ilgili olarak BM'nin etkisi arttırılmalıdır. Raporda UCM'nin kuruluşu, mayınların yasaklanması için sürdürülen uluslararası kampanyalar ve Koruma Sorumluluğu (R2P) ilkesinin kabulünün küresel yönetişimin güçlendirilmesi için önemli ipuçları barındıran üç örnek olay olarak incelenmesi de tavsiye edilmektedir (The Report of the Commission on G.S.J.G., 2015).

Küresel yönetişimin eksikliklerine veya sınırlılıklarına yönelik yapılan önemli çalışmalardan birisi de Weiss ve Thakur'a aittir. Küresel yönetişim konusunda yaşanan eksiklikleri beş başlık altında toplayan yazarlar, bunların sırasıyla bilgi eksiklikleri, norm eksiklikleri, politika eksiklikleri, kurumsal eksiklikler ve uyum (*compliance*) eksiklikleri olduğunu söylemektedirler (Weiss & Thakur, 2010). Weiss ve Thakur'a göre bilgi eksiklikleri küresel yönetişimi sınırlayan en önemli sorundur ve ancak bilgi konusunda bir boşluk kalmadığında diğer sorunlara hakkıyla eğilmek mümkün olabilir. Bilgi eksikliğine neden olan en önemli faktör ise ideolojik önyargılardır ve örneğin küresel ısınma gibi konularda etkili adım atılmasını güçleştirmektedir. Norm eksiklikleriyle ilgili olarak ana sorun ise bütün dünyada uygulanabilecek bir normlar bütününün tespit edilmesinin ve uygulanmasının zorluğudur. Örneğin insan hakları dünyanın her yerinde aynı şekilde algılanmamakta ve hangi hakların insan hakları sayılması gerektiği konusunda farklı görüşler olduğu görülmektedir. Politika eksiklikleri konusunda ise Weiss ve Thakur politika sürecinin üç aşamadan – oluşturma (*formulation*), yürürlüğe koyma (*adoption*) ve uygulama (*implementation*) – meydana geldiğini söylemektedir. Bu süreçte yerel, ulusal veya küresel düzeyde yaşanan sorunların küresel yönetişimi zayıflattığı söylenebilir. Kurumsal eksikliklere örnek olarak BM'nin alt kuruluşları arasından bazılarının diğerlerinden daha etkili olması ve bu durumun da bu kuruluşlara ayrılan kaynaklar veya verilen yetkilerle alakalı olması gösterilebilir. Ayrıca bazı devletlerin uluslararası kuruluşlara üye olmaması veya üye olsa da etkin rol almaması da önemli bir sorundur. Daha önce de bahsedildiği gibi MC'nin etkisiz bir örgüt olarak görülmesinde ABD'nin bu örgüte üye olmamış olmasının payı büyüktür. Son olarak uyum konusundaki eksiklikler ise bazı devletlerin uluslararası ilkelere ve uygulamalara uymakta gönülsüz davranmaları ve bu durumda uluslararası yaptırımların oldukça güç olmasıdır. Uluslararası normlara ve anlaşmalara uymayan devletlere "adını karalama" (*naming and shaming)* şeklinde adlandırılan bir ceza sistemi uygulansa dahi bunun sorunu tamamen çözmeyeceği vurgulanmaktadır (Weiss & Thakur 2010, 129-156).

2.2. Güvenlik Yönetişimi

Küresel yönetişim alanında belki de en fazla maddi kaynağın tahsis edildiği konu güvenliktir. İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren süregelen çatışmaların boyutu özellikle son yüz yılda giderek daha fazla yıkıcı bir hale gelmiş durumdadır. Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği yıkıma ilave olarak elli yıl boyunca süren Soğuk Savaş da çatışmanın uluslararası sistemin ana bir özelliği olduğunu göstermiştir. Bu kapsamda küresel yönetişimin gelişim göstermesi de esasen devletler arasındaki çatışmaları sonlandırmak, yeni çatışmaların ortaya çıkmasına engel olmak, devletler arasında iletişim ve müzakere kanallarının kurulmasını sağlamak ve anlaşmaların yapılması veya anlaşmazlıkların giderilmesi için platformlar oluşturmak gibi çabalar sayesinde mümkün olmuştur.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra çatışmaların şekli de dönüşüm geçirmiş ve ulusal sınırlardan çok daha rahat biçimde geçiş yapan gruplar, silahlar, araçlar ve fikirler günümüz dünyasında çatışmanın yapısını oldukça değiştirmiştir. Bunlara bir de nükleer silahların yayılması gibi daha kitlesel sonuçları olan yeni gelişmeler eklenmiştir (Tangör 2004, 255). Artık küresel toplumun ve dolayısıyla küresel yönetişim aktörlerinin ilgi alanına giren devlet dışı gruplar ve çatışmalar da mevcuttur. Bu çatışmaların kaynağı ise eskiden olduğu gibi sadece askeri veya siyasi faktörlere değil, ayrıca ekonomik, çevresel veya kültürel faktörlere de dayanabilmektedir Öte yandan devletler ve uluslararası örgütlere ilave olarak artık etnik gruplar, çokuluslu şirketler, terör örgütleri, uluslararası finans kuruluşları, özel güvenlik şirketleri, geleneksel ve dijital medya kuruluşları gibi devlet dışı aktörlerin de dahil olabildiği çatışmalar mevcuttur (Baldwin, 1997).

Güvenlik yönetişimi denildiğinde 20. yüzyılın son yıllarına kadar akla ilk olarak askeri konular gelmektedir, ancak uluslararası ilişkiler altında güvenlik çalışmaları (*security studies*) adı verilen özel bir alanın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yirmi yılda gelişme göstererek güvenlik kavramını yeniden şekillendirmeyi amaçladığını özellikle vurgulamak gerekir. Güvenlik çalışmalarının hangi konuları kapsadığıyla ilgili olarak ise farklı yorumlar mevcuttur. Örneğin Joseph Nye ve Sean M. Lynn-Jones'a göre güvenlik çalışmaları "askeri güç tehdidini, kullanımını ve kontrolünü" ele almaktadır. Dolayısıyla klasik güvenlik çalışmalarında askeri konular öncelikli olarak araştırılmaktadır (Walt 1991, 212).

Barry Buzan ise güvenliğin toplam beş sektöre ayrılarak incelenmesi gerektiğini savunmaktadır: askeri güvenlik, çevresel güvenlik, ekonomik güvenlik, toplumsal güvenlik ve siyasi güvenlik (Buzan vd. 1998, 1-2). Buzan'a göre eğer bir konu siyasi-askeri alanın kesişiminde yer alıyorsa, bir devletin veya toplumun varlığını ilgilendiriyorsa ve normal dışı

önlemler almayı gerekli kılıyorsa o zaman bu konu güvenliğin ilgi alanına giriyor demektir. Ancak askeri olan bütün konular güvenliği ilgilendirmemektedir. Buzan burada barışı koruma operasyonları veya insani yardım müdahaleleri gibi silahlı kuvvetlerin farklı amaçlar için işlev gördüğü örnekler vermektedir.

Krahman'a göre ise güvenlik kavramı Soğuk Savaş'tan itibaren coğrafi boyut, işlevsel boyut, kaynakların dağılımı, çıkar boyutu, normatif boyut, karar alma şekli ve politikaların uygulanma şekli gibi unsurlarda yaşanan değişime bağlı olarak dönüşmektedir. Örneğin Soğuk Savaş'ın bitmesiyle beraber Doğu Avrupa'dan Orta Asya'ya kadar uzanan geniş bir bölgede NATO, AGİT ve AB gibi uluslararası kurumların etki alanı genişlemiş ve üye sayısı da artmıştır. Ayrıca daha küçük ölçekli bölgesel anlaşmalar sayesinde uluslararası alanda entegrasyon daha belirgin hale gelmiştir. Böylece küresel anlamda işbirliği seviyesi artarak "yönetimden yönetişime" doğru bir geçiş meydana gelmiştir. Öte yandan güvenlik kavramının kendisi de 20. yüzyılın sonlarından itibaren değişmeye başlamış ve ilk başta merkezi bir otorite olarak devletin etkisi ön plandayken daha sonra bu otorite diğer aktörlere yayılmış ve yeni problemlerle baş etmesi gereken devletler için yeni çözüm alanları ortaya çıkmıştır. Kısacası Krahman'a göre önceleri güvenlik alanının merkezinde devlet bulunurken artık bu merkez devletten insana doğru kaymaktadır (Krahman 2005, 12).

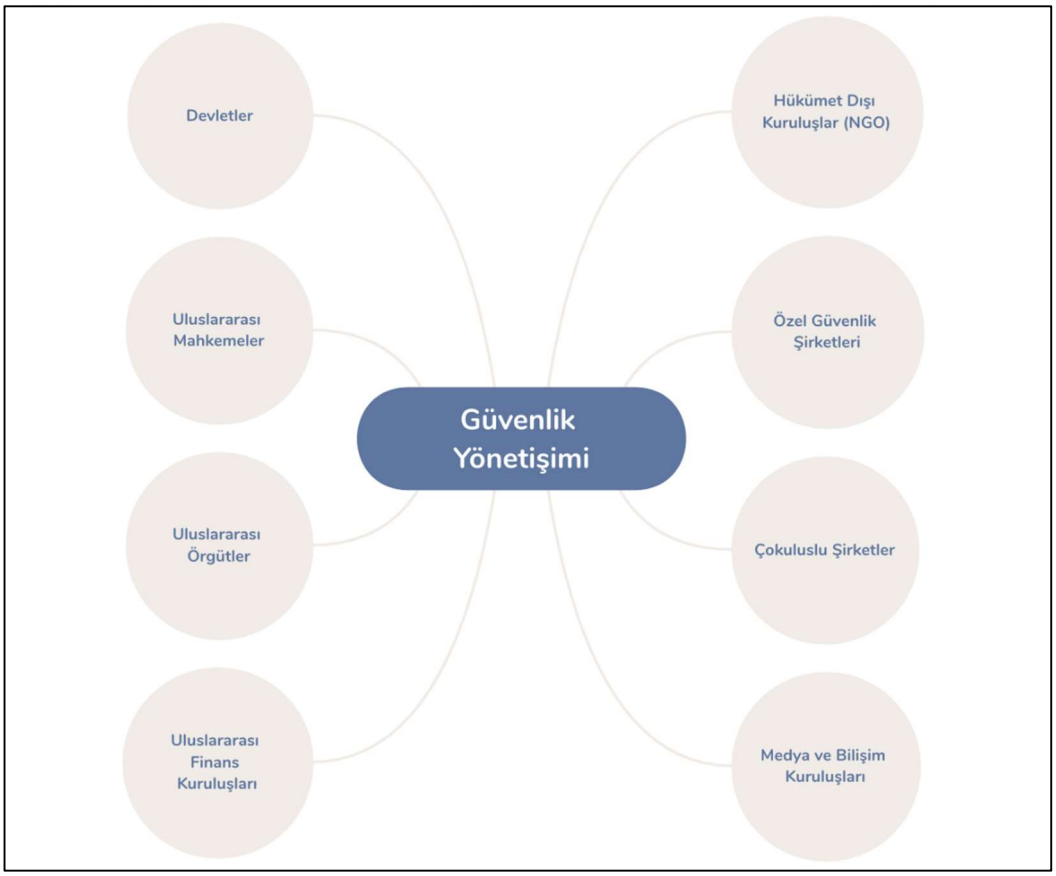
Kaynakların dağılımıyla ilgili olarak ise devletler geleneksel olarak silahlı kuvvetlerinin savaşa hazır olmalarını sağlamak için büyük bütçeler ayırarak savunmayla alakalı sorumluluğu daha çok kendileri üstlenirken, son otuz yılda bu sorumluluğu belli bir ölçüde diğer aktörlere devretmişlerdir. Hatta artık özel şirketler de bu işlevi yerine getirmektedirler. Öte yandan özellikle Sovyetler Birliği ile Batı bloğu arasındaki mücadelenin sona ermesinden sonra dünyada yeni güç merkezleri oluşmuştur. Örneğin AB'nin güvenlik alanında kendi planlarını yapmaya başlaması güvenlik yönetişimini de yakından etkileyen bir gelişme olmuştur. Ayrıca Soğuk Savaş'tan sonra uluslararası ilişkiler normlarında da dönüşüm yaşanmıştır. Kosova krizi ve ABD'nin 11 Eylül sonrasında Afganistan'a müdahalesi gibi örnekler dünyada uluslararası hukuk normlarıyla alakalı yeni uygulamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Krahman 2015, 13-19).

Küreselleşmenin ve bu bağlamda kitle iletişim teknolojisinin geldiği noktanın da güvenlik yönetişimine etki ettiği söylenebilir. Zangl ve Zürn'ün belirttiğine göre özellikle 1960'lardan sonra büyüme gösteren küreselleşme dalgası sermayenin, iş gücünün, hizmetlerin ve emtianın sınırlar arasındaki hareketliliğin artmasını sağlarken, güvenlik kavramının da yeniden tasarlanmasını gerektirmiştir. Örneğin OECD ülkelerinin birbirleriyle ekonomik

bağlarının güçlenmesi başka alanlardaki ilişkilerin de güçlenmesine neden olmuştur. Keohane ve Nye'ın çalışmalarıyla literatürde öne çıkan "karmaşık karşılıklı bağımlılık" (*complex interdependence*) kavramı da devletlerin hem ihtiyaçlarını karşılamak, hem de barışı korumak adına birbirleriyle çeşitli boyutlarda derin ilişkiler kurmak zorunda kaldıklarını iddia etmektedir (Zangl & Zürn 1999, 139-140).

2.2.1. Güvenlik Yönetişiminin Aktörleri

Şekil 1'de de gösterildiği gibi güvenlik yönetişiminde etkili olan aktörler arasında devletler, uluslararası örgütler, hükümet dışı kuruluşlar (NGO), uluslararası mahkemeler, çokuluslu şirketler, özel güvenlik şirketleri, uluslararası finans kuruluşları ve medya ve bilişim kuruluşları yer almaktadır.

Şekil 1: Güvenlik Yönetişiminin Aktörleri

Güvenlik yönetişimini etkileme kapasitesine sahip birincil aktörler geleneksel olarak devletlerdir. Bunun nedeni devletlerin egemenlik sahibi aktörler olmasıdır. Devletler aynı zamanda küresel yönetişimin diğer aktörlerinin de meşruiyetini ve maddi kaynaklarını sağlamaktadır. Uluslararası örgütlerin en kritik alt organları doğrudan devletlerden meydana gelirken, kurullarının önemli bir kısmında ise devlet temsilcileri yer almaktadır. Ayrıca sahip

oldukları askeri güçleri de devletlerin desteğiyle ortaya çıkmaktadır (Weiss 2013, 104-106). Öte yandan BM Genel Kurulu'nun ve Güvenlik Konseyi'nin belli bir alana ilişkin kararları, öncelikle taraf olan bütün devletlerin kendi içinde hukuki olarak düzenleme yapmasını gerektirmektedir. Ayrıca BM'nin aldığı bir yaptırım kararının etkili olabilmesi için üye devletlerin askeri, siyasi veya ekonomik imkanlarıyla bu karara destek olması gereklidir (Decker & Rauhut 2024, 25).

Güvenlik yönetişimi bakımından ise devletler iç ve dış politikada güvenlikle ilgili karar alma ve bu kararları uygulama, güvenliği ilgilendiren konularda devlet altı ve devlet üstü aktörlerle müzakere yapma, ulusal çıkarları tanımlama ve bunları korumak adına askeri faaliyetlerde bulunma, diğer aktörlerle ittifak kurma veya mevcut ittifaklara dahil olma, çevre ve insan güvenliği konularında ortaya çıkan krizlerin çözümüne katkıda bulunma, ulusal ve uluslararası anlamda siber güvenliği sağlama gibi pek çok alanda başat rol oynamaktadırlar. Ayrıca bu işlevleri yerine getirebilmek için gerekli ekonomik kaynakları tahsis etme ve hukuki alanda düzenleme yapma gibi görevler de devletlerin sorumluluğunda bulunmaktadır.

Karns ve Mingst'e göre (2010, 203-214), devletler uluslararası güvenlik yönetişiminde hala en önemli aktörlerdir, ancak güvenlik tehditlerinin daha karmaşık hale gelmesi ve sınır ötesi bir nitelik kazanması nedeniyle çok aktörlü bir iş birliği sistemine duyulan gereksinim artmaktadır. Dolayısıyla devletler, hem kendi ulusal çıkarlarını korumak, hem de küresel güvenlik tehditlerini bertaraf etmek için uluslararası kuruluşlarla ve diğer aktörlerle birlikte çalışmaya daha açık hale gelmişlerdir. Bu yeni güvenlik ortamında devletler özelikle siyasi ve askeri alanda liderlik rollerini sürdürmektedirler. Nitekim NATO ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi gibi doğrudan güvenlik yönetişimiyle ilgili uluslararası kuruluşlardaki müzakerelere bakıldığında devletlerin küresel ve bölgesel güvenlik politikalarını belirleme noktasında en öne çıkan aktörler oldukları görülmektedir.

Devletler ayrıca silahlı kuvvetlerini uluslararası operasyonlara tahsis ederek askeri güçlerini kolektif güvenlik ve kriz yönetimi gibi alanlarda sergilemeye devam etmektedirler. Bu kapsamda BM çerçevesinde tesis edilen barışı koruma operasyonlarına ya da NATO liderliğindeki müdahale görev kuvvetlerine bakıldığında devletlerin katkısının oldukça önemli olduğu söylenebilir. Örneğin Afganistan'da güvenliği sağlamak için önemli bir sorumluluk üstlenen NATO'nun ISAF misyonunda birçok devletin hem siyasi hem de askeri anlamda ciddi katkılarda bulunduğu görülmektedir. Öte yandan devletlerin savunma sanayii ve teknoloji transferi gibi alanlarda işbirliği geliştirmesi, uluslararası güvenlik yönetişimine stratejik bir boyut katmaktadır (Karns & Mingst 2010, 169-175).

Uluslararası örgütler de güvenlik yönetişimine etki eden aktörler arasında bulunmaktadır. Özellikle BM Güvenlik Konseyi siyasi, askeri ve ekonomik olarak dünyada en fazla nüfuz sahibi olan devletleri bir araya getiren bir uluslararası platform olarak güvenlik yönetişiminde oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. Öte yandan nükleer konularda BM'nin altında faaliyet gösteren Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun (UAEK) faaliyetleri oldukça önemlidir. 1970'lere kadar uluslararası örgütlerin güvenlik yönetişimi alanındaki temel amaçları devlet kaynaklı tehditleri önlemektir. Nitekim hem BM Güvenlik Konseyi'nin faaliyetlerine hem de Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması (NPT) gibi güvenlikle ilgili önemli uluslararası düzenlemelere bakıldığında, bunların birinci amacının devletler arasındaki güvenlik ilişkilerini düzenlemek olduğu görülmektedir. Ancak daha sonraki yıllarda terörizm ve insan güvenliği gibi yeni sorunlar da güvenlik yönetişimi kapsamına girmiştir (Zangl & Zürn 1999, 158).

Güvenlik alanında oldukça faal olan bölgesel örgütler de mevcuttur. Bu örgütler arasında Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (CSTO) ve Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) öne çıkan örneklerdir. Fawcett resmi bölgesel örgütlerin kuruluşunun uluslararası kurumların dünya çapında yayılmasının başladığı İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme dayandığını belirtmektedir. Burada "resmi" kavramıyla kastedilen, örgütün kendi içinde bir kurumsal yapıya sahip olması, başvuru ve kabule ilişkin bazı şartların bulunması ve belli bir amacının olmasıdır. Fawcett ayrıca üç çeşit bölgesel kuruluş olduğunu ifade etmektedir: çok amaçlı (*multi purpose)* olarak kurulan ve siyasi, askeri ve ekonomik işlevler taşıyan kuruluşlar (Arap Devletleri Ligi, Amerikan Devletleri Örgütü, Afrika Birliği Örgütü gibi); güvenlik ve askeri amaçlı olarak kurulan örgütler (NATO, Güney Doğu Asya Anlaşması Örgütü-SEATO, Batı Avrupa Birliği-WEU gibi); ekonomik işbirliği için kurulan örgütlerdir (OECD ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı-ECO gibi).

Öte yandan Soğuk Savaş döneminde kurulan bölgesel örgütlerin çoğunluğunun çift kutuplu sisteme göre şekillenen güvenlik amaçlı örgütler olduğu görülmektedir. Örneğin Batı bloğu tarafından Soğuk Savaş sürerken kurulan örgütlerin pek çoğu Sovyetler Birliği'ni çevreleme amacı taşımıştır. Soğuk Savaş'tan sonraki dönemde kurulan örgütlerin ise kitle imha silahlarının yayılmasını önleme, barışı koruma operasyonlarına destek verme ve terörizmle mücadele etme gibi daha kapsamlı güvenlik sorunlarıyla ilgilendikleri görülmektedir. Nitekim SIPRI'ye göre, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden 2016 yılına kadar süren bir dönemde

düzenlenen barışı koruma operasyonlarından 40 tanesi bölgesel örgütler tarafından yürütülmüştür. (Fawcett 2018, 283-292).

Hükümet dışı kuruluşlar (NGO) da güvenlik yönetişiminde önemli rol oynamaktadırlar. Aynı bölgesel örgütler gibi bu kuruluşların da etkinliği Soğuk Savaş sonrasında belirgin biçimde artmıştır. 1909 yılında dünyada 176 adet hükümet dışı kuruluş varken, 2014 yılında bu sayı 59.383 adede yükselmiştir. (Union of International Associations 2014, 35). Ayrıca hükümet dışı kuruluşlara sağlanan kaynak bakımından da önemli bazı değişiklikler yaşanmıştır. OECD verilerine göre 2011 yılı dünyadaki toplam kalkınma desteğinin %13'ü (yaklaşık 20 milyar Amerikan doları) hükümet dışı kuruluşlara aktarılmıştır. Bu rakam 2018 yılında %15 dolaylarında seyretmiştir (Bosch vd 2020, 12). Bu durum hükümet dışı kuruluşların aktörleşme sürecine de katkıda bulunmaktadır. Her ne kadar bazı hükümet dışı kuruluşların devlet kurumlarıyla yakın ilişkilere sahip olmaları nedeniyle güvenilirlikleriyle ilgili bazı eleştiriler yapılsa da hükümet dışı kuruluşların etkili oldukları alanların sayısının arttığı da bir gerçektir. Özellikle insan hakları, çevre sorunları, küresel sağlık, çatışma çözümü ve barışı koruma, demokrasi ve seçim güvenliği, eğitim, kurumsal yönetişim ve şeffaflık gibi alanlarda hükümet dışı kuruluşların faaliyetleri vazgeçilmez hale gelmiştir. Bu açıdan devletlerin yetersiz kaldığı alanlarda devreye girerek farkındalığı arttırmaktadırlar (Joachim 2016, 351-362).

Güvenlik yönetişimi alanında etkili olan hükümet dışı kuruluşlara örnek olarak, Nükleer Tehdit İnisiyatifi (Nuclear Threat Initiative, NTI) ve Uluslararası Kriz Grubu'ndan (International Crisis Group) bahsedilebilir. NTI 2001 yılında nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların yayılmasına karşı kurulmuş ve özellikle nükleer silahların kullanılmasının kısıtlanmasıyla ilgili olarak küresel çapta önemli başarılar elde etmiştir. Amerikalı eski Senatör Sam Nunn ile medya sektöründeki faaliyetleriyle tanınan iş adamı Ted Turner'ın da desteğiyle devletlerle, uluslararası örgütlerle ve diğer hükümet dışı kuruluşlarla işbirliği yaparak güvenlik yönetişimine katkı sağlamaktadır. Bu kapsamda Kazakistan, Ukrayna ve Sırbistan gibi ülkelerdeki nükleer maddelerin imha edilmesi gibi girişimlere ön ayak olarak nükleer alanda küresel çapta farkındalık oluşturmayı ve bu alanda önceden yapılmış olan anlaşmaların kapsamını genişletmeyi hedeflemektedir (NTI, 2024b).

ICG ise 1995 yılında üç eski Amerikan diplomatı tarafından Somali, Ruanda ve Bosna krizlerinin ardından kurulmuştur. Bu tür krizlerin geniş çaplı bir katliama veya bölgesel bir çatışmaya neden olmasını önlemek adına pratik çözümler sunmayı amaçlamakta ve bu kapsamda pek çok rapor yayınlayarak dünyanın değişik bölgelerinde cereyan eden farklı nitelikteki krizleri yakından takip etmektedir. Özellikle Suriye, Myanmar ve Sudan gibi

örneklerde ICG'nin çalışmaları güvenlik yönetişimine belirgin bir katkıda bulunmuştur (ICG, 2024).

Son yıllarda özel güvenlik ve askeri şirketleri de güvenlik yönetişiminde öne çıkmaktadırlar. Paralı askerleri bünyelerinde barındıran bu şirketler güvenlikle ilgili çeşitli hizmetler de vererek muharebelerin gidişatını etkilemektedirler. Bu hizmetler arasında düzenli ordulara askeri eğitim verilmesi, güvenlik konusunda danışmanlık yapılması ve fiili askeri faaliyetlerin yürütülmesi vardır. Ayrıca yalnızca devletlere değil, çokuluslu şirketlere ve uluslararası örgütlere de hizmet sunmaktadırlar. Max Weber'in devletlerin "*şiddet kullanma tekelini elinde bulundurma"* özelliğiyle ilgili fikirlerini çürütecek biçimde bu şirketler zaman zaman çatışma bölgelerinde şiddet kullanımını tekellerine alarak en üst otorite haline gelmekte ve bu anlamda zaman zaman devletin bile yerine geçmektedirler. (Tangör & Yalçınkaya 2010, 128). Örneğin Afganistan, Irak, Libya, Suriye, Ukrayna'da ve dünyanın farklı ülkelerinde özel askeri şirketler yoğun bir şekilde faaliyet yürütmüşlerdir (UNGA 2010, 4-17).

Başta faaliyetleri uluslararası medyada da sıklıkla konu olan Blackwater olmak üzere özel askeri şirketler, özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin izlediği politikalara paralel olarak önce Irak'ta, daha sonra ise bütün dünyada faaliyetlerini arttırmışlardır. Günümüzde yaklaşık 110 ülkede özel askeri şirketlerin faaliyet yürüttüğü iddia edilmektedir. (Dyshekov vd. 2020, 262). Hatta günümüzde sadece devletlerin değil, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı yapan illegal grupların da özel askeri şirketlerin hizmetlerine başvurduğu görülmektedir. Ayrıca başka devletlerin içişlerine karışmak uluslararası hukukta meşru sayılmadığı için bazı devletlerin bu şirketler aracılığıyla diğer devletler üzerindeki etkilerini arttırma yoluna gittiği de söylenmektedir (Yılmaz 2007, 44-50). Özel askeri şirketlere duyulan ihtiyaç bu şirketlere aktarılan ekonomik kaynakların da hızla büyümesine neden olmuştur. Örneğin bu sektörde dünya çapında 1990 yılında 55,6 milyar Amerikan doları harcanmaktayken, bu tutar 2010 yılında 202 milyar Amerikan doları seviyesine yükselmiştir. Ayrıca sektörde faaliyet gösteren bazı şirketlerin borsalardaki hisseleri de kendi başına büyük bir ekonomik değer taşır hale gelmiştir (Avant 2018, 351-359).

Özel güvenlik şirketleriyle ilgili önemli bir eleştiri, devletlerle yakın temaslarının bulunmasına rağmen ticari bir işletme olarak şeffaflıktan uzak olmalarıdır. Dünyanın değişik yerlerinde, çoğu eski askerlerden ve polislerden oluşan şirket mensupları tıpkı düzenli orduların yaptığı gibi öldürme, yaralama, esir alma ve sorgulama gibi faaliyetler yürütürken, düzenli ordu mensuplarının aksine hesap verebilirlik özelliğinden yoksundurlar. Bazen de bu şirketlerin bağlantılı oldukları devletle ilişkilerinin bozulması sonucunda denetlenmeleri zorlaşmaktadır.

2022'de Yevgeni Prigojin tarafından yönetilen Wagner PMC'nin Rusya'da hükümete darbe girişiminde bulunması bu bakımdan en iyi örneklerden birisidir. 2014'ten sonra Suriye'den, Libya'ya, Ukrayna'dan Orta Afrika Cumhuriyeti'ne pek çok ülkede Rusya lehine faaliyet gösteren bu şirketin daha sonradan bizzat Rus devletine karşı bir tehdide dönüşmüş olması oldukça çarpıcıdır (Luna & Vredenbregt & Pereira, 2022).

Güvenlik yönetişiminde zaman zaman küresel ekonomiyi ve finansı yönlendiren kuruluşlar da etkili olmaktadır. Başta IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar ve hatta çokuluslu şirketler kararları ve politikalarıyla güvenlik konularını etkileme kapasitesine sahiptirler. Bir çokuluslu şirketin hangi ülkeye yatırım yaptığı, hangi ürünlerin ticaretini yaptığı veya hangi alanda uygulanan ambargolara uyduğu gibi detayların bölgesel veya küresel güvenlik üzerinde etkisi olabilmektedir. Örneğin Güney Çin Denizi'nde yapılan petrol ve doğalgaz yatırımları bölgedeki olası çatışmaları da yakından ilgilendirmektedir. (AMTI, 2024). Öte yandan BM tarafından yaptırım uygulanan Kuzey Kore veya İran gibi ülkelere verilecek krediler veya altyapı yatırımlarına sağlanacak destekler de esasen uluslararası güvenlik alanına girmektedir. Bu konuda bir başka örnek olarak çokuluslu olmasına rağmen Çin devletiyle yakın teması bulunan bir şirket olan Huawei'nin 5G alanı başta olmak üzere yürüttüğü ticari faaliyetlerin diğer devletler tarafından güvenlik sorunu olarak algılanması gösterilebilir (O'Flaherty, 2019).

Güvenlik ile küresel finans arasındaki yakın ilişkiye işaret eden bir başka örnek ise dünyada birçok ülkede farklı sebeplerden dolaylı silahlı çatışmalar meydana gelmesine rağmen bu ülkeler Dünya Bankası'ndan eşit oranda destek alamamasıdır. Ekonomik destek eksikliği nedeniyle siyasi istikrarın sağlanamadığı ülkelerde ise çatışmaların hızlandığı ve hatta bu ülkelerin kendi bölgelerinde bir istikrarsızlık merkezi haline geldiği görülmektedir. Afganistan, Güney Sudan, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Libya, Yemen ve Somali gibi ülkelerde güvenlik aynı zamanda ekonomik ve finansal alanda yaşanan gelişmelerle yakından ilgilidir.

Son yıllarda dijital ekonomi alanında yaşanan gelişmeler de güvenlik yönetişimi kapsamına girmektedir. İnsan kaçakçılığı, yasadışı uyuşturucu ticareti, kara para aklama, silah kaçakçılığı, siber suçlar, yasadışı vahşi hayvan ve bitki ticareti, uluslararası dolandırıcılık ve göçmen kaçakçılığı gibi suçlara karışan mafya ve suç örgütlerinin faaliyetleri dijital ekonomik yöntemlerle finanse edilmektedir. Hatta terör örgütleri de el yapımı patlayıcı yapımında kullandıkları malzemeleri bu yollarla elde etmektedirler. Bu noktada Web 3 ve kripto para gibi yeni araçlarla herhangi bir denetime uğramadan ödeme yapma ve yasa dışı maddeleri temin

etmesi önemli bir güvenlik sorunu yaratmaktadır. Hatta artık suç şebekelerinin de uluslaraşırı bir hal alarak teknolojik gelişmeleri yakından takip ettiği görülmektedir (Europol 2021, 1-4).

Son otuz yılda medya kuruluşlarının da güvenlik yönetişimi alanında etkinliği artmıştır. Küresel medya kuruluşları güvenlik konularıyla ilgili gündemin ve politikaların belirlenmesinde oldukça önemli roller üstlenebilmektedirler. "CNN Etkisi" veya "Aljazeera Etkisi" olarak da adlandırılan bu süreçte medya kuruluşları belirli ideolojik yaklaşımların dünya çapında yayılmasından jeopolitik mücadelelerde bir tarafın lehine olacak şekilde tutum almaya kadar pek çok konuda öne çıkmaktadırlar (Robinson 2001, 524, 530). Örneğin hangi grupların "özgürlük savaşçısı", hangilerinin "terör örgütü" sayılması gerektiği sorusunun cevabı çoğu zaman medya kuruluşlarının tercihine göre şekillenmektedir.

Güvenlik yönetişiminde uluslararası mahkemeler de rol üstlenmektedirler. Uluslararası Adalet Divanı, Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlık Çözüm Organı ve Dünya Bankası'na bağlı olan Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıklarını Çözüm Merkezi gibi kuruluşların da aralarında bulunduğu pek çok uluslararası mahkeme veya uyuşmazlık çözüm organı devletler arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesi, uluslararası anlaşmaların yorumlanması, uluslararası hukuk ilkelerinin belirlenmesi veya açıklanması, çeşitli yollarla hukukun üstünlüğü ilkesinin uygulanması ve siyasi liderlerin yargılanması gibi güvenlikle doğrudan ilgili pek çok alanda faaliyet göstermektedirler. Uluslararası mahkemeler bu fonksiyonlarıyla diğer aktörlerin tek taraflı girişimlerini engelleyerek gerçek anlamda bir uluslararası ortamın yaratılması, güvenlik de dahil olacak şekilde farklı alanlarda uluslararası işbirliğinin teşvik edilmesi ve özellikle de devlerler söz konusu olduğunda çıkar çatışmasının yaşandığı alanlarda çatışmaların çözümünü sağlamaktadır (Zuleta 2015, 69-74; ICJ, 2024).

2.2.2. BM'nin Güvenlik Yönetişimindeki Yeri

Daha önce de bahsedildiği gibi BM, İkinci Dünya Savaşı'nda galip gelen Müttefik devletlerin öncülüğünde kurulmuş olan bir örgüttür. Dolayısıyla bu devletler BM'nin yönetiminde mağlup olan veya savaşa hiç girmeyen devletlere de söz vermek yerine kendilerinin ana karar verici durumunda oldukları bir yapı tasarlamışlardır. Nitekim dünya siyasetine ilişkin kararların yönlendirilmesinde etkili olan BM Güvenlik Konseyi'nde beş daimi üyenin nüfuzu çok güçlüdür. Bu devletlerin ellerinde bulunan veto yetkisi de kendi çıkarlarına tehdit oluşturabilecek herhangi bir kararın çıkmasını hemen hemen imkansız hale gelmektedir. Örneğin silah satışıyla ilgili son yüz yılı kapsayan verilere bakıldığında bu alanda dünyada açık ara en fazla üretim yapan ve ihraç eden ülkeler aynı zamanda BM Güvenlik Konseyi'nin de daimi üyeleri olan İngiltere, Fransa, ABD, Rusya ve Çin'dir. Öte yandan daimi üyelerin

kullandıkları vetolarla ilgili istatistiklere bakıldığında, ABD'nin İsrail'le ilgili olumsuz olabilecek kararlara karşı 36 kez veto hakkını kullandığı görülmektedir (Asrar & Hussein, 2023). Diğer taraftan Çin ve özellikle de Rusya'nın Yugoslavya ve Suriye ile ilgili oylamalarda ısrarla veto haklarını kullandıkları görülmüştür (UNSC, 1994; UNSC, 1999; UNSC 2011, 2012).

Ancak diğer taraftan BM Güvenlik Konseyi'nin ana görevi uluslararası barışı korumak ve güvenliği sağlamak olduğu ve çatışmaların küresel çapta hız kazanması durumunda her bir üyenin çıkarları da doğrudan ya da dolaylı olarak zarar göreceği için daimi üyeler bir üçüncü dünya savaşının çıkmasına engel olacak şekilde dengeleyici bir rol üstlenmektedirler. Nitekim tarihsel olarak BM Güvenlik Konseyi'nin uluslararası barış ve güvenlikle alakalı sorumluluk aldığı pek çok önemli sorun alanı bulunmaktadır. Bu bakımdan BM'nin güvenlik yönetişimi alanındaki en etkili kurumunun yaptırım gücü anlamında diğer alt organlardan ayrılan Güvenlik Konseyi olduğu söylenebilir. Bu kurum uluslararası barışın ve güvenliğin korunması amacıyla çatışmaları önleme ve çözme (*conflict prevention and resolution*), barışı sağlama (*peacekeeping*), barışı uygulama (*peace enforcement*), yaptırımlar (*sanctions*), insani yardımlar (*humanitarian assistance*), Koruma Sorumluluğu (R2P), araştırma görevleri (*fact-finding mission*) ve diplomatik girişimler gibi faaliyetlerde bulunmaktadır.

BM Güvenlik Konseyi beş daimi üyeye ilave olarak iki yıllık bir süre için seçilen on geçici üyeden meydana gelmektedir. Daimi üyelerin veto hakkı mevcutken, diğer üyelerin böyle bir hakkı bulunmamaktadır. Bir önergenin BM Güvenlik Konseyi kararına dönüşebilmesi için daimi üyelerin ilgili karara karşı ret oyu vermemiş (diğer bir ifadeyle veto etmemiş) olması gerekmektedir. BM Güvenli Konseyi'nın ayrıca BM Şartı'nın 29'uncu maddesine dayanarak kendisini teknik konularda veya belli dosyalar özelinde desteklemek adına komiteler ve çalışma grupları (*working group*) oluşturma yetkisi bulunmaktadır. Bunlar arasında Terörle Mücadele Kurulu, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Kurulu, Askeri Görevliler Kurulu, Yaptırımlar Kurulu, Barışı Koruma Operasyonları ve Siyasi Misyonlar Kurulu, Uluslararası Mahkemeler ve Kürsüler Kurulu ile Danışmanlık Kurulu yer almaktadır (UNSC, t.y.).

Güvenlik Konseyi'nin kararları bütün BM üye devletlerini bağlayıcı özelliğe sahiptir. Uluslararası (veya bazı durumlarda ulusal çapta) siyasi veya askeri krizler meydana geldiğinde Güvenlik Konseyi doğrudan askeri müdahale kararı veya amaca yönelik diğer tedbirleri uygulama kararı verebilmektedir. Ancak daha önce de bahsedildiği gibi buradaki ana sorun, dünyadaki diğer ülkelerin kaderiyle ilgili kararın aslında doğrudan veya dolaylı şekilde beş daimi üye tarafından verilmesidir. Bu bakımdan Güvenlik Konseyi her ne kadar BM Şartı'nın yedinci maddesinde de belirtildiği gib bağımsız bir aktör olarak tasarlanmamışsa da aslında

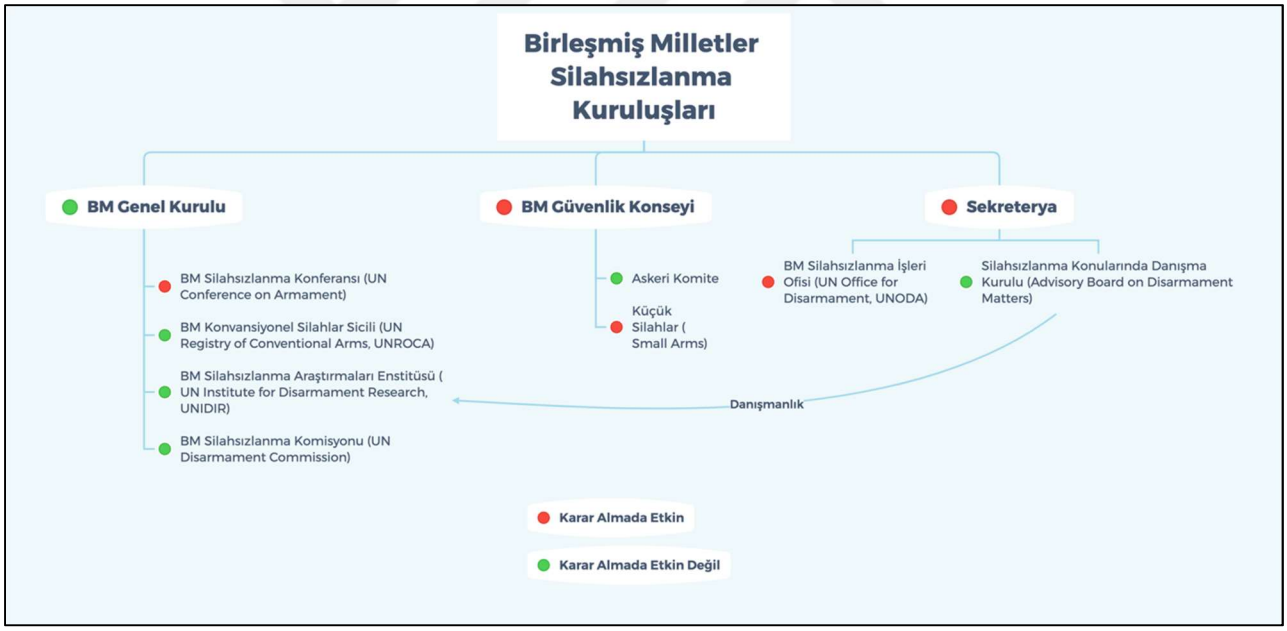
daimi üyelerin kendi çıkar değerlendirmelerine göre kullandıkları veto hakkı başka bir ülkenin çıkarlarını doğrudan etkileyebileceğinden bağımsızlığa dair bir özellik de sayılabilir. Bu durumda Güvenlik Konseyi'nin Madde 24'te belirtilen kuruluş amaçlarına ve ilkelerine göre davranıp davranmadığı denetlenememekte veya bir ihlal durumunda herhangi bir yaptırım uygulanamamaktadır (Luck 2006, 16).

BM Şartı'nın çeşitli bölümlerinde uluslararası güvenliğin nasıl sağlanacağına dair maddeler ve ayrı bölümler bulunmaktadır. Ancak Şart'ın özellikle 4, 5, 7 ve 8'inci bölümü ile 2, 11, 26, 47, 48, 51, 52 ve 53'üncü maddelerinde doğrudan güvenlik yönetişimine değinilmektedir. Madde 2'de devletlerin kendilerine yönelik bir saldırı olmadığı müddetçe başka bir devleti güç kullanımıyla tehdit edemeyecekleri veya doğrudan güç kullanamayacakları ve bu konuda tüm üye devletlerin gerektiğinde BM'ye destek vermesi gerektiği belirtilmektedir. Madde 11'de BM Genel Kurulu'na görev yüklenmekte ve uluslararası barışın korunması ve güvenliğin sağlanması için silahların kontrolü alanında üye devletlere ve/veya BM Güvenlik Konseyi'ne tavsiyelerde bulunması istenmektedir. Madde 26'da doğrudan silahların kontrolü ve silahsızlanmayla ilgili ifadeler bulunmakta ve gerekli mekanizmanın kurulması görevi, askeri komitenin yardımıyla BM Güvenlik Konseyi'ne verilmektedir. Detayları Madde 47'de verilen askeri komite ise Güvenlik Konseyi üyesi olan devletlerin Genelkurmay Başkanları veya onların temsilcilerinden oluşmaktadır. Bu komitenin işlevi Güvenlik Konseyi'ne askeri konularda danışmanlık desteği vermektedir. Ancak eğer bu komite gerekli görürse ilgili devletin askeri temsilcilerinden danışmanlık desteği alabilir veya bölgesel alt komiteler kurabilir. Madde 48-51'de Güvenlik Konseyi'nin karar verme özellikleri ve meşru müdafaa konuları işlenmekle birlikte, özellikle Madde 48'de Güvenlik Konseyi'nin yaptırım kararlarının uygulanmasına dair olarak, bu kararların bütün BM üyeleri ve ilgili örgütler tarafından yerine getirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Madde 51'de ise bir veya birden fazla devletin başka bir devlet tarafından saldırıya uğraması halinde kendini savunma hakkı vurgulanmakta, ancak alınan önlemin Güvenlik Konseyi'ne bildirilmesi ve eğer Güvenlik Konseyi bu konuda bir tasarrufta bulunuyorsa da saldırıya uğrayan devletin veya devletlerin buna uyması gerektiği paylaşılmaktadır.

BM Şartı'nın 52, 53 ve 54'üncü maddelerinde ise devletler ve uluslararası örgütlerden hariç olarak bölgesel oluşumlar (*regional arrangements*) adında yeni bir aktörden bahsedilmekte ve bu oluşumların BM'nin prensiplerine uyması ve Güvenlik Konseyi'nden onay alma şartıyla güç kullanma yetkisine sahip olabilecekleri ifade edilmektedir (UN, 1945). NATO'nun 1999'da Kosova'ya yaptığı askeri müdahaleyi bu maddeye dayandıranlar

bulunmaktadır (UNSC, 1998). Güvenlik Konseyi'nin Kosova'da yaşanan insani krize karşı Çin ve Rusya'nın vetoları sonucunda işlevsiz kalması nedeniyle ABD öncülüğündeki NATO güçleri inisiyatif alarak BM Şartı'ndaki ilgili maddeleri yorumlayarak Kosova'ya müdahalede bulunmuşlardır (Falk 2003, 590-592; NATO, 1998). Daha sonra benzer bir durum 2011 yılında Libya'ya müdahale örneğinde de yaşanmıştır. İnsani müdahale ve Koruma Sorumluluğu (R2P) gibi ilkeler bu nedenle hala tartışma yaratmaktadır.

Şekil 2'de de gösterildiği gibi BM'nin güvenlik yönetişimi konusundaki en önemli katkılarından birisi de uluslararası silahsızlanma ve silahların kontrolü alanında sürdürdüğü faaliyetleridir. BM Genel Kurulu'nun 1952 yılında 502 numaralı kararı ile BM Güvenlik Konseyi altında kurulan BM Silahsızlanma Komisyonu (UNDC) silahsızlanma ile alakalı uluslararası anlaşmaların altyapısını ve metinlerini hazırlamakla görevlidir. Ancak bütün BM üyesi ülkelerden oluşan UNDC'nin çok da etkili bir kuruluş olmadığı söylenebilir. Zira kuruluşundan bugüne kadar kabul edilen önerilerinin toplam sayısı 17 adettir ve 1999-2017 arasında kabul edilen hiçbir önerisi bulunmamaktadır (UNODA, 2023a; UNGA, 1952).

Şekil 2: BM Silahsızlanma Kuruluşları

Pratikte devletler arasındaki çekişmeler nedeniyle etkisiz kalan UNDC'ye ilave olarak 1960 yılında başka bir yapı daha oluşturulmuş ve silahsızlanma ile ilgili görüşmeler ağırlıklı olarak sonradan "Silahsızlanma Konferansı" adını alacak olan "On Millet Silahsızlanma Komitesi" üstünden yürütülmüştür. Kurulduğunda beş üye Batı bloğunu, beş üye de Doğu bloğunu temsil edecek şekilde 10 üye devletten oluştuğu için bu ismi alan komite bu anlamda başta daha çift taraflı (*bilateral*) bir foruma benzerken zaman içinde üye sayısının artmasıyla

beraber çok taraflı (*multilateral*) bir kuruluşa dönüşmüştür. Nitekim 1962'de komitenin üye sayısı 18'e çıkmış ve adı da "On Sekiz Millet Silahsızlanma Komitesi" olarak değişmiştir. 1969-1978 arasında ise üye sayısının yeniden artması nedeniyle "Silahsızlanma Komitesi Konferansı" adını almıştır. Nihayet 1978'de BM Genel Kurulu'na bağlanarak bu tarihten sonra Silahsızlanma Konferansı adıyla faaliyetlerine devam etmiştir (Blacker 1984, 109-110; UNODA, t.y.b).

Komitenin görevi silahsızlanma alanındaki ilkeleri ve önlemleri BM adına belirlemektir. Daha önce de belirtildiği gibi esas işlevi ise silahsızlanmayla ilgili konularda bir forum görevi görmek ve ilgili devletleri silahların kontrolüyle alakalı konularda bir araya getirmektedir. Sorumluluk alanında bulunan konular arasında nükleer, kimyasal, biyolojik ve radyolojik silahlar (KBRN) ile konvansiyonel silahların kontrolü, askeri bütçelerin azaltılması, silahlı kuvvetlerin azaltılması veya küçültülmesi ve karşılıklı güven inşası yer almaktadır. Bu kurum sayesinde Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması (NPT, 1968), Biyolojik Silahlar Konvansiyonu (1972), Kimyasal Silahlar Konvansiyonu (1993) ve Nükleer Denemelerin Kapsamlı Yasaklanması Anlaşması (1996) gibi önemli anlaşmalar hayata geçirilmiştir. Komitenin çalışmaları aynı zamanda BM Cenevre Ofisi tarafından desteklenmektedir.

BM kuruluşları içinde silahların kontrolü alanında en üst mercii sayılabilecek olan BM Silahsızlanma Ofisi (UNODA) 1982'de Genel Kurul'un özel oturum serisinin ikincisinde kurulmuştur. 1992'de isim değişikliği geçirip "Silahsızlanma İşleri Merkezi" adını almış ve kendisiyle aynı statüde yer alan Siyasi İşler Dairesi'ne bağlanmıştır. Bazı araştırmacıların iddiasına göre geçirdiği bu değişiklikten sonra kurum daha etkisizleşmiş ve silahların kontrolü alanında yürüttüğü çabalar zayıflamıştır (Wurst 2007, 47). Ayrıca başındaki yöneticinin rütbesi, müsteşarlıktan özel temsilciliğe düşürülmesi planlanmıştır (Citaristi 2022, 244-246; NTI, 2024a). Ardından 1997 yılında Genel Sekreter Kofi Annan'ın kapsamlı reform planları çerçevesinde eski adına ve statüsüne kavuşarak "Silahsızlanma İşleri Dairesi" adını almıştır. (Annan, 1997). 2007 yılına gelindiğinde ise Genel Sekreter Ban Ki-Moon'un önerisiyle şimdiki ismini almıştır. Ayrıca doğrudan Genel Sekreter'e bağlı bir kuruma dönüşmüştür.

BM çatısı altında silahların kontrolü ve silahsızlanma alanında faaliyet gösteren diğer bir kuruluş ise BM Silahsızlanma Araştırmaları Enstitüsü'dür (UNIDIR). 1980 yılında BM Genel Kurulu'na bağlı olarak, BM üyelerini ve uluslararası toplumu silahsızlanma alanında bilgilendirmek adına kurulan ve özerk bir yapıya sahip olan bu kurumun araştırma alanları silahlarla ilgili bütün konuları kapsamaktadır. Yalnızca araştırmacılarla değil, diplomatlarla, siyasetçilerle ve hükümet dışı kuruluş temsilcileriyle de temas halindedir. Ancak adından da

anlaşılacağı gibi UNIDIR aslında bir bilgilendirme kuruluşudur ve karar alma yetkisi bulunmamaktadır. İşlevi ve özerkliği ise iç tüzüğünde şu ifadelerle anlatılmaktadır:

> (a) Uluslararası topluma, uluslararası güvenlik, silahlanma yarışı ve her alanda, özellikle nükleer alanda silahsızlanma ile ilgili sorunlar hakkında, müzakereler yoluyla, tüm Devletler için daha fazla güvenlik ve tüm halkların ekonomik ve sosyal kalkınması yönünde ilerlemeyi kolaylaştırmak amacıyla, daha çeşitli ve eksiksiz veriler sağlamak;
>
> (b) Bütün Devletlerin silahsızlanma çabalarına bilinçli katılımını teşvik etmek;
>
> (c) Silahsızlanma konusunda devam eden müzakerelere ve giderek daha düşük bir silahlanma düzeyinde, özellikle de nükleer silahlanmada, nesnel ve olgusal çalışmalar ve analizler yoluyla daha fazla uluslararası güvenliğin sağlanmasına yönelik çabaların sürdürülmesine yardımcı olmak;
>
> (d) İlgili sorunlara genel bir bakış açısı sağlamak ve yeni müzakereler için yeni girişimleri teşvik etmek amacıyla silahsızlanma konusunda daha derinlemesine, ileriye dönük ve uzun vadeli araştırmalar yürütmek." (UNIDIR, 2019)

BM Genel Kurulu çatısı altında kurulmuş olan diğer bir alt kuruluş ise Silahsızlanma Konularında Danışma Kurulu'dur. 1978 yılında kurulmasına karar verilen bu yapının amacı, BM Genel Sekreteri'ne silahsızlanma ile ilgili danışmanlık yapmak ve UNIDIR için bir mütevelli heyeti görevi görmektir. Esas olarak danışmanlardan meydana gelen bir yapı olarak toplamda 15 üyesi bulunmakta ve üyeler doğrudan Genel Sekreter tarafından belirlenmektedir. Başkanın da doğal üye sayıldığı bu kuruluş yılda iki kez toplanarak silahsızlanma ile ilgili konularda çalışmalarını sürdürmektedir (UNIDIR, 1978; UNODA 2023b).

Güvenlik Konseyi'nin de aynı Genel Kurul gibi silahsızlanma alanında çalışmaları bulunmaktadır. Hatta BM Şartı'nın 26. maddesinde bu konudaki ana yetki Güvenlik Konseyi'ne verilmiştir:

> "Dünyanın insan ve ekonomik kaynaklarının, yalnızca en küçük bölümünü silahlanmaya ayırarak, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanıp korunmasını kolaylaştırmak için Güvenlik Konseyi, 47. Maddede öngörülen Askeri Kurmay Komitesinin de yardımıyla, silahlanmanın düzenlenmesi için bir sistem kurmak üzere Birleşmiş Milletler üyelerine sunulacak planlar hazırlamakla yükümlüdür."

Ancak Güvenlik Konseyi'nin silahsızlanma alanında daha çok siyasi koordinasyon görevi gördüğü ve yetkisini diğer BM kuruluşlarına devrettiği söylenebilir. Güvenlik Konseyi'nin silahsızlanma konularına eğilen kuruluşu ise "1540 Komitesi" olarak bilinmektedir. 2004 yılında alınan 1540 numaralı BMGK kararında devletlerin askeri konularda ve özellikle de KBRN gibi kitle imha silahları konusunda devlet dışı aktörleri

destekleyemeyeceği ve bu girişimlere engel olmak için yerel kontrol standartları kurması gerektiğini belirtilmiştir. Söz konusu komite de üye ülkelerin 1540 numaralı kararı uygulamak adına sürdürdükleri faaliyetleri değerlendirmekte ve konuyla alakalı olarak Güvenlik Konseyi'ne rapor vermektedir. 2022 yılında yapılan bir anlaşma uyarınca komitenin görev süresi 2032'ye kadar uzatılmıştır. Komite ayrıca görev alanına giren kararların etkili bir şekilde uygulanması gereğince bölgesel ve uluslararası örgütlerle ve sivil toplum ve özel sektör aktörleriyle işbirliği içinde çalışmaktadır (UNODA, 2004).

Silahların kontrolü anlamında önemli bir başka kuruluş olan Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAEK) ise 1957'de hükümetler arası bir anlaşmayla kurulan ve günümüzde 175 üyesi bulunan bir örgüttür. BM Genel Kurulu'na ve BM Güvenlik Konseyi'ne bağlı olarak çalışsa da özerk bir kuruluştur ve amacı nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını sağlamak ve askeri amaçla kullanılmasını engellemektir. UAEK'nun yönetiminde dört farklı alt organ bulunmaktadır: Genel Konferans, Yöneticiler Heyeti, Sekreterya ve Teknik İşbirliği Programı. Yöneticiler Heyeti toplam 22 üyeden oluşmakta ve Genel Direktör'ü seçmektedir. Aynı zamanda UAEK'nin politikalarını belirleyerek bunları onay için Genel Konferans'a sunmaktadır. Genel Konferans ise bütün üye ülkelerin temsilcilerinden oluşmakta ve yılda bir kez toplanarak Yöneticiler Heyeti tarafından önerilen politikaları, bütçeyi ve Genel Direktör seçimini onaylamaktadır. Genel Direktör'ün yönetiminde bulunan Sekreterya Viyana merkezli olarak faaliyet gösterirken Teknik İşbirliği Programı üye ülkeler arasında nükleer alanda teknik işbirliğinin güçlenmesi için faaliyetlerde bulunmaktadır.

UAEK kuruluş yılı itibariyle silahların kontrolü alanında kurulan ilk uluslararası örgüt örneklerinden birisi sayılabilir. Nükleer enerjiyle ilgili standartları hazırlama ve bunların yerine getirilip getirilmediğini denetleme bakımından bir otorite olma özelliği bulunmaktadır. Bu özelliğinden dolayı diğer silahsızlanma veya silahların kontrolü kuruluşlarından da ciddi biçimde ayrılmaktadır (IAEA, 2023). UAEK'nin anayasası niteliğindeki tüzüğünün ikinci maddesinde ise kuruluşun amaçları şu şekilde sıralanmıştır:

> "Kurum, dünya çapında atom enerjisinin barış, sağlık ve refaha katkısını hızlandırmaya ve genişletmeye çalışacaktır. Mümkün olduğu ölçüde, kendisi tarafından veya talebi üzerine veya onun kapsamında sağlanan yardım herhangi bir askeri amaç için kullanılamayacaktır."

UAEK'nin bu amaçları yerine getirmek üzere birtakım yetkileri, kaynakları, tesisleri ve araçları bulunmaktadır (IAEA, 1989). Ancak UAEK'nin belki de en önemli icraatı 1970 yılında yürürlüğe giren NPT anlaşmasıdır. Nükleer enerji, nükleer teknoloji ve nükleer silahlarla ilgili en kapsamlı ve en etkili anlaşma sayılan NPT'ye günümüzde 191 ülke üyedir ve anlaşmanın

1995 yılından itibaren süresiz bir şekilde yürürlükte olması kabul edilmiştir. Her ne kadar Kuzey Kore, Hindistan, Pakistan, İran ve İsrail gibi ülkelerin nükleer silah üretmeye yönelik faaliyetleri NPT'nin etkinliğini zayıflatan örnekler olsa da UAEK bünyesinde çalışan yaklaşık 200 adet denetçi, nükleer tesislerde her yıl 2000'den fazla denetim gerçekleştirerek nükleer imkanların silah yapımı için kullanılmadığını etkin biçimde denetlemeye devam etmektedir (Freedman, 2023). UAEK aynı zamanda nükleer enerjinin elektrik enerjisi ve tarım gibi alanlarda yaygınlaştırılmasını ve bu tesislerin güvenli bir şekilde işletilmesini sağlamak için standart geliştirmeye çalışmaktadır. Çernobil ve Fukushima nükleer tesislerinde meydana gelen kazalardan ders alınmasını ve geliştirdiği kontrol süreçleriyle bu çapta nükleer felaketlerin tekrar edilmesini engellemeye çaba harcamaktadır (IAEA, 2023).

Güvenlik yönetişimi bakımından önemli aktörlerden birisi de Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü'dür (OPCW). 1993 yılında imzalanıp 1997 yılında yürürlüğe giren Kimyasal Silahlar Konvansiyonu kapsamında 1997'de kurulan OPCW, bir uluslararası anlaşmanın uygulanması amacıyla kurulmuş olması nedeniyle kendi türündeki nadir örgütlerden birisi olarak görülebilir. Kimyasal silahların geliştirilmesi, üretilmesi, stoklanması, transferi, kullanılması ve imha edilmesi gibi süreçlerin bütün aşamalarıyla alakalı denetimler yapmaktan sorumludur. Ayrıca gerekli gördüğünde üye ülkelere doğrudan teknik ekipler gönderme yetkisine ve bir devletten talep geldiğinde kimyasal silahlarla ilgili soruşturma yapma hakkına sahiptir (OPCW, 2023). Yapısı itibariyle bağımsız olsa da BM ile yakın bir şekilde çalışmaktadır ve halihazırda 193 üye ülkesi bulunmaktadır. BM üyesi olup da bu örgüte üye olmayan ülkeler Mısır, Kuzey Kore ve Güney Sudan'dır. Ayrıca İsrail anlaşmayı imzalamış olsa da meclisinde onaylamamıştır.

OPCW'nin ana organı Üye Devletler Konferansı'dır. Yılda bir kez toplanan bu konferansta bütün üyeler eşit oy hakkına sahiptir ve devletler daimi temsilcileri aracılığıyla temsil edilmektedir. Diğer ana organlar ise Yürütme Konseyi ve Teknik Sekreterya'dır (OPCW 2023). OPCW bilhassa Suriye'ye yönelik faaliyetleri dolayısıyla 2013 yılında Nobel Barış Ödülü'ne layık görülmüş ve çalışmalarının daha da destekleneceği duyurulmuştur. Örgütün tanınırlığı ve etkisi 2015-2018 yılları arasında gerçekleşen çeşitli suikast girişimlerinde kimyasal maddelerin kullanılması ve bu olayları aydınlatmak için OPCW'nin danışmanlığına başvurulması nedeniyle daha da artmıştır. Örneğin Mart 2018'de İngiltere'nin Salisbury kentinde son derece ölümcül Noviçok kimyasal maddesiyle zehirlenen eski Rus çifte ajanı Sergey Skripal ve kızının durumu dünya kamuoyunda yankı yaratmıştır. Öte yandan Haziran 2018'de toplanan OPCW üyeleri, örgütün etkisini arttırmak ve kimyasal silahlarla alakalı

denetimleri sıkılaştırmak için kimyasal silah kullanan ülkeleri açıktan suçlama yetkisine sahip olma yönünde de bir karar almışlardır (OPCW 2023; BBC News, 2018).

2.2.3. Avrupa Merkezli Örgütler ve Güvenlik Yönetişimi

Günümüzde BM dışında pek çok bölgesel örgüt de güvenlik yönetişimi alanında önemli görevler üstlenmektedir. Bu bakımdan özellikle Avrupa merkezli örgütlerin öncü rolü oynadığını belirtmek gerekir. Bu örgütler içinde AB ve NATO'ya özel bir yer ayırmak gerekir. Bir diğer önemli örgüt olan AGİT'in silahların kontrolü alanındaki faaliyetlerinden ise daha detaylı olarak tezin dördüncü bölümünde bahsedileceği için bu bölüme dahil edilmemiştir.

Siyasi bir aktör olarak AB, bünyesinde bulundurduğu üye sayısı ve bu ülkelerin dünya siyasetindeki etkisi nedeniyle birçok farklı konuda belirleyici rol üstlenmektedir. Avrupa kıtasında savunma ve güvenlikle ilgili politikaları ve kararları da küresel güvenlik yönetişimi gündemine etki eden bir özellik taşımaktadır. Halen AB üyesi olan Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya ve 2016 yılına kadar AB üyesi olan İngiltere dünyanın en önemli askeri aktörleri arasında yer almaktadırlar. Bununla beraber Almanya ve İngiltere dünyanın en büyük silah ihracatçıları arasında yer almaktadır. Fransa ve İngiltere ise bağımsız olarak nükleer güç sahibi iki ülkedir.

AB özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra geliştirdiği "Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası" ve "Avrupa Komşuluk Politikası" gibi inisiyatiflerle güvenlik konusunda daha da öne çıkan bir aktör haline gelmiştir. Nitekim Balkanlar'da yürüttüğü çatışma çözümü ve barışı koruma operasyonları, Somali'de korsanlığa karşı faaliyetleri ve İran'ın nükleer programı konusunda aldığı diplomatik girişimler dikkat çekicidir (Ginsberg & Penska 2012, 139-145; EU, 2021). AB, güvenlik yönetişimiyle ilgili alanda diğer özelliklerine ek olarak "normatif güç" olarak kabul edilmektedir. Demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, çevresel sürdürülebilirlik ve çoktaraflılık gibi ilkeleri savunmasından ve maddi kaynaklarla bu amaçları gerçekleştirmek için birçok ülkeye destek olarak küresel standartları belirlemekte ve diğer ülkeleri de bu yönde etkilemektedir (Manners 2002, 237-239). Öte yandan AB sürdürdüğü çeşitli politikalarıyla diğer bölgesel örgütlere de örnek teşkil etmektedir. Örneğin bölgesel güvenlikle ilgili olarak 2009'da yürürlüğe giren Lizbon Anlaşması'nda bir üyenin terör saldırısına uğraması veya doğal afetle karşı karşıya kalması durumunda diğer üyelerin de destek vermesi gerektiği belirtilmektedir. Bu tür düzenlemeler diğer bölgesel örgütlerin de benzer güvenlik krizlerine karşı bütünlük içinde hareket etmesine yardımcı ve örnek olabilecek bir düzenlemedir (EU, 2012).

AB'nin küresel yönetişimdeki etkisine değinen Anna Cornelia Beyer de diğer bölgesel örgütlerle karşılaştırıldığında AB'nin hem kendi içindeki yönetişime katılımın yüksek olması bakımından, hem de bu birlikteliğin bir çıktıya da dönüşmesi bakımından dünyadaki en etkili uluslararası örgüt olarak nitelemektedir. Beyer özellikle Avrupa Komisyonu'nun "Gündem 2000" adlı programından bahsederek AB'nin insan haklarının korunması, çevre sorunlarına çözüm arayışı, demokrasinin gelişimi ve sosyal uyumun sağlanması gibi amaçlara ilave olarak üye ülkelerle birlikte organize suç, terörizm, nükleer silahların yayılması, biyolojik ve kimyasal silahlara karşı mücadele gibi konularda öncü rol üstlenmesine dikkat çekmektedir. Nitekim Europol kuruluşu yukarıda bahsi geçen konularda güvenlik yönetişimini sağlamak adına Intepol'den sonra en etkili kuruluşlardan birisidir (Beyer 2010, 47-55; EU 1997).

AB'nin pek çok üyesi aynı zamanda NATO'nun da üyesidir. 1949 yılında imzalanan Kuzey Atlantik Anlaşması'yla kurulan NATO günümüzde otuzdan fazla üyeye sahiptir ve güvenlik alanında dünyanın en önemli kuruluşlarından birisidir. Sovyetler Birliği'ne karşı "ortak savunma" amacıyla kurulan bu örgüt Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ise üye sayısını ve güvenlik konularındaki etkisini hızla arttırmıştır. Günümüzde NATO sadece ortak savunma alanındaki faaliyetleriyle değil, farklı bölgelerde yürüttüğü insani müdahale ve barışı koruma misyonlarıyla dikkat çekmektedir. 1990'larda Bosna ve Kosova savaşlarında oynadığı rol ile öne çıkan NATO, 2000'lerde ise Afganistan ve Libya'da yaşanan krizlerde önemli bir aktör haline gelmiştir. Ayrıca Stratejik Silahların Azaltılması Anlaşması (START), Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması (AKKA) ve Orta Menzilli Nükleer Silahlar Anlaşması (INF) gibi önemli silahsızlanma düzenlemelerinde de etkin görev almıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Avrupa dışındaki bölgelerde de güvenlik yönetişimine katkıda bulunan uluslararası örgütlerin gelişimi dikkat çekicidir. Bu örgütler arasında Afrika kıtasında güvenlik konularıyla ilgilenen Afrika Birliği, Orta Asya/Avrasya bölgesinde güvenlik konularıyla ilgilenen Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (CSTO), Hint-Pasifik bölgesindeki güvenlik konularında diyalog oluşturmak üzere 1994 yılında kurulan ASEAN Bölgesel Forumu (ARF) yer almaktadır. Bu örgütler de özellikle bölgesel konularda güvenlik yönetişiminde önemli roller üstlenmektedirler.

3. GÜNCEL SİLAHLARIN KONTROLÜ DÜZENLEMELERİ VE KÜRESEL SİLAH KONTROLÜ REJİMİNE ETKİLERİ

3.1. Silahların Kontrolü: Kavramsal Çerçeve

Bir silahların kontrolü anlaşmasını devletler için gerekli hale getiren en önemli unsur, savaşın ekonomik, siyasi ve sosyal anlamda ortaya çıkardığı zorluklardır. Örneğin silahların kontrolü alanında önemli bir dönüm noktası olarak görülen Lahey Konvansiyonu'na bakıldığında, Rus Çarı II. Nikolay'ın çağrısıyla ivme kazanan bu anlaşmanın çağrı metninde en fazla yer verilen husus, silahlanmanın ve bunun sebep olduğu savaşın Avrupa'da ve dünyada hem tahvil benzeri gelirlerin azalmasına neden olduğu, hem de devletlere ek masraflar çıkardığı iddiasıdır (Scott 1917, 1-2). Askeri yapılanma çabası içinde olan bir devlet için bir taraftan teknoloji ilerlemeye devam ederken yeni askeri araç-gereçler de envantere dahil edilerek o devletin düşman/rakip devlete üstünlük sağlamasına yardımcı olmaktadır. Ancak diğer taraftan, eski araç-gereçler mali ömrünü tamamlamamakta ve bunların bir kenara atılıp envanterin yeni araç-gereçlerle takviye edilmesi de ekstra bir maliyet arz etmektedir. Özellikle son 50 yıldır gelişmiş ülkeler, hibe programları aracılığıyla gelişmekte olan veya gelişmemiş ülkelere yardımda bulunmak suretiyle bu maliyetleri yumuşak güçlerini arttırarak başka bir açıdan kazanca döndürme çabasında olsalar dahi avantaj ve dezavantaj karşılaştırması yapıldığında ortada yine de mali bir külfet söz konusudur. Bu tartışmalarda en çok dile getirilen örneklerden birisi İngiltere'nin "Dreadnought" adı verilen savaş gemisidir. Bu gemi ilk inşa edildiğinde öylesine büyük bir gelişme sayılmıştır ki çok fazla sayıda üretilip envantere dahil edilerek İngiltere'yi Almanya'ya karşı üstün hale getirmiştir. Ancak bu gemilerin suya indirilmesinden kısa bir süre sonra savaş gemisi teknolojisinde birtakım gelişmeler yaşanmış ve bu gemilerin yerine başka gemilerin üretilmesini gerekli hale getirmiştir. Fakat bu sefer de mevcut gemilerin ekonomik ömrünü tamamlamamasından dolayı İngiltere'ye mali yük oluşturmuştur. Üstelik daha sonra yeni gemilerin envantere alınması da başka bir maliyet anlamına gelmektedir (Fairbanks 1991, 246-251; Breyer 1973, 75-83).

Silahların kontrolü alanında şimdiye kadar yapılan çalışmalara bakıldığında, bunların özellikle Soğuk Savaş'ın başladığı yıllarda yoğunlaşarak sonraki dönemde hız kazandığı görülmektedir. En çok bilinen ve referans gösterilen eserlerden birisi Thomas C. Schelling ve Morton H. Halperin'e ait olan *Strateji ve Silahların Kontrolü* (*Strategy and Arms Control*) adlı eserdir. Silah kontrolünün stratejik boyutlarını derinlemesine inceleyen ve Soğuk Savaş döneminde yazılmış olan bu kitap, silahların kontrolünün yalnızca silahsızlanma için değil, aynı zamanda büyük güçler arasındaki çatışmayı yönetmek için de bir stratejik araç olarak

kullanılabileceğini vurgulamaktadır. Yazarlar bu kapsamda silahların kontrolünün savaşın yıkıcılığını sınırladığını ve devletlerin kendi ulusal güvenliklerini artırmak için bir araç haline geldiğini savunmaktadırlar. Ayrıca nükleer ve konvansiyonel silahların düzenlenmesi yoluyla saldırgan ve savunma stratejilerinin nasıl dengelenmesi gerektiğini de tartışmaktadırlar. Açık ve sistematik analiziyle bu kitap, strateji, askeri yetenekler ve diplomasi arasındaki karmaşık etkileşimleri anlamak için temel bir eser sayılabilir (Schelling & Halperin, 1961).

Bu alanda bilinen eserlerden birisi de Hedley Bull'a ait olan *Silahlanma Yarışını Kontrol Etmek: Füze Çağında Silahsızlanma ve Silahların Kontrolü* (*The Control of the Arms Race: Disarmament and Arms Control in the Missile Age*) adlı kitaptır. Soğuk Savaş'taki silahlanma yarışının silahsızlanma politikalarını özellikle füze çağında nasıl şekillendirdiğini inceleyen bu kitapta Bull, uluslararası rekabet karşısında silahların azaltılmasının zorluklarını tartışarak küresel iş birliğinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda bir taraftan silahların kontrolüne dair teorik yaklaşımları ele alırken, diğer taraftan çeşitli anlaşmaların etkinliğini değerlendirmektedir. Ayrıca hem nükleer hem de konvansiyonel silahları irdeleyerek, silah kontrolünün küresel barışı korumada bir araç olarak nasıl kullanılabileceğine dair görüşler sunmaktadır. Bull'un analizi, günümüzde de geçerliliğini koruyan ve silahların kontrolü sorunlarını anlamak açısından önem arz eden jeopolitik senaryolara dayanmaktadır (Bull, 1961).

Bu alanda önemli başka bir önemli eser de Jeffrey A. Larsen ve James M. Smith tarafından derlenen *Silahların Kontrolü: Değişen Bir Ortamda İşbirlikçi Güvenlik* (*Arms Control: Cooperative Security in a Changing Environment*) adlı kitaptır. Soğuk Savaş sonrası dönemde silah kontrolünün evrimine kapsamlı bir bakış sunan yazarlar, uluslararası güvenlik ortamının sürekli değiştiği bir dönemde işbirlikçi güvenliğin sürdürülmesinin zorluklarını ortaya koymaktadırlar. Nükleer ve konvansiyonel alanda silahların kontrolüne odaklanan kitap, "Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşmaları" (START) ve Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (CFE) gibi çok taraflı anlaşmaların rolünü tartışmaktadır. Ayrıca füzelerin yayılması ve terörizm gibi ortaya çıkan yeni tehditlerin silahların kontrolü gündemi üzerindeki etkisini de ele almaktadır. Kitap silah kontrolü anlaşmalarının şekillendirilmesinde diplomasi, teknoloji ve askeri stratejinin rolü hakkında değerli fikirler sunmaktadır. Bu açıdan uluslararası işbirliğinin, giderek daha karmaşık ve parçalı bir küresel güvenlik ortamında nasıl sürdürülebileceğine dair bir kılavuz işlevi de görmektedir (Larsen & Smith, 2005).

Silahların kontrolü alanında yazılan kapsamlı ve başucu kaynağı niteliği taşıyan başka bir eser de Robert E. Williams ve Paul R. Viotti'nin kaleme aldığı *Silahların Kontrolü: Tarih*

Teori ve Politika (Arms Control: History, Theory, and Policy) adlı kitaptır. Bu eser, silahların kontrolünün tarihi, teorik temelleri ve uygulamaları hakkında derinlemesine bilgiler sağlamaktadır. Yazarlar, nükleer ve konvansiyonel silahlar arasındaki farkları ele alarak, her iki tür silahın kontrolüne yönelik stratejileri tartışmaktadır. Ayrıca silahların kontrolü çabalarının uluslararası güvenlik politikaları üzerindeki etkilerini değerlendirip bu süreçte karşılaşılan zorlukları gözler önüne sermektedir. Kitap, silahların kontrolü anlaşmalarının nasıl şekillendiğini, hangi faktörlerin bu süreçleri etkilediğini ve bu anlaşmaların başarısını artırma yollarını incelemektedir. Williams ve Viotti, uluslararası ilişkilerde silah kontrolünün önemini vurgulayarak, günümüz güvenlik meselelerine ışık tutmaktadır (Williams & Viotti, 2012).

Silahların kontrolüyle ilgili literatürde Thomas Schelling'in iki çalışmasından özellikle bahsetmek gerekir. 1960 tarihli "Silahların Kontrolü: Özel Gözetleme Kuvveti ile İlgili Bir Teklif (Arms Control: Proposal for a Special Surveillance Force)" ve 1985 tarihli "Silahların Kontrolüyle İlgili Ne Yanlış Gitti? (What Went Wrong with Arms Control?)" isimli makaleler bu açıdan oldukça önemlidir. İlk makalede Schelling uluslararası güvenliği tehdit eden bir risk olarak silahların kontrolü sürecinin şeffaflaştırılması gerektiğini ve bunun da karşılıklı gözetleme sayesinde gerçekleşebileceğini savunmaktadır. Ancak yazara göre mücadele içinde olan iki veya daha fazla gücün silah yapılanmasının gözetlenmesi hiç kolay değildir ve bunun yapılabilmesi için uluslararası ve tarafsız karakterde bir oluşumun varlığı gerekmektedir. Schelling'in bu makaledeki görüşleri tamamen gerçekleşmese de, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAEK) veya Açık Semalar Anlaşması gibi örneklerde görüldüğü üzere, silahların kontrolü alanında daha sonradan ortaya çıkacak düzenlemeler için bir vizyon sunmaktadır. İkinci makalede ise Schelling silahların kontrolü çabalarının neden başarısız olduğuna dair görüşlerini paylaşarak sonraki döneme ışık tutması bakımından alınması gereken bazı derslerden bahsetmektedir. Schelling'e göre başarısızlığın temelde üç sebebi bulunmaktadır; silahların kontrolü girişimlerine fazla anlam yükleyerek bunu jeopolitik tüm sorunlara bir çözüm olarak görmek; bazı silahların kontrolü anlaşmalarının ve düzenlemelerinin başarılı olmasının iki karşıt blok arasındaki ilişkileri de geliştireceğini varsaymak; silahların kontrolü çabalarını daha büyük amaca hizmet eden bir araç olarak görmek yerine başlı başına bir amaç olarak kabul etme hatasına düşmektir

"Silahların Kontrolü Neden Nadirdir? (Why Arms Control is So Rare?)" başlıklı makalelerinde ise Coe ve Vaynman bir silahların kontrolü düzenlemesinin bütün taraflar için faydalı olması durumunda bile başarıya ulaşmasının potansiyel zorluklarından bahsetmekte ve bu süreci başarılı bir şekilde yürütmek için gerekli koşulları tartışmaktadırlar. Yazarlara göre

literatürde daha önce de dile getirilen şeffaflık ve güvenlik ikilemi sorunları silahların kontrolünde en sık karşılaşılan sorunlardır ve bu yüzden tarafların en çok bu iki husus üzerinde durması gereklidir. Uluslararası siyasetin anarşik yapısı, uluslararası kurumların sadece belli bir dereceye kadar etkin olabilmesi ve siber silahlar veya otonom silahlar gibi uluslararası güvenliği tehdit eden teknolojik gelişmeler bu yolda en önemli risklerdir (Coe & Vaynman 2020).

3.1.1. Şartlar ve Yöntemler

Dünyada stratejik ya da konvansiyonel herhangi bir silah türüyle ilgili düzenleme yapmanın belirli bazı yöntemleri bulunmaktadır. Genel amaç barışı tesis etmek ve savaş ihtimalini azaltmak olsa da teknik anlamda ulaşılmak istenen bazı hedefler vardır. Bunlar arasında önemli bir hedef karşı tarafın sürpriz saldırı kabiliyetini yok etmek veya azaltmaktır. Ani baskın şeklinde gerçekleşen sürpriz saldırılar kısa zaman içinde en kritik tesislerin ve silahların etkisiz kalmasına neden olmakta ve dolayısıyla saldırıya uğrayan taraf aynı zamanda kaynaklardan mahrum kalan ve bütün maliyete katlanan taraf olmaktadır. Teknik diğer bir amaç da tarafların savunma yapabilme yeteneğini azaltarak hassasiyeti artırmaktır. Eğer mücadelenin tarafı olan aktörler zarar görebilecek bir konumda olmayı kabul ediyorlarsa ve bu süreçle ilgili denetim ve doğrulamada herhangi bir aksaklık yoksa o zaman güven ilişkisi kurulabileceği kabul edilmektedir (Goldblat 2002, 12-13).

Silahların kontrolü kavramı temelde, barış ve işbirliği gibi ortak değerlere ve çıkarlara dayanan, düşman bile olsa tarafların ortak iradesiyle var olan bir rejim ve kurumdur. Taraflar bu iradeyi ortaya koyarken bir dizi kurallar belirlemekte ve bütün tarafların bu kurallara uymasını beklemektedir. Ancak anlaşmanın mahiyetine göre kurallara uyulduğunu denetlemek için farklı mekanizmalar benimsenmektedir. Bu mekanizmaların bazılarında doğrulama ve denetleme görevini bizzat kendileri üstlenmekte, bazılarında ise bu görevi diğer taraflara veya aktörlere bırakmaktadırlar (Williams & Viotti 2012, 4350).

Uluslararası rejim kavramı geniş bir kapsama alanına sahiptir ve uluslararası örgütlerden uluslararası anlaşmalara kadar çeşitli rejim tipleri için kullanılmaktadır. Ayrıca "hegemonik istikrar teorisi" veya "fonksiyonel teori" gibi bu konuya odaklanan çeşitli teoriler de bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada esas alınan uluslararası anlaşmalardır (Schimmelfennig 1994, 126-134). Stephen Krasner'e göre "uluslararası rejim" kavramı, belirli bir uluslararası alanda aktörlerin beklentilerinin birleştiği ilke, norm, kural ve karar alma süreçlerinin bütünüdür. Bu tanım, nükleer silahların yayılmasının önlenmesine yönelik uluslararası rejim gibi örneklerle açıklanabilir. Ancak bu kavram, zaman içinde eleştiriler almış ve araştırmacılar

arasında tartışmalara yol açmıştır (Krasner 1982, 185; Levy vd. 1996, 270-271). Özellikle Krasner'in bu tanımında aktör ve süreçlerle ilgili belirsizlik olduğuna yönelik eleştiriler getirilmiştir (Young 1989, 13).

Robert Jervis ise uluslararası güvenlik rejimlerinin kurulmasıyla ilgili bazı şartların oluşması gerektiğini ifade etmektedir. Öncelikle büyük devletler istikrarlı ve kuralları belirlenmiş bir sistemi rekabetçi ve kaotik anarşik düzene tercih etmelidir. Ancak büyük devletlerin bir rejimden memnun olabilmesi için oluşan ortam onlara bir derece de güven vermelidir ve savaştan kaçınmanın daha kazançlı olduğunu hissettirmelidir. Örneğin Nazi Almanya'sı statükoya tamamen karşı olduğu için ve kendi lehine büyük kazançlar edinmeyi hedeflediği için dönemin Alman devletiyle kurulan bir rejimin başarısız olmaya aday olduğu söylenebilir. İkinci şart ise rejime ortak olan devletlerin karşılıklı inançlarının eşit seviyede olması ve birbirlerine karşı önyargı beslemiyor olmasıdır. Üçüncü olarak büyük devletlerin kendi güvenlikleriyle ilgili çareyi siyasi veya askeri genişlemede görmüyor olması gereklidir. Aktörlerden herhangi birisi diğerleri üzerinde hakimiyet kurmayı birincil politika olarak görüyorsa ve bu durum diğerleri tarafından biliniyorsa kurulacak bir rejim başarısız olmaya mahkûmdur. Uluslararası güvenlik rejimi kurmanın dördüncü şartı ise savaşın maliyetli olduğunun, silahlanma yarışının ülke ekonomisine bir aşamadan sonra yük oluşturduğunun ilgili taraflarca biliniyor olmasıdır. Bakış açısı bu şekilde olan devletler müşterek güvenliğe yönelimli olacak ve kurulacak rejimlerin başarı ihtimali artacaktır. Jervis'in belirlediği son şart ise tarafların güvenlik ikilemine karşı tercih ettikleri yöntemdir. Eğer taraflar tartışmasız savunma amaçlı olan askeri yatırımlar yaparsa ve saldırı amaçlı askeri yapılanmadan uzak durursa bu durumda diğer aktörler tehdit altında hissetmeyecek ve rejim kurmaya olumlu bakacaktır (Jervis 1982, 360-362).

Coe ve Vaynman'ın yaptığı çalışmaya göre silahların kontrolü alanında yapılan herhangi bir düzenlemenin veya anlaşmanın iki olmazsa olmaz şartı vardır ve devletler bu alanda denge sağlayamazsa anlaşma başarısız olacaktır. Bu tür bir anlaşma kurgulanırken taraflar yöntem olarak şeffaflık ve güvenlik ilkelerine riayet etmelidirler. Bir taraftan kendi güvenliğini sağlamak adına muhatabını detaylı bir biçimde denetlemeli, ancak diğer taraftan karşılıklı şeffaflığın sağlanması için benzer bir detaylı denetlemeye kendisi de müsaade etmelidir. Ancak düşmanına/rakibine askeri tesislerini ve araç gereçlerini açık eden bir tarafın artık öngörülebilir hale gelmesinin güvenlik açısından sakınca yaratabildiğine dikkat çekmek gerekir. Bu nedenle silahların kontrolü düzenlemesi yapan ülkelerin güvenlik-şeffaflık çıkmazına çözüm üretmek için hem muhatabının hem de kendisinin ölçülü şekilde

denetleneceği bir sistem kurgulama yükümlülüğü bulunmaktadır. Yazarların CIA'den aktardıkları arşiv bilgisine göre, silahların kontrolü çabalarının henüz yeni yeni şekillendiği 1950'li yıllarda CIA detaylı denetlemelerin askeri sırları ifşa ettiğini ve bu soruna bir çözüm üretilmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Yazarlara göre SALT-I ve INF anlaşmaları bu ölçüye dikkat edilen ve dolayısıyla başarılı olan anlaşmalardır. INF görüşmeleri ilk başladığı dönemde ABD'nin teklif ettiği yöntem "herhangi bir zaman, herhangi bir yer denetimi" iken, ardından aşırı bilgi paylaşımı yapılacağı düşüncesiyle zaman içinde bundan vazgeçilerek daha kısıtlı bir denetleme mekanizması getirilmiştir (Coe & Vaynman 2020, 11-12).

Silahların kontrolü dünyada iki şekilde yerine getirilmektedir: birincisi nicel yöntem, diğeri ise nitel yöntemdir. Nicel yöntem tercih edildiğinde bir silah veya mühimmat türünün üretimi, stoklanması, kullanılması, transfer edilmesi vb. işlemlere izin verilmektedir, ancak bunun sayısı veya miktarıyla alakalı sınırlandırma getirilmektedir. İkinci yöntem olan nitel yöntem uygulandığında ise bir silah veya mühimmat türünün üretimi, kullanımı, transferi vb. işlemler tamamen yasaklanmaktadır (Vagts 2000, 31). Genelleme yapmak gerekirse, birinci yöntem sınırlandırma, ikinci yöntem ise tamamen yasaklamadır.

Yukarıda adı geçen siyasi ve askeri amaçlar ise dört şekilde hayata geçirilmektedir:

- Niteliksel azaltım ilkesi
- Niceliksel azaltım ilkesi
- Coğrafi konuma dayalı silahsızlanma ilkesi
- Gönderme vasıtaları ve menzillerine göre silahsızlanma ilkesi

Niceliksel azaltım ilkesinde uygulama ikiye ayrılmaktadır: bir silah türü bu uygulamada tamamen yasaklanabilir veya o silahla ilgili nasıl bir tasarrufta bulunulacağına dair kısıtlama getirilebilir. Düzenleme yapılan silahın miktarı, hedefe gönderme şekli, kullanıldığı veya depolandığı coğrafya gibi özellikler hesaba katılmaz. Tasarrufa dair düzenleme, bir silah türünün geliştirilmesine, üretilmesine ve depolanmasına müsaade etmekte, ancak kullanılmasını yasaklamaktadır. Diğer durumda ise sayılan tasarruflara ek olarak kullanma hakkı da serbest bırakılır, ancak sadece askeri alanlarda kullanabilme gibi bir kısıtlama getirilmektedir.

Niteliksel azaltım ilkesinde uygulama, bir silah türünü niceliksel yöntemde olduğu gibi tamamen yasaklamak değildir, ancak elde tutulabilecek miktarla ilgili kısıtlama getirilmektedir. Matematiksel kriterler kritik askeri teçhizata ve personele uygulanarak arzu edilen dengeye

ulaşılır. Bu tür azaltımda genellikle nasıl tasarruf edileceğiyle ilgili düzenleme yapılmaz. Başka bir ilkeyle beraber uygulanması durumunda geliştirme, üretme, depolama, transfer, kullanma gibi icraatlardan bazılarına da kısıtlama getirilebilir. Örneğin AKKA'da niteliksel bir azaltım uygulanarak bir bölgede (Atlantik Okyanusu ile Ural Dağları arasındaki bölge) belirli silahların (bazı kara ve hava araçları) sadece belirli bir miktarına müsaade edilmektedir.

Diğer bir azaltım yöntemi ise coğrafi konuma dayalı silahsızlanma ilkesidir. Adından da anlaşılacağı üzere, belli bir bölgede yer alan veya o bölgede çıkarı bulunan ülkelerin aralarında anlaşarak belirli silahlarla ilgili kısıtlama getirmesidir. "Güney Amerika'da Nükleer Silahsızlanma" benzeri coğrafi bölge kısıtlamaları buna örnektir (Williams & Viotti 2012, 12-14; Levi & O'Hanlon 2005, 39-46).

3.1.2. Teknoloji

Günümüzdeki silahların kontrolü anlaşmaları ve düzenlemeleri geçmişteki örneklerle karşılaştırıldığında dikkat çeken önemli bir özellik bulunmaktadır. Geçmişte özellikle Soğuk Savaş esnasında, silahsızlanma ve silahların kontrolü anlaşmaları teknolojik kısıtlılıklara rağmen yapılabilmiş iken günümüzde aynı başarı sergilenememektedir. Hem nükleer silah hem de konvansiyonel silah anlaşmalarına bakıldığında son yirmi yılda birçok anlaşmanın büyük devletler tarafından imzalanmadığı veya büyük devletlerin bu anlaşmaları imzalamış olsalar da sonradan çekildikleri görülmektedir. Örnek olarak nükleer alanda INF, konvansiyonel alanda Ottawa Anlaşması ile AKKA verilebilir (Garthoff 1994, 127-145). Bu iddia, aşağıda detaylandırılacağı üzere Schelling ve Bull gibi araştırmacıların devletlerin güven ikilemiyle ilgili tespitleriyle benzerlik taşımaktadır.

Schelling'in *Silahlar ve Etki (Arms and Influence)* kitabında belirttiği gibi, ülkeler en başta *karşılıklı zarar* ve *caydırıcılık* prensibinden dolayı anlaşma yapmakta ve süreçle ilgili çeşitli imkansızlıklar bulunsa da yine karşılıklı olacak şekilde tavizler verebilmektedir. Schelling'in bu teorisi, günümüzden geçmişe bakıldığında teknolojik imkanların yetersiz olduğu ve şeffaflığın aynı zamanda bir dezavantaj taşıdığı bir durumda silahların kontrolü alanında taahhütlerin nasıl verilebildiğini de açıklamaktadır (Schelling 2008, 1-9). Schelling bir diğer çalışmasında ise diplomasinin önemini anlatırken, resmi süreçler ve teknolojik imkanlardan faydalanmakla beraber diplomasiyi merkeze alan gayri resmi görüşmelerin de ne kadar vazgeçilmez olduğunu vurgulamaktadır (Schelling 1985, 219-224).

Diğer taraftan Bull'un silahların kontrolü için gereken şartların neler olduğuyla ilgili tespiti de bu savla ilgili hesaba katılması gereken bir unsurdur. Bull'a göre silahların kontrolü

teknik imkanların eseri değildir ve daha geniş anlamda siyasi bir uzlaşının sonucudur. Taraflar birbirine karşı güven duymalıdır. Dolayısıyla burada teknik imkanlar ne kadar fazla olursa olsun, siyasi uzlaşı ve diplomasinin eksik kalması durumunda güvenlik veya silahlar alanındaki bir anlaşmanın sağlanması da güç olmaktadır (Bull 1961, 37-42).

Öte yandan David Cristopher Arnold ve Trevor Findlay tarafından yapılan çalışmalar ABD'nin özellikle uydu keşif ve istihbarat yöntemlerinin Soğuk Savaş boyunca ilerleme kaydettiğine dikkat çekilmektedir (Arnold 2004, 19-30; Findlay 2013, 99-104). Arnold'un belirttiğine göre bazı anlaşmalar imzalanırken denetimle alakalı teknolojik gereklilikler sağlanmamış ve doğrulamayla ilgili bazı aşamalarda teknolojik sıkıntılar yaşanmıştır. Ancak taraf devletler birbirine karşı ciddi bir şüphe duysa da, teknolojinin bir yere kadar yeterli gelmesinden dolayı kalan boşluğu karşılıklı güven prensibiyle doldurmuş ve anlaşmaları imzalamıştır (Arnold 2004, 116-131; O'Neill 2009, 17-35).

Silahların kontrolünde teknolojinin etkisiyle ilgili araştırmalar yapan Kurt Gottfried ise teknolojinin sağlayabileceği güvenliğin kısıtlı olacağı iddiasını bir adım daha ileri taşıyarak diğer süper güçlerin varlığını tehdit eden teknolojiyle güvenlik sağlanamayacağını belirtmektedir (Gottfried 2019, 154-158). Gottfried özellikle nükleer silahların kontrolünün istisnalar barındıran bir genelleme olduğunu ve anlaşmaların boşlukları kabul ederek yapıldığını şu ifadelerle dile getirmektedir:

> "Başka bir ülkenin faaliyetlerini izlemek özünde istatistiksel bir süreçtir; bir eylemin fark edilmemesi veya yanlış yorumlanması ihtimali her zaman vardır. Bir kısıtlamanın önemini değerlendirirken, tespit edilemeyen yasaklı bir faaliyet olabileceğini, kısıtlanmamış bir rejimin yaratacağı risklerle dengelemek gerekir. Bu, trafik kurallarını ihlal etmek gibi gündelik hayatta karşılaştığımız bir durumdur. Bu nedenle, trafik yasalarının 'doğrulaması' kusurludur, ancak bu kusurları, anarşiyle karşılaştırıldığında kabul ederiz. Silahlarla ilgili anlaşmaların doğrulanması elbette daha zordur; ancak yavaş gelişim süreci, uzun deneme aşaması ve stratejik güçlerin büyük boyutlu oluşu doğrulama aşamasındaki belirsizlikleri nispeten hafifletir. Stratejik silahlar veya kıtalar arası balistik füzeler gibi büyük nesnelerin yer değişikliğini izlemek daha kolaydır; sadece bu silahların özelliklerini doğrulamak zordur." (Gottfried 2019, 157).

Silahların kontrolünde güven-şeffaflık dengesinin nasıl değiştiğiyle ilgili olarak Joseph Nye ise dünyada güç yapılarının Soğuk Savaş'tan sonra değiştiğini, ancak bu yapıların hem siyasi ve askeri anlamda önemli olduğuna hem de ekonomi ve bilgi nitelikli olduğunu belirtmektedir. Güç dağılımının değişmesi ve çok kutupluluğa geçilmesi de silahların kontrolü çabalarını ve işbirliğini zorlaştırmaktadır. İki kutuplu bir dünya yerine çok kutuplu bir dünyanın

oluştuğunu ifade eden Nye, bu ortamda jeopolitik rekabetin arttığını iddia etmektedir (Nye, 2011, 5-14; 153-160).

3.2. Konvansiyonel Silahlar: Tanım ve Sınıflandırma

Konvansiyonel silahlar, hedefe kinetik enerji, yanma etkisi ve patlama etkisiyle zarar veren silahlardır. Hava, kara ve denizde kullanılan bütün silah türleri bu tanıma dahildir. Bunlar arasında küçük silahlar, hafif silahlar, büyük silahlar, el ve tüfek bombaları, uçak bombaları, anti personel ve anti tank mayınlar, roketler ve füzeler bulunmaktadır. Konvansiyonel silah haricindeki silahlar ise kitle imha silahları (*weapons of mass destruction*) şeklinde sınıflandırılmakta ve kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer silahlardan oluşmaktadır. Kitle imha silahlarının (KİS) ortaya çıkardıkları etki konvansiyonel silahlardan ve birbirinden farklıdır. Dolayısıyla konvansiyonel silah, kitle imha silahı niteliğinde sayılmayan, diğer bütün silah türlerine verilen isimdir (DoD 2010, 105-106; DoD 2016, 50; UNODA, t.y.a).

Konvansiyonel silahların bu isimle sınıflandırılmasının sebebi, kullanımının gelenekselleşmesi ve kendisinden sonra farklı teknolojide (örneğin nükleer teknoloji) silahların geliştirilmesidir. Askeri kaynaklar incelendiğinde "konvansiyonel" ifadesinin farklı bağlamlarda "eski" veya "geleneksel" anlamında kullanıldığı görülmektedir (DoD 2016, 50).

Konvansiyonel silah kavramının kullanımı 1950 sonrasında nükleer silah anlaşmalarıyla yaygınlaşmış olmakla birlikte, kavramın izlerine 1898 yılında imzalanan Lahey Sözleşmesi'nde rastlanmaktadır. Bu anlaşmanın silahlarla ilgili olan alt bölümlerinde savaşlarda kullanılabilen ve kullanılamayan silah türleri şeklinde eski-yeni ayrımı yapılmaktadır. Anlaşma kapsamında yer alan "Balondan Atılan Mermiler Deklarasyonu", "Zehirli Gaz Deklarasyonu" ve "Yumuşak Uçlu Mermiler Deklarasyonu" gibi belgelere bakıldığında yeni nesil silahlar arasında kimyasal gazlar, balonlardan atılabilen topçu mermileri ve yumuşak uçlu mermilerden bahsedildiği görülmektedir (ICRC, 1899).

Konvansiyonel silah kavramının en belirgin olarak ortaya çıktığı dönem ise 1968'de NPT'nin imzalanmasından sonra gelen dönemdir. Bu anlaşmanın odağında silahların yayılmasının önlenmesi bulunsa da anlaşmanın adında da geçtiği üzere sadece nükleer silahları kapsamakta ve konvansiyonel silahları dışarıda bırakmaktadır (UN, 1968).

Silah türü, bir silahın kitle imha silahı mı yoksa konvansiyonel silah mı olduğunu tespit için kendi başına yeterli değildir. Her bir silahı ve mühimmatlarını özellikleri bakımından kendi içinde değerlendirmek gereklidir. Bazı silah türleri hem konvansiyonel hem de kimyasal amaçlı olarak kullanılabilmektedir. Örneğin bazı topçu mühimmatları fabrikasyon olarak modifiye

edilip hem patlayıcı etkiye, hem de kimyasal etkiye sahip olabilmektedir. Aşağıda önce sınıflandırmaya esas kabul edilen genel özellikler, ardından birçok farklı ülke ve uluslararası örgüt tarafından kabul edildiği şekliyle konvansiyonel silah türlerinin detayları yer almaktadır.

Silahların sınıflandırılma esasları şöyledir:

- Taşınabilirlik: Taşınabilirliklerine bağlı olarak silahlar üç kategoride sınıflandırılabilir: tek kişi tarafından taşınabilen ve ek destek gerektirmeyen küçük silahlar, küçük bir mürettebat tarafından taşınabilen hafif silahlar, silah sistemine uygun araçlarla taşınması gereken diğer sistemler.

- Fiziksel Özellikler ve Boyut: Kısa ve tek elin hareketi ile nişan alınacak ve ateşlenecek şekilde tasarlanmış taşınabilir tabancalar, uzun veya omuzdan ateşlemeli olan ve iki elin hareketi ile kalçadan veya omuzdan ateşlenmek üzere tasarlanmış taşınabilir uzun silahlar veya uzun namlulu silahlar.

- Silahın Hareketi: Bir ateşli silahta mermilerin yüklendiği, kilitlendiği ve çıkarıldığı fiziksel mekanizmanın, yani ateşleme sisteminin, tetiğe basıldığında ateşleme sıklığını ifade eden bir kriterdir.

Ateşli silahlarla ilgili beş yaygın hareket türü vardır.

- Tek atış: Tetiğe her basıldığında namludan/namlulardan tek bir mermi ateşler; her atıştan sonra namlunun/namluların manuel olarak yeniden doldurulmasını gerektirir.

- Tekrarlanan: Tetiğe her basıldığında namludan/namlulardan tek bir mermi ateşler; her atıştan sonra namlunun/namluların yeniden doldurulması için tekrarlanan bir eylem gerektirir.

- Yarı otomatik: Tetiğe her basıldığında tek bir mermi ateşler ve mermiler arasında otomatik olarak geçiş yapan yani kendi kendine dolduran mekanizmadır.

- Seri Atış: Tetiğe her basıldığında küçük bir dizi mermi ateşler ve tetiğin her çekilmesiyle mermiler arasında otomatik olarak geçiş yapar. Bu mekanizma da kendi kendine yükleme yapar.

- Tam Otomatik: Tetik basılı olduğu müddetçe sürekli olarak ateşlenen ve tetiğe uygulanan kuvvet geri çekilene kadar devam eden mekanizmadır. Turlar arasında otomatik olarak geçiş yaparak dolduruşu kendi kendine yapmaktadır.

Küçük Silahlar (*Small Arms*): Bir er/personel tarafından taşınabilen, nadiren mürettebatla kullanılabilen, personele veya hafif zırhlı ve zırhsız hedeflere karşı kullanılan silah sistemidir. Tabanca türleri, av tüfeği ve yarı veya tam otomatik tüfek türleri ve hafif makineli tüfekler küçük silah sınıfına dahildir. Çapı 20 milimetreye kadar olan silah türleri küçük silah statüsüne girmektedir.

Hafif Silahlar (*Light Weapons*): Genel olarak 2-3 kişilik mürettebatla kullanılabilen ancak nadiren tek er tarafından da taşınabilen ve kullanılabilen silah sistemleridir. Ağır makineli tüfekler, bomba atar tüfekler, taşınabilir anti tank silahları, geri tepmesiz tüfekler, taşınabilir anti tank lançerleri ve füzeleri (MANPADS), havan silahları bu kategoriye dahildir. Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) ve BM sınıflandırmasına göre çapı 100 milimetreden küçük olan ve mürettebatla kullanılabilen silahlar hafif silah kategorisinde değerlendirilmektedir (OSCE, t.y. UNODC, 2005, 3).

Büyük Silahlar (*Projectiles*): Bünyesinde top (*gun*), obüs (*howitzer*), havan (*mortar*), çoklu roketatar sistemleri, ÇNRA (*multiple launch rocket system, MLRS*) ve geri tepmesiz top (*recoilless rifle*) gibi alt türleri barındıran, ağırlıklı olarak yer hedeflerine karşı kullanılan ve çapı 75 mm. üstü olan silah türlerine verilen isimdir. Bu silah türüne aynı zamanda büyük çaplı silahlar veya topçu silahları ismi de verilmektedir. Temelde üç farklı bölümden oluşmaktadır: ateşleyici kısmı, gövde kısmı ve sevk edici kısmı. Ateşleyici kısmı tapa (*fuse*) şeklinde isimlendirilen, içinde mekanik veya elektronik mekanizma barındıran bir bölümdür. Gövde (*main body*) kısmı ise ana imla hakkı veya dolgu (*filler*) olan patlayıcının bulunduğu, metal bir cidardan oluşan bölümdür. Mühimmat hedefe ulaştığında önce tapa harekete geçer ve ana imla hakkını patlatır. Sevk edici (*propellant*) kısımda ise mühimmatın durumuna göre kovan ve içinde barut tabanlı bir sevk edici bulunmaktadır. Havan gibi bazı mühimmatlarda kovan bulunmamakta, sevk edici barut doğrudan mühimmata birleşik olarak faaliyet göstermektedir (UNTC, 2013; US Army, 1986). Bu silahların ÇNRA hariç çalışma prensibi, silahın ateşlenmesi neticesinde kovanda bulunan sevk edicinin harekete geçmesi ve harp başlığını hedefe göndermesidir. Bu durumda silah ateşlendiğinde sevk edicinin yer aldığı kovan silahta kalmaktadır. Ancak ÇNRA sistemleri roket mantığında çalışmakta ve silah ateşlendiğinde sevk edici ve harp başlığı bir bütün halinde hedefe gitmektedir. Topçu mühimmatının imla hakları yüksek patlayıcıdan kimyasal mühimmata kadar farklı tür dolgular olabilmekte, bu yüzden de normal şartlar altında konvansiyonel silah kategorisinde olmakla beraber bazı türler için kimyasal silah, diğer türler için ise demet bombası (*cluster munitions*) kategorisine girebilmektedir (Foss 2011, 1023-1026).

El ve Tüfek Bombaları (*Grenades*): El bombaları ve tüfek bombaları aynı sınıf kabul edilmektedir ve temel olarak kısa mesafe hedeflere karşı kullanılan, küçük miktarlı patlayıcı içeren mühimmat türüdür. El bombalarında kullanılan patlayıcının ağırlığı genellikle 1 kilogramdan az olmaktadır. En yaygın kullanılan türleri yüksek infilak ve parça tesir özellikli türlerdir. Bazı el bombalarının içinde yüksek patlayıcılarla beraber kimyasal ajanlar kullanılabilmekte, dolayısıyla bu tür el ve tüfek bombaları konvansiyonel değil kimyasal silah statüsüne dahil edilmektedir (Editors of Encyclopaedia Britannica, 2025; Gillis 2017, 46, 53).

Uçak Mühimmatı: Adından da anlaşıldığı gibi uçak mühimmatı hava araçlarından, ağırlıklı olarak da uçaklardan atılan mühimmatlardır. Bu mühimmatlar arasında füzeler, roketler, bombalar ve toplar bulunmaktadır. Uçak bombaları güdüm sistemi olmayan, yer çekim gücüyle hareket eden patlayıcılardır. Bombalar ilk kullanılmaya başladıkları zamanlarda sadece uçaktan bırakılarak hedefe ulaştırılmış olsa da günümüzde kanat kiti gibi bazı eklentilerle süzülen bomba (*glide bomb*) benzeri isimlerle anılmakta ve hedefe gidişte yönlendirme yapabilmektedir. Süzülen bomba hiçbir itki gücü olmamasına rağmen eklenen mekanizma sayesinde süzülme kuvvetiyle hedefe doğru yönlenebilmekte ve isabet oranını ciddi oranda arttırabilmektedir. (US Air Force, 2004).

Demet (Misket) Mühimmatı (*Cluster Munition*): Hava ve kara silahlarının bir türü de demet mühimmatı/bombasıdır ve bu mühimmatların içinde çok sayıda küçük bombacık (*bomblet* veya *submunitions*) bulunmaktadır. Uçaktan veya topçu silahlarından atılan bir demet mühimmatı havada kurulu hale gelir ve hedefe yaklaştığında daha çarpmadan havada açılarak bombacıkları alana yaymaya başlar. Bu bombacıklar gövdeden ayrılır ayrılmaz kurulu hale gelir ve seçili olan ayarlamaya göre hedefe çarpar çarpmaz patlar veya yere düşüp bir süre alanı işgal ettikten sonra patlar. Gecikme süreleri kısa ve uzun süreli olabilmektedir, bazı durumlarda haftalarca aktif bir şekilde bekleyip sonrasında kendi kendine infilak etmekte veya pasif konuma geçmektedir. Demet mühimmatının içindeki bombacıklar da mayına benzer bir özellik arz etmekte ve içindeki dolgusu da farklılık göstermektedir. Bazı bombacıkların amacı sadece alanı işgal ederek (*area denial*) düşman kuvvetlerinin geçişine engel olmak iken, diğer bombacıkların amacı zırhlı araçlara karşı saldırı amacı taşıyabilmektedir. Dolayısıyla bir silahın veya mühimmatın içindeki dolgu o silahın/mühimmatın konvansiyonel mi yoksa stratejik/KİS/KBRN mi olduğunu belirlemektedir (Kimmitt 1986, 3-16; Bullet Picker 2004, 654).

Roketler (*Rockets*): Roket motoru, sevk edici, kanat, kuyruk kiti ve harp başlığı kısımlarından oluşan, sevk edici kısmın içindeki katı veya sıvı yakıtın yanmasıyla jet itkisi

yöntemiyle hareket eden silah türüdür. Adını temelde sevk edici sistemden yani motordan alan bir silah türüdür. Roketlerin çapları taşıdığı yükten bağımsız olarak, yaklaşık 70 mm gibi küçük ebatlardan 9 metre gibi büyük ebatlara ulaşabilmektedir. Roketler de bazı topçu mühimatlarına benzer olarak yüksek patlayıcılardan hariç nükleer gibi farklı türde harp başlığı taşıyabilmelerinden dolayı hem konvansiyonel silah hem de stratejik silah olarak değerlendirilebilmektedir. Roketlerin ebatları ve amaçları farklı olabildiği için menzilleri de kıtalararası mesafeye ulaşabilmektedir. Menzili uzadıkça roketlerin sevk edici ve roket motoru özellikleri de değişmekte ve çok aşamalı roket halini almaktadır. Bu roketler kısa menzilli roketlerden farklı olarak sıralı çok sayıda roket motoruna sahiptir ve mesafeleri tamamlanıp ömürlerini doldurdukça ağırlığın azalması için roketin gövdesinden ayrılmaktadırlar (Guiness World Records, 2024; Price, Biblarz, 2024).

Füzeler (*Missiles*): Yapısı ve bileşenleri bakımından rokete benzeyen bu silah türünün tek farkı güdüm sistemidir, ancak bazı kaynaklarda bu iki isim birbirinin yerine kullanılabilmektedir. Füzeler güdüm sistemleri sayesinde ateşlendikten sonra hedefe göre ayarlama yapma imkanına sahiptir. Füzeler amaçlarına ve dolayısıyla büyüklüklerine göre farklı sınıflandırılmaktadır. Buna göre, anti tank (*ATGM*), omuzdan ateşlenen füzeler (*MANPADS*), gemilere karşı (*anti ship*), yerden havaya (*surface-to-air*), yerden yere (*surface-to-surface*), havadan havaya (*air-to-air*) gibi füzeler taktik füze, daha uzun menzile ve boyuta sahip olan füzeler ise stratejik füze olarak sınıflandırılmaktadır. Sayılan füze türleri arasında stratejik füze grubuna ait olan balistik füzeler (*ballistic missiles*) roket motorlu, seyir füzeleri (*cruise missiles*) ise jet motorludur (Gillis 2017, 55-58).

Mayınlar (*Mines*): Mayın, farklı türlerde harekete geçme mekanizmalarına sahip, karada ve denizde kullanılan ve hedefin ateşlediği ve yerinde sabit olarak duran silah türüdür. Hedefe göre sınıflandırıldığında anti personel ve anti tank şeklinde iki farklı türü vardır. Bazı mayınlar elle yerleştirilirken, diğer türler ise demet bombası şeklindeki hava veya kara mühimmatının havada açılması sonrası dolaylı yöntemle yerleştirilmektedir. Bahsedilen türdeki mayınlar ağırlıklı olarak yeni nesil mayınlar olup, zaman ayarlı kendi kendine imha (*self-destruction*) özelliğine sahiptir. Bu özelliğin amacı, muharebede kullanılan ve gayet etkili olan bu mühimmatın sivillere zarar verme özelliğini ortadan kaldırarak uluslararası düzenlemelere uyumlu hale getirmektir. Bubi tuzağı (*booby trap*) ve el yapımı patlayıcı şeklinde isimlendirilen, patlayıcı maddeyle veya kinetik etkiyle çalışan silah türleri de hedefle harekete geçmelerinden dolayı çoğu zaman mayın kategorisinde değerlendirilmektedir (ICRC, 2023).

Diğer Patlayıcılar: Askeri amaçla kullanılan ancak yardımcı malzeme olarak nitelendirilebilecek patlayıcılar statüsünde payroteknik malzemeler ve askeri patlayıcılar yer almaktadır. Payroteknik malzemeler alçak patlayıcı olarak da adlandırılan, barut ve havai fişek benzeri örnekler ihtiva eden, çoğunlukla sevk edici olarak kullanılan malzemelerdir. Askeri patlayıcı veya yüksek patlayıcı şeklinde genellenebilecek patlayıcılar ise etki ve harekete geçme hızı bakımından son derece yüksek olan ve direkt mühimmatlarda kullanılan, TNT ile C4 gibi patlayıcılardır. Payroteknik malzemeler fabrikasyon olarak kullanıldığında tapalarda gecikme elemanı olarak da kullanılmaktadır (USAMC 1967, 6-1).

3.3. Silahların Kontrolü Alanında Uluslararası Düzenlemeler

Silahların kontrolü girişimleri sadece devletler arasında barışı sağlamak için değil, başka amaçların da dahil olduğu çeşitli ihtiyaçlardan dolayı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçlar arasında jeopolitik mücadele, ekonomik darboğaz veya insani hassasiyetler sayılabilir. Ancak hem askeri teknoloji, hem de silahların kontrolü girişimlerinin ve anlaşmalarının ana dönüm noktaları sanayinin gelişmesine paralel bir şekilde gerçekleşmiştir. Kara savaşlarının yapılma şekli 1850'lerden itibaren değişmiştir ve yüzyıllardır benzer şekilde devam eden kara savaşı teknolojisi bu yıllardan itibaren büyük değişiklikler geçirerek bu alanda önlemler alınmasını gerekli kılmıştır. Silah teknolojisinden hariç olarak, ulaşımda ve haberleşmede de benzer dönemlerde ilerleme kaydedilerek eski uygulamalar ve teknikler terk edilmiştir. Bunlar arasından belki de en etkilisi demiryolu taşımacılığının ilerlemesi ve yaygınlaşması olmuştur. Dolayısıyla silahların kontrolü düzenlemelerine başvurma ihtiyacı bu durumlarda da artmıştır. Kara savaşlarının ardından deniz savaşıyla ilgili olarak, ahşaptan yapılan deniz taşıtlarının yerine yine 1850'lerden itibaren metalden yapılan ve süreç içinde zırh yeteneği de gelişen gemiler inşa edilmeye başlamıştır (Vagts 2000, 31-32).

Silahların kontrolü çabalarının hızlandığı ve yavaşladığı dönemler mevcut olmakla birlikte, bu konuda farklı yazarların farklı sınıflandırmaları mevcuttur. Konunun önde gelen araştırmacılarından olan Paul Doty, silahların kontrolünü 1960 öncesi, 1960-1990, 1990-2020 şeklinde dönemlere ayırmaktadır. Buna göre, 1960 yılı öncesinde ve sonrasında silahların kontrolü gelişim aşamasındadır ve liderliği ABD ve SSCB yapmaktadır. Dünyada bu dönemde bütün ülkeler için kesin olan, nükleer silahların yıkıcılığıdır, dolayısıyla da Antarktika Anlaşması ve Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nu (UAEK) kuran anlaşma gibi önemli anlaşmalar yapılabilmiştir. Ancak teknolojinin o dönemdeki seviyesi dolayısıyla ülkelerin birbirine güveni de son derece kısıtlıdır ve her bir taraf muhatabını kendi yöntemleriyle denetlemek gayretindedir. 1990 ve sonrasında ise silahların kontrolü konusunda başta ABD ve

SSCB olmak üzere dünyadaki diğer ülkeler de tecrübe kazanmıştır. Soğuk Savaş'ın da fiili olarak sona ermesinin de etkisiyle nükleer silahları önemli oranda azaltan START ve Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Anlaşması (INF) gibi çok önemli anlaşmalar imzalanabilmiştir. Bu dönemde ayrıca ABD-SSCB ilişkileri de yumuşamıştır. Son olarak 1990-2020 dönemi ise diğerlerinden oldukça farklı bir dönem olarak, güvensizliklerin arttığı, çok kutuplu hale gelen, devlet dışı örgütlerin çoğalıp güç kazandığı bir dönem olarak resmedilmektedir. Bunlar arasında belki en önemlisi ise teknolojinin müthiş bir hızda ilerlemesi ve siber savaş ve ileri silah sistemlerinin ortaya çıkması gibi gelişmelerle silahların kontrolü karşısına yeni zorluklar çıkarmasıdır (Doty 1991, 33-40).

Michael O. Wheeler'ın dönemselleştirmesi ise daha çok lider temellidir ve yazar bu konuda her liderin farklı bir hassasiyet sergilediğini ifade etmektedir. Buna göre silahların kontrolünün dönemleri "Nükleer Öncesi Dönem", "Soğuk Savaş Dönemi (Truman Kısmı, Eisenhower Kısmı, Kennedy ve Johnson Kısmı, Nixon ve Ford Kısmı, Carter Kısmı)" ve "Soğuk Savaş Sonrası Dönem"lerinden oluşmaktadır (Wheeler 2002, 19). Wheeler silahların kontrolünü Roma döneminden başlatmaktadır, çünkü bu kavramın her ne kadar son yüz yılda ortaya çıktığı kabul edilse de aslında çok eskiden beri uygulandığını dile getirmektedir. Savaş yöntemleri ve araçlarını kontrol ederek savaşı kısıtlama girişimleri savaşın ilk ortaya çıktığı dönemden beri bilinmekte ve uygulanmaktadır. Wheeler buna örnek olarak Katolik Kilisesi'nin yaylı tüfek veya Tatar yayı olarak bilinen silahı yasaklamasını aktarmaktadır. Bugün bildiğimiz manada silahların kontrolü mantığının ise 19. yüzyılın ortalarında ortaya çıktığını belirtmektedir. Savaş araçlarını kontrol ederek savaşı kontrol etme girişimleri her ne kadar erken dönemde uygulanmaya başlamış olsa da silahların kontrolünün mevcut önemini bulması Birinci Dünya Savaşı ve hatta İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir. Bu döneme kadar yapılan anlaşmaların etkisiz kaldığı yazar tarafından da öne sürülmektedir (Wheeler 2002, 19-22).

Wheeler'a göre bir sonraki dönem olan Soğuk Savaş döneminde ABD Başkanı Truman, nükleer enerjinin kullanımını kontrol etmek ve nükleer silahların yayılmasını engellemek için "Baruch Planı" gibi girişimlerde bulunmuş, ancak Soğuk Savaş'ın şiddetlenmesiyle beraber ABD ile SSCB arasında diplomatik uçurum oluşmaya başlamıştır. Truman'ın kabul görmeyen fikirleri ise ağırlıklı olarak şeffaflık ve doğrulama süreçleri ile ilgilidir. Sonraki ABD Başkanı Eisenhower döneminde ise, "Oppenheimer Raporu"nun nükleer yayılmayla ilgili uyarılarının da etkisiyle ciddi silahların kontrolü girişimleri yapılmıştır. Sonraki yıllarda yapılacak anlaşmaların zemini de bu dönemde temelleri atılan kuruluşlar ve öne sürülen fikirler ile

sağlanmıştır. Bunlar arasında UAEK, Açık Semalar inisiyatifi ve Antarktika Anlaşması bulunmaktadır. Eisenhower'ın ardından Kennedy döneminde de çeşitli siyasi ve askeri krizlere rağmen silahların kontrolü girişimleri sürmüştür. Bu bakımdan Kennedy'nin önceden başlatılan çeşitli girişimleri devam ettirdiği ileri sürülebilir. Amerikan Silahların Kontrolü ve Silahsızlanma Birimi'nin kurulması, 1963 yılındaki "Kısmi Testlerin Yasaklanması Anlaşması" ve ABD ve SSCB arasında tesis edilen "Kırmızı Hat" (*Hot Line*) bu girişimlerden en önemlileridir. Kennedy'nin suikastının ardından başkan olan Johnson döneminde de önceki yıllarda başlayan silahların kontrolü çalışmaları aynen devam etmiş ve başarılı sonuçlar getirmiştir. Bu dönemde gerçekleşen en önemli icraat "Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması"dır (NPT). Öte yandan Johnson döneminde atılan bazı önemli silahların kontrolü adımlarının SSCB'nin Çekoslovakya'yı işgalinden dolayı askıda kaldığını özellikle belirtmek gerekir (Wheeler 2002, 23-29).

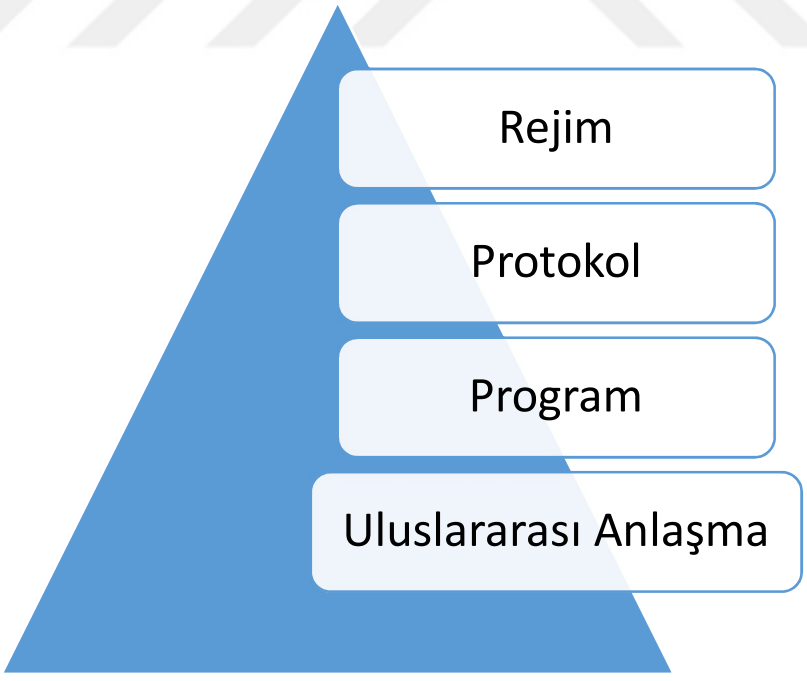
Johnson'dan sonra gelen Nixon ve Ford dönemlerinde ise ABD'nin Vietnam Savaşı'nı sonlandırması ve Doğu ve Batı blokları arasında başlayan "yumuşama" (*detente*) dönemi söz konusudur. 1969'dan 1977'ye kadar süren bu iki başkanın döneminde devam eden Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri (SALT) ile "Biyolojik Silahların Yasaklanması Anlaşması" ve "Anti Balistik Füze Anlaşması"nın (ABM) imzalanması sayesinde AKKA'ya giden süreç başarıyla tamamlanmıştır. 1977'de başkan seçilen Carter döneminde çeşitli siyasi problemler mevcut olmasına rağmen silahların kontrolü alanında çalışmalar devam etmiştir. Nükleer silahların kontrolü alanında çeşitli çabalar sarf edilmiş, özellikle de nükleer silahları azaltmak ve ihracat kontrol kısıtlamaları getirmek için gayret edilmiş ancak büyük bir ilerleme kaydedilmemiştir. Carter'dan sonraki başkan olan Reagan da silahların kontrolü fikrine mesafeli olmasıyla bilinse de bu alanda çok önemli sayılabilecek birçok anlaşmaya imza atmıştır. Bu başarıların Reagan'ın kendi inisiyatifi olmadığını ve daha çok dönemsel şartlardan kaynaklandığını da iddia edenler vardır. Özellikle Sovyet lideri Gorbaçov'un barışçıl tutumunun silahların kontrolü çabalarına olumlu etkide bulunduğu ifade edilmektedir. 1989'da başkanlığa seçilen Bush döneminde de bu olumlu atmosfer benzer şekilde devam etmiştir. Nitekim bu dönemde başlayan birçok farklı görüşme, ilerleyen yıllarda başarılı anlaşmalara dönüşmüştür. Bunlar arasında INF, START-I, START-II ve AKKA bulunmaktadır (Wheeler 2002, 29-34).

Wheeler'ın bahsettiği son dönem ise Soğuk Savaş sonrası dönemdir ve bu dönemde silahların kontrolü bakımından hem olumlu hem de olumsuz bazı gelişmeler yaşanmıştır. Olumsuz gelişmeler arasında Irak'ın Kuveyt'i işgalinde kimyasal silah kullanması, NATO'nun

genişlemesi, Hindistan-Pakistan çatışması, Çin-Tayvan gerilimi ve küreselleşmenin hız kazanması suretiyle devlet dışı aktörlerin de ileri askeri teknolojiye erişmesi sayılabilir. Öte yandan bu dönemin en olumlu gelişmesi Kimyasal Silahları Yasaklanması Anlaşması'nın imzalanmasıdır (Wheeler 2002, 34-37). Bu gelişmeler silahların kontrolü alanını yakından etkilemiştir.

Dünyada silahların kontrolü temelde iki farklı şekilde sağlanmaktadır: uluslararası anlaşmalar ve ihracat kontrol rejimleri. Uluslararası anlaşmalar da kendi içinde iki taraflı (*bilateral*) anlaşmalar ve çok taraflı (*multilateral*) anlaşmalar şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Bu düzenlemelerin hepsi küresel çapta silahların kontrolünü hedeflemediği için dolaylı ve direkt anlaşmalar şeklinde de ikiye ayrılabilirler. Statüsü ne olursa olsun uluslararası anlaşmaların takip ve yaptırım güçleri bakımından önemli bazı farklılıkları bulunmaktadır. Örneğin uluslararası anlaşmalar hukuki bakımdan bağlayıcı olsalar da bütün anlaşmalarda takip ve denetleme mekanizması aynı titizlikle tasarlanmamıştır (Acer & Kaya 2011, 53-63; Goldblat 2002, 3-10).

Silahların kontrolü düzenlemelerinin farklı statülerde oldukları görülmektedir. Bunlar arasında konvansiyonlar, anlaşmalar, protokoller, rejimler ve programlar bulunmaktadır.

Şekil 3: Silahların Kontrolü Düzenlemelerinin Statüleri

Örnek verilecek olursa, küçük ve hafif silahlar dünyada en fazla ölüme sebep olmasına rağmen bu silahların düzenlenmesiyle ilgili çabalar nispeten yenidir ve hem uluslararası anlaşmaların hem de konvansiyonların parçası olarak düzenlenmiş protokoller şeklinde

gerçekleşmektedir (UN News, 2020). Bu alanda yapılan düzenlemelere bakılacak olursa, 2001 yılında kabul edilen "Küçük ve Hafif Silahların Her Yönüyle Yasadışı Ticaretiyle Mücadele Etme, Önleme ve Ortadan Kaldırma Eylem Programı", yine 2001 yılında kabul edilen, "BM Ulusaşırı Organize Suçlarla Mücadele Konvansiyonu"nun bir parçası olarak "Ateşli Silahlar Protokolü" ve 2013 yılında kabul edilen "Silah Ticareti Anlaşması" mevcuttur (UNODA, 2024).

Devletler silahların kontrolü alanında bir anlaşmanın türüne ve statüsüne karar vereceği zaman jeopolitik riskleri ve süreçte karşılaşılacak diğer hususları hesaba katarak ilerlemektedir. Bu noktada bazı soruların cevaplanması gerekmektedir. Örneğin bir hükümet tasarladığı anlaşma veya düzenleme için kendi yasama organından onay alabilecek midir? Veya diğer devletleri bu düzenleme için ikna edebilecek midir? Mevcut şartlarda tasarlanan bir anlaşma gelecekte çıkarlara ters bir mahiyet arz edecek midir? Eğer böyle bir durum olursa uluslararası hukuku ihlal eden ülke durumuna düşmemek için ne yapılması gerekir? Bu tür sorulara cevaplar ve çözümler bularak ilerleme gereği bulunduğu için silahların kontrolü alanında bir anlaşma yapılacağı zaman inisiyatifi elinde bulunduran devlet bu düzenlemenin kendi çıkarlarına zarar vermeyecek şekilde sınırlarının iyi belirlenmesine gayret etmektedir. Yapılacak bir düzenlemenin bağlayıcı olması bir devlet için büyük önem taşımaktadır. Eğer anlaşma haline gelen bir düzenleme artık çıkarlarına hizmet etmiyorsa devletler bu düzenlemeyi ihlal edebilmektedirler. Bu noktada anlaşmanın hangi platformda ortaya çıktığı da büyük önem arz etmektedir; zira bazı anlaşmalar tamamen iki devlet arasındaki diplomasi çerçevesinde ilerlerken, bazıları ise BM çatısı altında gerçekleşmektedir. BM çerçevesinde ilerleyen anlaşmalar bireysel devletlerin etkisine daha az açık olmaktadır. Thomas Wilkins'in ifadesiyle bir anlaşma her zaman ittifak anlamına gelmemekte, bazı durumlarda uyum söz konusu olmakta (*alliance or alignment*) ve dolayısıyla diğer devletlerin etkisi kısıtlı olmaktadır (Alım 2020, 830-838; 866; Wilkins 2012, 54-55).

Charles Lipson'ın detaylı bir şekilde üzerinde durduğu gibi, yukarıdaki etkenlerden hariç olarak bir uluslararası anlaşmanın anlaşma statüsünde değil de düzenleme (*arrangement*) veya rejim şeklinde olmasının en önemli birkaç avantajı esneklik, hız, güven ve uygulanabilirlik sağlamasıdır. Resmi anlaşmalar devletlere mâl edilirken, gayri resmi anlaşmalar hükümetlere ve ilgili siyasi partilere mâl edilmekte ve daha yüksek bir sorumluluk bilinci ortaya çıkarmaktadır. Aynı şekilde bir hükümet tamamen kendi inisiyatifiyle gayri resmi bir anlaşmaya taraf olduğunda karşılıklı güven mekanizması kurulmakta ve anlaşmanın şartlarına muhalif bir durumda kendi saygınlığına zarar gelmesi ihtimaline karşı azami özen

göstermektedir. Ayrıca devletler gayri resmi anlaşma yoluyla bir kuralı da zımni olarak kabul etmektedirler: tarafları bir araya getiren husus gerçek bir çıkardır ve bu çıkarı ortadan kaldıran şartlar kaybolduğunda anlaşma da geçersiz hale gelecektir. Bu esneklik devletleri anlaşma yapmaya teşvik edici bir unsur olmaktadır (Lipson 1991, 495-501).

3.3.1. Uluslararası Anlaşmalar ve Düzenlemeler

Bu bölümde silahların kontrolü alanında yapılmış olan başlıca uluslararası anlaşmalar ve düzenlemeler kronolojik sırayla verilmektedir. Bu kapsamda 19. yüzyıl sonundan günümüze kadar silahların kontrolü alanında imzalanmış veya tesis edilmiş AKKA dışında toplam 28 önemli anlaşma ve düzenleme bulunmaktadır. AKKA bir sonraki bölümde detaylı olarak inceleneceği için bu bölüme dahil edilmemiştir.

Lahey Konvansiyonları

Silahların kontrolü anlaşmalarının başlangıcı 1899 yılında ve 1907 yılında imzalanan Lahey Konvansiyonları'dır. Bu konvansiyonlar konferanslar şeklinde tertip edilmiş ve her konferansta farklı bir konu ele alınarak en sonunda belli konularda fikir birliğine varılarak anlaşma imzalanmıştır. Üçüncü konferansın 1914 yılında düzenlenmesi planlanmış olsa da Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden dolayı konferans iptal edilmiştir. Lahey Konvansiyonu'nun özelliği, silahların kontrolü ve savaş hukukuna yönelik çok taraflı anlaşmaların ilk örneklerinden birisi olmasıdır. İlk konvansiyon bünyesinde toplam 6 anlaşma, ikinci konvansiyon bünyesinde ise toplam 13 anlaşma yapılmıştır.

Lahey Konvansiyonları, Rus Çarı II. Nikolay'ın Dışişleri Bakanı olan Kont Mikhail Nikolayeviç Muravyov'un girişimleriyle başlamıştır. O dönem çatışmalarda kullanılan sofistike silahların hızla yaygınlık kazanması Rus Çar'ını harekete geçirmiş ve bu amaçla Kont Muravyov'u görevlendirmiştir. Muravyov'un hedefleri arasında silahların ve orduların sınırlandırılması, bu şekilde savaşın maliyetinin azaltılması, olası iletişim eksikliklerinin önlenmesi ve çıkabilecek bir savaş durumunda kayıpların azaltılması vardır. Vagts'ın aktardığına göre, Çar Nikolay'ın bir konferans teklifinde bulunmasında ise bir bankacının hazırladığı rapor etkili olmuştur (Vagts 2000, 33). O dönem Rus İmparatorluğu'na bağlı olan Varşova'da bankacılık yapan Ivan Bloch, konferanstan bir yıl kadar önce savaş ekonomisine dair bir rapor hazırlamış ve burada Rusya'nın ve Avrupa'nın ekonomik anlamda nasıl etkileneceğini detaylandırmıştır. Bu rapordan hareket ettiği düşünülen Çar, Lahey Konvansiyonları'nın imzalanmasına vesile olan konferansa diğer devletleri davet ettiği kısa mektupta işin ekonomik boyutuyla alakalı şu ifadeleri kullanmıştır:

> "Finansal yükler giderek artmaktadır ve halk refahını daha kaynağında kaybetmektedir; ulusların zihinsel ve fiziksel gücü, emekleri ve sermayeleri, çoğunlukla doğal amaçlarından saptırılmakta ve üretken olmayan bir şekilde tüketilmektedir; yıkıcı araçların edinilmesi için yüz milyonlarca harcanmaktadır ki bunlar bugün bilimin son sözü olarak görülse de, yarın aynı alandaki yeni bir keşif sonucunda tüm değerini kaybetmeye mahkumdur. Ulusal kültür, ekonomik ilerleme ve servet üretimi, gelişimlerinde ya felç olmuş ya da sapıtılmış durumdadır, hem içsel hem de dışsal huzuru tehdit etmektedir" (Scott 1917, 1).

İkinci konvansiyonun imzalanmasında ise inisiyatifi ABD Başkanı Theodore Roosevelt almıştır, ancak resmi olarak yine Çar II. Nikolay'ın davetiyle bir araya gelinmiştir. İlk konvansiyonun imzalanmasına vesile olan konferansa toplam 26 ülke, ikinci konvansiyonun imzalandığı konferansa ise 44 ülke katılmıştır. Her iki konvansiyonun da temeli, Amerikan İç Savaşı'nda savaş hukukunu düzenlemek üzere imzalanan ve uluslararası hukukta bir kilometre taşı sayılan Lieber Yasası'na (*Lieber Code*) dayanmaktadır. Bu 1863'te dönemin ABD Başkanı olan Abraham Lincoln'ün e savaş suçlarına dair hazırladığı kapsamlı bir yasadır (Barcroft 1989, 55-66).

1899 Lahey Konvansiyonu'ndaki 6 anlaşmada hem dünyada anlaşmazlığa neden olan siyasi konular, hem de silahların kontrolü konuları ele alınmıştır ve bunların üçü anlaşma statüsünde iken diğer üçü deklarasyon statüsünde yer almıştır. Lahey Konvansiyonu'nun birçok önemi bulunmakla beraber, bugün hala faaliyette olan Daimi Hakem Divanı'nın (*Permanent Court of Arbitration*) kurulmasını sağlayan "Uluslararası Anlaşmazlıkların Barışçıl Yolla Çözülmesi" (*Pacific Settlement of International Disputes*) ilkesinden dolayı önemli bir dönüm noktası olduğu kabul edilmiştir. Konvansiyonun diğer bir önemi de 23/e maddesinde "gereksiz acı" (*superflous suffering* veya *unnecessary suffering*) kavramının kabul edilmesidir. Bununla kast edilen sadece sivillere karşı değil ayrıca askerlere/savaşçılara karşı uygulanan savaş araçlarının ve yöntemlerinin savaş bittikten sonra da devam edecek şekilde biyolojik veya psikolojik etki yaratmasıdır (Meyrowitz 1994, 98-100).

Konvansiyon kapsamında yapılan anlaşmalar aşağıdaki gibidir:

1. Uluslararası Barışçıl Çözüm Anlaşması

2. Kara Savaş Hukukuna Dair Anlaşma

3. Cenevre Konvansiyonunun Deniz Hukukuna Uyumlulaştırılması Anlaşması

4. Mermilerin ve Patlayıcıların Balonlardan veya Diğer Analog Yöntemlerle Atılmasını Yasaklamasına Dair Deklarasyon

5. Zehirli Boğucu Gazlı Mermilerin Kullanılmasının Yasaklanmasına Dair Deklarasyon

6. İnsan Vücudunun İçinde Kolayca Genişleyen veya Şeklini Değiştiren Mermilerin Kullanılmasının Yasaklanmasına Dair Deklarasyon

Silahların kontrolüne yönelik olarak kabul edilen bu anlaşmalarla boğucu gazların (*asphyxiating gases*), genişleyen mermilerin (*expanding bullets*) ve balonlardan atılan mühimmatın kullanılması yasaklanmıştır. Kimyasal silah statüsündeki boğucu gazların bir anlaşmayla yasaklanması dünyadaki ilk örneklerden birisi olmuş ve ilerleyen yıllarda kimyasal silahlarla ilgili yapılan düzenlemelere de bir temel teşkil etmiştir. Genişleyen mermiler herhangi bir kimyasal etkide bulunmasa da yasaklanmasının sebebi, insan vücuduna girdikten sonra uç kısmının içeride açılarak yaralının aşırı acı çekmesine neden olmasıdır. Bunu da uç kısmında yumuşak, geri kalan kısımda daha sert malzeme kullanılması sayesinde yapmaktadır. İngiltere ve ABD'nin itirazları nedeniyle balonlardan mermi saldırısında bulunmanın yasaklanması için ise sadece beş yıllığına anlaşılmıştır (Vagts 2000, 34-36).

1899 Lahey Konvansiyonu'nda bu konuların ve silah türlerinin ele alınmasının sebebi, aslında kökenleri 1860-1870'li yıllara dayanan ancak yarım kalmış olan silahsızlanma girişimleridir. Özellikle kara savaşlarının nasıl yapılacağı konusunda, dönemin Rus Çarı II. Aleksandr tarafından başlatılan bu girişimler sonucunda 1868 St. Petersburg Deklarasyonu, 1874 Brüksel Deklarasyonu ve Oxford Rehberi gibi belgeler kabul edilmiş, ancak son iki düzenleme, toplantılara katılan 15 Avrupa ülkesinden bazılarının bağlayıcı bir anlaşmaya taraf olmak istememeleri nedeniyle resmi olarak onaylanmamıştır. Özellikle Brüksel Deklarasyonu'nda kara savaşlarına dair 56 maddeden oluşan geniş bir liste mevcuttur. Yaklaşık 20 yıl sonra Lahey'de anlaşma zemini nihayet sağlandığında ise zaten hazır olan bu deklarasyondaki genel prensipler onaylanarak resmiyete bağlanmıştır (ICRC, 2024).

1868 St. Petersburg Deklarasyonu ise her ne kadar savaş hukukunu ilgilendiren bir anlaşma olsa da belirli bir mühimmatın kullanılmasını yasaklamasından dolayı odağında doğrudan silahların kontrolünü barındırmaktadır. Dönemin büyük güçlerinin de aralarında bulunduğu 17 ülke, 400 gram ağırlığın altındaki topçu mühimmatını kullanmayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Deklarasyona taraf olan devletler özellikle Lieber Kanunu ve 1864 Cenevre Konvansiyonu'ndaki temel insani hukuk prensiplerini temel almışlar ve bu mühimmatın insanlar üzerinde amaca uymayan etkileri nedeniyle kullanılmasını yasaklamışlardır. Meyrowitz'in belirttiğine göre gereksiz acı kavramının kökenleri de St. Petersburg Deklarasyonu'na dayanmaktadır. Deklarasyonun giriş kısmındaki ifadelerde, savaşın yapılış şeklinin karşı ülkenin askeri gücünü zayıflatmak olduğu ve yaralı askerlerin gereksiz yere acı

çekmesinin hiçbir tarafın amacına hizmet etmeyeceği, bu yüzden de bunlara sebep olan silahların kullanılmaması gerektiği ifade edilmektedir (Meyrowitz 1994, 99-100; ICRC 1868).

1907 tarihli Lahey Konvansiyonu'nda ise bir önceki konvansiyonda kabul edilen hususlara eklemeler yapılmış ve bazı yeni konularda anlaşma sağlanmıştır. Konvansiyon kapsamında toplam 14 anlaşma ve deklarasyon imzalanmıştır ki bunların neredeyse hepsi askeri anlaşma olsa da ağırlık deniz savaşlarına verilmiştir. Önceki Lahey Konvansiyonu'nda ele alınan konular aşağıda paylaşılan listede birinci, dördüncü ve sonuncu maddelerdir, diğerleri ise 1907 konvansiyonunda ele alınmıştır. Bu anlaşmaların isimlerinden de anlaşılacağı üzere her biri savaşın farklı aşamalarını kapsayan düzenlemeler yapmaktadır. Bazı düzenlemeler nitel özelliktedir ve askeri bir materyalin yasaklanmasını gerektirmektedir. Bazıları ise nicel şekilde düzenleme yaparak sınırlamalar getirmektedir. Bu düzenlemeler çıkabilecek bir savaş durumunda bu savaşın yapılma şeklini belirlemekte ve insani koşulların sağlanması için gayret etmektedir. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı'na yol açan jeopolitik mücadelenin bu konvansiyonun görüşmelerinde de öne çıktığı ve özellikle İngiltere ve Almanya arasında konvansiyona ilişkin anlaşmazlıklar olduğu görülmektedir (Vagts 2000, 34).

Konvansiyon kapsamında kabul edilen toplam 14 adet anlaşma ve deklarasyon aşağıda sıralanmıştır:

1. Uluslararası Barışçıl Çözüm Anlaşması
2. Sözleşmelerden Kaynaklı Borçların Azaltılması İçin Askeri İstihdamın Azaltılması Konvansiyonu
3. Düşmanlık Başlatmaya Dair Konvansiyon
4. Kara Savaşlarına Dair Konvansiyon
5. Kara Savaşı Durumunda Tarafsız Devletlerin ve Kişilerin Haklarına ve Görevlerine Dair Konvansiyon
6. Düşmanlıkların Başlaması Durumunda Düşmana Ait Ticari Gemilerin Hukuki Durumuna Dair Konvansiyon
7. Ticari Gemilerin Savaş Gemisine Dönüştürülmesine Dair Konvansiyon
8. Denizaltı Otomatik Temas Mayınlarının Yerleştirilmesine Dair Konvansiyon
9. Savaş Zamanında Deniz Araçlarıyla Bombalı Saldırıya Dair Konvansiyon
10. Cenevre Konvansiyonunun Deniz Savaşı Prensiplerine Uyum Konvansiyonu

11. Deniz Savaşlarında Ele Geçirmeye Dair Belirli Kısıtlamalarla İlgili Konvansiyon

12. Uluslararası Ganimet Mahkemesinin Kurulmasına Dair Konvansiyon

13. Tarafsız Devletlerin Deniz Savaşlarındaki Hak ve Görevlerine Dair Konvansiyon

14. Balonlardan Mermi ve Patlayıcıların Atılmasının Yasaklanması Deklarasyonu

Washington Konferansı

1921 yılında, Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra dokuz devletin katıldığı ve Washington D.C.'de düzenlenen deniz odaklı bir silahların kontrolü konferansıdır. Bu konferans aynı zamanda "Uluslararası Deniz Sınırlamaları Konferansı", "Pasifik'le İlgili Sorunlar ve Silahların Sınırlanması Alanında Washington Konferansı" ve "Washington Deniz Silahsızlanma Konferansı" şeklinde de isimlendirilmektedir. Konferansta, deniz savaşlarında kullanılan silahlardan hariç olarak Pasifik Okyanusu ve çevresinin siyasi durumu olmuştur. Katılan devletler ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda, Portekiz, Çin, Japonya'dır.

ABD Dışişleri Bakanı Charles Evans Hughes'un öncülüğünde başlayan konferansta farklı konular için farklı devletlerin masada buluşturulduğu bir ortam oluşturulmaya çalışılmıştır. Deniz silahlarının azaltılması konusunda davet edilen ülkeler İngiltere, Japonya, Fransa ve İtalya; Doğu Asya'da tırmanan gerilimle alakalı davet edilen ülkeler ise Belçika, Çin, Portekiz ve Hollanda olmuştur. Konferansın sonucunda Dörtlü Anlaşma (*Four-Power Treaty*), Beşli Anlaşma veya Washington Deniz Anlaşması (*Five-Power Treaty* veya *Washington Naval Treaty*) ile Dokuzlu Anlaşma (*Nine-Power Treaty*) imzalanmıştır. Bunlar arasından siyasi etki bakımından en önemlisi Beşli Güç Anlaşması, silahların kontrolü bakımından ise Dokuzlu Anlaşma'dır.

Washington Konferansı'nda genel bir oran belirlenerek katılımcı ülkelerin silahlanmasının buna göre yapılması kararlaştırılmıştır. Örneğin büyük gemiler için bu oran 5:5:3 şeklindedir. Yani ABD ve İngiltere'nin sahip olduğu her 5 gemi için Japonya 3 büyük gemiye sahip olabilecektir. İlk imzalanan anlaşma olan Dörtlü Anlaşma'da ise ABD, İngiltere, Fransa ve Japonya arasında eğer bunlar arasından herhangi ikisi arasında bir anlaşmazlık çıkarsa diğer iki devletle istişare etmesi ve her ülkenin Pasifik bölgesindeki diğer imzacı devletlerin hakimiyetine saygı göstermesi yer almaktadır. Bu anlaşmanın bağlayıcı olması yönünde önlemlerin alınmaması eleştiri konusu olmakla birlikte özellikle Pasifik bölgesinde

ABD-İngiltere-Japonya işbirliğini tesis etmesi ve bir siyasi dengeyi sağlamaya çalışması önemlidir.

İkinci anlaşma olan Beşli Anlaşma'da ise ABD, İngiltere, Fransa ve Japonya'ya ek olarak İtalya ile 1,9 milyon ton ağırlığındaki savaş gemilerinin askeri kullanımdan çıkarılmasına karar verilmiştir. İmzacı devletlerin savaş gemisi olarak kabul ettikleri gemi türü 8 inç boyutunu geçen silah taşıyabilen ve ağırlıkta 10 bin tonu geçen gemilerdir. Bu anlaşma kapsamında her ülke için ulaşılacak bir ağırlık ve gemi sayısı hedefi belirlenmiştir. Ayrıca 10 yıl boyunca bu tanıma giren savaş gemileri inşa etmemeyi de kabul etmişlerdir. Anlaşma 1936 yılında kadar geçerli olmuştur ve bu tarihte feshedilmiştir.

Son olarak Dokuzlu Anlaşma'da ise Hollanda, Portekiz, Belçika ve Çin daha önce bahsedilen devletlere katılarak denizaltıların kullanımının düzenlenmesi ve kimyasal silahların kullanılmasının yasaklanması konusunda anlaşmaya varmıştır. Ayrıca bu anlaşma ile Çin'e özellikle siyasi ve ticari olmak üzere her anlamda egemenlik ve bağımsızlık da tanınmıştır (Kaufman 1990, 57-65).

Cenevre Protokolü

Tam adı "Boğucu, Zehirleyici ve Benzer Gazların ve Bakteriyolojik Araçların Savaşta Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Protokol" olan Cenevre Protokolü, 1925 yılında imzalanan ve kimyasal ve biyolojik silahların kullanımını yasaklayan bir anlaşmadır. "Uluslararası Silah, Mühimmat Ticaretinin ve Savaş Araçlarının Denetimi Konvansiyonu"nun bir parçası olarak kabul edilmiştir. Daha önce Lahey Konvansiyonu gibi anlaşmalarla engellenmeye çalışılan kimyasal silahların kullanımı Birinci Dünya Savaşı esnasında tekrar gündeme gelmiştir. Ardından yapılan Washington Konferansı anlaşmalarında bu konuya da bir ölçüde değinilmiş, ancak nihai olarak her ne kadar bazı eksiklikleri olsa da Cenevre Protokolü ile bu silahların tamamen kontrol altına alınması hedeflenmiştir. 2024 yılı itibariyle bu protokole 38 imzacı devletle beraber 146 taraf ülke bulunmaktadır (UNODA, 1925).

MC ve ABD'nin girişimleri önemli olsa da kimyasal silahların bu protokol ile gündeme alınması Fransa ve Polonya'nın çabalarıyla gerçekleşmiştir. Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra Cenevre Konferansı'nda savaşla ilgili konular tartışılırken önce Fransa'nın kimyasal silahların yasaklanmasını teklif etmesi, ardından Polonya temsilcisinin biyolojik silahların yasaklanmasını teklif etmesi diğer katılımcılar tarafından da kabul görerek resmiyete bağlanmıştır. Protokol kapsamında anlaşmaya taraf olan ülkelerin birbirlerine karşı bu silah türlerini kullanmayı taahhüt ettikleri görülmektedir. Ancak kimyasal ve biyolojik silah

geliştirme, üretme ve transfer gibi konular anlaşmaya dahil edilmemiştir. Üstelik bu silahların kullanılması durumunda nasıl bir yaptırım uygulanacağı da ortaya konmamıştır. Ayrıca iç savaş gibi bir ortamda bu silahların nasıl kullanılacağı da belli değildir (UNODA, 1925). Yine de daha sonra bu anlaşmadan yola çıkılarak bu tür silahların sadece kullanımı değil, geliştirilmesi ve depolanmasıyla ilgili önlemlerin de gündeme geldiği görülmektedir (Croddy 2005, 140-143).

Londra Deniz Anlaşması

Tam adı "Londra Deniz Silahlarının Sınırlandırılması Anlaşması" olan ve 1930 yılında yapılan bu anlaşma, önceki yıllardan kalan bir geleneğin devamı niteliğindedir. ABD, İngiltere, İtalya, Fransa ve Japonya arasında yapılan görüşmelerde sonraki yıllara devredilen bazı konular olsa da belli bir derece ilerleme sağlanmış ve bu anlaşma imzalanmıştır. Öte yandan deniz savaşlarıyla ilgili silahsızlanma önlemlerinin "Washington Deniz Anlaşması" ile başladığına ve yıllar içinde farklı anlaşmalarla ilerleme sağlandığına özellikle dikkat çekmek gerekir.

1930 yılında İngiltere'nin ev sahipliğinde gerçekleşen Londra Deniz Konferansı deniz silahlarını sınırlandırma alanında yapılan beş konferanstan üçüncüsüdür. Bu anlaşma kapsamında "Washington Deniz Anlaşması"ndaki bazı hükümlerin devam etmesine ve yeni hükümlerin yürürlüğe girmesine karar verilmiştir. Devam edecek olan hükümlerden en önemlisi, uçak gemileriyle ilgili olarak daha önce kabul edilmiş olan sınırlamalardır. Yeni kabul edilen kararlar arasında ise büyük gemilerin inşasının beş yıl daha yasaklanması, yüzey gemileri (denizaltı olmayan bütün askeri gemiler) arasında bir ayrıma gidilerek 155 milimetreye kadar olan topçu silahı taşıyanların hafif kruvazör, bundan daha büyük silah taşıyanların ise ağır kruvazör olarak adlandırılması ve denizaltıların taşıdığı topçu silahlarının çapının 155 milimetreyi geçmemesidir. Daha önce ABD, İngiltere ve Japonya arasında uygulanmaya başlanan oran sistemine ise Fransa ve İtalya itiraz etmiştir. Bu iki ülke katılımcı olan bütün devletlerin eşit şekilde sınırlanmaya tabi olmasını talep etmişlerdir.

1935 yılında yapılan İkinci Londra Deniz Anlaşması'nda ise deniz silahlarının kontrolüyle ilgili birtakım önlemler alınmaya çalışmıştır. Ancak hem katılımcıların hem de kapsayıcılığın sınırlı olması, ayrıca Japonya'nın Çin'i işgale başlamak amacıyla Cenevre Deniz Anlaşması'ndan tamamen çekilmesi ve İtalya'nın da bu anlaşmayı onaylamamasından dolayı anlaşmanın etkisi kısıtlı kalmıştır (MacDonald 1930, 429-440).

Antarktika Anlaşması

Antarktika kıtasının tamamen barışçıl bir bölge olmasını sağlamak adına yapılan ve toplamda on iki ülkenin katılımıyla 1959 yılında imzalanarak 1961 yılında yürürlüğe giren Antarktika Anlaşması'nın diğer silahların kontrolü anlaşmalarından farklı özellikleri bulunmaktadır. 1800'lü yıllardan beri keşif seferleri düzenlenen Antarktika'da 1950'li yıllarla beraber devletler birtakım siyasi talepler öne sürmeye başlamıştır. Özellikle Soğuk Savaş'ın tırmanmaya başlamasıyla ilgili devletler arasında anlaşmazlıklar artmıştır. Arjantin, Avustralya, Şili, Fransa, Yeni Zelanda, Norveç ve İngiltere'nin ana aktör olduğu bu anlaşmazlıkları gidermek için bu yedi devlete ilave olarak beş devletin (Belçika, Japonya Güney Afrika, Sovyetler Birliği, ABD) daha katılımıyla müzakereler başlamıştır. Günümüzde ise toplamda 56 üye ülke bu anlaşmaya taraf durumdadır.

Anlaşmayla imzacı devletler bu bölgede askeri bir hareket içine girmekten ve siyasi hak talep etmekten kaçınmayı kabul etmektedir. Bu kapsamda askeri üs kurmak, tahkimat yapmak ve özelliği ne olursa olsun silah denemeleri yapmak yasaklanmıştır. Anlaşmanın beşinci maddesi kapsamında Antarktika'da radyoaktif atıkların imhası da yasaktır. Ancak bilimsel çalışma yapmak için askeri personelin veya ekipmanın kullanılması bu hükme dahil değildir ve serbesttir (ATS, 1959).

Nükleer Testlerin Kısmi Olarak Yasaklanması Antlaşması

Kısaltılmış adı "Kısmi Test Yasaklama Anlaşması" (*Partial Test Ban Treaty, PTBT*), uzun adı "Nükleer Silahların Atmosferde, Dış Uzayda ve Sualtında Testlerinin Yasaklanması Anlaşması" olan ve 1963 yılında imzalanan bu anlaşma, adından da anlaşılacağı üzere, bu üç alanda nükleer silahların test edilmesini yasaklayan bir anlaşmadır ve yer altında yapılacak nükleer silah testlerini serbest bırakmaktadır. Bu anlaşmaya günümüzde taraf olan toplam 126 ülke bulunmaktadır. 10 devlet ise anlaşmayı imzalamış, ancak onaylamamıştır.

PTBT ilk kez 1954 yılında Hindistan'ın verdiği teklif ile resmi anlamda gündeme gelmiş, 1958 yılında ise görüşmelere başlanmıştır. Bu anlaşmanın imzalanmasına giden süreçte asıl hedef nükleer silahların test edilmesini tamamen yasaklamak olmuşsa da çeşitli sorunlardan dolayı yer altında yapılan testler anlaşmaya dahil edilememiştir. Sebeplerden birincisi yer altında yapılan nükleer silah testlerinin tespit edilmesinin zorluğudur. Diğer coğrafi ortamlardaki nükleer patlamaları tespit etmek de kendi içinde birtakım zorluklar barındırsa da yer altı bu bakımdan daha fazla teknik imkan ve araştırma gerektirmektedir. Diğer bir sebep de

hem ABD'nin hem de Sovyetler Birliği'nin uluslararası denetleme ve doğrulama mekanizmalarıyla ilgili çekincelerinin olmasıdır.

Anlaşma ilk görüşülmeye başlandığında sadece üç devlet bulunmaktadır ve şartlarla ilgili olarak önce kendi aralarında anlaşmaya varıp daha sonra diğer devletlere duyurmuşlardır. Bu devletler ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği'dir. PTBT'nin imzalanması, başta iki süper güç olan ABD ve SSCB'nin birbirlerine yakın sayılabilecek Pasifik coğrafyasında yürüttükleri ve şiddeti gittikçe artan nükleer silah testlerinin yarattığı korku sebebiyle gündeme gelmiştir. Aynı yıllarda Japonya'da İkinci Dünya Savaşı'nda nükleer silahlarının etkilerine maruz kalarak tedavilerini ABD'de gören hastaların Amerikan kamuoyunda yarattığı yankılar da süreci hızlandıran bir gelişme olmuştur.

PTBT'ye taraf olan ülkeler, anlaşmanın 1-3 maddeleri gereğince nükleer silahları test etmeyecekleri, testlerin yapılmasını yasaklayacakları ve bunları önlemek için de çaba harcayacakları taahhüdünde bulunmaktadırlar. Zira bu testler sadece kendi ülkelerinde değil, çevre ülkelerde de zehirli kalıntılar bırakmaktadır. Anlaşmaya taraf olan ülkelerin bu şartlara uyup uymadığının denetlenmesi ise uluslararası doğrulama mekanizmaları ile sağlanamamıştır. Birbirlerine rakip durumda olan devletler, diğer devletlerin görevlilerini kabul etmeye rıza göstermemiş, tarafsız bir heyetin görevlendirilmesi de mümkün olmamıştır. Dolayısıyla doğrulama görevi devletlerin kendi görevlilerine ve teknik imkanlarına bırakılmıştır.

PTBT, nükleer silahların test edilmesi, geliştirilmesi ve kullanılması gibi çeşitli aşamalarla ilgili olarak 20. yüzyılın ikinci yarısı boyunca kabul edilen bir dizi anlaşmanın da ilk örneğini teşkil etmektedir. Bu anlaşmadan sonra nükleer silahlarla ilgili NPT ve ABM'ye ilave olarak "Dış Uzay Anlaşması", "Latin Amerika ve Karayipler'de Nükleer Silahların Yasaklanması Anlaşması", "Deniz Yatağı Silahların Kontrolü Anlaşması" ve "Test Eşiği Yasaklama Anlaşması" kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Nitekim ABD Başkanı Kennedy'nin de PTBT ile ilgili olarak bu anlaşmanın nükleer silahlanmayı tamamen durdurmasa da nükleer silah sahibi devletlerin toplam sayısını sınırlandırmaya yardımcı olduğunu ifade etmiştir. Zira bu anlaşma imzalanmamış olsa 1970'te 10 devlet, sonrasında ise büyük bir artış oranıyla çok daha fazla devlet nükleer silaha sahip olabilecektir. Öte yandan bu anlaşmadan yaklaşık 30 yıl sonra 1996'da imzalanan ve nükleer silahların test edilmesi konusunda daha ileri kısıtlamalar getiren "Kapsamlı Nükleer Silahların Testinin Yasaklanması Anlaşması'nın" (*Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty, CTBT*) imzalanmasıyla PTBT anlaşmasının büyük oranda geçerliliğini yitirdiğine özellikle dikkat çekmek gerekir (Burns & Siracusa 2013, 303-308).

Tlatelolco Anlaşması

Resmi adı "Nükleer Silahların Latin Amerika ve Karayipler'de Yasaklanması Anlaşması" olan ve 1967'de imzalanan bu anlaşma, Güney Amerika'da nükleer silah tehlikesini azaltmayı hedeflemektedir. Şu anda anlaşmaya taraf olan toplam 33 devlet mevcuttur. Anlaşmanın kapsadığı alan bu devletlerin kara sınırları, hava sahası ve karasularıdır. Dünya üstünde bu kadar büyük bir bölgenin nükleer silah gibi bir kitle imha silah türüne tamamen kapatılması o yıllar için oldukça önemli bir gelişme olarak kayıtlara geçmiştir.

1962 Küba Füze Krizi meydana geldikten sonra bölge ülkeleri Soğuk Savaş'ın ortaya çıkardığı kutuplaşma dahilinde tehditlere maruz kalmamak adına nükleer silahlarla ilgili kapsamlı birçok taraflı anlaşma imzalama gereği duymuşlardır. İnisiyatif alarak bu fikri bölge ülkelerinin gündemine taşıyan ilk kişi ise Meksika Cumhurbaşkanı Adolfo Lopez Mateos olmuştur. Aynı ülkenin diplomatları Alfonso Garcia Robles, Ismael Moreno Pino ve Jorge Castaneda ise bu girişimin duyurulmasına destek olmuştur.

Latin Amerika'daki nükleer silah faaliyetlerini düzenlemek için siyasi bir mekanizma olarak "Latin Amerika'nın Nükleerden Arındırılması Hazırlık Komisyonu" (COPREDAL) kurulmuş ve BM Genel Kurulu da 1963 yılında bu kuruluşu yetkilendirmiştir. COPREDAL, 1965'ten itibaren iki yıl boyunca toplam dört seri devam eden görüşmeler neticesinde anlaşmanın şartlarını belirlemiş ve tarafların onayını almıştır.

Anlaşmanın birinci ve ikinci maddesi kapsamında, nükleer silahların geliştirilmesi, üretilmesi, depolanması, kurulumu, testi ve herhangi bir şekilde edinimi yasaklanmıştır. Ancak nükleer teknolojinin barışçıl amaçlar için kullanılması devletlerin hakkıdır. Denetim yöntemi olarak, anlaşmanın on 13, 14 ve 16. maddeleri gereğince taraf ülkeler UAEK ile ortaklaşa çalışacaklar ve şüphelendikleri bir durum olduğunda bu kuruma bilgi vereceklerdir. Eğer UAEK gerek görürse özel denetimler de uygulayarak bölgedeki nükleer silah kontrolünü tam sağlayacaktır.

Anlaşmaya ek olarak iki protokol daha kabul edilmiştir ve bunların birincisinde denizaşırı ülkelerin Latin Amerika ve Karayipler bölgesindeki bağlısı olan adalarında gerçekleştirecekleri nükleer silah faaliyetlerine de düzenleme getirilmiştir. İkinci protokolde ise dünyada o dönem için nükleer güç olarak kabul edilen beş devletin (ABD, SSCB, İngiltere, Fransa, Çin) bölgedeki nükleer faaliyetlerine düzenleme getirilmiştir (IAEA, 1967).

Dış Uzay Anlaşması

Resmi adı "Ay ve Diğer Gök Cisimleri Dâhil, Uzayın Keşif ve Kullanılmasında Devletlerin Faaliyetlerini Yöneten İlkeler Hakkında Anlaşma" olan ve 1967'de imzalanan bu anlaşma, temelde bir silahların kontrolü anlaşması değil, bölgeyle ilgili genel bir anlaşmadır ve dış uzayla ilgili çeşitli konularda düzenleme getirmektedir. Bunlar arasında Ay'da yapılacak faaliyetler, uzaydaki zararlı faaliyetlerden kaynaklı sorumluluklar, astronotların dünyaya güvenli dönüşü ve uzay araçlarının sicili gibi konular bulunmaktadır. Fonksiyon olarak daha önce bahsedilen Antarktika Anlaşması'na benzemektedir ve günümüzde bu anlaşmaya toplam 114 devlet taraf durumundadır.

1950'li yıllardaki roket bilimi alanındaki gelişmelerin neden olduğu endişeye çözüm olarak ABD tarafından 1957 yılında SSCB'ye yapılan teklifle uzayın barışçıl amaçlarla kullanılmasına dair ilk adım atılmıştır. Ancak SSCB'nin yürütmekte olduğu uzay programları nedeniyle bu teklif cevapsız kalmış ve bir süre daha uzayla ilgili düzenleme yapılamamıştır. SSCB'nin Sputnik uydusunu yörüngeye yerleştirerek uzay alanındaki kabiliyetlerini dünyaya göstermesinden sonra ise ABD ile SSCB arasındaki silahlanma yarışı daha da hız kazanmıştır. Bu yarışın bir parçası olarak iki devletin balistik füzelerin dış uzayı kullanarak dünyadaki hedeflere yöneltmeye yönelik çabalarından dolayı bu alanda bir düzenleme yapma ihtiyacı doğmuştur. Nitekim BM'nin inisiyatifiyle bu alanda çok taraflı bir anlaşmanın hazırlıkları başlamıştır (Dembling & Arons 1967, 420-430).

"Dış Uzay Anlaşması"nda uzayın keşfinin işbirliği içinde ve barışçıl amaçlar gözetilerek yapılması prensibi dile getirildikten sonra taraf ülkeler arasında anlaşılan hususlar ifade edilmektedir. Dış uzay kavramının içinde hem Ay'ın, hem de diğer gök cisimlerinin (*celestial bodies*) olduğu belirtilmekte ve bu anlamda devletler arasında siyasi bir oldu bitti uygulamasının önüne geçilmektedir. Anlaşma metninde önlenmeye çalışılan ilk ve en önemli husus siyasi egemenlik konusudur. Uzayın farklı kısımlarında ülkelerin keşif faaliyeti yapabilme hakkı olduğu ancak bunun bir egemenlik hakkı olmadığı belirtilmektedir. Ardından nükleer silahların testi, uzaya yerleştirilmesi ve askeri üs kurma gibi faaliyetlerin yasak olduğu ifade edilmektedir. Astronotlardan ise "insanlığın temsilcileri" olarak bahsedilmektedir (UNOOSA, 1966).

Günümüzde bu anlaşmanın uzay hukukunun temelini oluşturan kurucu nitelikteki bir anlaşma olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca BM'nin bu alandaki iradesinin de farklı aktörler tarafından kabul edildiği bir süreç olarak görülmesi önemlidir. Nitekim bu anlaşmadan sonraki yıllarda yine BM'nin girişimiyle uzay hukuku alanında pek çok görüşme ve anlaşma da

gerçekleşmiştir. Öte yandan bu anlaşmanın konvansiyonel silahların uzaydaki durumunun nasıl olacağıyla ilgili herhangi bir kural getirmemiş olması eleştiri konusu olmuştur. Ancak anlaşma içinde askeri kaynakların uzayda sadece barışçıl amaçlar için kullanılabileceği ilkesinin kabul edildiği düşünüldüğünde anlaşmanın konvansiyonel silahların uzaya konuşlandırılmasına karşı olmadığı sonucuna varılabilir (Bourbonnière & Lee 2007, 873-880).

Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması (NPT)

Daha önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi 1968'de imzalanan NPT temelde nükleer silaha sahip olan devletlere özel bir statü veren ve diğer devletlerin nükleer güç haline gelmesini engellemeyi amaçlayan bir anlaşmadır. Anlaşma ile taraf olan devletlerin nükleer silahlar yanında nükleer silah teknolojisi geliştirmesi veya paylaşılması yasaklanmakta, ancak barışçıl amaçlı nükleer teknolojinin yayılması desteklenmektedir. Günümüzde bu anlaşmaya taraf olan 191 ülke mevcuttur. Nükleer silaha sahip olduğu kabul edilen Hindistan, Pakistan ve İsrail ise NPT'ye taraf değildir. Kuzey Kore ise başta anlaşmaya taraf devletlerden birisi iken daha sonra nükleer silah teknolojisi geliştirmeye karar vermiş ve sonra anlaşmadan tamamen çekilerek nükleer silah üretme çalışmalarına hız vermiştir. Güney Afrika ise NPT'ye taraf olduktan sonra nükleer silah programına son vererek elindeki silahları imha etmiştir.

NPT'nin imzalanmasına giden yolda birçok devletin ve kurumun katkısı bulunmakla birlikte, İrlanda hükümeti ile UAEK'nin çabalarından özellikle bahsetmek gerekir. Çin Halk Cumhuriyeti'in 1964 yılında yaptığı nükleer silah denemesinden ve BM Silahsızlanma Komisyonu'nun bu konuyla alakalı yaptığı oylamadan sonra NPT anlaşmasının şartları belirlenmiş ve süreç hız kazanmıştır. Bu oylamada Çin Halk Cumhuriyeti'nin BM üyesi olmaması ve BM'de Tayvan (Çin Cumhuriyeti) tarafından temsil edilmesinden dolayı doğrudan bir yaptırım kararı çıkmamış, ancak nükleer silahlarla ilgili daha geniş bir düzenlemeyee ihtiyaç olduğu teyit edilmiştir. İrlanda Dışişleri Bakanı Frank Aiken'in 1950'li yıllardan itibaren üstünde çalıştığı taslakta birtakım değişiklikler yapılarak anlaşma son haline getirilmiştir.

NPT üç alanda düzenleme getirmektedir: nükleer silahların yayılmasının yasaklanması, mevcut nükleer silahların azaltılması ve sivil alanda nükleer teknolojinin desteklenmesi. Dolayısıyla anlaşmaya hakim olan yaklaşım nükleer teknolojinin tamamen yasaklanması değil, barışçıl amaçlı olması şartıyla bu teknolojinin geliştirilmesine katkı sağlamaktır. Anlaşmada nükleer silaha sahip olan beş devletten "nükleer devlet" (*nuclear state*) olarak bahsedilmekte, diğerleri ise "nükleer olmayan devlet" (*non-nuclear states*) olarak tanımlanmaktadır.

Toplam 11 maddeden oluşan anlaşmada nükleer devletlerin ellerindeki nükleer silahları ve bunlarla ilgili cihazları nükleer olmayan devletlere vermeleri veya onları desteklemeleri veya cesaretlendirmeleri de yasaklanmaktadır. Ayrıca nükleer olmayan devletler arasında özellikle gelişmekte olan ülkelere dikkat çekilmekte ve bu ülkelerin nükleer teknoloji edinme çabalarının önemli olduğu vurgulanmakla beraber, bu çabaların mutlaka UAEK denetiminde yapılması gereği ifade edilmektedir. Öte yandan NPT'de "depoziter" ya da emanetçi devlet (*depositary state*) statüsü de yer almaktadır. İngiltere, ABD ve SSCB'ye verilen bu statü bu üç devlete orijinal metnin muhafaza edilmesi, onaylayan ülkelerin metninin muhafaza edilmesi, anlaşmada yapılacak değişikliklerin koordine edilmesi gibi konularda yetki vermektedir (Goldschmidt 1980, 73-80; IAEA 1968).

Deniz Yatakları Anlaşması

Resmi adı "Nükleer Silahların ve Diğer Kitle İmha Silahlarının Deniz Yatağına, Okyanus Tabanına ve Bunların Topraklarının Altına Yerleştirilmesinin Yasaklanmasına İlişkin Antlaşma" olan ve 1971'de yapılan bu anlaşma, başta ABD, İngiltere ve SSCB olmak üzere toplam 94 ülkenin taraf olduğu çok taraflı bir anlaşmadır. Amacı nükleer silah gibi kitle imha silahlarının denizler ve okyanuslardaki kullanımını engellemektir. Sınırlama denizin veya okyanusun başlangıcından itibaren 12 mil açığından başlamaktadır; bu sınırın içinde kalan bölgedeki tasarruf ise devletlere bırakılmıştır ve bu alanda nükleer faaliyette bulunabilmektedirler.

Bu anlaşmanın imzalanmasına uzanan sürecin başlangıcı Malta'nın BM Temsilcisi Arvid Pardo'nun 1967 yılında BM Genel Sekreteri'ne yazdığı mektuba dayanmaktadır. Pardo aynı zamanda deniz hukuku alanındaki öncü çalışmalarıyla tanınmaktadır. Denizlerin ve okyanusların barışçıl amaçlarla kullanılabilmesiyle ilgili bu girişim BM'de de karşılık bulmuştur ve konuya özel bir komite kurularak çalışmalar başlatılmıştır. Komitenin bu konuda görevlendirilmesinde ise SSCB'nin teklifi etkili olmuştur. ABD'nin de sürece onay vermesinin ardından daha önce bir araya gelen On Sekiz Millet Komitesi deniz yataklarının nükleer silahlara yasaklanması konusunda çalışmaya başlamıştır. SSCB'nin teklifi bu alanların askeri faaliyetlerden tamamen arındırılması şeklide olurken, ABD ise sadece nükleer silahların yasaklanmasını istemiştir. Anlaşmanın hangi alanları kapsayacağı ve hangi tür askeri varlıkları kapsayacağı konusundaki görüşmeler bir süre devam ettikten sonra anlaşma 1971'de son halini almıştır.

Deniz Yatağı Anlaşması'nın 1. maddesi, taraf devletlerin tarif edilen 12 milin dışına nükleer silahları veya diğer kitle imha silahlarını (bu tür silahları okyanus tabanına fırlatmak,

depolamak veya test etmek için kullanılan tesisler de dahil olmak üzere) yerleştirmesini yasaklamaktadır. 2. madde "deniz yatağı bölgesinin" tanımını yapmakta ve 1. maddede atıfta bulunulan deniz yatağı bölgesinin sınırının 12 millik bir bölge olacağını ve söz konusu bölgenin sözleşmenin birinci bölüm, ikinci kısmında yer alan hükümlere ve uluslararası hukuka uygun olarak ölçüleceğini belirtmektedir. 5 madde anlaşmanın taraflarından silahsızlanma çabalarını destekleme ve deniz yatağında bir silahlanma yarışını önlemeye teşvik etme amacı taşımaktadır. 6. madde ise anlaşmanın yürürlüğe girmesinden beş yıl sonra etkili olup olmadığının yeniden gözden geçirilmesi için bir konferans düzenlenmesini önermektedir. Öte yandan anlaşmanın belki de en önemli kısmı olan doğrulama ve denetleme fonksiyonu, bu alanda imzalanan diğer bazı anlaşmalara benzer olarak yine anlaşmaya taraf olan devletlere bırakılmaktadır (Goldblat 1978, 386-401).

Stratejik Silahların Sınırlandırılması Anlaşması (SALT-I)

Stratejik silahların sınırlandırılması için başlayan SALT süreci ABD ve SSCB arasında özellikle kıtalararası nükleer silahların kontrolü çabalarının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreç stratejik silahlarla ilgili düzenlemeler zincirini başlatarak pek çok başka anlaşmaya da zemin hazırlamıştır. 1969'da Helsinki'de başlayan görüşmeler iki önemli anlaşmayla sonuçlanmıştır.

1972 yılında imzalanan SALT-I uyarınca balistik füze ateşleyiciler ve denizaltı ateşleyicilerinin sayılarının ele alındığı anlaşmaya göre karadan ateşlenen kıtalararası balistik füze ateşleyicilerinin sayısı iki taraf için de sabit kalacak ve bunlara ekleme yapılmayacaktır. Ayrıca denizaltılardan ateşlenen kıtalararası füzelerin ateşleyicileri de sayıca belirli bir miktara kadar artırılabilecektir. Bu sınırlandırmalarda ABD ile SSCB arasındaki kara sınırları ve deniz sınırları esas alınmıştır. Bu anlaşma ile birlikte ABD ve SSCB Soğuk Savaş başladıktan sonra ilk kez nükleer silah sayılarını karşılıklı olarak sınırlandırmayı kabul etmişlerdir (Garthoff 1994, 127-140; Brands 2006, 254-260). Anlaşma kapsamında yer alan ve tarafların uyması gereken kuralların doğrulanmasının ise genel uluslararası hukuk ilkelerine uygun olması şartıyla diğer bazı anlaşmalarda gördüğümüz gibi "milli teknik imkanlar" (national technical means) yöntemiyle yapılması kararlaştırılmıştır (UN, 1974).

Biyolojik Silahlar Konvansiyonu (BWC)

Tam adı "Bakteriyolojik/Biyolojik ve Toksin Silahların Geliştirilmesinin, Üretilmesinin, Stoklanmasının Yasaklanması ve Bunların İmhasına İlişkin Sözleşme" olan ve 1972'de imzalanan bu anlaşma kısaca "Biyolojik Silahlar Sözleşmesi" (Biological Weapons

Convention, BWC) veya Biyolojik ve Toksin Silahlar Sözleşmesi (Biological and Toxin Weapons Convention, BTWC) şeklinde anılmaktadır. Bu anlaşma, bir süredir devam eden kitle imha silahlarını kontrol altına alma çabasının önemli aşamalarından birisidir. Bu anlaşmaya taraf olan toplam 185 ülke bulunmaktadır. Anlaşmanın önemli bir özelliği ise belirli bir kitle imha silahını tamamen yasaklayan ilk anlaşma olmasıdır.

Diğer kitle imha silahlarıyla beraber, biyolojik silahları düzenleme çabaları da 20. yüzyılın başlarına tekabül etmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda birçok ülkenin birbirlerine karşı biyolojik silah kullanmasından dolayı soruna özel ve kapsamı kısıtlı olan bir çözüm bulunarak bu silahların kullanılması 1925 Cenevre Protokolü tarafından getirilen düzenleme ile önlenmeye çalışılmıştır. Ancak Cenevre Protokolü'ndeki boşluklar biyolojik silah geliştirme, üretme ve edinme gibi alanları devletlerin suistimaline açık hale getirmiştir. Ayrıca protokol üç yıl sonra yürürlüğe girmiş ve birçok devlet de koşullu onaylamıştır. Protokol hükümlerinin uygulanabilirliği ve kimyasal-biyolojik silahların karşılıklılık ilkesi gereği kullanımı gibi konularda uzlaşı sağlamak kolay olmamıştır. Sonuç olarak Cenevre Protokolü, biyolojik ve kimyasal silahların tamamen kullanılmasını yasaklayamamış ve bu silahları kullanan bir devlete karşı yine biyolojik ve kimyasal silahlarla cevap vermenin mümkün olmasına açık kapı bırakmıştır.

Öte yandan Cenevre Protokolü'nün sadece bu silahların kullanımını yasaklanmaya yönelik hükümler içermesi ve dolayısıyla diğer aktivitelere dolaylı olarak müsaade etmesi sebebiyle ABD ve SSCB başta olmak üzere devletler bu silahları stoklamaya devam etmişlerdir. Örneğin ABD 1946 yılından itibaren belirli biyolojik maddelerin üretimine odaklanmış ve bu silahları geliştirmek üzere bütçe ile personel tahsis etmiştir. SSCB de aynı şekilde 1942 yılından itibaren çeşitli tesisler kurarak bu alanda araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde bulunmuştur. (Charatan 2002, 64-66; Leitenberg vd. 2012, 18-34).

Biyolojik silahların tamamen yasaklanması sürecini başlatan aktör ise İngiltere olmuştur. 1968 yılında On Sekiz Millet Silahsızlanma Komitesi'ne sunduğu çalışma belgesinde, o zamana kadar hakim olan bakış açısını bir kenara bırakıp, kimyasal silahlarla biyolojik silahları farklı değerlendirmek gerektiğini belirterek bu konunun Cenevre'de görüşülmesine katkıda bulunmuştur. Ardından Sovyetler Birliği taslak bir çalışma sunarak anlaşma metninin oluşmasına katkı sağlamıştır. ABD Başkanı Nixon ise biyolojik silahların yasaklanmasıyla ilgili görüşmeler sürerken ABD'nin biyolojik silah programını sonlandırdığını açıklayarak bu sürece büyük katkı sunmuştur (UNODA 2017, 4-5).

Anlaşmanın 1. Maddesine göre biyolojik silahların geliştirilmesi, üretilmesi, başka bir yerden edinilmesi, transferi, depolaması ve kullanılması yasaktır. 2. madde eldeki ilişkili kaynakların imha edilmesini veya barışçıl amaçlara yönlendirilmesini öngörürken, 3. madde bu silahların başkaları tarafından edinilmesine herhangi bir şekilde yardımcı olmama taahhüdünü içermektedir. 6. Maddede ise ihlal durumu tespit edilirse BM Güvenlik Konseyi'ne başvuruda bulunulması ve işbirliği içinde soruşturma yapılması öngörülmektedir. Anlaşmanın dikkat çeken bir özelliği ise anlaşma kapsamına giren şartları denetlemek ve ardından soruşturma ve şikayet aşamalarıyla ilgili sistematik bir yapının kurulmuş olmasıdır. Bu tür bir yapının diğer birçok silah anlaşmasında bulunmadığına özellikle dikkat çekmek gerekir.

SSCB, İngiltere ve ABD'nin "depoziter" ya da emanetçi ülke (*depositary state*) olarak tanımlandığı bu anlaşma ile sadece belirli bir devletin sınırları içindeki biyolojik silah bağlantılı felaketler değil, bu maddelerin uçuculuğu ve kalıcılığından kaynaklanabilecek sınırları aşan riskler de engellenmiştir. Ayrıca sadece insanların değil, hayvanlar ve bitkilerin de bu tür silahların yıkıcı etkilerine maruz kalma riski en aza indirilmiştir (UN, 1972).

Anti Balistik Füze Anlaşması (ABM)

Tam adı "Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında Anti-Balistik Füze Sistemlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Anlaşma" olan ve 1972'de yapılan bu anlaşma adından da anlaşılacağı üzere son derece askeri bir özellik taşımakta ve tarafların birbirinin balistik silahlarına karşı geliştirdikleri savunma sistemlerini sınırlandırmayı kabul ettikleri bir anlaşmadır. SALT sürecinin bir çıktısı olma mahiyeti taşıyan ABM Anlaşması'yla, iki blok ilgili alanda karşılıklı sınırlandırmaya gitmeyi ve toplamda iki anti balistik füze alanına sahip olmayı kararlaştırmıştır. Bu bölgelerin her birinde yüzer adet füze konuşlu olabilecektir. Anlaşma 2002 yılına kadar otuz yıl boyunca yürürlükte kalmıştır.

Nükleer yarışın tırmandığı dönemde yeni bir önlem olarak, daha önce sadece saldırı için kullanılan nükleer başlıklı füzelerin savunma için de kullanılması tekniği bulunmuş ve bu teknik ilk olarak ABD tarafından uygulamaya alınmıştır. Ancak SSCB'nin de aynı sisteme sahip olup bazı bakımlardan daha da ileri gitmesi (bir savaş başlığında kırk adet gerçek-sahte harp başlığı taşıyabilmek gibi) sonucunda bu yarış iki taraf için de sürdürülemez hale gelmiş ve yeni bir çözüm ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Görüşme yapılması için ilk girişimde bulunan taraf dönemin ABD Başkanı Johnson olmuş ve Dışişleri Bakanı Robert McNamara ile birlikte Sovyet lideri Aleksey Kosigin'e çağrıda bulunmuştur. Bu çağrı üstüne iki lider 1967 yılında New Jersey'de görüşerek o dönemde özellikle Sovyetler Birliği'nin ağırlık verdiği anti balistik füze sistemlerinin üretimini yavaşlatma ve kontrol altına alma prensibi üstünde anlaşmışlardır.

Nihayet 1972'de bu görüşmeler sonucunda ABM anlaşması ortaya çıkmıştır. Öte yandan otuz yıl sonra ulusal füze savunma sistemi projesini gerekçe göstererek anlaşmadan ilk çekilen tarafın da yine ABD olması dikkat çekicidir.

Anlaşma kapsamında Batı ve Doğu blokları bir anti balistik füze bölgesi kurma noktasında anlaşarak, füze, radar, lazer ve kontrol sistemi gibi bileşenlerden oluşan bir bütün üstünde uzlaşıya varmıştır. Bu bütüncül sistem, anlaşmanın üçüncü maddesinde detaylandırıldığı üzere, başkentin yüz elli kilometre yarıçapındaki bir yer içinde konuşlandırılmalıdır. Tarafların anti balistik füze alanını ilk başta iki bölgeyle sınırlandırmasının sebebi bir bölgenin başkenti koruyacak olması, diğerinin ise balistik füzelerinin bulunduğu alanı koruyacak olmasıdır. Anlaşma kapsamında ilk etapta iki bölgede karar kılınmış, ancak iki yıl sonra 1974 yılında bu bölgeler tek bölgeye indirilmiştir (Sofaer 1986, 1972-1980).

Stratejik Silahların Sınırlandırılması Anlaşması (SALT-II)

SALT-I'in devamı niteliğinde olduğu adından da anlaşılan bu anlaşma, daha önce iki blok arasında geçici olarak kabul edilen bazı hususları ve ayrıca bir seviyede bırakılan stratejik silahları sınırlandırmayı daha da ileri bir düzeye taşımak için 1979 yılında imzalanmıştır. SALT-I Anlaşması'nın yedinci maddesi stratejik saldırı silahlarının yasaklanması veya sınırlandırılmasıyla ilgili görüşmelerin devam edeceğini konu almaktadır. Böyle bir karar üstünde prensipte anlaşan taraflar süreç içinde müzakereye devam etmişler ve nihayetinde bazı hususlarda karar kılmışlardır.

SALT-I'in imzalandığı 1972 yılından 1979 yılına kadar geçen sürede stratejik silahların üretimini kısıtlamayı odağa alan müzakereler yürütülmüştür. SALT-II anlaşmasına giden süreçte en önemli kilometre taşı ise 1974 yılında SSCB'nin Vladivostok kentinde gerçekleştirilen zirve olmuş ve taraflar burada anlaşmanın ana kısmında karar kılmış ve beş yıl sonra da Viyana'da nihai imzalar atılmıştır.

Anlaşma kapsamında görüşülen konular hangi silahların düzenlemeye dahil edileceği, yeni geliştirilen silah teknolojilerinden hangilerinin bu düzenlemeye tabi tutulacağı ve daha önce de kullanılan bir yöntem olan nitel sınırlandırmalardır (*qualitative limitations*). Varılan kararlardan birisi, anlaşmanın dördüncü maddesinde de düzenlendiği üzere, yeni üretilen stratejik saldırı silahlarının çap ölçüsü ve ağırlık gibi kriterler bakımından mevcut olanlardan en fazla yüzde 5 daha fazla performanslı olmasıdır ve bu seviyeden daha gelişmiş olan silahların üretimi ise yasaktır. Bunun haricinde uzun menzilli füzelerin ve çoklu harp başlığı taşıyabilen

stratejik füzelerin (*multiple independently targetable reentry vehicle, MIRV*) sayısı 1.320 adet ile sınırlandırılmıştır. Anlaşma ile kabul edilen önemli bir husus da ağır bombardıman uçaklarının sayısının kısıtlanmasıdır. Anlaşmanın ikinci maddesine göre bunların sayısı 2.400 adetle sınırlandırılmıştır.

Anlaşmanın doğrulama ve yaptırım kısmıyla ilgili sorumluluk, daha önce başka anlaşmalarda da geçerli olduğu gibi, her bir devletin kendi imkanlarına bırakılmıştır. Ancak devletler karşı devletin tespit yöntemlerine müdahale etmeyeceklerini ve bu silahlarla ilgili gizleme çabasına girmeyeceklerini anlaşmanın on dördüncü maddesi gereği taahhüt etmişlerdir. Öte yandan yaptırım olarak herhangi bir önlem alınmamıştır, zira ihlal yaşanması durumunda taraflar anlaşmadan çekilecek ve barış çabaları boşa gidecektir (State Department, 1979).

SALT-II Anlaşması 1979 yılında imzalandıktan yaklaşık altı ay sonra SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi taraflar arasındaki ilişkilerin bir anda yeniden gerilmesine neden olmuştur. Nitekim ABD Kongresi SSCB'nin saldırgan tavırlarını gerekçe göstererek anlaşmayı onaylamamıştır. Böylece prensipte anlaşılan birçok konu askıda kalmış ve 1991 yılında imzalanacak olan START Anlaşması'na kadar bu alanda önemli bir adım atmak mümkün olmamıştır (Gaddis 2007, 288-293; Wilson, Smith 1986).

Belirli Konvansiyonel Silahların Yasaklanması Konvansiyonu

Tam adı "Aşırı Yaralayıcı veya Ayrım Gözetmeyen Etkileri Olabilecek Bazı Konvansiyonel Silahların Kullanımının Yasaklanması veya Kısıtlanması Hakkında Sözleşme" olan ve 1980 yılında yapılan bu anlaşma kapsamında konvansiyonel silahlardan bazılarının insanlık dışı etkilerinden dolayı kullanımı yasaklanmaktadır. Daha çok Belirli Konvansiyonel Silahlar Konvansiyonu (*Convention on Certain Conventional Weapons, CCW*) şeklinde anılan bu anlaşmanın önemi, uzun yıllardır devam eden stratejik rekabetten kaynaklı olarak nükleer silahlarla ilgili düzenlemelerin ardından ilk kez konvansiyonel silahlarla ilgili de düzenleme yapılmış olmasıdır. Her ne kadar düzenlemenin kapsamı anlaşmanın adından da anlaşılacağı üzere kısıtlı kalmış olsa da ilerleyen yıllarda konvansiyonel silahlarla ilgili başka değişikliklerin kapısını açmıştır. Günümüzde bu anlaşmaya taraf olan toplam 126 ülke mevcuttur.

Bu anlaşma konvansiyonel silahlarla ilgili genel bir düzenleme olarak tasarlanmıştır, dolayısıyla alt protokoller vasıtasıyla farklı konvansiyonel silahlarla ilgili kısıtlama ve yasaklama getirmektedir. Bu kapsamda anlaşma imzalandıktan sonra birtakım protokoller eklenmiştir. Mevcut durumda beş farklı alanda protokol bulunmaktadır. Her bir protokol farklı bir silah veya askeri araca yönelik kısıtlamalar getirmektedir. İlk protokol, insanı yaralamak

için tasarlanmış, yaraladığında X-ray teknolojisiyle tespit edilemeyen türden parça tesirli silah türlerine yönelik olan 1980 tarihli "Tespit Edilemeyen Parçacıklar Protokolü"dür (*non-detectable fragments*). Diğer bir protokol de aynı sene imzalanan "Mayınlar, Bubi Tuzakları ve Diğer Cihazlar Protokolü"dür (*mines, booby traps and other devices*). Bu protokol kapsamında yeri tespit edilemeyen anti personel mayınları, döşendikten sonra sahada kalan ve kendi kendine imha olmayan türden mayınlar, sivillere karşı kullanılan yönlendirilmiş mayın ve bubi tuzakları yasaklanmaktadır. Çatışma halinde olan devletlerin de daha önce döşedikleri mayınları çatışma bittikten sonra temizlemelerine karar verilmiştir. Ancak eğer mayınlar işaretlenmiş dikenli telle çevrilmiş alandaysa kullanımları serbest bırakılmıştır. Dolayısıyla bu protokol ile mayınların kullanımı düzenlenmekte, ama tamamen yasaklanmamaktadır.

Diğer bir protokol olan 1981 tarihli "Yakıcı Bomba Protokolü" (*incendiary weapons*) bu tür silahların kullanımını bazı durumlarda kısıtlamakta, bazı durumlarda ise tamamen yasaklamaktadır. Bu noktada sadece askeri hedefler söz konusu olduğunda bu silahların kullanılabileceği, ancak miktarının sınırlandırılması gerektiği belirtilmiştir. Askeri hedeflerle beraber siviller bulunduğunda ise yangın çıkaran mühimmat türlerini kullanmak yasaktır. 1995 tarihli "Kör Edici Lazer Silahları Protokolü"nün (*blinding laser weapons*) amacı ise maruz kalındığında kalıcı bir şekilde kör edici etkide bulunan lazer silahlarının kullanılmasını ve ayrıca devlet veya devlet dışı aktörlere transfer edilmesini yasaklamaktadır. Ancak eğer bir lazer sistemi yan etki ile veya çeşitli faktörlerin bir araya gelmesi sonucunda kazara körlüğe neden oluyorsa yasaklanmamaktadır. Son olarak 2003 tarihli "Patlayıcı Kalıntıları Protokolü" (*explosive remnants of war*) ile bir savaştan geriye kalan mayın haricinde çeşitli türdeki patlayıcıların sivillere zarar vermesine karşı önlem alınmıştır. Protokole göre taraflar arasında çatışma bittikten sonra sorumluluk sahasında bu protokolün gereği olan temizlik yerine getirilecektir (UNODA, 1980; ICRC 1980).

Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması (INF)

Tam adı "Orta Menzilli Nükleer Güçler Anlaşması" (INF) olan ve 1987'de imzalanan bu anlaşma, orta ve daha az mesafe menzili olan ve karadan ateşlenen nükleer silahları düzenlemek üzere ABD ve SSCB arasında imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, taraf olan iki blok da envanterinde bulunan adı geçen türdeki silahları imha edecektir. Bütün nükleer silahlar yerine sadece karadan ateşlenen ve orta ve kısa menzilli silahların düzenlenmesi bazı amaçlara yöneliktir. Bir amaç, tarafların muhatap ülkeye yakın coğrafyaya nükleer silah konuşlandırarak "zarar görmeden zarar verme" mantığında sürdürdükleri mücadeleden vazgeçmeleridir. ABD'nin Sovyet sınırına yakın Türkiye ve Yunanistan gibi ülkelerde nükleer silah

konuşlandırması veya SSCB'nin ABD'ye çok yakın olan Küba gibi ülkelerde nükleer silah konuşlandırması bunlara örnek verilebilir.

INF, 2019 yılına kadar geçerliliğini korumuş ve bu tarihte ABD anlaşmayı tek taraflı olarak feshettiğini açıklamıştır. Bu gelişmeyle ilgili olarak çeşitli yorumlar yapılmışsa da en sık dile getirilen iki gerekçe, Rusya'nın bu anlaşmadaki yükümlülüklerini yere getirmeyerek füze yerleştirmeye devam etmesi ve ABD ile Çin arasındaki stratejik rekabetin hız kazanmasıdır. Birinci gerekçeyle ilgili olarak, Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin'in 2007 yılında Münih Güvenlik Konferansı'nda bu anlaşmayla ilgili ifadeleri konuya dair bir fikir vermektedir. Putin, o konuşmasında INF Anlaşması'nın sadece ABD ve Rusya'ya sınırlandırma getirdiğini, ancak diğer ülkeleri bağlamadığını ve dolayısıyla yeni bir düzenleme yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Örneğin Çin bu anlaşmaya taraf değildir ve dolayısıyla bu silah türüyle ilgili sınırlandırıcı bir taahhüdü bulunmamaktadır (The Economist, 2019).

INF görüşmeleri 1980 yılında İsviçre'de başlamış, ancak SSCB'nin Afganistan'ı işgali nedeniyle bir süre akamete uğramıştır. ABD'de yönetimin değişmesiyle birlikte görüşmeler tekrar başlamış ve çeşitli iniş çıkışlardan sonra nihayet anlaşmaya varılmıştır. Görüşmelerin sürdürülmesi noktasında dönemin İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'ın önemli etkisi bulunmuştur.

Anlaşmaya taraf olan ülkeler sadece ellerindeki silahları imha etmekten değil, ayrıca füzelerin uçuş testini yapmaktan ve üretmekten de men edilmişlerdir. Ancak önemli bir fark, sadece nükleer değil ayrıca konvansiyonel harp başlıkları kullanılsa dahi bu menzildeki füzelerin yasaklanmış olmasıdır. Anlaşmayla sadece yerden ateşlenen silah biçimlerine düzenleme getirilmiş, deniz veya hava araçlarıyla hedefe gönderilen silahlara ise değinilmemiştir. Dolayısıyla deniz ve havadan ateşlenen orta menzilli füzeler serbesttir. Orta ve kısa menzilden kasıt ise menzili 500 km ile 5500 km arasında bulunan füzelerdir ve bu anlaşmaya göre orta ve altı menzil olarak tanımlanmaktadır. Taraflar anlaşma kapsamında denetim için karşılıklı teknik ziyaretleri kabul etmişlerdir. Anlaşma imzalanıp yürürlüğe girdikten sonra ise ABD'ye ait 846 füze, SSCB'ye ait 1846 adet füze ve ilgili ekipmanı imha edilmiştir (Bohlen vd. 2012, 6-27; The Economist, 2019; Yılmaz 2021, 48-57).

Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi (FTKR)

1987 yılında tesis edilen FTKR bir uluslararası anlaşma değil, ihracat kontrol rejimidir. Hukuki bir yaptırımı olmayan bu düzenlemeye gönüllü biçimde taraf olan devletler bu nedenle "seçkinler grubu" olarak da nitelendirilmektedir (Mistry 1997, 60). G-7 ülkeleri

tarafından ortaya atılan FTKR'nın amacı füzelerin ve füze teknolojisinin yayılmasını engellemektir. Düzenlemeye konu olan füzeler ilk başta nükleer füzeler olmakla beraber, sonrasında 300 km üzeri menzile sahip olan füzeler de kapsama alınmıştır. Ayrıca G-7 ülkeleriyle başlayan süreç sonradan 30'a yakın ülkenin de dahil olduğu bir oluşuma doğru evrilmiştir.

FTKR sayesinde füze teknolojisinin yayılmasına engel olunduğu birtakım örnekler mevcut olmasına rağmen bu rejimin bütün füze projelerini durdurduğunu söylemek zordur. Başarılı örnekler arasında, Arjantin, Irak ve Mısır'ın dahil olduğu "Condor II" projesi ile Brezilya, Güney Afrika, Güney Kore ve Tayvan'ın dahil olduğu füze ve uzay projesinin iptal edilmesi sayılabilir. Ancak İran, Hindistan ve Kuzey Kore'nin balistik füze programlarını geliştirmelerine engel olunamamıştır (Arms Control Association, 2021).

FTKR'nin ve benzer düzenlemelerin hukuki bağlayıcılığı olmamakla beraber Batı ittifakının lideri konumunda olan ABD tarafından kurulması sebebiyle daha ciddi bir şekilde denetim ve yaptırım uygulandığı görülmektedir. Düzenlemeye taraf olan bir ülke, ilgili maddelerle ilgili faaliyetlerini titizlikle yürütmeli ve sekreteryaya bildirimlerini yapmalıdır. Nitekim Fransa'nın Birleşik Arap Emirlikleri'ne füze satması, İtalya'nın bir füze projesi geliştirmesi ve Türkiye'nin Çin'den FD-2000 hava savunma sistemi satın alması için görüşmesi gibi gelişmeler FTKR kapsamında ihlal veya ihlale yakın fiil şeklinde yorumlanmıştır (Missile Threat, 2024; Siebold & Irish, 2024; Ünal, 2015).

FTKR'nin "FTKR Kılavuzu" ve "Teçhizat, Yazılım ve Teknoloji Eki" şeklinde iki ana belgesi mevcuttur ve bu belgelerde uyulması gereken kurallar da detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Kısıtlamaya tabi olan askeri teçhizatlar füzeler, insansız hava araçları ve roketlerdir. Bu düzenleme ise iki kategoriye ayrılmıştır: Kategori I tam sistemler ve üretim tesislerini kapsamakta iken, Kategori II'de çift kullanıma uygun malzeme ve teknolojiler yer almaktadır. Kategori I satışlarının onaylanması nadir bir durumdur. Kategori II satışları da dikkatli şekilde incelenmektedir. Satışlar değerlendirilirken, alıcının kitle imha silahları edinme peşinde olup olmadığı, silahları hangi amaçla kullanmak istediği ve satış anlaşmalarının uluslararası düzenlemelerle çelişip çelişmediği gibi faktörleri dikkate alınması gerekmektedir. Satışı yapan üyeler, alıcının ürünleri beyan edilen şekilde kullanacağına ve üçüncü taraflara izinsiz aktarımda bulunmayacağına dair güvence almalıdır (Mistry 1997, 59-66).

FTKR'nin bağlayıcı olmaması nedeniyle, ihlal durumunda herhangi bir ceza uygulanmamaktadır. Ancak ABD yasaları kapsamında güvenlik tehdidi olarak görülen ülkelere satış yapan üyeler FTKR üyesi olsalar bile yaptırımlara maruz kalabilmektedirler. Bu

yaptırımlar arasında sözleşme yapma, yardım alma veya ticaret yapma kısıtlamaları bulunmaktadır ve yaptırımlar genellikle iki yıl ve daha uzun süre geçerli olmaktadır (Alım, 2020, 853-855; Arms Control Association, 2021).

Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşması (START-I)

Bu anlaşma ile stratejik silah şeklinde sınıflandırılan uzun menzilli nükleer silahların sayısının azaltılması hedeflenmektedir. Anlaşmanın devamı olarak START-II ve START-III anlaşmaları da bulunmakla beraber dördüncü anlaşmaya "Yeni START" (New START) adı verilmiştir. 1991 yılında ABD ile SSCB arasında Moskova'da imzalanan START-I 2009 yılına kadar faaliyette kalmış, ardından START-II imzalanmıştır.

START, ABD ile SSCB arasında bir süredir devam eden stratejik silahların kontrolü anlaşmalarının önemli kilometre taşlarından birisi olma özelliğini taşımaktadır. Kısa ve orta menzilli silahlarla ilgili o zamana kadar yapılan düzenlemeler belli bir dereceye kadar güvenlik sağlamışsa da stratejik özellikteki nükleer silahlarda sadece sınırlandırmayı öngören SALT sürecinin ötesine geçebilmek için 1982 yılında ABD Başkanı Reagan ile Sovyet lider Brejnev arasında başlayan görüşmeler 1991'de START-I ile sonuçlanmıştır.

START-I ana metinden hariç altı adet protokol, iki adet ek ve mutabakat anlaşmasından oluşmaktadır. Bu anlaşmayla beraber ABD 375 adet B-52 ağır bombardıman uçağını Arizona'daki bir hava üssünde imha etmiştir. SSCB ise Türkmenistan ve Özbekistan'da bu tür nükleer silahları üreten tesislerini kapatmış, ayrıca Kazakistan, Belarus ve Ukrayna'da bulunan bütün nükleer silahların imha edilmesi veya Sovyet merkezi hükümetine devretmeleri kararlaştırılmıştır. Dolayısıyla bu anlaşma sayesinde 1980'li yıllarda tekrar tırmanmaya başlayan nükleer silahlanmaya karşı etkili bir çözüm üretildiği söylenebilir.

START belirli bir sürece yayılmış ve anlaşmanın maddelerinin toplam üç aşamada gerçekleştirilmesi planlanmıştır: stratejik silahlar, orta irtifalı silahlar ve füze savunma sistemleri. Nitekim ikinci maddede belirtildiği gibi üçüncü ve son aşama olan 2001 yılına kadar tarafların her birisi toplamda 6.000 adet nükleer başlık ve 1.600 adet kıtalararası füze sayısına ulaşacaklardır.

Doğrulama ve denetim konusunda da birkaç farklı mekanizma kabul edilmiştir. Saha denetimi, uzaktan denetim ve füze sistemlerinin elektronik veri sistemine erişim bunların en önemlileridir. Silah türü olarak seyir füzesi (*cruise missile*) sınıfında olan silahlarla ilgili denetim daha zor olduğundan bu tür silahların denetimi için farklı bir mekanizma tercih edilmiştir. Bu kapsamda taraflar her yıl ne kadar seyir füzesi ürettiklerini ve

konuşlandırdıklarını birbirlerine açıklama konusunda anlaşmaya varmıştır (Goldblat 2002, 87-92; NTI 1991)

Stratejik Silahları Azaltma Antlaşması (START-II)

START-I anlaşması imzalanıp yürürlüğe girdikten kısa bir süre sonra 1991'de aynı alanda yeni bir anlaşmanın görüşmeleri başlamıştır. Stratejik nükleer silahların sayısını mümkün olan en düşük seviyeye getirmeyi amaçlayan START-II görüşmelerinin odağında bu alanda daha önce kabul edilen sınırlandırma esaslarına ilave olarak kıtalararası balistik füzelerde tek bir füzeyle taşınabilen ve farklı hedeflere patlayıcı bırakabilen MIRV adı verilen silah sistemleri bulunmaktadır. Bu silah türüne öncelik verilmesinin nedeni ise bu silaha sahip olan devletin nükleer stratejide ilk vuruş (*first strike*) avantajına sahip olması ve bu bakımdan savaşın kaderini daha baştan belirlemesidir (Freedman, 2018).

START-II ile ilgili görüşmeler SSCB'nin Aralık 1991'de dağılması ve Rusya Federasyonu'nun kurulması sürecinde bir süreliğine kesintiye uğramış, ardından 1992 yılında ABD Başkanı George H.W. Bush ve Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin arasında görüşmeler tekrar başlamıştır. 1992 boyunca devam eden görüşmeler sonrasında anlaşmanın imzalanması 1993 yılında gerçekleşmiştir. START-II ABD Kongresi tarafından 1996'da onaylanırken, Rusya'nın onay süreci iki ülke arasında özellikle 1990'ların ikinci yarısında hız kazanan siyasi gerginlikler nedeniyle gecikmiştir (Freedman, 2018). NATO'nun genişlemesi, Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler ve Kosova krizi gibi meselelere bağlı olarak Rusya parlamentosu START-II'yi ancak 2000 yılında ve daha önce imzalanan ABM anlaşmasının sürdürülmesi koşuluyla onaylamıştır.

Anlaşmanın ikinci maddesi kapsamında, stratejik silahların azaltılması iki aşamada gerçekleştirilecek ve 2000 yılına kadar birinci kısım, 2003 yılına kadar da ikinci kısım tamamlanacaktır. Anlaşmanın birinci maddesinde belirtildiği üzere stratejik harp başlıkları birinci aşamada 3.800-4.250 adede, ikinci aşamada ise 3.000-3.500 adete indirilecektir. (NTI 1993).

Söz konusu mutabakata rağmen ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrasında 2002 yılında kendi ulusal füze savunma sistemini kurma gerekçesiyle ABM anlaşmasından çekildiğini açıklamasının ardından Rusya'nın da START-II'den çekilmesi nedeniyle START-II resmi anlamda yürürlüğe girmemiştir (Arms Control Association, 2022c).

Kimyasal Silahlar Konvansiyonu

1993 yılında imzalanan bu konvansiyon, kimyasal silahlarla ilgili yapılan en kapsamlı düzenlemedir ve kendisinden önce yapılan anlaşmalarda ele alınmayan konuları da dahil etmektedir. Ayrıca son geçerlilik tarihi de bulunmamaktadır. Kimyasal silahlarla ilgili en önemli anlaşma yukarıda detayları verilen 1925 Cenevre Protokolü'dür, ancak daha önce de bahsedildiği gibi bu protokol kimyasal silahların kullanımını yasaklamakla beraber bu silahların üretimi ve stoklanması gibi diğer kritik aşamalarla ilgili bir yasak getirmemektedir.

Görüşmeleri 1980'de başlayan ve 1993'e kadar devam eden bu konvansiyon ise kimyasal silahlarla ilgili ihlalleri engellemek ve yaptırım gücü sağlamak adına diğer anlaşmaların çoğunda geçerli olmayan bir mekanizma oluşturarak "Kimyasal Silahları Yasaklama Örgütü"nü (OPCW) kurmuştur. Bu örgütün görevi kimyasal silahların geliştirilmesinden imhasına kadar bütün aşamalarla ilgili takip ve raporlama yapmaktır. Dolayısıyla anlaşmaya taraf olan ülkeler kimyasal silah yapımında kullanılan maddelerle ilgili bu kuruluşa bildirimde bulunmaktadır. Ardından OPCW ilgili ülkede gerekli denetimleri yerine getirmektedir. Dünyada bu konvansiyona taraf olmayan üç devlet Güney Sudan, Mısır ve Kuzey Kore'dir (OPCW, 2024).

Konvansiyonun hükümlerine göre, önceki düzenlemeler aynı şekilde devam etmekte ve kimyasal silahların kullanımı, geliştirilmesi, üretilmesi, başka kaynaklardan doğrudan veya dolaylı yöntemlerle edinilmesi ve stoklanması yasaklanmaktadır. Elinde kimyasal silah bulunduran ülkelerin ise on yıl içinde bu stokları tamamen imha etmeleri öngörülmektedir. Ayrıca başka ülkelerin kimyasal silaha sahip olma konusunda teşvik edilmesi veya herhangi bir şekilde desteklenmesi de yasaklanmaktadır. Bunlara ilave olarak, polis ve jandarma gibi kolluk kuvvetlerinin kullandığı isyan bastırma gazlarının savaşlarda kullanımı da yasaklanmaktadır. Öte yandan savunma sanayi alanında faaliyet göstermiyor olsalar bile özel şirketler eğer konvansiyonun sınıflandırdığı maddelerle ilgili çalışmalar yapıyorsa bunları detaylı bir şekilde raporlamakla yükümlüdürler. Bu kimyasal maddeler taşıdıkları riske göre üç gruba ayrılmıştır: birinci grupta bulunan kritik maddelerin az miktarda üretilmesi bile önemli bir sorun olarak görülmektedir. Öte yandan üçüncü grupta bulunan ve az zararlı olarak tanımlanan maddelerin büyük miktarlarda üretilmesi de denetimi gerektiren bir durumdur (UNTC, 1993).

Wassenaar Düzenlemesi

1996'da kabul edilen bu düzenleme silahların kontrolü alanında tesis edilen bir rejim niteliğindedir. Kapsadığı silah türleri ikiye ayrılmaktadır: konvansiyonel silahlar ve silah

yapımında da kullanılabilen çift amaçlı malzemeler. Halihazırda düzenlemeye taraf 42 devlet bulunmaktadır ve bu devletler arasında Rusya da dahil olmak üzere eski Doğu Bloğu üyeleri bulunmaktadır. Taraf devletler bu düzenlemeye gönüllü şekilde üye olmaktadır ve yaptıkları her türlü silah transferleriyle ilgili bildirimde bulunmayı kabul etmektedirler (Wassenaar, 2023).

Wassenaar Düzenlemesi'nin kökeni "Çoktaraflı İhracat Kontrol Komitesi" (Coordinating Committee for Multilateral Export Controls, CoCom) olarak da bilinen ve Soğuk Savaş'ta Batı Bloğu'na mensup devletlerin Doğu Bloğu'na mensup devletlere silah ambargosu uygulaması için kurulan rejime dayanmaktadır. CoCom, 1945 yılından 1994 yılına kadar faaliyet göstermiş, ardından 1996'da ise yerini Wassenaar Düzenlemesi'ne bırakmıştır (Yasuhara 1991, 126-131; Lipson 1999, 33-39).

Wassenaar Düzenlemesi konvansiyonel silahlar ve bunların üretiminde kullanılan malzemelerle ilgili detaylı bir sınıflandırma ve kontrol sistemi uygulamaktadır. Bu kapsamda kategoriler aşağıdaki gibidir:

Kategori 1: Özel Malzemeler ve İlgili Ekipman

Kategori 2: Malzeme İşleme

Kategori 3: Elektronik

Kategori 4: Bilgisayarlar

Kategori 5: Kısım 1: Telekomünikasyon

Kategori 5 Kısım 2: Bilgi Güvenliği

Kategori 6: Sensörler ve Lazerler

Kategori 7: Seyrüsefer ve Aviyonik

Kategori 8: Denizcilik

Kategori 9: Havacılık ve İtki Sistemleri

Ayrıca hassas malzemeler ve çok hassas malzemelerle ilgili bir kategori de mevcuttur. Çok hassas malzemeler kategorisinde radar, jet motorları ve denizaltı araçlarında kullanılan araçlar gibi doğrudan tehlike arz eden askeri malzemeler takip edilmektedir. Her bir kategorinin içinde de bir teknolojinin üretimi için gereken tesis, makine, materyal, tasarım ve yazılım gibi alt alanlar yer almaktadır (Wassenaar, 2023; WTO 2019, 123-127).

Kapsamlı Nükleer Silahların Testinin Yasaklanması Antlaşması (CTBT)

1996 yılında imzalanan bu anlaşma, nükleer silah testlerini kısıtlama yöntemiyle bu silahların yayılmasını engelleme girişiminin ikinci aşamasını temsil etmektedir. Testleri kısıtlayan ilk anlaşma, daha önce de bahsedildiği gibi 1963 tarihli PTBT'dir. PTBT nükleer silahların testlerine bazı kısıtlamalar getirmekte, CTBT ise bu testleri tamamen yasaklamaktadır. Öte yandan CTBT çok daha kapsamlı olmasına ve 187 devlet tarafından imzalanmasına rağmen aralarında nükleer silahlara sahip olan devletlerin de bulunduğu 44 devletin anlaşmayı onaylanmaması nedeniyle istenilen şekilde hayata geçirilememiştir. Örneğin ABD, Çin, Hindistan, İsrail, Kuzey Kore ve Pakistan gibi nükleer silaha sahip olan devletler bu anlaşmayla bağlı değildirler. Yine de bu anlaşmanın hükümlerinin gözetilmesi için imzalandıktan bir yıl sonra aynı isimde bir örgüt kurulmuştur ve teknik denetimler halen bu kuruluş tarafından yürütülmektedir (UNODA, 1996).

CTBT üç kısımdan oluşmakta ve nükleer silah testlerinin yasaklanması süreciyle ilgili bütün aşamaları ele almaktadır. Anlaşma metninin ilk kısmında bahsi geçen "Uluslararası İzleme Sistemi" (IMS) çerçevesinde dünyanın farklı yerlerinde izleme istasyonları kurularak karada, denizde veya uzayda gerçekleşen nükleer patlamalar izlenmektedir. Ayrıca anlaşmanın ikinci kısmında detaylandırılan saha denetimleri ile nükleer bir hazırlığın önceden haberi alınmaktadır. CTBT anlaşmasına göre sivil ve askeri amaç ayırt edilmeksizin ve sualtında, atmosferde ve dış uzayda hiçbir şekilde nükleer test gerçekleştirilememektedir. Ayrıca diğer bazı silahların kontrolü anlaşmalarında da vurgulandığı gibi anlaşmaya taraf olan devletlerin başka devletlerin nükleer silah testi yapmasını teşvik etmesi veya yardım etmesi de yasaktır (Sullivan 1998, 24-27; UNODA, 1996).

Anti Personel Mayınlarının Yasaklanması Antlaşması

Kısaca "Ottawa Anlaşması" olarak da bilinen ve tam adı "Anti Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme" olan bu anlaşma 1997'de imzalanmıştır. Daha önce bubi tuzağı gibi patlayıcılara dair anlaşmaların kısmi olarak düzenlediği mayınlar meselesine çok daha kapsamlı bir yasaklama getirmektedir. Günümüzde toplam 34 devlet bu anlaşmaya taraf olmasına rağmen, ABD, Rusya ve Çin bu devletler arasında yer almamaktadır (UNODA, 1997).

Ottawa Anlaşması diğer silahların kontrolü anlaşmalarından farklı bir özellik arz etmekte ve devletlerden ziyade STK'ların ve siyasi aktivistlerin çabalarına dayanmaktadır. Nitekim anti personel mayınlarının yasaklanması konusunun gündeme getirilmesinden

anlaşmanın imzalanmasına kadar geçen sürede farklı aktörlerin müdahalesi ve işbirliği sayesinde bu süreç başarıya ulaşmıştır. Özellikle 1991 yılında aralarında İnsan Hakları İzleme Örgütü, Uluslararası Kızılhaç Örgütü ve Handicap International gibi kuruluşların da yer aldığı STK'ların bir araya gelerek "Mayınları Yasaklamak İçin Uluslararası Kampanya" (ICBL) başlatması önemlidir. Bu çabalar Belçika devletinin 1995 yılında anti personel mayınlarını yasaklama kararı almasına vesile olmuştur. Ardından diğer devletler de STK'ların ve medyanın baskısıyla bu yönde kararlar almış ve anlaşmanın imzalanması kolaylık kazanmıştır (ICBL t.y., 2-7).

Ottawa Anlaşması'na taraf olan devletlerin anti personel mayınlarını sadece kullanmaları değil, aynı nükleer ve kimyasal silah anlaşmalarında olduğu gibi üretmeleri, geliştirmeleri, herhangi bir yöntemle edinmeleri, stoklamaları ve transfer etmeleri de yasaktır. Ayrıca taraf olan bir devletin taraf olan veya olmayan başka bir devletin herhangi bir şekilde anti personel mayın edinmesine de destek olması veya teşvik etmesi yasaktır. Anlaşmaya taraf olan bir devlet sadece tek bir koşulda ve belirli bir süre için elinde mayın bulundurabilir, bu da mayınların temizlenmesi eğitimidir. Bunun dışındaki bütün mayınların, toprakta veya stokta fark etmeksizin, anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 10 yıl içinde imha edilmesi gereklidir. Bunu yerine getiremeyen ülkeler yıllık toplantıda ek süre talep edebilmektedir. Ottawa Anlaşmasında diğer silahların kontrolü anlaşmalarında görüldüğü gibi doğrulama veya denetleme mekanizması kurulmamıştır. Ülkelerin birbiriyle ilgili şikayetleri esas kabul edilmektedir (Arms Control Association, 1997; UNODA, 1997).

Bu anlaşmanın getirdiği değişiklikler önemli olmakla beraber, mayınların temelde ikiye ayrıldığı ve bu anlaşmanın sadece anti personel mayınlarını kapsadığı düşünüldüğünde bu alanda daha fazla yapılması gerekenlerin bulunduğu açıktır. Anti personel mayınları, adından da anlaşıldığı üzere, piyadeye karşı kullanılan ve dolayısıyla araçlara karşı sıfır veya sıfıra yakın etkide bulunan mayın türüdür. İkinci mayın türü olan anti tank mayınları ise zırhlı ve zırhsız araçlara karşı tasarlanmıştır. Ancak anti tank mayınlarının bazı türleri bir insan tarafından da harekete geçirilebilecek şekilde geliştirilmiştir. Farklı ateşleme ağırlığına sahip mayınlar bulunmakla beraber, örneğin bir anti personel mayını 2 kg ile ateşlenirken, 5 kg ile ateşlenebilen anti tank mayınları bulunmaktadır ve bunlar piyade/insan tarafından da harekete geçebilmektedir (US Department of Defense 2004, 24-30). Öte yandan daha önce de bahsedildiği gibi demet mühimmatının içinde bulunan bombacık mühimmatı da mayınlarla aynı özellikte olduğundan sivil veya asker ayırt etmeksizin ölüm ve yaralanmalara sebep

olmaktadır. Kısacası Ottawa Anlaşması bütün mayınlara düzenleme getirmediği için hala yetersiz kaldığı kısımlar mevcuttur (Mine Action Review, 2024).

Stratejik Saldırma Amaçlı Silahların Azaltılması Anlaşması (SORT)

START-II'nin onaylanması ile ilgili karşılaşılan sorunlara bağlı olarak 1997'de SORT için görüşmeler başlamıştır. Stratejik silahlar alanında yapılan daha önceki anlaşmalara göre nispeten hızlı ilerleyen sürecin sonucunda 2002 yılında bu anlaşma imzalanmış ve 2003 yılında ABD ve Rusya yasama organlarının onaylamasıyla yürürlüğe girmiştir. ABD Başkanı George W. Bush ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in imzaladığı SORT'a göre, iki taraf da 2012'ye kadar ellerinde bulundurdukları stratejik harp başlıklarını 1.700-2.200 adet arasında tutmayı taahhüt etmiştir. Kısıtlamaya tabii olan eldeki harp başlıkları ise imha edilmeyerek depolanacaktır. Doğrulama yöntemi olarak ise START-I'de esas alınan yöntemler geçerli olacaktır (Freedman, 2018).

Demet Mühimmatı Konvansiyonu (CCW)

2008'de imzalanan bu konvansiyon, diğer bazı silahların kontrolü anlaşmalarında da görüldüğü gibi, demet mühimmatı kategorisine giren mühimmatların geliştirilmesinden transferine kadar bütün aşamaları yasaklayan bir anlaşmadır. Ancak demet mühimmatlarından bazılarına belirli kriterler çerçevesinde istisna uygulanmaktadır. Daha önce de bahsedildiği üzere, demet mühimmatı birçok küçük bombacık bulunduran, konvansiyonel veya kimyasal dolgu taşıyabilen, topçu mühimmatı veya hava mühimmatı olarak tasarlanan patlayıcı mühimmattır. Bu bombacıklar anti personel mayını veya anti tank mayını şeklinde olabilmektedir ve geniş bir alanı kaplayarak hemen veya belli bir süre sonra infilak etmektedir (UN 2012, 1-3).

Demet mühimmatının modern anlamda kullanılışı İkinci Dünya Savaşı'na dayansa da bu konuda ilk tartışmalar mayına benzer yönleri olmasından dolayı CCW anlaşmasından önceki on yılda ortaya çıkmıştır. Demet mühimmatları etkili olmalarından dolayı 1970'lerden itibaren son derece yaygınlaşarak birçok ülkenin hava kuvvetlerinin en önemli silahlarından birisi haline gelmiştir. Ancak anti personel mayınlarının yasaklanmasından sonra demet mühimmatlarının taşıdığı bombacıkların mayınlara benzer yönleri nedeniyle bunların da yasaklanması gerektiği ileri sürülmüştür. Daha önce de ifade edildiği gibi, demet mühimmatlarındaki bazı bombacıklar batarya özellikleri gereği yere düştükten sonra günlerce ve hatta haftalarca aktif olarak kalmakta ve patladıklarında ise hedef ayırt etmeksizin can kaybına veya yaralanmaya neden olmaktadır.

Demet mühimmatlarının yasaklanmasına yönelik birçok tartışma yapılsa da 2007 yılında Norveç Dışişleri Bakanlığı'nın düzenlediği konferansa kadar bu konuda ciddi bir adım atılmamıştır. Oslo Süreci adı da verilen bu konferanstan sonra devam eden süreçte ise birçok devletin dışişleri yetkilileri uluslararası örgütler ve konuyla ilgili STK'lar ile bir araya gelerek küresel bir düzenleme üzerinde çalışılmıştır (Royal Ministry of Foreign Affairs of Norway, 2006). Sırasıyla Lima, Viyana ve Wellington gibi şehirlerde düzenlenen bir dizi konferansın ardından koşullarla ilgili bir uzlaşma sağlanmış ve en son 2008 yılında Dublin'de düzenlenen konferansta birçok ülke bu programın uluslararası anlaşmaya dönüşmesi gerektiğini kabul etmiştir (Rappert, Moyes 2009, 240-245; UN 2012, 1-3).

Bu anlaşmaya taraf olan devletlerin demet mühimmatı geliştirmesi, üretmesi, stoklaması, kullanması ve herhangi bir şekilde transfer etmesi yasaklanmaktadır. Ayrıca taraf devletler arasından demet mühimmatından etkilenen devletlere kirlenmiş sahaların temizliği ve yaralılara tıbbi destek gibi yardımların yapılması da kararlaştırılmıştır. Anlaşmaya taraf olan devletler arasında stoklarında demet mühimmatı bulunanlar ise anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren sekiz yıl içinde bütün demet mühimmatını imha etmek zorundadırlar. Halihazırda CCW'ye taraf olan devlet sayısı 124 olmakla birlikte, Çin, ABD ve Rusya'nın bu anlaşmaya da taraf olmadığını özellikle belirtmek gerekir (UNODA, 2008; Convention on Cluster Munitions, 2022).

Yeni START Anlaşması

START anlaşmasının üçüncüsü olarak da görülen SORT'un hayata geçirilmesinden sonra START-I'in geçerlilik süresinin de dolması sebebiyle, 2009 yılında ABD Başkanı Barack Obama ve Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev arasında görüşmeler başlamıştır. START anlaşmasını yenilemek ve süreci bir adım daha ileri taşımak için başlayan bu yeni süreçte, özellikle nükleer savaş başlıkları ile hedefe gönderme sistemi sayısının daha fazla indirilmesi üzerinde durulmuştur. Görüşmelerde belli bir uzlaşma sağlanması sonucunda 2010 yılında Prag'ta "Yeni START" adı verilen anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma aynı alanda imzalanan önceki START anlaşmalarının da yerini almaktadır. Yeni START'ın 2026'ya kadar geçerli olması kararlaştırılmışsa da Ukrayna'yı işgali nedeniyle Batı'yla ilişkileri bozulan gerginleşen Rusya 2023'te anlaşmayı askıya aldığını ilan etmiştir (Arms Control Association, 2022c; Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2023).

Anlaşma uyarınca sadece savaş başlıklarına değil, fırlatıcılar ve taşıyıcı sistemlere de kısıtlama getirilmiştir. Daha da önemlisi ise iki taraf için de stratejik harp başlıklarının sayısının 500-1.000 adet arasında olmasının kararlaştırılmasıdır. Önceki anlaşmayla karşılaştırıldığında,

Yeni START ile SORT'a göre yüzde 30 civarında azaltma yapıldığı görülmektedir (US Department of State, 2010; Arms Control Association, 2022c). Anlaşmanın 8 ile 11'inci maddelerinde ve ayrıca protokol ve eklerinde izleme ve doğrulamanın nasıl yapılacağı da detaylandırılmıştır. Buna göre, START-I'de uygulanan doğrulama yöntemleri aynen kullanılmakla birlikte ek birtakım teknikler ve önlemler de alınmıştır. Getirdiği yenilikler nedeniyle Yeni START anlaşması stratejik silahlarla ilgili önemli bir kilometre taşı olarak görülmektedir.

Silah Ticareti Anlaşması (STA)

2013 yılında imzalanan bu anlaşma konvansiyonel silahlarla ilgili düzenlemelerin önemli bir örneğidir. Halihazırda taraf olan 114 devletin dışında anlaşmayı imzalamış olan 16 devlet daha bulunmaktadır. STA'nın en önemli amacı silah ticaretini düzenleyerek, ambargo altındaki ülkelere veya terör örgütlerine doğrudan veya dolaylı olarak silah ticareti yapılmasını engellemektir (UNODA, 2013).

Görüşmeleri esas olarak New York'ta yapılan bu anlaşmanın şartları BM Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir. Anlaşma için ilk girişim BM Güvenlik Konseyi üyesi devletlere çağrı yapan ABD'den 1980'li yıllarda gelmiş ancak şartlarla ilgili uyuşmazlıkların aşılamaması nedeniyle kısmi ilerleme kaydedilse de süreç 1992'de kesintiye uğramıştır. Bu esnada silah ticaretine şeffaflık kazandırmak için 1991 yılında BM Konvansiyonel Silah Sicili (UN Register of Conventional Arms) kurulmuştur. Bunun üstüne Nobel Barış Ödülü sahibi Dr. Oscar Arias devreye girerek 1995 yılında sürecin yeniden başlaması için girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerin ardından 1997'de silah ticaretinin nasıl yapılması gerektiğiyle ilgili taslak metin ortaya çıkmıştır. Daha sonra süreç BM çerçevesine alınmış ve konvansiyonel silah ticaretini düzenleyecek olan anlaşmanın hazırlığıyla ilgili olarak 2006, 2008 ve 2009 yılında BM Genel Kurulu'nda kararlar kabul edilmiştir. Nihayet 2013 yılında 153 devletin oyu ile anlaşma kabul edilmiştir (Arms Control Association, 2023b; Woolcott 2014, 1-5).

STA'nın 3. maddesi, taraf devletlerin konvansiyonel silahlar tarafından ateşlenen veya fırlatılan mühimmatın satışını düzenlemeden ve ihracat yetkisi vermeden önce 6. ve 7. maddeleri uygulamalarını gerektirmektedir. Benzer şekilde, 4. madde de taraf devletlerin, bu silahları monte etmeye yarayan parçaların ve bileşenlerin satışını düzenlemeden ve ihracat yetkisi vermeden önce 6. ve 7. maddeleri uygulamalarını şart koşmaktadır. 6. madde uluslararası hukuki yükümlülüklere aykırı silah transferlerine ilave olarak soykırım, insanlığa karşı suçlar ve belirli savaş suçlarının işlenmesinde kullanılacağının bilindiği durumlarda silah satışını yasaklamaktadır. Bu hüküm taraf devletlerin bu yasakları etkili bir şekilde

uygulayabilmeleri için de net bir ölçüt oluşturmaktadır. Ancak 6. madde kapsamında yasaklanmamış olsa bile potansiyel bir satışın yine de ciddi insani sonuçlara yol açabileceği kabul edilmiştir. Bu nedenle anlaşmanın 7. maddesi taraf devletlere risk değerlendirmesi yaparak silah satışını reddetme sorumluluğu yüklemektedir. Bu madde kapsamında her devletin sevkiyat yapılmadan önce değerlendirilmesi gereken bazı hususlar mevcuttur. Risk değerlendirmesi yapılırken ilgili sevkiyatın barış ve güvenliğe etkisi, doğrudan veya dolaylı olarak insan hakları ihlaline sebebiyet verme ihtimali, terörizm gibi sınır ötesi suçlara hizmet etmesi ihtimali ve cinsiyete dayalı suçların işlenmesi ihtimali dikkate alınmalıdır.

Anlaşmanın 11. maddesi de ihracatçı devletlerin transfer edilen silahların devredilme riskini değerlendirmelerini ve bu riski hafifletme önlemlerini göz önünde bulundurmalarını öngörmektedir. 12. ve 13. maddelerde ise taraf devletler, konvansiyonel silahların ihracatına ilişkin ülke çapında kayıtlar tutmak ve STA'nın uygulanmasıyla ilgili raporlar sunmak zorundadırlar. Bu raporlar ve STA kapsamında taraf devletler arasında düzenlenen konferanslar da uluslararası konvansiyonel silah ticareti alanında işbirliğini, şeffaflığı ve sorumlu hareketleri teşvik etmeyi kolaylaştırmaktadır (UNODA, 2013).

Nükleer Silahların Yasaklanması Anlaşması

2017'de imzalanan bu anlaşma da daha önce bahsedilen bazı anlaşmalarda da görüldüğü gibi bir silah türünün geliştirilmesinden kullanılmasına kadar bütün aşamalara yasak getirmeyi amaçlamaktadır. Her ne kadar günümüzde tam olarak uygulamaya geçirilmesi başarılamamış olsa da çapı ve menzili fark etmeksizin nükleer silahların hepsinin tamamen yasaklanmasına yönelik çok önemli bir hukuki ilerlemeyi temsil etmektedir (Gladstone, 2017).

Nükleer silahları tamamen yasaklamak adına bir grup uluslararası örgütün kurduğu "Nükleer Silahların Kaldırılması İçin Uluslararası Kampanya" (ICAN) tarafından 2007 yılında başlatılan süreçte yüzden fazla ülkede 450 civarında örgüt rol alarak nükleer silahlara karşı araştırmalar, gösteriler ve çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir. 2014 yılında ise Avusturya'nın nükleer silahların tamamen yasaklanmasını "milli söz" olarak kabul etmesi ve 2017 yılında ICAN'ın bu metnin bir uluslararası anlaşmaya dönüştürülmesi teklifinde bulunması sonucunda görüşmeler başlamıştır. Bu görüşmelerde nükleer silaha sahip devletlerin çeşitli çekinceler ve itirazlar dile getirdikleri görülmektedir. Bunlar arasında bu tür bir anlaşmanın gerçekçi olmadığı ve şimdiye kadar silahların kontrolü alanında yapılan çok taraflı anlaşmalara da zarar vereceği gibi iddialar yer almaktadır. Biraz da bu iddialar nedeniyle anlaşmanın yürürlüğe girmesi için gereken "50 ülke tarafından onaylama şartı" o dönem yerine getirilememiştir. Ancak oylamada evet oylarının, hayır oylarından ve çekimser oylardan daha fazla çıkmış olması bile oldukça

önemlidir. Nitekim zaman içinde anlaşmayı onaylayan devletlerin sayısının artması ve günümüzde 73'e ulaşması ile beraber nükleer silahların tamamen yasaklanması konusunda ilk defa bağlayıcı bir uluslararası anlaşma ortaya çıkmıştır (Kile 2018, 308-316).

Anlaşmanın 1. maddesinde taraf devletlerin hiçbir koşulda nükleer silah veya patlayıcı cihaz geliştirmemeyi, test etmemeyi, üretmemeyi, edinmemeyi, bulundurmamayı; bu silahları kimseye devretmemeyi veya kontrolünü vermemeyi; bu silahları devralmamayı veya kontrolünü üstlenmemeyi; kullanmayı veya kullanmakla tehdit etmemeyi; bu faaliyetlere yardım etmemeyi veya teşvik etmemeyi; bu konuda yardım talep etmemeyi veya almamayı; kendi topraklarında bu silahların konuşlanmasına izin vermemeyi taahhüt etmektedir. Anlaşmanın 3 ve 4. maddesi kapsamında, nükleer silaha sahip olan ve olmayan devletler için ayrı prosedürler belirlenmiştir. Bu kapsamda nükleer silaha sahip olmayan devletlerin, gelecekteki ek anlaşmalara muhalif olmaksızın, UAEK ile kapsamlı bir güvenlik denetimi anlaşmasına sahip olmaları gerekmektedir. Nükleer silaha sahip olan devletler için ise antlaşmaya katılmaları veya silahlarını imha etmeleri için iki seçenek sunulmaktadır: ya anlaşmaya katılıp daha sonra silahları imha edebilirler ya da önce silahları imha edip sonra anlaşmaya katılabilirler. Birinci seçeneği tercih eden devletler, antlaşmanın belirlediği bir yetkili uluslararası otorite ile işbirliği yaparak silahsızlanmayı sağlamalıdırlar. İkinci seçeneği tercih eden devletler ise silahlarını hemen çalışır durumdan çıkarmalı ve 60 gün içinde imha planı sunmalıdırlar. Son olarak, anlaşmanın 6. ve 7. maddeleri kapsamında taraf devletler, nükleer silahların kullanımından ve testlerinden etkilenenlere yardım sağlamayı ve çevresel konularda iyileştirme çabalarına destek olmayı kabul etmektedirler (UNODA, 2017b).

4. KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ: AKKA SÜRECİ VE RUSYA-UKRAYNA KRİZİ

Literatürde silahların kontrolü anlaşmaları ve düzenlemelerinin, devletler arasındaki iki taraflı ya da çok taraflı kriz durumlarının çözümünde ve uluslararası güvenlik ve barışın sağlanmasında kritik bir rol oynadığı sıklıkla vurgulanmıştır (Schelling & Halperin 1961, 51; Wisotzki & Kühn 2022, 191; Anthony 2003, 563-564; Ekéus 2000, 10-12). Bu bağlamda 1990'da imzalanan AKKA ile sonuçlanan silahların kontrolü süreci ile 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna savaşı ile neticelenen silahların kontrolü süreci birbirine iki zıt örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatürde AKKA, Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa'da konvansiyonel silahların kontrolü alanında büyük bir başarı olarak kabul edilirken (Keohane & Nye 2001), Rusya-Ukrayna savaşı, ABD öncülüğündeki NATO ile Rusya arasındaki silahların kontrolü çabalarının başarısızlığını gözler önüne sermektedir (Mearsheimer 2022, Lippert 2024).

Bu iki vaka, silahların kontrolü süreçlerinin başarılı ve başarısız olmasına etki eden faktörleri incelemek ve kıyaslamak ve ayrıca başarı ve başarısızlık durumlarındaki benzerlik ve farklılıkları analiz etmek için uygun örneklerdir. Dolayısıyla bu bölümde Soğuk Savaş'ın sona ermekte olduğu önemde ABD ve Rusya'yı AKKA'yı imzalamaya sevk eden silahların kontrolü sürecinin neden başarılı olduğu ve yıllar sonra Rusya-Ukrayna savaşının ortaya çıkmasına vesile olan sürecin neden başarısız olduğu analiz edilecektir. Bu analiz, daha önce de belirtildiği gibi silahların kontrolü kavramı çerçevesinde bu iki örnek olayın benzerlikler ve farklılıklarını ortaya koymayı ve her iki süreci de etkileyen temel faktörleri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla ilk olarak her iki sürecin de tarihsel arka planı ve gelişimi incelenecek, ardından başarı ve başarısızlıkta rol oynayan temel faktörler karşılaştırılacaktır. AKKA'nın haricinde iki büyük gücün silahların kontrolü anlaşmalarına olan üyeliklerini askıya aldığı veya tamamen çekildiği başka örnekler de mevcuttur ve bunlar da bu çalışmada dile getirilen görüşleri desteklemektedir. Son olarak, bu faktörlerin ışığında hangi küresel yönetişim teorisinin bu süreçleri en iyi şekilde açıkladığı tartışılacaktır.

4.1. Bir Başarı Örneği Olarak AKKA Süreci

4.1.1. Tarihsel Bağlam

1972'de Batı ve Doğu bloğu mensubu ülkeleri bir araya getirmek için kurulmuş olan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) sadece Avrupa ülkelerini değil, Kuzey Amerika ve Orta Asya'da bulunan ülkeleri de bünyesinde barındıran ve toplam 57 üyeden

meydana gelen bir örgüttür. Bu anlamda dünyanın en geniş coğrafi kapsamına sahip uluslararası örgütlerinden birisidir. 1995'te Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) adını alan ve BM'de gözlemci statüsüne de sahip olan bu örgüt, güvenlik alanında devletler arasında işbirliğini geliştirerek barışa katkı yapmayı amaçlamaktadır. AGİT'in kuruluşunda önemli bir role sahip olan Helsinki Nihai Senedi'nde de öne çıkan bu amaç 1990'da imzalanan Paris Şartı ile dönüşüm geçirmiş ve örgüte barışı tesis etme anlamında yeni görevler yüklenmiştir (OSCE, 2024).

Günümüzde AGİT sadece güvenlik konularıyla değil, insan hakları, demokratikleşme, özgür ve adil seçimlerin yürütülmesi, basın özgürlüğü ve çevre gibi konularla da ilgilenmektedir. Örneğin çevreye dair olarak 1998'de imzalanan Aarhus Konvansiyonu'nun hayata geçmesinde aktif rol oynamıştır. Ayrıca üyesi olan devletlerde gerçekleşen seçimlerin nasıl yapıldığını düzenli olarak izlemekte ve çatışma yaşanan ülkelerde barışın inşası için çalışmalarda bulunmaktadır (OSCE, 2024). Öte yandan işbirliği ortağı statüsünde olan Avustralya, Japonya, Mısır ve İsrail gibi ülkelerle de yakın temas halindedir. En önemlisi ise bugüne kadar Gürcistan, Moldovya, Bosna, Kosova, Kuzey Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Ukrayna'da kriz yönetimi ve çatışma çözümü alanında kayda değer faaliyetlerde bulunmuştur.

AGİT'in silahsızlanma ve silahların kontrolü konusunda da uluslararası güvenliğe önemli katkıları olmuştur. 1990 yılında imzalanan ve konvansiyonel silahlar alanındaki en önemli uluslararası düzenlemelerden birisi sayılan AKKA'nın hayata geçmesinde ana platform rolünü üstlenmiştir. Ayrıca 1992'de imzalanan "Açık Semalar Anlaşması"nda da müzakere için tarafların bir araya getirilmesi ve düzenli olarak gözden geçirme toplantılarının düzenlenmesi gibi konularda AGİT'in katkısı büyük olmuştur. Bu bakımdan AGİT'in silahsızlanma ve silahların kontrolü alanında dünyada BM'den sonra en önemli uluslararası örgüt olduğu söylenebilir.

AGİT'in himayesinde imzalanan AKKA, Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa'da askeri istikrarı ve güvenliği artırmayı amaçlayan oldukça önemli bir silahların kontrolü anlaşmasıdır. Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa güvenliği açısından bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Yaklaşık 45 yıl boyunca devam eden Soğuk Savaş dönemi, ABD ve SSCB arasındaki ideolojik ve askeri rekabetle şekillenmiştir. Bu dönemde her iki süper gücün nükleer ve konvansiyonel alanda birbirleriyle bir silahlanma yarışı içinde oldukları dikkat çekmektedir. Bu yarış, özellikle Avrupa kıtasında büyük bir askeri yığınağın ortaya çıkmasına ve Avrupa'nın bu bağlamda potansiyel bir savaş alanına dönüşmesine neden olmuştur. Ayrıca bu silahlanma yarışı, her iki blok için de büyük ekonomik ve sosyal maliyetler doğurmuştur

(Gaddis, 2005, 27-31). Bu maliyetlere de bağlı olarak 1960'ların sonlarında başlayan ve 1970'lerde devam eden *Detant* (yumuşama) döneminde ABD ve SSCB arasında gerilimin azaldığı ve Doğu ve Batı blokları arasında işbirliğinin arttığı görülmektedir.

Sovyetlerin Batı'yla ilişkilerde bir yumuşama politikasına yönelmesi, Batı ile özellikle ekonomik alanda rekabet etmesinin giderek zorlaşması ve sosyalizmin sadece askeri yöntemlerle korunmaya çalışmasının Doğu Avrupa'da yer alan Sovyet bloğuna mensup ülkelerde daha fazla tepki çekmesi argümanıyla açıklanabilir. Ayrıca Moskova'nın zaman içinde Çin Halk Cumhuriyeti ile bozulan ilişkileri de Batı bloğu ile belli düzeyde bir normalleşme ihtiyacını doğurmuştur. ABD açısından ise SSCB'nin liderlik ettiği Doğu Bloğu'nun nükleer alanda Batı'yla neredeyse eşit bir konuma gelmesi endişe yaratmış; ayrıca Batı ülkelerinde güç kazanan sosyal demokrat hareketlerin ve Bağlantısızlar olarak adlandırılan ülkelerin nükleer silahlanmaya yönelik eleştirel tutumuna etkin bir cevap verme gereği ortaya çıkmıştır (Demir 2010, 54; Çakmak 2003, 129-131; Garthoff 1994, 503-506). Yumuşama dönemi ABD açısından bir taraftan da Sovyetler ve Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin yumuşak karnı olarak da görülen insan hakları ile sosyal ve ekonomik konuların gündeme taşınması için fırsat tanımıştır. Bu çerçevede yumuşama döneminde bir önceki bölümde de bahsedildiği gibi nükleer silahların denetimi ve yayılmasının engellenmesi amacıyla önemli uluslararası anlaşmalar yapılmıştır. Özellikle SALT I ve ABM anlaşmaları Batı ve Doğu blokları arasında nükleer silahları sınırlamaya yönelik atılan kayda değer adımlar arasında yer almıştır (Freedman 2003, 216-218; Trachtenberg 2022, 157-159).

Yumuşama kapsamında 1972 yılında ABD Başkanı Nixon ve ile Sovyet lideri Brejnev arasında başlayan silahların kontrolü görüşmeleri Soğuk Savaş'ın sonuna kadar sürmüştür. Bu dönemde iki blok arasında yapılan müzakere görüşmelerinin siyasi ve askeri görüşmeler şeklinde ikiye ayrılması yönünde karara varılmış ve siyasi görüşmeler için AGİK kullanılırken, askeri görüşmeler için ise Ortak ve Dengeli Güç Azaltmaları (Mutual and Balanced Force Reductions, MBFR) görüşmeleri başlamıştır. Siyasi görüşmelerin sonucunda 1975 yılında "Helsinki Nihai Senedi" ortaya çıkmasına rağmen askeri görüşmelerden buna benzer bir sonuç alınamamıştır. NATO'nun 1979 yılında Avrupa'da orta menzilli nükleer silah konuşlandırma kararı da bu durumda etkili olmuştur (Goldblat 2002, 257-258).

Askeri araç-gereçlerin belirli bir bölgede azaltılması yöntemiyle silahlanmayı kontrol altında tutmayı hedefleyen AKKA'nın ortaya çıkmasını sağlayan adım ise 1986 yılında Sovyet lideri Mihail Gorbaçov'un MBFR mekanizmasını işleterek kara ve hava askeri araçlarıyla ilgili düzenleme teklifi yapması olmuştur. 1985 yılında Sovyet Komünist Partisi genel sekreterliği

görevine gelen Gorbaçov, *Glasnost* (açıklık) ve *Perestroyka* (yeniden yapılandırma) adı verilen politikaları ile SSCB'de büyük bir değişim süreci başlatmıştır. Gorbaçov'un reformcu politikalarının amaçları arasında Batı ile gerginliği azaltma ve özellikle de silahlanma yarışını sona erdirme bulunmaktadır. Nitekim Gorbaçov'un 1987 yılında ABD Başkanı Ronald Reagan ile imzaladığı INF, nükleer silahların azaltılmasına yönelik önemli bir adım olmuştur (Garthoff 1994, 256). Konvansiyonel silahlar alanında ise 1989'da Viyana'da toplanan 23 NATO ve Varşova Paktı ülkesi taslak bir metin üzerinde anlaşmışlardır. Bu bağlamda askeri silah ve ekipman miktarları (özellikle saldırı amaçlı kullanılan silah türleri) ile kontrol-denetleme mekanizması üzerinde anlaşılmıştır. Ardından Sovyetlerin Doğu Avrupa'dan 50.000 asker çekmesi ve ABD Başkanı George Bush'un Avrupa'da her iki bloğun da toplam 275.000 asker bulundurmasını teklif etmesiyle AKKA'nın imzalanması mümkün hale gelmiştir.

AKKA müzakereleri devam ederken Sovyet askeri güçlerinin Doğu Avrupa'dan çekilmesini takiben başlayan süreç 1989 yılında bu bölgedeki Sovyet uydusu komünist rejimlerin ardı ardına çöküşüne sahne olmuştur. Polonya'da Dayanışma (*Solidarność*) hareketinin seçimlerde başarıya ulaşması ve ardından Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla iki Almanya'nın fiilen birleşmesi gibi gelişmeler Soğuk Savaş'ın sona erdiğini simgelemiştir. Bu olaylar, aynı zamanda Avrupa'da yeni bir güvenlik mimarisine duyulan ihtiyacı da ortaya koymuştur (Brown 2009, 522-523). Özellikle Almanya'nın yeniden birleşmesiyle Avrupa'nın güvenlik ve istikrarının yeniden tanımlanması zorunlu hale gelmiştir. Bu sürece paralel olarak güç kazanan Doğu ve Batı arasında artan diyalog ve işbirliği de konvansiyonel silahların kontrolü konusunda kapsamlı bir anlaşmanın zeminini hazırlamıştır. AKKA müzakereleri, NATO ve Varşova Paktı ülkeleri arasında yoğun diplomatik temaslara sahne olmuştur. Bu müzakerelerde taraflar karşılıklı olarak askeri güçlerini sınırlandırma konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir (Özgan 2011, 55).

AKKA'nın üçüncü maddesine göre 20.000 tank; 20.000 topçu silahı, 30.000 zırhlı muharebe aracı (ZMA), 6.800 savaş uçağı ve 2.000 saldırı helikopteri sınırı belirlenmiştir. Hiçbir taraf, Avrupa-Avrasya bölgesinde (Atlantik ile Urallar arasında) bu sayılardan daha fazla askeri araca sahip olamayacaktır. Ayrıca Avrupa'daki hiçbir ülke bu sayıların üçte birinden daha fazla adı anılan askeri araca da sahip olmayacaktır. Önemli bir özellik olarak, anlaşmanın düzenlediği askeri araçlar sadece kara ve hava araçlarıdır, deniz silahları ise kapsama alınmamıştır (DİB, 1992).

Harita-1: AKKA Uygulama Alanı

Kaynak: Murat Özgan, 2011, 64.

AKKA'da denetim, kontrol ve doğrulama süreciyle ilgili olarak, on dördüncü maddede her bir devletin başka bir ülkede inceleme yapabileceği ve kendisine yapılacak incelemeyi de kabul etmek zorunda olduğu belirtilmektedir. Ayrıca "Bildirim ve Bilgi Alışverişi Protokolü"nde ve "Denetim Protokolü"nde bu denetim ve doğrulamaların nasıl yürütüleceği detaylandırılmıştır. Diğer anlaşmalarda olmadığı kadar detaylı bir şekilde denetlemenin şekli, süresi, ne tür araçlarla yapılacağı ve raporlanacağı anlatılmaktadır (OSCE, 1990).

AKKA bu anlamda sürpriz bir saldırı olasılığını önemli ölçüde azaltarak tanklar, zırhlı muharebe araçları, topçu birlikleri, savaş uçakları ve saldırı helikopterleri gibi başlıca silah türlerinin NATO ve eski Varşova Paktı üyeleri arasında eşit sayılara indirilmesini ve sınırlandırılmasını esas almaktadır. Öte yandan silahlara getirilecek sınırlarla ilgili olarak blok temelli yaklaşım yerine devlet temelli yaklaşımı esas almıştır. Bu durum da öteki bloğu düşmanlaştırma eğiliminin zayıflamasına vesile olmuştur (AGİT, 1990; Lippert 2024, 144).

AKKA'nın önemli bir amacı da güvenliğin bölünmezliği ilkesini desteklemektir. Anlaşmada bu durum aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

> "(...) Avrupa'da daha fazla istikrar ve güvenliği sağlamaya yönelik ortak sorumluluklarının bilincinde olarak, Tüm Taraf Devletler arasında barışçıl işbirliğine dayalı yeni bir güvenlik ilişkileri modeliyle askeri çatışmanın yerini almaya ve böylece Avrupa'nın bölünmüşlüğünün üstesinden gelinmesine katkıda bulunmaya çabalayarak, Avrupa'da konvansiyonel silahlı kuvvetler arasında şimdiye kadar olduğundan daha düşük seviyelerde güvenli ve istikrarlı bir denge kurmak, istikrar ve güvenliğe zarar veren eşitsizlikleri ortadan kaldırmak ve yüksek öncelikli bir mesele olarak Avrupa'da sürpriz saldırı ve büyük ölçekli askeri eylem başlatma kabiliyetini ortadan kaldırmak." (AGİT, 1990).

"Güvenliğin bölünmezliği" ilkesine göre, devletlerin güvenliği diğer devletlerin zararına gözetilmemeli ve güvenlik öncelikle askeri yeteneklerle tanımlanmalıdır (Lippert 2024, 140-143; Renz 2016, 23-25; Roberts & Kaushal 2017, 67-68; Reach, Kilambi & Cozad 2020, 16-17). Bu ilke 1975 yılında AGİK tarafından kabul edilen Helsinki Nihai Senedi'nde de dile getirilmiştir.

AGİT çerçevesinde AKKA ile birlikte diğer anlaşma ve araçlardan oluşan etkili bir şekilde çalışan silahların kontrolü mekanizması yer almaktadır. Bu mekanizma üç ayağa yaslanmaktadır: birinci ayak üye devletlerin karşılıklı olarak askeri kapasitelerinin kısıtlanması, ikinci ayak devletlerin askeri hareketlilik durumunda birbirlerine önceden haber vererek şeffaflık sağlanması ve üçüncü ayak da bütün bu süreçlerin denetlenmesine imkân tanınmasıdır. AKKA bu ayaklardan birincisi sayılabilir, çünkü AKKA sayesinde belirli bir coğrafyada konuşlu bulunan konvansiyonel askeri kapasite belirlenen sınırlar dahilinde tutulmaktadır. İkinci ayak, önceki bölümlerde de bahsedilen "Güven ve Güvenlik Artırıcı Önlemler Üzerine Viyana Belgesi"dir (*Vienna Document on Confidence and Security-Building Measures*). Bu belge üye devletlerin birbirlerinin askeri hareketlerini yanlış yorumlamasına engel olmak amacıyla tedarik, tatbikat ve eğitim gibi askeri faaliyetlerini önceden haber verme yükümlülüğü getirmektedir. Üçüncü ayak olan Açık Semalar Anlaşması ise üye devletlerin diğer üye devletleri saldırı özelliği taşımayan keşif uçaklarıyla denetleme hakkı vermektedir (AGİT, 2011). Bu durum AGİT dahilinde etkili bir denetleme mekanizmasının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

4.1.2. AKKA Müzakereleri

Doğu ve Batı blokları arasında konvansiyonel silahların düzenlenmesine dair müzakere sürecinin ardından şekillenen Görev Yönergesi doğrultusunda, 6 Mart 1989'da NATO ve Varşova Paktı'na üye 23 ülke ile AGİK'e üye devletlerin (Arnavutluk haricinde) katılımıyla Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler görüşmeleri (AKKUM) Viyana'da başlatılmıştır. Müzakereler, aşağıda sıralanan ana başlıklar çerçevesinde, yedi farklı evrede ve yaklaşık yirmi ay içinde yürütülerek tamamlanmıştır (Sharp, 2006, s. 40-44; AGİT, 1989).

1. Aşama (6 Mart–23 Mart 1989): NATO, ilk resmi teklifini sunmuş; bu öneri kapsamında ilk etapta azaltılacak ve sınırlandırılacak silahlar olarak ana muharebe tankları, zırhlı araçlar ve topçu sistemleri ile bölgesel düzenlemelere yer verilmiştir.

2. Aşama (5 Mayıs–13 Temmuz 1989): SSCB liderliğindeki Varşova Paktı alt bölgelere yönelik ilk önerisini gündeme getirmiştir. ABD'nin teklif ettiği ve anlaşma kapsamının ülkeler dışına konuşlandırılmış kuvvetler ile savaş uçakları ve saldırı helikopterlerini de içerecek şekilde genişletilmesi önerisi, NATO zirvesinde oybirliğiyle kabul edilmiştir. Varşova Paktı da kendi karşı teklifini sunmuş ve NATO'nun Mayıs ayında Viyana'da kabul ettiği maddelere karşı ayrıntılı bir öneri hazırlamıştır.

3. Aşama (7 Eylül–19 Ekim 1989): Batı Bloğu bilgi paylaşımı, güven artırıcı önlemler, dolaylı ihlallerin önlenmesi ve denetimle ilgili önerilerini sunarken; Doğu Bloğu da denetim, bilgi paylaşımı ve güven önlemlerine ilişkin karşı teklifler getirmiştir.

4. Aşama (9 Kasım–15 Aralık 1989): Her iki blok da taslak anlaşma metinlerini karşılıklı olarak paylaşmıştır.

5. Aşama (18 Ocak–22 Şubat 1990): Batı Bloğu, uçak sayıları ve personel seviyeleriyle ilgili yeni bir öneri sunmuştur. Açık Semalar Konferansı çerçevesinde, AKKUM katılımcısı 23 ülkenin dışişleri bakanları, ABD ve SSCB'ye ait personel sayılarının her biri için 195.000 kişi ile sınırlandırılması konusunda uzlaşmıştır. NATO ayrıntılı denetim protokolü taslağını da sunmuştur.

6. Aşama (15 Mart–26 Nisan 1990): Batı Bloğu, İmha Protokolü ve silah azaltımıyla ilgili önerilerini ortaya koymuş; ayrıca, Denetim Protokolü ve ilgili anlaşma maddelerine dair taslak metinleri de açıklayarak, anlaşmanın temel hükümlerine ilişkin tekliflerini sunmuştur.

7. Aşama (17 Mayıs–18 Kasım 1990): Bu dönemde görüşmelere teknik bir ara verilmiş; 3 Ekim'de Almanya'nın birleşmesiyle 23 üyeli AKKUM süreci 22 ülkeye, 35 üyeli AGİK süreci ise 34 ülkeye düşmüştür. Görüşmelerin sonunda AKKA metni son hâlini almıştır. 18 Kasım 1990'da ilk karşılıklı bilgi değişimi, Viyana'daki imza töreninden önce taraf ülkelerin birbirine silah listelerini sunmasıyla gerçekleşmiştir. 19 Kasım 1990 tarihinde Paris'te düzenlenen AGİK Zirvesi'nde, NATO ve Varşova Paktı'na taraf 22 ülke tarafından anlaşma imzalanmıştır.

Paris Zirvesi'nde 34 ülkenin hükümetleri ayrıca iki önemli belgeye daha imza atmışlardır. Bu belgeler; Stockholm'de kabul edildiği için Stockholm Belgesi olarak da bilinen belgenin devamı sayılabilecek "Viyana Belgesi" ile AGİK sürecini resmi olarak çerçeveleyen

Paris Şartı'dır. Soğuk Savaş'ın sona erdiği dönemde Avrupa'da yeni bir dönemin başlangıcını müjdeleyen Paris Şartı bu adeta bir barış anlaşması niteliğindedir (Özgan 2011, 56-59; Sharp, 2006, 40-44). Paris Zirvesi de niteliği itibariyle Napolyon Savaşları sonrası gerçekleştirilen 1815 Viyana Kongresi; Kırım Savaşı'nın ardından yapılan 1856 Paris Kongresi; Osmanlı-Rus savaşı sonrasında yapılan 1878 Berlin Kongresi; I. Dünya Savaşı'ndan sonra düzenlenen 1919 Paris Konferansı ve II. Dünya Savaşı'nı izleyen 1946–47 Paris Konferansı'na benzetilebilir. Avrupalı ulusların büyük savaşların ardından güç dengelerini yeniden oluşturmak için bir araya gelme geleneğinin yeni bir tezahürüdür. Bu bağlamda, AKKA'nın Soğuk Savaş sonrası yeni güç dengelerinin kurulduğu Paris Zirvesi'nde kabul edilmiş olması son derece anlamlıdır. Hatta AKKA'nın Avrupa güvenliğinde kilit bir unsur olarak değerlendirilmesi tesadüfi değildir. Tam aksine, Avrupa ülkelerinin bu konvansiyonel silahsızlanma ve silah kontrolü anlaşmasına verdikleri önemin açık bir göstergesidir. Nitekim AKKA, bu sürecin bir ürünü olarak 9 Kasım 1992'de yürürlüğe girmiştir (Ekéus 2000, 10-14; Karabulut 2011, 70-72; 75-77).

Konvansiyonel silahlar alanında önemli bir silahsızlanma anlaşması olan AKKA, konvansiyonel harbin beş temel silah ve silah sistemi olan; tanklar, zırhlı muharebe araçları, top ve topçu sistemleri, savaş uçakları ile taarruz helikopterleri kategorilerinde sayısı yüz binlerle ifade edilen bir indirim rejimidir (Koulik & Kokoski 1994, 25). AKKA ayrıca genel ve bölgesel sınırlamalar, bilgi paylaşımı, kapsamlı denetim hükümleri, ortak danışma yapıları ve geniş ATTU (Atlantik'ten Ural Dağları'na) coğrafi kapsamı sayesinde, Avrupa'daki konvansiyonel askeri güç dengesini sağlayan temel bir düzenleyici mekanizma işlevi görmüştür. Bu nedenle AKKA o dönemde "Avrupa güvenliğinin köşe taşı" olarak nitelendirilmiştir. Öte yandan AKKA birbirinden farklı nitelik ve kabiliyetlere sahip silah sistemleri bakımından Avrupa'da güvenlik ve istikrarı sağlayacak sayısal denklikleri kurması bakımından da silahsızlanma tarihinin en kapsamlı silahsızlanma anlaşması olarak görülebilir. Özellikle de II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Sovyetler Birliği'nin Avrupa kıtasında tesis etmiş olduğu konvansiyonel güç üstünlüğünü sınırlandırdığı için önemlidir (Özgan 2011, 87-89).

Mearsheimer'a göre Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistem daha az rekabetçi hale gelmiş ve bu durum da silahların kontrolü anlaşmalarının başarısını desteklemiştir. Mearsheimer ayrıca Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, devletler arasında askeri çatışma olasılığının azaldığından ve işbirliği olanaklarının arttığından bahsetmiştir (Mearsheimer 1990, 13-18). Raymond Garthoff ise silahların kontrolü anlaşmalarının oynadığı kritik role dikkat çekerek Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ABD ve SSCB arasındaki ilişkilerin daha yapıcı

bir hale geldiğini ve bu durumun silahların kontrolü anlaşmalarının başarısına katkıda bulunduğunu vurgulamaktadır (Garthoff 1994, 492; 599-601).

AKKA süreci daha detaylı incelendiğinde ise bu anlaşmanın Avrupa'da askeri dengeyi korumak ve ani saldırı olasılığını azaltmak amacıyla tasarlandığı görülmektedir. Süreç dahilinde eşit ve dengeli bir silahsızlanma öngörülerek, taraflar arasındaki askeri güçlerin dengeye oturtulması hedeflenmiştir. Schelling savaşın en önemli nedeninin devletler arasındaki siyasi anlaşmazlıklar değil, askeri teknolojinin doğası olduğunu ifade etmektedir (Schelling 1960, 895). Aynı şekilde Jervis de nükleer üstünlüğün bir devlet için en büyük dayanak olarak görüldüğünü kabul etmekle beraber, savaş çıktığında zayıf tarafın güçlü tarafa kayda değer ölçüde bir zarar veremeyeceği anlamına gelmediğini ve dolayısıyla da askeri üstünlüğün tek başına bir anlam ifade etmediğini öne sürmektedir (Jervis 1989, 51). Graef ise askeri dengenin korunmasının ve dengeli silahsızlanma süreçlerinin, uluslararası güvenliğin sağlanmasında ve silahların kontrolü anlaşmalarının başarısında önemli olduğunu belirtmektedir. Graef'e göre, askeri güçlerin dengelenmesi, çatışma riskini azaltarak uluslararası istikrarı arttırmaktadır (Graef 2021, 222-223).

Buzan da silahların kontrolü anlaşmalarının hem küresel hem bölgesel güvenliği ve istikrarı artırmada kritik bir rol oynadığını savunmaktadır. Buzan, silahsızlanma ve silahların kontrolü kavramlarının odağında farklı konular bulunsa dahi temelde bir aktörün diğer aktöre veya aktörlere askeri üstünlük sağlama niyetinin olmadığını göstermeye yardımcı olduğunu ve özellikle de silahların kontrolü kavramının mevcut askeri dengenin korunmasına ve ani saldırı riskinin azaltılmasına katkıda bulunduğunu belirtmektedir (Buzan 1987, 252-253; Freedman 1981, 5).

AKKA'nın imzalanması ile sonuçlanan başarılı silahların kontrolü müzakereleri sürecinden Graef ve Thies'e göre (2022) bazı önemli dersler çıkarmak mümkündür. Öncelikle silahların kontrolü müzakerelerinin birbirleri ile stratejik rekabette olan iki küresel güç arasında bile sürdürülebileceğidir. İkinci olarak, silahların kontrolü anlaşmaları nadiren tek başına bir araç olabilir ve ancak kapsamlı bir stratejinin parçası olurlarsa başarıya ulaşabilirler. Üçüncü önemli ders ise silahların kontrolü anlaşmalarının kasıtlı gerginliğin tırmanmasını önleyemediği, ancak gerginliğin maliyetini değiştirebileceği gerçeğidir. Son olarak ise silahların kontrolü anlaşmaları rakibin şu andaki ve gelecekteki davranışlarını kestirilebilir ve öngörülebilir kıldıkları için ikili güveni arttırabilirler (Graef & Thies, 2022, 7-10).

4.1.3. AKKA Sürecinin Başarıyla Sonuçlanmasına Etki Eden Faktörler

Hem "coğrafi konuma dayalı silahsızlandırma" ilkesine, hem de "niceliksel silahsızlanma" ilkesine göre tasarlanan AKKA'nın sağladığı rejim yaklaşık 17 yıl boyunca başarılı bir şekilde sürmüştür. Soğuk Savaş'ın ertesinde ABD liderliğindeki Batı Bloğu ile SSCB liderliğindeki Doğu Bloğu arasında AKKA ile sonuçlanan silahların kontrolü müzakerelerinin başarıya ulaşmasında aşağıda sıralanan faktörlerin öneminden bahsetmek gereklidir.

a) Güvenlik İkileminin Minimize Edilmesi: AKKA'nın başarısının temelinde, Soğuk Savaş sonrası dönemde taraflar arasında genel olarak karşılıklı güvenin inşa edilmesi ve güvenlik ikileminin etkin bir şekilde minimize edilmesi yatmaktadır. Bu dönemde AKKA, Açık Semalar Anlaşması ve Viyana Belgesi gibi karşılıklı güveni artırıcı önlemler ile birbirlerini destekleyecek şekilde tasarlanarak, tarafların birbirlerine yönelik askeri tehdit algılarını azaltmaya ve askeri planlamalarında daha fazla öngörülebilirlik sağlamaya önemli katkıda bulunmuştur. Anlaşmanın müzakeresi sürecinde tarafların (NATO ve Varşova Paktı), rakibe üstünlük sağlamak veya yanlış anlaşılmaya sebebiyet verecek provokatif girişimlerde bulunmaktan kaçınması, diyaloğun ve işbirliğinin gelişmesine olanak tanımıştır.

Uluslararası İlişkiler'de, Jervis (1978) tarafından detaylandırılan güvenlik ikilemi kavramı, bir devletin güvenliğini artırmaya yönelik adımlarının diğer devletler tarafından tehdit olarak algılanabileceği ve bunun bir silahlanma sarmalına yol açabileceği durumları açıklar. Jervis, güvenlik ikileminin azaltılmasının, uluslararası ilişkilerde barış ve istikrarın sağlanmasında önemli bir rol oynadığını savunmaktadır. İlgili makalesinde şu ifadelerle bu durumu açıklamaktadır:

> "Başka bir yaklaşım, güvenlik ikileminin ana odak noktasıyla başlar; bir devletin güvenliğindeki artışın diğerlerinin güvenliğini azalttığı koşulları inceler. Burada iki önemli değişken söz konusudur: savunma silahları ve politikalarının saldırgan olanlardan ayırt edilip edilemeyeceği ve savunmanın mı yoksa saldırının mı avantajlı olduğu konusu. Tanımlar her zaman net değildir ve birçok vakayı bir hükme bağlamak zordur, ancak bu iki değişken statüko güçlerinin [revizyonist güçlerle] uyumlu güvenlik politikaları benimseyip benimsemeyeceği sorusuna ışık tutar. (…) Ancak savunma silahları saldırgan olanlardan ayırt edilebilir olduğunda, bir devletin başkalarını güvensiz hale getirmeden kendini daha güvenli hale getirmesi mümkündür. Savunma saldırıya göre daha avantajlı olduğunda, bir devletin güvenliğindeki büyük bir artış diğerlerinin güvenliğini yalnızca biraz azaltır. Ayrıca statüko güçlerinin hepsi yüksek düzeyde güvenlikten yararlanabilir ve doğa durumundan da büyük ölçüde kaçabilir" (Jervis 1978, 186-187).

AKKA, özellikle savunma nitelikli askeri kapasitelerin ön plana çıkarılması ve saldırı kapasitelerinin sınırlanması yoluyla, Jervis'in belirttiği gibi, güvenlik ikilemini yumuşatarak tarafların kendilerini güvensiz hissetmeden güvenliklerini artırmalarına olanak sağlamıştır.

b) Şeffaflık ve Denetim Mekanizmalarının Kurulması: AKKA'nın başarısında, tarafların askeri kapasitelerini şeffaf bir şekilde bildirmelerini zorunlu kılan ve bağımsız denetim mekanizmalarını içeren sağlam bir yapının kurulması kritik rol oynamıştır. Anlaşma, imzacı devletlerin askeri kuvvetlerinin nicel ve nitel özellikleri hakkında düzenli ve detaylı bilgi alışverişi yapmasını şart koşmuştur. Bu şeffaflık, taraflar arasında karşılıklı güveni artırmış ve askeri çatışma riskini önemli ölçüde azaltmıştır. Özellikle yerinde denetimler (*on-site inspections*), tarafların birbirlerinin askeri tesislerini ve ekipmanlarını doğrulama imkanı sunarak, bilgi paylaşımının doğruluğuna dair güveni pekiştirmiştir. Günümüz silahların kontrolü anlaşmalarında hala sorun teşkil eden saha ziyaretleri, AKKA döneminde taraflarca büyük ölçüde kabul görmüştür. Bazı ülkeler bu tür ziyaretlerin istihbarat zafiyeti gibi kaygılara yol açabileceğini belirtse de (NTI, 2014), 1990'lardaki siyasi irade bu kaygılara rağmen karşılıklı şeffaflık ve güvene dayalı denetleme mekanizmalarını kabul etmiştir. Bu durum, süreçleri kolaylaştıran temel bir faktör olmuştur.

Şeffaflık ve denetim mekanizmalarının silahların kontrolü anlaşmalarındaki önemi, birçok akademik çalışmada vurgulanmıştır. Örneğin, Potter'ın (1985) silahların kontrolüne yönelik anlaşmaların denetim ve doğrulanmasıyla ilgili zorlukları ve yöntemleri kapsamlı bir şekilde incelediği eserinde, bu mekanizmaların başarıda kritik bir rol oynadığı belirtilmektedir (Potter 1985, 133). Dahlman (2010) da denetim mekanizmalarının etkinliğinin taraflar arasında güven oluşturduğunu ve silahların kontrolü anlaşmalarının sürdürülebilirliğini güçlendirdiğini ifade etmektedir (Dahlman 2010, 3-5). AKKA'nın tarafların askeri hareketlilik ve kuvvet yapılarını düzenli olarak raporlamalarını zorunlu kılması, herhangi bir ihlalin erkenden tespit edilmesine olanak tanımış ve karşılıklı güvenin tesis edilmesine büyük katkı sağlamıştır. Zellner'in belirttiğine göre, AKKA imzalandığından itibaren 1997 yılına kadar 3.000 planlı ve sürpriz saha ziyareti yapılmış ve bu sayede de anlaşma kapsamındaki konularla ilgili herhangi bir şüphe ortaya çıkmamıştır (Zellner 1997, 281).

c) Çok Taraflı İşbirliği ve Katılım: AKKA'nın başarısında ana aktörlerin (ABD ve Sovyetler Birliği) ötesinde NATO ve Varşova Paktı üyelerinin tamamını içeren geniş bir katılımla ve çok taraflı bir şekilde işbirliği sağlanması kritik bir unsur olmuştur. Bu kapsayıcı yaklaşım, anlaşmanın geniş çapta kabul görmesine, meşruiyet kazanmasına ve sürdürülebilir olmasına olanak sağlamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde, Avrupa'da yeni bir güvenlik

mimarisi inşa etme arayışı, tüm ilgili aktörlerin sürece dahil edilmesini gerektirmiştir. Bu tür bir çoktaraflı işbirliği ve stratejik iletişim, Risse-Kappen (1995) tarafından uluslararası güvenliğin güçlenmesine katkıda bulunan temel faktörlerden birisi olarak değerlendirilmektedir (Risse-Kappen 1995, 17).

Bu bakımdan AKKA, Soğuk Savaş bloklarını aynı müzakere masasına getirerek, eski düşmanların bile ortak güvenlik hedefleri etrafında birleşebileceğini göstermiştir. "Ortak Danışma Grubu" (Joint Consultative Group) gibi mekanizmalar da anlaşmanın uygulanması sırasında ortaya çıkan sorunların diyalog yoluyla çözülmesini sağlamış, bu da çok taraflı işbirliği ruhunun devamlılığına katkıda bulunmuştur. Kühn ise silahların kontrolü mekanizmasının taraflarca "ölüm-kalım" sorununa bir çözüm olarak görüldüğü için çeşitli yöntemlerle iletişim kanallarını açık tutmak bir zorunluluk haline gelmiştir. Kühn ayrıca bu dönemde Gorbaçov'un inisiyatifi ile hız kazanan silahların kontrolü çabalarında elde edilen başarının bir "altın çağ" olarak da görülebileceğine dikkat çekmektedir (Kühn 2020, 67-75).

d) Değişen Jeopolitik Şartlara Uyum: AKKA'nın silahların kontrolü alanında başarılı bir örnek olduğunun önemli göstergelerinden biri, zaman içerisinde değişen jeopolitik şartlara ve taraflardan gelen değişiklik taleplerine karşı gösterdiği uyum ve esneklik olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Avrupa'da yeni ülkelerin ortaya çıkması (Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Çekoslovakya'nın dağılması) ve yeni jeopolitik risklerin (bölgesel çatışmalar) oluşması nedeniyle ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar için farklı çözümler bulunmuştur. AKKA'da 1996 ve 1999 yıllarında bazı değişiklikler yapılmış ve AKKA'nın ortaya çıkardığı işbirliği ortamının bozulmasına müsaade edilmemiştir.

Örneğin 1996 yılında yapılan ilk gözden geçirme konferansında Rusya ve Ukrayna'nın çıkarına olacak şekilde belirli bölgelerdeki (Rusya için Pskov, Rostov, Volgograd, Astrahan; Ukrayna için Odessa bölgesi) askeri ekipman bulundurma sınırları yükseltilmiştir (AGİT 1996, 6-8). Ayrıca, Rusya'nın Kafkaslar bölgesindeki endişeleri nedeniyle iki bloğun sınır bölgelerine özel bazı önlemler eklenmiştir (AGİT, 1996). Bu konferansta kabul edilen "AKKA Kanatlar Anlaşması" (CFE Flank Agreement), anlaşmanın bölgesel hassasiyetlere cevap verme yeteneğini gösteren önemli bir adımdır. Öte yandan 1997'de Rusya ve NATO ilişkilerini düzenleyen Kurucu Senet'in imzalanması, NATO'nun Orta ve Doğu Avrupa'da "kalıcı ve büyük sayıda" askeri güç bulundurmaktan kaçınacağının teyit edilmesi ve özellikle dördüncü maddede NATO'nun askeri kapasitesini Rusya'yı tehdit edecek biçimde artırmayacağına dair bir güvence vererek "güvenliğin bölünmezliği" ilkesini desteklemesi AKKA'nın temelini

oluşturan güvenlik mimarisiyle entegre bir esneklik ve uyum çabası olarak görülebilir (NATO, 1997).

1999'da İstanbul'da yapılan AGİT Zirvesi'nde ise AKKA'nın bazı sınırlamalarının hafifletilmiş ve blok bazlı planlamadan vazgeçilerek ülke bazlı sınırlandırma planlaması kabul edilmiştir. "Uyarlanmış AKKA" (ACFE) olarak da adlandırılan bu yeni düzenlemeyi, AKKA'yı Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan yeni jeopolitik gerçeklere uyarlama çabalarının tepe noktası olarak da görmek mümkündür Öte yandan pek çok açıdan AKKA'nın tamamlayıcısı sayılan Viyana Belgesi'nde de 1992, 1994, 1999 ve 2011 yıllarında bazı değişiklikler yapılmış ve tarafların makul taleplerine göre orta yol bulunmuştur (U.S. Department of State, 2017). Özellikle 2011'de yapılan güncellemenin ardından, taraflar, askeri manevra ve tatbikatları önceden bildirme yükümlülüklerini artırarak (örneğin 9.000 asker, 250 tank, 250 top silahını geçen faaliyetler 42 gün önceden haber verilecektir), güvenlik ikilemini ortadan kaldırmak adına işbirliği iradesini sürekli sergilemişlerdir (AGİT 2011, 1-21). Bu sürekli uyum sağlama çabaları, AKKA'nın dinamik bir güvenlik aracı olarak algılanmasını sağlamıştır.

e) Askeri Kuvvetlerin Dengeli Şekilde Azaltılması: AKKA, Avrupa'daki konvansiyonel kuvvetlerin ve silahların belirli sınırlar içinde tutulmasını sağlamış ve askeri kapasitenin kademeli ve ölçülebilir bir şekilde azaltılmasını teşvik etmiştir. Bu sayede ilgili bölgelerdeki askeri gerilimler azalmış ve barış ortamı güçlenmiştir. Anlaşma, tarafların gerçekçi olmayan beklentilere girmesini önleyecek şekilde dikkatli bir şekilde tasarlanmıştır. En önemli şart ise tarafların karşılıklı olarak birbirlerinin iyi niyetine ve ciddiyetine güvenmesidir. Ardından ise miktarlar veya diğer kriterler üzerinde tartışma aşamasına geçmek mümkün olmuştur. Holsti (1996) askeri kuvvetlerin azaltılmasının, silahların kontrolü çabalarının başarısında kritik bir rol oynadığını belirtmektedir (Holsti 1996, 12). AKKA, bu prensipleri benimseyerek tarafların askeri kapasitelerini dengelemiş ve olası bir askeri çatışmanın önüne geçmiştir. Anlaşma imzalandıktan sonra karşılıklı olarak bazı askeri ekipmanların imha edilmesine karar verilmiş ve bu süreç titizlikle uygulanmıştır. Hernández'e göre (2023) imha edilen askeri malzemenin sayısının 72.000 adetten fazla olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, 1996 yılında Viyana'da yapılan AKKA Birinci Gözden Geçirme Konferansı'nın sonuç bildirgesine göre, 1990-1996 yılları arasında toplam 2.500 adet denetim uçuşu gerçekleştirilmiş ve ilgili bölgelerdeki asker sayısı da AKKA çerçevesinde 1.200.000 adet azaltılmıştır. Bu bildirge, 1999 yılına kadar askeri ekipmanların azaltılacağı sayılara dair detaylı bilgileri de liste halinde paylaşmıştır (AGİT 1996, 2-6). Bu somut ve ölçülebilir

azaltımlar, AKKA'nın sadece teorik bir çerçeve sağlamadığını, aynı zamanda sahada gerçek bir askeri yumuşamaya da zemin hazırladığını göstermiştir.

f) Soğuk Savaş Sonrası İyimserlik Ortamı ve Lider Faktörü: 1990'lı yılların başında, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Avrupa'da ortak bir güvenlik ve işbirliği ortamı oluşturulabileceğine dair güçlü bir siyasi irade ve iyimserlik mevcut olmuştur. Bu dönemde NATO ve Varşova Paktı arasındaki ideolojik ve askeri rekabetin yerini, "güvenliğin bölünmezliği" gibi kavramlar almıştır. Bu ortak güvenlik algısı, tarafları geçmiş anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak işbirliği yapmaya ve silahlanmayı sınırlamaya yöneltmiştir. Bu iyimser ve işbirliğine açık ortam, AKKA'nın başarısı için temel bir kolaylaştırıcı faktör olmuştur.

Sovyet lideri Mihail Gorbaçov'un "yeni siyasal düşünce" adı verilen dış politika yaklaşımı ve Batı hükümetlerinin bu değişime olumlu yanıt vermesi, AKKA gibi anlaşmaların müzakeresi için uygun bir psikolojik ve siyasi ortam yaratmıştır. Hatta AKKA konusunda 1986'da prensipte varılan mutabakatın, Gorbaçov'un liderliği sayesinde uygulamaya geçtiği bile söylenebilir. Zira AKKA ile sonuçlanan süreç aslında 1973'te Nixon ve Brejnev arasında başlamış olmasına rağmen, 1986'ya kadar somut bir sonuca ulaşamamıştır. Ancak 1985 yılında Sovyet Komünist Partisi Genel Sekreterliği görevine gelen Gorbaçov'un attığı stratejik adımlar, uluslararası işbirliği hedefini açıkça ortaya koymuş ve başta ABD olmak üzere tüm dünyaya güçlü bir mesaj vermiştir. Bu adımlar arasında, dönemin ABD Başkanı Reagan ile 1986 Reykjavik Zirvesi'nde nükleer silahların azaltılması görüşmelerinin başlaması ve bunun sonucunda 1987'de INF Anlaşması'nın imzalanması bulunmaktadır. Ayrıca Sovyet askerlerinin Afganistan'dan geri çekilmesi gibi girişimler de Gorbaçov'un liderliğinde meydana değişimin bir göstergesidir. Birbirinden farklı alanlarda atılan ve büyük bir siyasi irade gerektiren bu adımlar, taraflar arasındaki güvenlik ikilemini aşma ve barış inşa etme konularında Sovyet yönetiminin kararlılığını ve ciddiyetini somut bir şekilde ortaya koymuştur. Gorbaçov'un bu proaktif ve işbirlikçi tutumu, Batı'nın da karşılık vermesiyle tamamlanmış ve Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin şekillenmesinde yapıcı bir rol oynamıştır.

Gerçekten de bu dönemin liderlerinin Soğuk Savaş'ın sona ermesinin getirdiği benzersiz fırsatı kavradığı ve uzun vadeli bir barış ve istikrar ortamı yaratmak için karşılıklı tavizler vermeye istekli olduğu görülmektedir. Liderler arasında kurulan doğrudan ve güvene dayalı iletişim kanalları, karmaşık müzakere süreçlerindeki tıkanıklıkların aşılmasında kritik rol oynamıştır. Liderlerin stratejik konulardaki esnekliği ise teknik zorlukların ve güven eksikliğinin üstesinden gelinerek anlaşmanın başarıyla sonuçlanmasını sağlamıştır.

4.2.Bir Başarısızlık Örneği Olarak Rusya-Ukrayna Savaşı Süreci

4.2.1. Tarihsel Bağlam ve Gelişmeler

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra çok taraflı diplomatik müzakereler neticesinde yeniden şekillenen Avrupa güvenlik mimarisi, SSCB'nin ve Varşova Paktı'nın ortadan kalkması ve eskiden Varşova Paktı'na üye olan bir grup ülkenin NATO'ya katılmasıyla farklı bir yöne evrilmeye başlamıştır. Söz konusu evrim süreci, Rusya'da 2000 yılında iktidara gelen Putin yönetiminin politikalarıyla tamamen farklı bir yöne doğru gitmeye başlamıştır. Özellikle eski Sovyet nüfuz alanı olarak tanımlanan geniş coğrafyada Soğuk Savaş sonrası dönemde gündeme gelen sorunlar Batı ve Rusya arasındaki anlaşmazlıkların temelini teşkil etmiştir (Mearsheimer 2014, 77-78; Sakwa 2015, 69; Larrabee, Wilson & Gordon 2015, 32-36).

SSCB'nin Aralık 1991'de parçalanmasını takiben on beş ardıl bağımsız devletin ortaya çıkması, Avrupa güvenlik mimarisi bakımından da birtakım sorunları beraberinde getirmiştir. Gürcistan'da Abhazya ve Güney Osetya, Moldova'da Transdinyester ve Azerbaycan'da Dağlık Karabağ merkezli ayrılıkçılık talepleri ve bu krizlerin zaman içinde Rusya ve Batı arasındaki jeopolitik rekabetin merkezine yerleşmesi önemlidir. Ukrayna özelinde ise özellikle Karadeniz Donanması'nın Rusya ve Ukrayna arasında paylaşımı ile Kırım ve Kerç Boğazı konuları başlıca ihtilaf alanlarını meydana getirmiştir (International Crisis Group, 2024; Menon & Rumer 2015, 94-95).

Ukrayna'nın bağımsızlık süreci, diğer SSCB ardılı ülkelerden farklı olarak gerçekleşmiş ve bağımsızlık kararı öncelikle halkoyuna sunulmuştur. 24 Ağustos 1991'de Ukrayna Parlamentosu (Verhovna Rada) Ukrayna'nın bağımsızlığını ilan etmiş, ardından 1 Aralık 1991'de gerçekleştirilen referandum ile bu karar yüzde 90'ın üzerinde oyla kabul edilmiştir. Aynı gün yapılan başkanlık seçiminde ise Leonid Kravçuk yüzde 61,5 oy alarak ilk Ukrayna Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Bağımsızlıktan üç yıl sonra ise Ukrayna Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi (NPT) Anlaşması'na katılmaya karar vermiştir. Bu çerçevede NPT garantör ülkeleri olan Rusya, ABD ve İngiltere ile "Budapeşte Memorandumu"nu imzalamıştır. Bu belge ile üç ülke tarafından Ukrayna'ya güvenlik garantileri sunulmuş ve buna karşılık olarak Ukrayna'da bulunan nükleer silahlar ABD'nin Nunn-Lugar Programı çerçevesinde Rusya'ya nakledilmiştir. Bu silahlar yaklaşık 1.900 nükleer savaş başlığı, 176 kıtalar arası balistik füze (ICBM) ve 44 stratejik savaş uçağından oluşmaktadır (Lawless, 2025).

Budapeşte Memorandumu'nda Rusya, ABD ve İngiltere diğer yükümlülüklerin yanı sıra Ukrayna'nın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı duyacaklarını, Ukrayna'ya karşı

kuvvet kullanma tehdidinden sakınacaklarını, BM Şartı ve meşru müdafaa durumları hariç silahlarını Ukrayna'ya karşı kullanmayacaklarını ve kendilerine, bağlı bölgelerine, silahlı kuvvetlerine ve müttefiklerine saldırı olmadığı takdirde nükleer silah kullanmayacaklarını teyit etmişlerdir (Kimball, 2022). 1997 yılında ise Sovyet Karadeniz Filosu'nun Ukrayna ve Rusya donanmaları arasında paylaşılması anlaşması yapılmıştır. Anlaşma kapsamında Rusya'nın Kırım'da bulunan donanma tesislerini 20 yıl boyunca Ukrayna'dan kiralaması mümkün olmuştur. Ayrıca Rusya ve Ukrayna arasında bir dostluk anlaşması da imzalanmıştır.

Rusya'nın Ukrayna ile olan ilişkileri açısından 2004 yılında gerçekleşen Turuncu Devrim bir kırılma noktası olarak kabul edilebilir. Seçimlere hile karıştırıldığı iddiası nedeniyle Devlet Başkanı Viktor Yanukoviç'e karşı hız kazanan halk gösterileri sonucunda seçimlerin yenilenmesi ve Batı yanlısı olarak görülen Viktor Yuşçenko'nun devlet başkanı seçilmesi Rusya'da huzursuzluk yaratmıştır. Gerçekten de Turuncu Devrim sonrasında Ukrayna Rusya'nın nüfuz alanından ayrılarak AB ve ABD ile ilişkilerini geliştirmeye başlamış ve hatta 2008 yılında yapılan NATO Bükreş Zirvesi'nde Rusya'nın itirazlarına rağmen Ukrayna'nın ittifaka üye olmasının zemini hazırlanmaya başlamıştır.

NATO Bükreş Zirvesi'nde üyelik perspektifi sunulan bir başka ülke ise Gürcistan'dır. 2003 yılında geniş katılımlı halk gösterileri sonucunda tıpkı Ukrayna'da olduğu gibi Batı yanlısı bir yönetimin iş başına geldiği Gürcistan da Rusya'nın arka bahçesi olarak gördüğü eski Sovyet coğrafyasında bulunan bir ülkedir. 2003'ten sonra Ukrayna gibi AB ve NATO ile yakınlaşmaya çalışan Gürcistan hükümetinin politikaları Rusya'yı rahatsız etmiş ve Gürcistan'ın Güney Osetya'ya karşı başlattığı askeri harekatı fırsat bilen Rusya Ağustos 2008'de Güney Osetya'ya yardım etme gerekçesiyle Gürcistan'a askeri güçlerini göndermiştir. Kısa sürede Gürcü ordusunun yenilgisiyle sonuçlanan bu savaş Rusya'nın Batı'ya karşı verdiği ilk jeopolitik tepki olarak da görülebilir (Allison 2008, 1165-1169).

Rusya ayrıca 2007 yılında NATO'nun Bulgaristan ve Romanya'da üs kurma anlaşmaları yapmasını gerekçe göstererek AKKA'dan doğan yükümlülüklerini askıya aldığını açıklamıştır. Putin bu kararı alırken AKKA'nın güncellenmesinin mevcut jeopolitik ve askeri ihtiyaçları karşılamayacağını düşündüğünü belirtmiş ve Rusya'nın güvenlik kaygılarının NATO tarafından dikkate alınmadığına dikkat çekmiştir (Xinhua, 2007). 2008 yılında NATO-Rusya Konseyi toplantısında yaptığı bir konuşmada ise Putin Rusya'nın AKKA'ya uyarak kendi topraklarında askerleri azaltmayı kabul eden ve uygulayan taraf olduğunu, ancak Batı

ülkelerinin bunları yapmadığını ifade etmiştir. [1] Ayrıca Rusya'nın hemen yanı başında bulunan Baltık ülkelerinin AKKA'ya taraf olmadığını ve bu durumun da Rusya açısından tehdit yarattığını belirtmiştir (Kremlin, 2008).

Buna rağmen Rusya'nın 2015'e kadar AKKA'nın Müşterek Danışma Grubu toplantılarına katılmaya devam ettiğini özellikle belirtmek gerekir (Nelson & Twardowski, 2022). Rusya'nın bu dönemde AKKA'nın ve Avrupa güvenlik mimarisinin yeniden tasarlanması için sunduğu öneriler ise Batı tarafından kabul görmemiştir. Örneğin Rus Dışişleri Bakanlığı'nın 2009 yılında kamuoyuyla paylaştığı, 14 maddeden oluşan ve adına "Avrupa Güvenliği Anlaşması" verdiği taslağın giriş kısmında, Soğuk Savaş'tan miras kalan çatışmacı zihniyetin sona erdirilmesi ve Avrasya bölgesindeki hiçbir gücün kendi güvenliği pahasına diğer güçlerin güvenliğini riske atmaması gerektiğine dikkat çekilmektedir (Kremlin, 2009). Bu taslaktan ayrı olarak Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un NATO Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmussen'e gönderdiği ve yedi maddeden oluşan "Güvenlik Alanında NATO-Rusya Konseyi Üyesi Devletler Arasındaki İlişkileri Yöneten Temel İlkeler Üzerine Anlaşma" taslağında ise, BM Sözleşmesi, Helsinki Nihai Senedi ve NATO-Rusya Kurucu Senedi gibi belgelere atıf bulunmaktadır. Rusya ayrıca 2002'de NATO ve Rusya arasında imzalanan ve Avrupa güvenliğini konu alan Roma Deklarasyonu'na da bağlılığını devam ettirdiğini ifade etmiştir (Berlin Information Center for Transatlantic Security, 2009; Alberque, 2022). Batı ülkeleri ise Rusya'nın bu önerilerine şüpheyle yaklaşmaya devam etmişler ve özellikle de Rusya'nın 1999'da AGİT'in İstanbul Taahhütleri (*Istanbul Commitments*) olarak kabul ettiği prensiplere aykırı şekilde Moldova ve Gürcistan'dan askerlerini çekmemiş olmasını eleştirmişlerdir.

Mearsheimer'a göre her ne kadar Soğuk Savaş sonrasında Ukrayna yönetiminin AB ve ABD ile yeni bağlar kurması doğal olsa da bu ülkenin jeopolitik gerçeklikler göz önüne alındığında dış politikada Rusya'nın önceliklerini göz ardı etme lüksü bulunmamaktadır. Özellikle Turuncu Devrim'den sonraki dönemde Ukrayna'nın AB ve özellikle de NATO ile ilişkilerini geliştirme girişimleri Rusya'nın kendi nüfuz alanı olarak gördüğü eski Sovyet coğrafyasında saldırgan bir tepki göstermesine neden olmuştur. Dolayısıyla Mearsheimer'a göre Ukrayna krizi aslında doğrudan Batı'nın Rusya'yı kışkırtması nedeniyle ortaya çıkmıştır (Mearsheimer, 2022).

[1] **Dışişleri Bakanlığı'ndan üst düzey diplomat** da Rusya'nın Avrupa silahların kontrolü mimarisinden memnuniyetsiz olduğunu ifade etmektedir.

Mearsheimer'ın özellikle dikkat çektiği NATO genişlemesi meselesi Rusya-Batı ilişkileri açısından son derece önemlidir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte NATO birer birer eski Doğu Bloğu ülkelerin bünyesine katmaya başlamıştır. 1999'da Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin üye olduğu NATO, 2004'te diğer Orta Avrupa ülkeleriyle birlikte bir zamanlar SSCB üyesi olan Baltık ülkelerine doğru genişlemiştir (Haglund, 2025; Asmus 2002, 29). Soğuk Savaş'ta SSCB'yi çevrelemek üzere kurulmuş bir askeri örgüt olan NATO'nun Soğuk Savaş sona ermesine rağmen Rusya sınırlarına doğru genişlemesi, Putin yönetimi tarafından asli güvenlik tehditlerinden birisi olarak algılanmış ve bu durum Batı ile Rusya arasında ciddi bir gerilim kaynağı haline gelmiştir (Mearsheimer 2014, 77-78).

Rusya-Batı çekişmesinin merkezinde yer alan Ukrayna'da ise Batı yanlısı muhalefet liderlerinin birbirleriyle anlaşamamaları nedeniyle Yanukoviç 2010'da yeniden devlet başkanlığına seçilmiştir. Aslında dengeli bir dış politika takip etmesine rağmen sıklıkla Rusya yanlısı olarak nitelendirilen Yanukoviç'in Kasım 2013'te AB ile Ortaklık Anlaşması'nı reddedeceğini açıklamasıyla birlikte Batı yanlısı muhalefetin başını çektiği göstericiler başkent Kiev'de bulunan Euromaidan'da harekete geçmişlerdir. Kısa sürede ülke geneline yayılan ve Turuncu Devrim'i anımsatan halk gösterileri sonucunda Yanukoviç görevi bırakarak ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır (Makuch vd., 2025; Cura, 2017; Turkewitz, 2005; Pifer 2017, 299-305). Turuncu Devrim'e kıyasla çok daha kanlı çatışmalara sahne olan Euromaidan olayları sonrasında Batı yanlısı muhalefet Kiev'de hükümet binalarının kontrolünü ele geçirirken, ağırlıklı olarak Rus nüfusun yaşadığı Kırım ve Donbas bölgesinde ise Rusya yanlısı ayrılıkçı gruplar hükümet güçleriyle çatışmaya başlamıştır. Rusya'nın da askeri destek verdiği bu olaylar sonucunda her iki bölge de referandumlar yoluyla Ukrayna'da bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu bölgelerden Kırım doğrudan Rusya'yla birleşmeye karar verirken, Donbas'ta ayrılıkçılar ve hükümet güçleri arasında çatışmalar devam etmiştir (Sakwa 2015, 292; Kuzio 2017, 39-45). Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi bir taraftan uluslararası hukukun ihlali anlamında yeni bir durum ortaya çıkarırken öte yandan ABD ve AB ülkelerinin Rusya'ya geniş çaplı ekonomik yaptırımlar başlatmasına neden olmuştur.

Almanya ve Fransa'nın girişimiyle 2014-2015 döneminde Donbas'taki çatışmaları sona erdirmek amacıyla imzalanan Minsk I ve Minsk II Anlaşmaları ise tam olarak uygulanamamış, özellikle Donbas bölgesine geniş özerklik verilmesi ve ağır silahların cephe hattından çekilmesi gibi konularda ilerleme sağlanamamıştır. Dolayısıyla Minsk sürecine rağmen Donbas bölgesindeki çatışmalar düşük yoğunluklu şekilde devam etmiş ve anlaşmalarda öngörülen süreç başarılı olamamıştır. Minsk anlaşmalarının uygulanamaması konusunda Rusya ve

Ukrayna uluslararası platformlarda devamlı olarak birbirlerini suçlamışlardır. Uluslararası toplum ise Minsk sürecinin başarıya ulaşabilmesi için seferber olmuştur. Örneğin 2014 yılında Türkiye'nin başkanlığını yürüttüğü ve bünyesinde Türk gözlemcilerin de yer aldığı AGİT Ukrayna Özel Gözlem Misyonu (SMM) kurulmuş ve Minsk Anlaşmaları çerçevesinde iki taraf arasında ateşkesin sürdürülmesi ve gerilimin azaltılması hedeflenmiştir (Apakan & Sporrer, 2017; Cura, 2017).

Minsk sürecinin Rusya ile Batı arasında güven inşasını sağlamak bir tarafa krizi daha da derinleştirdiğini iddia eden çalışmalar da bulunmaktadır (Kuzio 2017, 65; 76-77; 426). Gerçekten de anlaşmalara rağmen Rusya'nın Donbas'taki ayrılıkçılara verdiği askeri desteği sürekli arttırdığı, buna karşın Batı ülkelerinin de Ukrayna'ya askeri desteklerini güçlendirdiği görülmektedir. Batı'nın Kiev'e askeri yardımlarının artması, Ukrayna'nın NATO'ya üye olabileceği yönündeki iddiaları da güçlendirmiştir. Bu durum da kaçınılmaz olarak Rusya'nın güvenlik endişelerinin hız kazanmasına neden olmuştur (Charap & Colton 2017, 119; Sutyagin & Clarke 2014, 1-4).

Rusya'nın güvenlik endişelerine neden olan bir başka unsur ise ABD'nin özellikle 2017'de işbaşına gelen Trump yönetimiyle birlikte önceden taraf olduğu bazı silahların kontrolü anlaşmalarıyla ilgili eleştirel tavrıdır. Trump kendisinden önceki dönemde yapılan güvenlik anlaşmalarının Amerikan çıkarlarına zarar verdiğini ve Rusya'nın bu durumdan faydalandığını iddia etmiştir (Landay & Rohde, 2017). Bu dönemde ABD'nin Rusya'nın geliştirdiği bazı nükleer füzelerin menzilinin INF Anlaşması'na aykırı olduğunu iddia etmesine karşılık olarak Rusya da Polonya ve Romanya'daki nükleer silahların Batı ülkeleri tarafından modernize edilerek Rusya'ya karşı kullanılabilecek özelliğe getirilmesini eleştirmiştir. Ancak bu karşılıklı suçlamalara rağmen iki ülke arasında nükleer silahlar alanındaki görüşmeler devam etmiş, hatta müzakerelere diğer nükleer güçler olarak Çin, İngiltere ve Fransa'nın da dahil edilmesi de önerilmiştir (Arms Control Association, 2019).

Öte yandan Trump yönetiminin özellikle Çin'in nükleer silah kapasitesi nedeniyle endişeli olduğu ve bu yüzden Çin'in de ABD-Rusya müzakerelerine dahil edilmesine çalıştığı söylenebilir. Nitekim Çin'in 2016 yılında yaptığı nükleer füze denemesinin başarılı olması ve INF Anlaşması'na taraf olmayan Çin'in bu şekilde ABD topraklarını vurabilecek kapasitede bir nükleer füze geliştirmesi ABD'nin INF Anlaşması'ndan çekilme kararına da dayanak oluşturmuştur (U.S. Department of Defense, 2019). New York Times Trump'ın Çin ile ilgili planlarını şu şekilde haberleştirmiştir:

> "Amerikalı yetkililer ve yabancı diplomatlara göre, Trump yönetimi, Amerika Birleşik Devletleri'nin Pasifik'teki Çin silahlanmasına karşı koymasını sağlamak amacıyla, dönüm noktası niteliğindeki Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Anlaşması'ndan önümüzdeki hafta Rus liderlere çekilmeyi planladığını söylemeye hazırlanıyor." (Sanger & Broad, 2018).

Aslında ABD benzer bir durumu yıllar önce SSCB ile de yaşamış ve aynı sertlikte olmasa da benzer bir tepki vermiştir. 1957'de Moskova'nın Sputnik uydusunu başarılı bir şekilde yörüngeye oturttuğunu haber alınca Washington askeri anlamda teyakkuza geçmiş, ardından iki süper güç arasında on yıllarca sürecek bir uzay yarışı başlamış ve ayrıca 1958'de NASA kurulmuştur (The New York Times, 1957; NASA, 2025). Sonuç olarak ABD'nin INF Anlaşması'ndan çekilme kararı sadece Rusya nedeniyle alınmamış olsa da Rus liderlerin güvenlik endişelerine hız kazandırmıştır. Nitekim ABD daha sonra 2020 yılında bu sefer de Açık Semalar Anlaşması'ndan çekildiğini açıklamıştır. Washington bu kararına gerekçe olarak Rusya'nın Kaliningrad ile Gürcistan çevresinde ve ayrıca Rus askeri üslerinin bazı bölgelerde keşif uçuşlarını engellemesi olarak göstermiştir (U.S. Department of Defense, 2020; Al Jazeera, 2020).

Rusya ise bu gelişmelere tepki olarak Nisan 2021'de Ukrayna sınırına askeri birliklerini ve konvansiyonel kuvvetlerini kaydırmaya başlarken AGİT dahilinde özellikle bu tür askerî yığınaklara ilişkin olarak 2011 Viyana Belgesi'nin (VB2011) risklerin azaltılması çerçevesindeki mekanizmasının işletilmesi çabalarına da kayıtsız kalmıştır. Söz konusu mekanizma, VB2011'de belirlenmiş eşiklerin aşılması nedeniyle endişe yaratan askeri faaliyetler hakkında katılımcı devletlere ilgili ülkeden bilgi talep etme hakkı vermektedir. Rusya, bu çerçevede kendisine yöneltilen taleplere askerî faaliyetleri belirlenen eşiklerin çok üstünde olmasına karşın tatmin edici bir yanıt vermemiş ve hatta bizzat bu konuyu ele almak üzere düzenlenen toplantıya bile iştirak etmemiştir. Ukrayna Dışişleri Bakanı'nın AGİT'in ilgili organlarının ivedilikle toplanmaya ve Rusya'yı bu askeri hareketlilikten kaynaklanan gerilimi azaltmaya davet etmeye çağırması da sonuç getirmemiştir (Sputnik Türkiye, 2022; TRT Haber, 2022).

Aralık 2021'de ise ABD'den sonra Rusya da Açık Semalar Anlaşması'ndan resmi olarak çekilmiştir. Bu konuda Kremlin tarafından yapılan açıklama şöyledir:

> "(…) Ne yazık ki, Anlaşma'yı ilk formatında koruma yönündeki bütün çabamız başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Anlaşma, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki çeşitli nüfuz grupları arasındaki iç mücadelelerin kurbanı olmuş ve şahinler bu mücadelede üstünlük sağlamıştır. Washington, imzaladığı tüm silahların kontrol anlaşmalarını ortadan kaldırmaya yönelik bir çizgi belirlemiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Anlaşma'dan çekilmesi, üye devletler arasındaki çıkar, hak ve

> yükümlülük dengesini bozmuş olmasına rağmen, Rusya bir uzlaşı çözümü bulmak için elinden geleni yapmıştır. Gözlem uçuşları sırasında toplanan bilgilerin Anlaşma'ya taraf olmayan devletlere aktarılmaması ve ABD askeri tesisleri üzerinde gözlem uçuşları gerçekleştirme hakkımızın güvence altına alınması gibi iki temel sorunun çözümüne yönelik çeşitli önerilerde bulunduk. Ancak bazı ülkeler, barış ve uluslararası güvenlik çıkarlarından ziyade blok disiplinine daha fazla önem vermektedir. Açık Semalar Anlaşması'na verdikleri destek, pratik bir karşılığı olmayan, yalnızca boş beyanlarla sınırlı kalmıştır." (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2021a).

Rusya bu ifadelerle hem ABD'yi şeffaf davranmamakla hem de ABD'nin anlaşma sayesinde elde ettiği bilgileri anlaşmaya taraf olmayan ülkelerle (özellikle Ukrayna ile) paylaştığını ima etmiştir. ABD'nin ardından Rusya'nın da Açık Semalar Anlaşması'ndan çekilmesi, Avrupa bölgesindeki konvansiyonel silahların kontrolü mekanizmasının şeffaflıktan, sınırlamadan ve iyi niyetten yoksun kalmasına neden olmuştur.

Rusya, Açık Semalar Anlaşması'ndan çekilmesinden kısa bir süre sonra Viyana Belgesi'ni de ihlal etmeye başlamıştır. Örneğin 24-29 Ocak 2022'de Letonya'nın bu belge kapsamında belli askeri bölgeleri denetim talebini de COVID-19 pandemisi nedeniyle reddetmiştir (Ministry of Defence of the Republic of Latvia, 2022). Ardından Viyana'da bulunan Rus heyetinin başkanı Konstantin Gavrilov'un imzasını taşıyan mektupta, her yıl 15 Aralık'a kadar yapılması gereken bilgi paylaşımının artık yapılmayacağı kararı bildirilmiştir. Bu kararın gerekçesi olarak Çek Cumhuriyeti'nin Rusya'nın tehdidinin artması nedeniyle Viyana Belgesi'nin gerektirdiği yükümlülükleri yerine getirmeyeceğini açıklaması gösterilmektedir (RBC, 2023). Rusya Savunma Bakanı Sergei Şoygu da bu konuya dair yaptığı açıklamada, tarafların hepsinin bu anlaşmaya titizlikle uymaması durumunda belgenin anlamını yitirdiğini ve artık sadece bir istihbarat kaynağı haline geldiğini söylemiştir (Hernandez, 2023a; Chernenko & Dombitskaya, 2023). Yine de Rusya resmi olarak Viyana Belgesi'nin tarafı olmaya devam etmiştir.

ABD ve Rusya arasındaki güven bunalımı Yeni START Anlaşması'nın geleceğini de tehlikeye atmıştır. Anlaşmanın 2021 yılındaki geçerlilik süresinin dolmasına birkaç yıl kala başlayan Rusya-ABD görüşmelerinden bir sonuç alınamaması üzerine Putin doğrudan inisiyatif alarak anlaşmanın geçerlilik süresini uzatmayı teklif etmiştir. ABD Kongresi'ndeki bazı üyeler de bu konuda Trump yönetimine mektup yazmışlar, ancak Trump döneminde bu uzatma gerçekleşememiştir. Daha sonra ise Joe Biden'ın ABD Başkanı seçilmesinin akabinde yine Rus hükümetinin teklifi ile Yeni START Anlaşması'nın geçerlilik süresi 2026'ya kadar uzatılmıştır (Isachenkov, 2019; Burns, 2021; Sonne, 2021).

17 Ocak 2022'de Rus birlikleri, askeri tatbikat gerekçesiyle Belarus'a konuşlanmaya başlamış ve bu gelişme üzerine NATO kendi kuvvetlerini alarm durumuna geçirmiştir. 25 Ocak'ta ise Rusya, Ukrayna ve ilhak edilmiş Kırım'a yakın bölgelerde yaklaşık 6.000 asker ve 60 savaş uçağının katıldığı büyük çaplı tatbikatlar düzenlemiştir. 10 Şubat'ta ise Rusya ve Belarus on gün sürecek ortak askeri manevralar başlatmıştır. 17 Şubat'a gelindiğinde, Ukrayna'nın doğusundaki ayrılıkçı bölgelerdeki çatışmalar ciddi şekilde şiddetlenmiştir.

18 Şubat'ta ABD Başkanı Joe Biden, Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etme niyetinin ciddi olduğu konusunda dünya kamuoyunu açıkça uyarmıştır. Biden Putin'in Ukrayna'yı işgal etmeye karar verdiğine "ikna olduğunu" belirterek bu saldırının yalnızca Ukrayna'nın doğu bölgeleriyle sınırlı kalmayıp başkent Kiev'i de hedef alabileceğini söylemiştir. Biden'ın uyarısının üzerinden bir hafta geçmeden 21 Şubat'ta Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Rus birliklerinin ayrılıkçı bölgelere girmesi emrini vermiş ve aynı zamanda Donetsk ve Luhansk Halk Cumhuriyetleri olarak bilinen iki ayrılıkçı bölgenin bağımsızlığını resmen tanıdığını duyurmuştur. Ardından 24 Şubat 2022'de Ukrayna'ya yönelik geniş çaplı "özel askeri operasyonunu" başlatmıştır (Ülger 2022, 9-12; The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2022b; Roth, Borger, 2022; BBC News, 2022).

Rus askeri kuvvetleri, Belarus kara ve hava sahasını da kullanarak Ukrayna'ya üç ana yönden (kuzey, doğu ve güney) geniş çaplı bir saldırı başlatmıştır. Biden'ın da öngördüğü gibi Rusya harekatı yalnızca ayrılıkçı bölgelerle sınırlı tutmamış ve Ukrayna'nın genelini hedef alan bir işgal harekâtına girişmiştir. Bu gelişmeler sonucunda Batı dünyası Rusya'ya karşı 2014'ten beri uyguladığı yaptırımların kapsamını daha da genişletmiştir (The White House, 2022; Bertrand v.d., 2022; U.S. Embassy in Ukraine, 2022). Rusya ise 21 Şubat 2023'te Yeni START Anlaşması'ndan da çekildiğini açıklamıştır. Böylece INF'den sonra ABD ve Rusya arasında nükleer silahların kontrolü alanında yönetişime katkıda bulunan önemli bir anlaşma daha geçersiz kalmıştır (Kirby, 2023).

Kremlin sözcüsü Dmitry Peskov, Yeni START Anlaşması'nın yenilenmesiyle ilgili bir soruya verdiği cevapta, ABD ile bu konuda görüşmelerin yeniden başlamasının bile çok mümkün görünmediğini ifade etmiştir. Peskov ayrıca silahların kontrolü süreçlerinin çok karmaşık doğasından dolayı karşılıklı güven gerektirdiğini, ancak iki ülke liderlerinin siyasi irade göstermesi durumunda bu güvenin kurulabileceğini de eklemiştir (Faulconbridge & Antonov, 2025). Öte yandan araştırmacılar her iki ülkenin de halihazırda orta menzilli nükleer silah stoklarını yenilemeye devam ettiklerini ifade etmektedir (Kimball, 2025). Bu konuda Biden'ın silahsızlanma konusundaki danışmanlarından Pranay Vaddi'nin söyledikleri özellikle

dikkat çekicidir: “En azından yakın vadede stratejik silahların kontrolü alanında başarı beklentileri zayıftır. Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmekte başarısız kalmışlardır... Bu durum, ABD ve yakın müttefiklerimiz ile ortaklarımızı, nükleer rekabetin sayısal sınırlamalar olmadan süregeldiği bir dünyaya hazırlanmaya zorlamaktadır” (Barnes & Sanger, 2024).

Rusya’nın Ukrayna’yı işgale başlamadan önce ABD ve NATO nezdinde güvenlik teminatları almaya çalışmış olması ise oldukça önemlidir. Bu bağlamda uluslararası kamuoyunda “Putin’in ültimatomları” olarak da anılan iki anlaşma taslağından bahsetmek gerekir. Bunlardan birisi doğrudan ABD-Rusya arasında, diğeri ise Rusya ile NATO üyeleri arasında güvenlik garantileri içeren anlaşmalardır. NATO ülkeleriyle Rusya arasındaki ilişkilere yönelik düzenlenen anlaşma taslağında açıktan Ukrayna’ya yönelik garantiler talep edildiği görülmektedir. Bu taslaklarda Rusya’nın talep ettikleri şu şekildedir:

1. NATO’nun Ukrayna ve Gürcistan’ın ittifaka üye yapılmayacağına ve bu ülkelere ek olarak ittifakın Doğu Avrupa’da, Güney Kafkaslarda veya Orta Asya’da askeri güç ya da silah konuşlandırılmayacağına dair güvence verilmesi,
2. 1997 tarihinde imzalanan “NATO-Rusya Kurucu Senedi”nın gözden geçirilmesi ve bu tarihten sonra NATO’ya katılmış olan ülkelere konuşlandırılan NATO güçlerinin ve altyapısının geri çekilmesi,
3. Avrupa’da orta ve kısa menzilli füzelerin konuşlandırılmasına yönelik bir moratoryum (erteleme) uygulanması ve stratejik istikrar ile silah kontrolüne dair bir diyalog başlatılması,
4. Avrupa’daki güvenlik sorunları ve çatışmalara çözüm bulma noktasında AGİT’in daha kapsayıcı, temsil gücü yüksek ve etkin bir yapı haline getirilmesi (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2021b; The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2021c; Lippert 2024, 148).

Bu iki taslak, daha önce Rusya tarafından gündeme getirilen ancak NATO nezdinde kabul görmeyen “Avrupa Güvenlik Anlaşması” (AGA) taslağıyla benzerlikler taşımaktadır (Kremlin, 2009). Dolayısıyla Rusya’nın bu girişimiyle işgal harekatına başlamadan önce bir zemin yoklaması yapmak istediği söylenebilir. Ancak Putin yönetiminin bir taraftan bu tür anlaşma taslakları oluşturup diplomatik adımlar atarken, diğer taraftan işgal amacına hizmet edecek şekilde Ukrayna sınırındaki askeri hazırlıklarını da tamamlamış olması da dikkat çekicidir.

Her ne kadar ültimatom niteliği taşımasalar da özellikle silahların kontrolü ve güvenlik alanlarında çeşitli tedbirler alınmasını talep eden bu taslaklar ABD ve NATO tarafından Avrupa-Atlantik güvenliğinin ilkeleri ve değerleriyle bağdaşmayan ve gerçekçi olmayan koşullar olarak görülmüştür (Pifer, 2021). Batı ülkeleri ayrıca Rusya'nın Ukrayna sınırında devam eden askeri yığınağı konusunda endişelerini dile getirmişler ve bunu bir saldırganlık ve sindirme tehdidi olarak görmüşlerdir (Lippert 2024, 148). Ukrayna'nın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne destek verdiklerini ve krizin barışçıl bir şekilde çözülmesi için diyalog ve diplomasiye olan bağlılıklarını teyit etmişler, ayrıca Rusya'nın olası herhangi bir saldırısına karşı kendilerini ve müttefiklerini savunmaya hazır olduklarını vurgulamışlardır. Bunun üzerine Rusya özellikle 2021'in sonbahar ve kış aylarında Kırım, Donbas ve Belarus sınırı boyunca askeri yığınağını arttırmıştır. Ancak bu aşamada dahi Ukrayna'yı işgal etme planları yaptığı iddialarını kesin bir dille reddetmeye devam etmiştir.

Ocak 2022'de ABD ve NATO tarafından Rusya'nın taleplerine verilen yazılı cevaplarda, NATO'nun "açık kapı" politikasını sürdürme kararlılığı vurgulanmaktadır. ABD Dışişleri Bakanı Antony Blinken, bu politikanın aslında bir taahhüt olduğunu belirterek, "NATO'nun kapısı açıktır, açık kalacaktır ve bu bizim taahhüdümüzdür" ifadesinde bulunmuştur (Hernandez, 2022). Bununla birlikte ABD ve NATO, Rusya'nın önerdiği güvenlik garantilerinin çoğunu reddetmiş olsalar da, silahların kontrolü, risk azaltma ve şeffaflık konularında iş birliğine açık olduklarını ifade etmişlerdir. ABD, özellikle Avrupa'da konuşlandırılan orta ve kısa menzilli füzeler konusunda Rusya ile yeni müzakerelere başlama isteğini dile getirmiştir. NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg de NATO'nun, Avrupa'da füzeler üzerinde karşılıklı ve doğrulanabilir sınırlamalar da dahil olmak üzere, risk azaltma ve şeffaflık konularında somut öneriler sunmaya hazır olduğunu belirtmiştir. Ayrıca ABD ve NATO yetkilileri Rusya ile askeri tatbikatlar ve nükleer silahların konuşlandırılması gibi konularda şeffaflık ve güven artırıcı önlemler (CSBM) geliştirmek ve gerilimi azaltmak amacıyla görüşmelere devam etmeyi teklif etmişlerdir (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2022a; NATO, 2022).

Literatürde Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesinin gerekçeleri arasında 2014'te gerçekleşen Euromaidan süreci sonrasında Ukrayna'da Batı yanlısı muhalefetin yeniden iktidara gelmesi, yine 2014'ten sonra Ukrayna'nın AB ve NATO ile stratejik ilişkilerinin güç kazanması ve Putin'in Ukrayna'yı tarihsel ve kültürel olarak Rusya'dan ayrı bir ülke olarak görmeyi reddetmesi gibi hususlar öne çıkmaktaysa da işgalin ana gerekçelerinden birisinin Rusya'nın 17 Aralık 2021'de ABD ve NATO'ya sunduğu taleplerin karşılanmaması olduğu

anlaşılmaktadır. Bu da Batı ile Rusya arasında devam eden silahların kontrolü sürecinin iyi yönetilemediğine ve bu durumunda Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesiyle sonuçlandığını göstermektedir (Lippert 2024, 139; Zellner 2005, 390-391).

Mearsheimer'a göre NATO'nun doğuya doğru genişlemesi Rusya'nın güvenlik endişelerini artırarak Rusya'nın daha agresif bir dış politikaya yönelmesine vesile olmuş ve Putin yönetiminin nihai olarak Ukrayna'yı işgal etme kararını doğrudan etkilemiştir (Mearsheimer 2014, 77-78). Bu konuda Putin'in Şubat 2023'te yaptığı bir konuşmaya da özellikle dikkat çekmek gerekir.

> "Batı, Ukrayna'yı Rusya'ya karşı bir koçbaşı ve bir deneme alanı olarak kullanıyor. Batı'nın savaşı tersine çevirme çabalarını ya da askeri yardımı artırma planlarını ayrıntılı olarak tartışmayacağım çünkü herkes bunun farkında. Ancak herkesin net olarak bilmesi gereken bir durum var: Ukrayna'ya verilecek Batılı sistemlerin menzili ne kadar uzun olursa, tehdidi de sınırlarımızdan o kadar uzaklaştırmamız gerekecek. Bu çok açık. Batılı elit, alıntılarsam, "Rusya'nın stratejik yenilgisi" olan hedeflerini gizlemiyor. Bu bizim için ne anlama geliyor? Bu, bizi sonsuza kadar bitirmeyi planladıkları anlamına geliyor. Yani yerel bir çatışmayı küresel bir çatışmaya dönüştürmeyi planlıyorlar. Biz bunu böyle anlıyoruz ve buna göre tepki vereceğiz çünkü bu durum ülkemiz için varoluşsal bir tehdit teşkil ediyor." (Kremlin, 2023).

Cohen ise ABD ve Rusya arasındaki stratejik rekabetin, Soğuk Savaş sonrası dönemde de devam ettiğine dikkat çekmekte ve bu rekabetin Ukrayna krizinin ana nedenlerinden birisi sayılabileceğini belirtmektedir. Cohen, özellikle de ABD'nin Rusya'ya karşı uyguladığı ekonomik yaptırımların ve askeri baskıların Rusya'nın güvenlik kaygılarını tetikleyerek çatışmaya zemin hazırladığını savunmaktadır (Cohen 2018, 30; 46).

Woolf (2019) özellikle INF Anlaşması'nın çöküşünün, ABD ve Rusya arasındaki silahların kontrolü çabalarının başarısızlığının en önemli örneklerinden birisi olduğunu belirtmektedir. Nükleer alanda önemli bir ihtiyacı karşılayan bu anlaşmanın geçerliliğini yitirmesi ve/veya yenilenmemeleri bazı uzmanların silahsızlanma ve silahların kontrolü konusunda ümitsiz bir görüş bildirmelerine neden olmaktadır.[2] Jenkins (2020) ise Açık Semalar

[2] **Dışişleri'nden üst düzey diplomat,** özellikle INF Anlaşmasını telaffuz ederek Rusya'nın uluslararası politikada daha güçlü bir rol üstlenmek istemesinden dolayı çekildiğini ve bu amaç için başka adımlar da atacağını ifade etmiştir. **Arda Mevlütoğlu**, Soğuk Savaş dönemi ve hemen sonrasında imzalanan silahsızlanma ve silahların kontrolü anlaşmaları ve düzenlemelerinin o döneme ait olduğunu ve geçerliliklerini yitirdiklerini öne sürmektedir. Yeni uluslararası sistem 2010'lu yıllardan beri hala kurulmakta olduğu için bu tür silahların kontrolü düzenlemelerinin bir süre daha yapılamayacağını ifade etmektedir. **Fatih Ceylan**, hem nükleer hem konvansiyonel silahları kısıtlayan anlaşmaların geçersiz olmasıyla birlikte silahların kontrolü mimarisinin çöktüğünü ifade etmektedir. Bu seride son kalan halkanın ise NPT olduğunu ve bu sürecin tehlikeli bir yönde ilerlediğini dile getirmektedir. **Rose Gottemoeller,** silahların kontrolü alanında karanlık ve aydınlık zamanların yaşanabildiğini, örneğin Ronald Reagan döneminin çok daha karanlık olduğunu ve ciddi kaygılar bulunduğunu ancak çok önemli

Anlaşması'nın feshedilmesine dikkat çekerek bu durumun iki ülke arasındaki güveni daha da azalttığını ve silahların kontrolü alanındaki işbirliğini olumsuz etkilediğini vurgulamaktadır. Lippert (2024) ise "güvenliğin bölünmezliği" ilkesi dahilinde hareket eden Rusya'nın yıllar içinde NATO lehine güç kazanan konvansiyonel askeri dengede kendisi açısından ortaya çıkan olumsuz durumu gidermek için AKKA gibi anlaşmaları değiştirmeye veya bu alanda yeni anlaşmalar yapmaya çalıştığını iddia etmektedir.

Gerçekten de Rusya'nın 2009, 2015 ve 2021 yıllarında ilan ettiği ulusal güvenlik stratejilerinde güvenliğin bölünmezliği ilkesinin vurgulandığı görülmektedir. Bu bağlamda askeri dengenin sağlanması oldukça önemlidir. Askeri denge, Rusya ve NATO güçlerinin nitelik, nicelik ve hareketlilik kapasitesinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesiyle ortaya çıkar. Bu değerlendirme, askeri güçlerin sayısal ve niteliksel özellikleri, komuta kontrol sistemleri ve seferberlik süreleri gibi faktörlerin incelenmesiyle yapılabilmektedir, ancak muharebe sahasının bilinmezliği nedeniyle yine de tahmini bir süreçtir. Rusya, savunma politikalarına yön verirken NATO ile askeri dengeyi korumaya çalışmıştır.

Carnegie araştırma kuruluşunun sponsorluğunda hazırlanan 2020 tarihli rapora göre ise NATO'nun Avrasya bölgesinde konvansiyonel askeri gücü Rusya'nın askeri gücünden nitelik ve nicelik olarak fazladır. İlgili raporda kara, hava ve deniz kuvvetleri karşılaştırılmış ve ayrıca niteliği yakından ilgilendiren bir konu olarak modernizasyon projeleri de çalışmaya dahil edilmiştir. Rusya-Ukrayna savaşının başlamasından hemen öncesinde NATO lehine olan askeri dengenin de Rusya'nın tehdit algılamalarını güçlendirdiği söylenebilir. Bu bağlamda 1990'lardan beri NATO'nun sürekli olarak Rusya sınırlarına doğru genişlemesi ve eş zamanlı olarak artan askeri kapasitesi, güvenliğin bölünmezliği ilkesi konusunda hassasiyet sergileyen Rusya'yı oldukça rahatsız etmiştir. Bu durum da Rusya'nın güvenliğini sağlamak amacıyla saldırgan araçlara yönelmesine vesile olmuştur (Muzyka, 2020; Renz 2016, 29-30).

Sonuç olarak Soğuk Savaş sonrası dönemde konvansiyonel silahlar alanında Batı'yla yaptığı anlaşmalar yoluyla sabit ve istikrarlı bir askeri denge kurmayı başaramadığını düşünen Rusya, Ukrayna'nın giderek NATO üyeliğine yaklaşması nedeniyle Aralık 2021'de bu konuda son bir hamle yapmış, ancak önerilerinin Batı tarafından kabul edilmemesi nedeniyle güç kullanımına başvurmak zorunda hissetmiştir (Lippert 2024, 153). 2023 yılında ise AKKA'dan tamamen çekilmiştir. Gerekçe olarak ise bu anlaşmanın Soğuk Savaş ortamında ve o dönemin aktörlerine uygun olarak tasarlanmasını ve artık yeni koşullarda geçersiz olmasını göstermiştir

anlaşmaların bu dönemde yapıldığını ifade ederek karanlık görünen süreçten dolayı ümitsizlik taşımamak gerektiğini belirtmektedir.

(The White House, 2023; Faulconbridge & Kelly, 2023). 2024 yılında ise Polonya ve Türkiye'nin de AKKA çerçevesindeki taahhütlerini askıya aldıkları görülmektedir (Resmi Gazete, 2024, 338; Notes From Poland, 2024).

AKKA ile birlikte Açık Semalar Anlaşması ve Viyana Belgesi'nin uygulanamaz hale gelmesi AGİT'in varlığının da sorgulanmasına neden olmuştur (Gressel 2018, 2-4; Hernandez, 2023b; Zellner 2020, 100). Bu noktada AGİT'in özellikle 2014'te Rusya'nın Kırım'ı ilhakından sonra bazı kurumsal eksiklikler gösterdiğine dikkat çekilmektedir.[3]

AGİT'te karar alma süreçlerinde oy birliği zorunluluğu, tek devletin bile önemli kararları veto etmesine olanak tanıdığı için acil güvenlik meselelerine müdahale edilmesini zorlaştırmaktadır. Bu bakımdan AGİT'in devletlerin siyasi iradelerine bağımlılığı en önemli sorun alanı olarak öne çıkmaktadır. Örneğin üye devletler arasındaki jeopolitik mücadeleler bütçenin onaylanmasını geciktirmekte, kritik görev atamalarının tıkanmasına neden olmakta ve örgütün operasyonel kabiliyetini zedelenmektedir. Nitekim AGİT, 2021'den bu yana onaylanmış bir yıllık bütçeye sahip olamadan ve daha çok geçici mali düzenlemelerle faaliyet göstermeye çalışmaktadır. Bu durum, uzun vadeli planlama ve etkin operasyonlar yapma becerisini ciddi şekilde sınırlamaktadır. Ayrıca insan kaynağında kayıplar yaşanmakta, projeler kesintiye uğramakta ve örgütün sahadaki varlığı giderek silikleşmektedir.

AGİT tarafından yayınlanan *Alınan Dersler: AGİT'in Ukrayna'daki Faaliyetleri* (*Lessons Learned: for the OSCE from Its Engagement in Ukraine*) adlı çalışmada, kuruluş açıktan eleştirilerek, yılda bir değişen başkanlık görevinin hangi ülkede olduğuna göre örgüt performansının da değiştiği ifade edilmektedir. Örneğin 2014 yılında İsviçre'nin başkanlığına tekabül eden dönemde örgütün Ukrayna ve Kırım konusunda "Özel İzleme Misyonu" (Special Monitoring Mission, SMM) kurarak daha güçlü bir liderlik sergilediği, başka bir ülkenin başkanlık görevinde olması durumunda böyle bir adım atılamayacağı iddia edilmektedir. Öte yandan Genel Sekreter'in de etkili olması gerektiği, bunun AGİT'in de güçlü bir örgüt kimliğine kavuşması için önemi vurgulanmaktadır (Ischinger 2015, 10).

Bazı araştırmacılara göre ise, her ne kadar AGİT 2014 yılında Kırım'ın ilhakı sırasında erken uyarı mekanizması kurmuşsa da kriz boyunca genel olarak pasif davranmıştır (Tanner 2015, 242). AGİT tarafından 2019'da yayınlanan *AGİT ve Çatışmalarda Askeri Güven İnşası*

[3] **Alper Coşkun**, Rusya'nın Ukrayna işgali ve AKKA'nın çökmesinden dolayı bazı Baltık ve İskandinav ülkelerinin Ottawa Anlaşması'ndan çıkmayı düşündüğünü paylaşmaktadır. Bu durum, birçok ülkeyi Avrupa'da istikrar ve güven arttırıcı önlemlerin kalmadığı bir ortamda Rusya'ya karşı kendi ülkelerinin güvenliğini sağlama yönünde politikalar benimsemeye sevk ettiğini göstermektedir.

(*OSCE and Military Confidence-Building in Conflicts*) adlı yayında ise AGİT'in uzlaşma sağlama ve kapsayıcılık özelliğine vurgu yapılmakta ancak kolektif güvenlik anlayışı ile varlığını sürdüren bu örgütün, Gürcistan ve Ukrayna'da meydana gelen krizlerde etkin rol üstlenemediğini belirtilmektedir (Engvall 2019, 47-48; Ischinger 2015, 10). Bu tartışmalar göstermektedir ki silahların kontrolü konusunda attığı önemli adımlara rağmen Ukrayna meselesinde belirginleşen jeopolitik mücadele AGİT'in faaliyetlerini olumsuz şekilde etkilemiştir.[4]

Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrasında AGİT'in çalışmalarına zarar verici bazı hamlelerde de bulunduğu görülmektedir. Moskova örneğin AGİT'in 2023 bütçesinin kabul edilmesinde zorluk çıkarmıştır. Dönem başkanı olan Polonya'nın Dışişleri Bakanı Zbigniew Rau da Rusya'nın hem bütçeyi onaylamayarak hem de başka müdahalelerle AGİT'in çalışmasını engellemeye çalıştığını iddia etmiştir. Rau'nun bahsettiği müdahaleler arasında Rusya'nın AGİT dönem başkanının seçilmesi ve Ukrayna'daki savaşa gözlem grubu gönderilmesi sürecinde zorluk çıkarması bulunmaktadır. Hatta Polonya hükümeti tepki olarak Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un Polonya'ya girmesine müsaade etmeyerek bakanın AGİT oturumuna katılmasını engellemiştir (Hernandez, 2023b).

Diğer taraftan Rusya'nın AGİT'e yüklediği anlamın ve bu örgütten beklentilerinin de zaman içinde farklılaştığını belirtmek gerekir. Bu değişim yaklaşık olarak Putin'in göreve geldiği tarihlere rastlamaktadır. Rusya'nın AGİT'ten beklediği daha çok bir güvenlik örgütü olmasıdır ve seçim gözlemciliği veya insan hakları ya da demokratikleşme gibi konulardaki faaliyetlerini ise "iç işlerine müdahale" olarak görmektedir. Örneğin 2003 yılında Rusya'da yapılan Duma seçimlerinde, AGİT'in seçimlerin yapılma biçimine yönelik eleştirileri Putin'de rahatsızlığa sebep olmuştur. AGİT'in Orta Asya ülkelerindeki saha operasyonları da Rusya'yı rahatsız eden müdahaleler arasındadır (Zellner 2005, 397; Zellner 2004, 97-98). Öte yandan Rusya 1990'larda AGİT'in Avrupa güvenliğinde aktif rol almasını ve arabulucu görevinde olmasını arzularken, 2000'lerde bu örgüte atfettiği değer de gittikçe azalmıştır. Bunun en önemli sebebi, Rusya'ya göre AGİT'in bir örgüt olarak kendi kapasitesiyle çözüm üretmek yerine NATO ülkelerinin yönlendirmesine açık olması ve bütün tarafları tatmin edecek

[4] **Dışişleri Bakanlığı'ndan üst düzey diplomat**, konvansiyonel silahların kontrolü mekanizmasının artık büyük oranda işlevsiz kaldığını belirtmiştir. Ayrıca bu gelişmelerin sebebinin NATO'nun genişlemesi ve Rusya'nın mevcut silahların kontrolü düzenlemelerinin kendi güvenliğini sağlamada yetersiz görmesi olduğunu ifade etmiştir. **Fatih Ceylan** da silahların kontrolü aktörleri arasında ciddi bir güvensizlik yaşandığını ve herhangi bir anlaşma sürecinin başlayabilmesi için bu güvensizliğin giderilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca AGİT'in etkisinin de neredeyse bittiğini, yeniden güç kazanabilmesi için ülkelerin silahların kontrolü alanında irade göstermesine bağlı olduğunu paylaşmıştır.

formüller üretmekten ziyade esasen Rusya'nın aleyhine olacak şekilde Batı'nın etkisinin Avrupa'da hakim kılınmasına aracılık etmesidir (Zellner vd. 2005, 391; Lippert 2024, 145-146).

AGİT'in mekanizmalarının yeniden işlerlik kazanabilmesi ve örgüt bünyesinde Rusya kaynaklı mevcut bölünmelerin aşılabilmesi için kapsayıcı bir tamir sürecinin gerektiği dile getirilmektedir. Ancak bunun taraflar arasında karşılıklı güvenin yetersiz olduğu bir ortamda pek de mümkün olmadığı ve tam tersine tarafların aynı Soğuk Savaş'taki gibi güç mücadelesine girmeye daha yatkın oldukları ifade edilmektedir (Tanner 2015, 249).

AGİT'in ayakta kalabilmesi için yerine getirilmesi gereken görevler ise Uluslararası Kriz Grubu'nun 2022 yılında kamuoyuyla paylaştığı bir raporda şu şekilde listelenmiştir: AGİT bünyesinde anlaşma sağlanması için siyasi seferberlik, Rusya'nın AGİT'e üyeliğinin devam ettirilmesi fakat bu durumun örgütün faaliyetlerini felç etmesine müsaade edilmemesi, AGİT tarafından yürütülen faaliyetlerin meşru siyasi ve finansal destekle devam ettirilmesi, AGİT'in zaman zaman tıkanmasına yol açan liderlik sorununun çözülmesi, Ukrayna krizine çözüm arayışında yeni yöntemler bulunması, Ukrayna krizi haricindeki krizlere (özellikle Orta Asya ve Kafkasya'daki krizleri) etkin yanıtlar üretmeye devam edilmesi ve 2025'te gerçekleşecek olan Helsinki+50 (Helsinki Nihai Senedi'nin 50. yıldönümü) için hazırlıkların sürdürülmesi. Son görev özellikle bir zamanlar Helsinki Nihai Senedi'nde Avrupa güvenliğine dair kabul edilen ilkeleri yeniden hatırlatmak ve bu ilkeleri uluslararası toplum nezdinde sağlamlaştırmak için önemli görülmektedir (International Crisis Group 2022, 11-18).

AGİT'in geleceği ve Avrupa güvenliğine dair Graef tarafından kaleme alınan başka bir çalışmada ise genel olarak jeopolitik çıkmazlarda, ancak özel olarak Avrupa güvenliğini ilgilendiren konularda iki önemli gereksinim bulunduğu iddia edilmektedir. Birincisi güvenlik sorunlarının çözülmesi için tarafsız ülkelerin daha fazla inisiyatif alması, ikincisi ise büyük güçlerin ulusal çıkarlarını gözetmenin yanı sıra sorunların çözümü için ortak bir zemin yaratmak için gönüllü olmasıdır. Özellikle büyük güçlerin liderlerinin sorunu çözmediği ya da çözemediği durumlarda tüm tarafların güvendiği diğer aktörlerin devreye girerek diplomatik kanalları açık tutabileceği ifade edilmektedir (Graef 2025, 5). Ukrayna krizi özelinde ise konvansiyonel silahların etkisinin hafife alındığından bahsedilmekte ve bu konuda rutin ve rutin dışı izleme önlemleri alarak konvansiyonel silahlar da dahil bütün kritik önemdeki askeri malzemelere yönelik bir mekanizma geliştirilmesinin önemine vurgu yapılmaktadır (Graef 2025, 12-14).

Graef ayrıca Avrupa güvenliğine dair AGİT bağlamında beş tavsiyede bulunmaktadır:

1. ABD'nin müttefiki olan Avrupalı ülkeler Ukrayna Savaşı'nın sona erdirilmesi yolunda AGİT'i ortak bir zemin olarak kullanmalı ve koordineli ilerleme sağlamalıdırlar.
2. AGİT yönetimi (Troika) güven inşası ve silahların kontrolü araçlarının geliştirilmesiyle ilgili kapsamlı bir gündem yaratmalıdır
3. AGİT'e üye ülkeler sonraki yıllar için özellikle ateşkes izleme ve çatışma engelleme alanlarında kapasitelerini attırmalıdır.
4. AGİT'e üye ülkeler çatışma durumunda askeri şeffaflığın güven inşası için en öncelikli şart olduğu hususunu tanımalıdır.
5. AGİT'e üye ülkeler sonraki yıllarda gündeme gelecek silahların kontrolü önlemlerinin zeminini oluşturmak adına, stratejik çıkarlarını tespit ederek hangi politikaların uygulanmaya başlanacağına karar vermelidir (Graef 2025, 19).

4.2.2. Rusya-Ukrayna Savaşına Giden Süreçte Başarısızlığa Etki Eden Faktörler

Rusya'nın Şubat 2022'de Ukrayna'yı işgal kararı ile sonuçlanan süreçte konvansiyonel silahların kontrolü girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olan çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler şu şekilde sıralanabilir:

a) Küresel Jeopolitik Gerilimin Artması: 2000'ler boyunca küresel jeopolitik dengelerde meydana gelen değişim, özellikle nükleer silahlar alanında ülkeler arasında rekabetin artmasına yol açmış ve bu da bazı ülkeleri uluslararası anlaşmalardan çıkmak da dahil olmak üzere askeri önlemler almaya yönelmiştir. Örneğin özellikle 2008'de yaşanan küresel ekonomik krizden sonra ABD ile Çin arasında hız kazanan stratejik rekabet, ekonomik, teknolojik ve ideolojik boyutlarının yanı sıra, nükleer silahlanma alanında giderek artan bir gerilimle kendini göstermiştir. Dünyada jeopolitik manzaranın Soğuk Savaş'tan farklı bir hale gelmesi ABD'nin tepkilerini de değiştirmektedir.[5] Nitekim ABD'li yetkililer, Çin'in nükleer kapasitesinde meydana gelen ciddi değişimden rahatsız olduklarını uzun bir süredir farklı platformlarda dile getirmekte ve bu durumu ulusal güvenlikleri için ciddi bir endişe kaynağı olarak değerlendirmektedirler (U.S. Department of State, 2025; Kuramitsu, 2025; Sanger & Broad, 2018; Feng, 2023).

[5] **Giray Sadık**, diğer faktörlerle birlikte, Çin'in Soğuk Savaş düzenini değiştiren etkenlerden birisi olduğunu ifade etmiştir.

ABD Kongresi'nin yıllık olarak hazırlattığı Çin Silahlı Kuvvetleri raporu da Washington'un Çin'in askeri yükselişinden duyduğu rahatsızlığı göstermektedir. 2000'li yılların başında hazırlanmaya başlayan bu raporlarda Çin'in askeri kapasitesi ve teknolojik ilerlemesi detaylı bir şekilde incelenmekte ve Çin'in bu faaliyetlerine devam ettiği belirtilmektedir. En son yayınlanan raporda ise Çin'in 2030 yılına kadar 1000 adetten fazla nükleer başlığa sahip olacağı ve askeri gücünü dünyanın farklı yerlerinde gösterme arzusunda olduğu vurgulanmaktadır (US Department of Defense 2024, 30). Bu durum, ABD'nin Çin'i küresel bir askeri aktör olarak gördüğüne işaret etmektedir.

Çin'in dışında İran ve Kuzey Kore'nin sürdürmekte oldukları nükleer programları da küresel jeopolitik dengeler açısından endişe kaynağı oluşturmaktadır. NPT anlaşmasının bir tarafı olmasına rağmen İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerine devam etmesi bu ülkenin nükleer silah geliştirme potansiyeli taşıdığı yönündeki şüpheleri güçlendirmektedir. 2013 yılında İran ile P5+1 adı verilen grup arasında imzalanan JCPOA (Ortak Kapsamlı Eylem Planı) düzenlemesinin yarattığı iyimser atmosfer ABD'nin 2018'de bu anlaşmadan çekilmesi ile ortadan kalkmıştır. ABD'nin bu kararına tepki olarak İran'ın nükleer programına hız vererek Orta Doğu'da yeni bir nükleer silahlanma yarışına neden olması ihtimali ise son yedi yıl içinde giderek güçlenmiştir. Nitekim Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı raporları, İran'ın uranyum zenginleştirme seviyelerini anlaşma limitlerinin çok üzerine çıkardığını ve nükleer silah yapımına teorik olarak yakın seviyelere ulaştığını göstermektedir. Bu durum, özellikle İsrail ile İran arasındaki gerilimi daha da arttırmaktadır.

Benzer şekilde Kuzey Kore'nin uluslararası toplumun sert tepkilerine ve BM'nin yaptırım kararlarına rağmen nükleer silah ve balistik füze geliştirme programını kararlılıkla sürdürmesi endişe kaynağı olmaktadır. Kuzey Kore'nin düzenli olarak gerçekleştirdiği nükleer testler ve çeşitli menzillerdeki füze denemeleri, yalnızca bölgede Batı'nın müttefikleri arasında yer alan Güney Kore ve Japonya için değil, aynı zamanda ABD için de doğrudan bir tehdit oluşturmaktadır. Kuzey Kore'nin eylemleri, aynı zamanda nükleer silahların yayılmanın önlenmesi rejiminin kırılganlığını ortaya koymakta ve mevcut silah kontrol mekanizmalarının etkinliğini sorgulatmaktadır. Bu eylemler ayrıca ABD'yi de bölgede sürekli askeri varlığını ve caydırıcılığını artırmaya zorlamaktadır.

b) NATO-Rusya Gerginliği: Rusya Devlet Başkanı Putin'in sık sık ifade ettiği gibi Rusya silahların kontrolü sürecinin başarısızlığını ve Ukrayna'yı işgal kararını NATO'nun yayılmacı politikalarına dayandırmaktadır. Örneğin henüz 2008 yılında verdiği bir röportajda Rusya için en önemli jeopolitik sorunların başına NATO'nun genişlemesini yerleştirmiştir

(Kremlin, 2008). Putin'e göre NATO genişlerken aynı zamanda yeni üye olan ülkelere askeri altyapılar kurmakta ve hatta stratejik füze savunma sistemleri yerleştirmektedir. Dolayısıyla Putin'e göre NATO iş birliği prensibine aykırı davranarak silahların kontrolü konusunda bir sonraki aşamaya geçişi engelleyen taraftır.

Daha önce de bahsedildiği gibi Rusya Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa'daki askeri dengenin sürekli olarak kendi aleyhine bozulduğunu savunmaktadır. Putin'in Ukrayna'yı işgal kararından hemen önce yaptığı ulusa sesleniş konuşmasının önemli bir bölümünü yine NATO tehdidine ve Batı'nın Rusya'nın güvenliğine yönelik tehdidine ayırmış olması oldukça dikkat çekicidir. Putin bu konuşmada da NATO'nun yeni üyeleri bünyesine dahil ederek doğuya doğru genişlemesini eleştirmiş ve füze savunma sistemleri başta olmak üzere NATO askeri altyapısının Rusya sınırlarına yaklaşmasını ciddi bir tehdit olarak tanımlamıştır

Rusya güvenlik endişelerini dile getirmek amacıyla ise Aralık 2021'de ABD ve NATO'dan kamuoyu önünde bazı isteklerde bulunmuş ve "yasal olarak bağlayıcı güvenlik garantileri" talep etmesinin yanı sıra NATO'nun askeri altyapısını 1997'deki konumuna geri çekmesini şart koşmuştur. Bu talepler, Rusya'nın gözünde 1997'den bu yana Rusya aleyhine meydana gelen askeri denge kaymasını tersine çevirmeyi ve Rusya'nın caydırıcılığını artırmayı amaçlamıştır. Ancak ABD ve NATO'nun bu talepleri reddetmesi, Rusya'nın işgal kararının doğrudan bir tetikleyicisi haline gelmiştir. Zira Rusya, Batı'nın bu tutumunu, güvenlik kaygılarını diplomatik yollarla gideremeyeceği ve askeri çözüme başvurmanın kaçınılmaz hale geldiği şeklinde yorumlamıştır. Bu durum, özellikle Lippert'in belirttiği gibi, konvansiyonel silahların kontrolü rejimlerinin işlevsiz hale gelmesini ve karşılıklı güvensizliğin tepe noktasına ulaşmasını sağlamıştır.

c) Güvenlik İkilemi ve Tek Taraflı Hareketler: Rusya'nın özellikle 2007'den sonra Rusya'nın uluslararası anlaşmalara aykırı olarak tek taraflı askeri hareketlerde bulunması da silahların kontrolü çabalarını olumsuz etkileyen önemli bir faktördür.[6] Ayrıca Rusya'nın 2014'te Kırım'ı ilhakı ve ardından Doğu Ukrayna'daki Donbas bölgesine siyasi ve askeri müdahaleleri sadece Avrupa'daki değil bütün dünyadaki güvenlik dinamiklerini sarsmıştır. Nitekim bu gelişmelerden sonra başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkeleri savunma bütçelerini ciddi şekilde artırmıştır. Öte yandan yıllarca NATO üyeliğinden uzak duran İsveç ve Finlandiya'nın NATO'ya üye olmasıyla sonuçlanacak süreç de başlamıştır. Ayrıca

[6] **Fatih Ceylan,** silahların kontrolü bakımından da taraflar arasında güvensizlik olduğunu belirtmektedir.

Rusya'nın hamlelerine karşı NATO da harekete geçerek 40.000 askerden oluşan bir görev gücü oluşturmuştur (Reuters, 2025; European Commission, 2025; CNN, 2025).

Rusya'nın Ukrayna'yı işgaline giden süreçte silahların kontrolü çabalarının başarısızlığa ulaşmasının en önemli gerekçelerinden birisi de Ukrayna meselesinin Rusya ile Batı arasındaki jeopolitik gerilimin artmasına zemin hazırlamasıdır. Bu güven erozyonunun silahların kontrolü alanındaki herhangi bir girişimin daha en başından sonuçsuz kalmasına neden olması ise şaşırtıcı değildir. Dolayısıyla güven eksikliği, farklı zamanlarda birbirlerine farklı tekliflerde bulunan tarafların önerilerinin cevapsız kalmasına yol açmış ve taraflar arasındaki silahların kontrolü müzakerelerinin ve işbirliğinin önündeki en büyük engellerden birisi haline gelmiştir. Bu bağlamda örneğin Rusya Savunma Bakanı Sergey Şoygu, Viyana Belgesi'nin taraflar arasında güven olmadığında uygulanamayacağını, silahların kontrolü çabalarının ancak iki tarafın birden iradesiyle başarıya ulaşabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca taraflar arasındaki bu mutabakat ruhunun zayıflamasının diğer silahların kontrolü anlaşmalarına da etki ederek START sürecini de karmaşıklaştırdığını eklemiştir (Embassy of the Russian Federation in the Republic of Kenya, 2022).

Avrupa'da güven artırıcı önlemlerin temel taşı olan ve AKKA kapsamında etkin bir şekilde uygulanan Viyana Belgesi gibi düzenlemeler, Rusya'nın adımları dolayısıyla etkisizleşmiştir. 2021 ve 2022 yıllarında, özellikle Rusya'nın Ukrayna sınırındaki askeri yığınağı ve faaliyetleri konusunda Baltık ve Doğu Avrupa ülkelerinin ısrarlı taleplerine rağmen, Rusya'nın askeri uzmanların saha ziyaretlerine müsaade etmemesi ve anlaşmalar kapsamında sürdürülen bilgi paylaşımını durdurması, bu mekanizmaların ne kadar kırılgan olduğunu açıkça göstermiştir. Bu engellemeler, Rusya'nın niyetlerine dair Batı'daki şüpheleri derinleştirmiş ve bir krizi önleme amaçlı şeffaflık araçlarının işlevsiz hale geldiğini ortaya koymuştur.

Bahsi geçen denetim eksiklikleri ve ihlalleri, tarafların anlaşmalara uymaya devam etmesini zorlaştırmıştır. Bu konuda dikkat çekici bir örnek, Rusya'nın Viyana Belgesi Temsilcisi Aleksandr Gavrilov'un 3 Mart 2023 tarihinde AGİT'te Ukrayna'nın işgaliyle ilgili oturumda yaptığı konuşmada sarf ettiği ifadelerdir (Gavrilov 2023, 1). Gavrilov, Viyana Belgesi sürecinin iyi işlemediğini, ABD öncülüğündeki NATO'nun söylemleriyle eylemlerinin uyuşmadığını ve Fransa'da NATO kapsamında yapılan "Orion 23" isimli büyük ölçekli askeri tatbikatı Viyana Belgesi aracılığıyla değil, basın yoluyla öğrendiklerini dile getirmiştir. Gavrilov'un bu açıklamaları, Rusya'nın denetim mekanizmalarına yönelik genel güvensizliğini ve bu mekanizmaların karşılıklı şeffaflığı sağlamada başarısız kaldığı yönündeki görüşünü yansıtmaktadır. Her ne kadar Rusya'nın bu iddiaları kendi sorumluluğunu hafifletme amacına

hizmet ediyor olsa da Gavrilov'un ifadeleri, silahların kontrolü rejimlerinin artık karşılıklı güveni sağlamaktan uzaklaştığını ve bilgi akışının bozulduğunu göstermesi açısından önemlidir.

d) Silahlanma ve Askeri Modernizasyon Alanında Rekabetin Hızlanması: 2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle sonuçlanan süreçte, küresel ve bölgesel ölçekteki yoğun silahlanma ve askeri modernizasyon çabalarının da, taraflar arasındaki karşılıklı güvensizliği derinleştirdiği söylenebilir. Örneğin ABD ve Çin stratejik nükleer silahlara ek olarak orta menzilli konvansiyonel ve nükleer silahlar alanında da bir modernizasyon yarışı içine girmişlerdir. Çin'in son yıllarda uyguladığı nükleer silah politikaları, cephaneliğini artırması ve elindeki nükleer silahları modernize etmesi, ABD yönetiminde büyük bir paniğe neden olmaktadır (Kristiensen vd., 2025; CFR, 2024). Çin'in bu süreçte "minimum caydırıcılık" doktrininden daha saldırgan bir tutuma geçiş yaptığı ve kıtalararası balistik füzeler ve hipersonik süzülen araçlar (HGV) gibi gelişmiş sistemlerini hızla geliştirdiği gözlemlenmektedir. Bu çabalara, ABD'nin de nükleer stratejisinde önemli bir revizyona yol açmış, Washington'un geleneksel olarak Rusya'ya odaklanan caydırıcılık doktrinini, artık hem Rusya hem Çin'i içeren ikili bir tehdit senaryosuna göre yeniden yapılandırılmıştır. ABD'nin yeni stratejisi, nükleer çatışma olasılığına karşı eş zamanlı olarak caydırıcılık kabiliyeti geliştirmeyi hedeflemektedir.

ABD'nin ayrıca Avrupa ve Uzak Doğu'daki müttefiklerine yönelik savunma bütçelerini arttırma ve yük paylaşımı konusunda uyguladığı siyasi baskılar da bu ülkelerin askeri harcamalarını ve bazı durumlarda nükleer silah kapasitelerini arttırmalarını mecburi kılmıştır (Jaffery, 2025; Bandow, 2025). Bu durum, Rusya tarafından uluslararası güç dengesinde kendi aleyhine bir değişim olarak algılanmıştır. Rusya özellikle ABD ve diğer NATO üyelerinin 2014'ten itibaren düzenli olarak Polonya, Estonya, Letonya, Litvanya ve Romanya gibi ittifakın Doğu kanadında bulunan ülkelerdeki artan askeri yığınağından endişe duymuştur. NATO kara, hava ve deniz unsurları bu bölgede konuşlandırılmış, yeni askeri altyapı tesisleri kurulmuş ve tatbikatların sıklığı ve ölçeği artırılmıştır (NATO, 2025). Her ne kadar NATO bu faaliyetlerini savunma amaçlı ve caydırıcılık odaklı olarak tanımlasa da, Rusya bu faaliyetleri kendi sınırlarına yönelik bir tehdit, bölgesel güç dengesini bozan bir adım ve gelecekteki bir saldırının altyapısı olarak algılamıştır.

Rusya'nın güvenlik endişelerini tetikleyen bir başka gelişme ise Polonya gibi bazı ülkelerin savunma harcamalarında görülen ciddi artışlar ve başlattıkları kapsamlı askeri modernizasyon programlarıdır. SIPRI verilerine göre (SIPRI, 2025; Akhmedova, 2025),

Polonya 2000-2021 yılları arasında toplam bütçesinin ortalama %4-5'lik kısmını savunmaya ayırırken, 2022 yılında bu oran %7'ye, 2023 yılında ise %8'e çıkmıştır. Ayrıca nitelik olarak da kara, hava ve deniz kuvvetlerinde (örneğin tanklar, savaş uçakları, hava savunma sistemleri) kapsamlı modernizasyonlar gerçekleştirilmiştir. Bu durum da Rusya'nın NATO'dan duyduğu tehdit algısını güçlendirmiştir.

Benzer bir durum Ukrayna için de söz konusudur. Ukrayna hükümetleri hem Batılı ülkelerin askeri yardımları, hem de kendi savunma harcamaları sayesinde 2014 ve sonrasında askeri kapasite artışı anlamında önemli bir başarı yakalamışlardır. Nitekim Ukrayna 2014 yılına kadar her yıl toplam bütçesinin ortalama %5-6'lık payını savunmaya ayırırken, 2014 yılında bu oran %8,9'a, 2021'de %39,2'ye ve 2022'de ise %49,1'e yükselmiştir (SIPRI, 2025). Batı'dan alınan ileri silah sistemleri ve Ukrayna ordusunun artan yetenekleri, Rusya'nın Ukrayna'yı "Batı'nın ileri karakolu" olarak görmesini ve kendisi için potansiyel bir askeri tehdit olarak algılamasını kolaylaştırmıştır.[7] Zelenski hükümetinin iş başına gelmesinden sonra Ukrayna Silahlı Kuvvetleri'nin Kırım'a ve Ukrayna'nın doğusuna (Donbas) yönelik askeri hazırlıklar yapması ve çeşitli Batı ülkelerinden artan düzeyde askeri destek alması da Rusya'yı endişelendirmiştir.

e) Uyarlanmış AKKA'nın Uygulanamaması: 1999'da imzalanan Uyarlanmış AKKA'nın bir parçası olan İstanbul Taahhütleri, uzun yıllar geçmesine rağmen taraflar arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı uygulanamayarak AKKA'nın meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmuştur. Daha önce de bahsedildiği üzere, İstanbul Taahhütleri kapsamında Rusya'nın 2001 yılına kadar Moldova ve Gürcistan'dan askerlerini çekmesine karar verilmiştir (AGİT 1999, 50; 252). Ancak Rusya anlaşmayı meclisinde onaylatmasına rağmen anlaşmanın gerekliliklerini yerine getirmemiş, NATO üyesi olan ülkeler de buna yanıt olarak anlaşmayı onaylamamıştır (Boese, t.y.; NATO, 2007). Rusya'nın başlangıçta kabul ettiği bu taahhütlere uzun süre boyunca uymayıp en sonunda bu anlaşmaları tamamen reddetmesi ise ABD'nin yaklaşık 30 yıldır yürürlükte olan Anti Balistik Füze Anlaşması'ndan tek taraflı olarak çekilmesine neden olmuştur (Kremlin, 2008).

f) Denetimde Teknolojik İmkanlardan Faydalanılamaması: Silahların kontrolü anlaşmalarının etkinliği için vazgeçilmez önemde olan denetim ve doğrulama teknolojileri, 1990 ve 2022 arasında ciddi bir dönüşüm geçirmiş, ancak bu teknolojik ilerleme, taraflar arasındaki güven eksikliği nedeniyle beklenen olumlu etkiyi yaratamamıştır. AKKA sürecinde

[7] **Sıtkı Egeli**, Rusya'nın çok uzun bir süredir silahların kontrolü politikasını Ukrayna bağlamında belirlediğini ifade etmiştir.

denetim ve doğrulama konusunda dönemin mevcut teknolojik imkanları en üst düzeyde kullanılmıştır. Bu dönemde kullanılan teknolojiler ağırlıklı olarak insan merkezlidir. Yerinde denetim, askeri tesislerin fiziksel incelenmesi, askeri teçhizatın sayımı ve uydu görüntüleri bu sürecin temelini oluşturmuştur. Ancak uydular ve diğer teknik istihbarat araçları mevcut olsa da çözünürlükleri ve veri analiz kabiliyetleri bugüne kıyasla oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla bu dönemin doğrulama rejimi, teknolojik yeteneklerden çok, taraflar arasındaki siyasi iradeye ve karşılıklı güvene dayanmıştır. Anlaşmaya taraf devletlerin, birbirlerinin topraklarındaki askeri hareketliliği şeffaflık ilkeleri çerçevesinde gözlemlemelerine izin vermeleri, o günün koşullarında büyük bir güven adımı niteliği taşımaktadır.

Aradan geçen yaklaşık otuz yıl içinde ise denetim ve doğrulama teknolojilerinde devrim niteliğinde ilerlemeler kaydedilmiştir. Örneğin ultra yüksek çözünürlüklü ticari uydu görüntüleri, askeri teçhizatın detaylı bir şekilde tanımlanmasına ve hareketlerinin neredeyse gerçek zamanlı olarak takip edilmesine olanak tanımıştır. Yapay zeka ve makine öğrenimi algoritmaları ise muazzam miktardaki veriyi analiz ederek, anormal askeri yığınaklanmayı, yeni tesis inşasını veya anlaşma ihlallerini çok daha hızlı ve hassas bir şekilde tespit edebilme kapasitesine ulaşmıştır. Siber izleme, termal görüntüleme, gelişmiş sensör ağları ve insansız hava araçları (İHA'lar), askeri faaliyetlerin tespiti ve doğrulanması için ek imkanlar sağlamıştır. Teknolojik açıdan değerlendirilirse, bu imkanlar, taraflar arasındaki şeffaflığı artırarak, yanlış anlaşılmaları azaltma ve anlaşma ihlallerini engelleme konusunda geçmişe kıyasla ciddi bir potansiyel sunmuştur.

Ancak 2022'ye giden süreçte bu gelişmiş teknolojik imkanlar yetersiz siyasi irade ve taraflar arasında derinleşen güven bunalımı karşısında etkisiz kalmıştır. Örneğin Rusya'nın askeri faaliyetleri ABD tarafından dünyaya duyurulsa da bu duruma karşı somut askeri önlemler alınamamıştır. Zaten Rusya'nın AKKA'dan fiilen çekilmesi ve daha sonra Açık Semalar Anlaşması gibi şeffaflık ve denetim mekanizmalarını gözeten düzenlemeleri sonlandırmasıyla, bu yeni teknolojilerin etkisi oldukça kısıtlamıştır. Dolayısıyla teknolojinin gelişimi ancak eğer devletler bu gelişimi anlaşmaların uygulanması ve şeffaflığın sağlanması için kullanabilirlerse bir anlam ifade etmekte, diğer türlü tamamen işlevsiz hale gelmektedir. Bu durum, teknolojinin silahların kontrolü için yalnızca bir araç olduğunu ve temel itici gücün siyasi kararlılık ve karşılıklı güven olduğunu ortaya koymuştur.[8]

[8] **Rose Gottemoeller**, denetim ve doğrulama teknolojisinin ilerlediğini ve basit hamlelerle karşılıklı olarak güvenlik ikilemine düşmekten kaçınmanın mümkün olduğunu, dolayısıyla da işbirliğinin siyasi irade ve güven unsuruyla kurulabileceğini ifade etmektedir. Gottemoeller verdiği örnekte, saha denetimine soğuk bakan Çin ile müşterek önlemler uygulanarak, Pekin'in doğusundaki bir çölde konuşlu 300 adet kıtalararası balistik füze

g) Putin Faktörü: Rusya Devlet Başkanı Putin, silahların kontrolü ve silahsızlanma alanlarındaki bazı girişimlerine rağmen, askeri alandaki eylemleriyle daha çok "revizyonist" bir lider profil çizmiştir. Bir röportajında, gazeteci Konstantin Ernst kendisine Batı dünyasının onu "şahin" olarak gördüğüyle ilgili ne düşündüğünü sorduğunda, şahinin küçük sevimli bir kuş olduğunu, kendisinin ise sıradan bir insan olduğunu ve klişeleri sevmediğini söylemiştir (Government of Russian Federation, 2010). Putin döneminde Rusya'nın uluslararası alanda uyguladığı dış politika ise mevcut uluslararası normlara ve anlaşmalara meydan okuyan bir nitelik taşımıştır. Örneğin Rusya'nın Gürcistan (2008), Kırım (2014), Suriye (2015), Libya (2019'dan itibaren dolaylı destek), Orta Afrika (2018'den itibaren askeri varlık) ve Ukrayna (2014 ve 2022) gibi örneklerde kullandığı askeri yöntemler her ne kadar Rus yetkililer bu müdahalelerin amacıyla ilgili farklı açıklamalar yapsa da Moskova'nın askeri güç kullanımı yoluyla bölgesel ve küresel siyasetteki etkisini artırma arzusunu yansıtmaktadır. Bu müdahaleler ayrıca küresel güvenlik mimarisine yönelik bir meydan okuma olarak algılanmış ve özellikle Avrupa'da taraflar arasındaki güvenlik ikilemini derinleştirmiştir. Öte yandan Putin'in liderliğindeki Rusya'nın önemli uluslararası anlaşmalardan (örneğin 2023'te AKKA'dan) çekilmesi veya müzakerelerden istediği sonuçları alamadığında askeri çözümlere yönelme eğilimi, lider faktörünün uluslararası ilişkilerde çatışmaya yol açabileceğinin somut bir örneğidir. 1985-1991 arasında Gorbaçov'un uluslararası işbirliğini öne çıkaran yaklaşımının aksine, Putin'in askeri güç merkezli yaklaşımı 2022'de zirveye ulaşan uluslararası krizin çözümünde diplomasinin önünü tıkamış ve taraflar arasında güven ortamının yeniden tesisini zorlaştırmıştır.

h) Uluslararası Örgütlerin Etkisi: Uluslararası örgütler, silahların kontrolü süreçlerinde ve Avrupa güvenlik mimarisinin şekillenmesinde farklı biçimlerde etkili olmuş, ancak bu örgütlerin yetkinlikleri ve normatif güçleri zaman içinde önemli değişimler göstermiştir. Örneğin Soğuk Savaş'ın sona erdiği dönem uluslararası örgütlerin, özellikle AGİT ve BM gibi çok taraflı yapıların, bölgesel güvenliğin inşasında önemli bir rol oynadığı bir dönemdir. Daha önce de bahsedildiği gibi AKKA'nın müzakereleri, önce iki ülkenin devler başkanları arasında başlamış, ancak sonra AGİT çerçevesinde hız kazanarak ve AGİT'in koordinasyonu sayesinde neticelenmiştir.

silolarının kapaklarının açılarak Amerikan uyduları vasıtasıyla kontrol edilmek suretiyle doğrulanabileceğini belirtmektedir.

2022'ye giden süreçte ise uluslararası örgütlerin etkisinin ve normatif güçlerinin ciddi bir erozyona uğradığı görülmektedir. [9] Daha önce de bahsedildiği gibi AGİT, Rusya ve Batı arasında devam eden çekişme sonucunda Viyana Belgesi ve Açık Semalar Anlaşması gibi güven artırıcı düzenlemelerin işlevlerini yitirmesi nedeniyle anlamını büyük ölçüde kaybetmiştir. BM Güvenlik Konseyi ise Rusya'nın veto yetkisi nedeniyle Ukrayna'daki çatışmalara karşı etkili bir şekilde hareket edememiş, bu da BM'nin uluslararası barış ve güvenliği koruma yeteneğine dair ciddi şüphelere neden olmuştur. Bu dönemde, uluslararası hukuk normlarının (özellikle toprak bütünlüğü ve egemenlik ilkeleri) ihlalleri çok daha belirgin hale gelirken, devletlerin uluslararası yükümlülüklerinden çekilme eğilimi artmıştır.[10] Uluslararası Adalet Divanı gibi kurumların Ukrayna lehine verdikleri kararların Rusya tarafından göz ardı edilmesi, uluslararası hukukun yaptırım gücünün zayıfladığını göstermiştir. NATO gibi askeri ittifaklar güç kazanırken, AGİT gibi daha kapsayıcı güvenlik örgütlerinin işlevsizleşmesi, uluslararası sistemde çok taraflı işbirliğinin yerini büyük güç rekabetine bıraktığının somut bir göstergesi olmuştur.

4.3. İki Sürecin Karşılaştırılması

1990'da AKKA'nın imzalanması ile sonuçlanan süreç ile 2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ile sonuçlanan süreçte konvansiyonel silahların kontrolü rejimiyle ilgili önemli farklar bulunsa da iki süreç arasında bazı benzerliklerin de olduğunu belirtmek gerekir. Öncelikle her iki süreçte de Avrupa'da konvansiyonel silahlar alanında bir askeri denge kurma hedefi en önemli amaç olarak görülmüştür. AKKA'nın temel amacı NATO ile dönemin Varşova Paktı üyeleri arasında "Avrupa'da daha düşük seviyelerde güvenli ve istikrarlı bir konvansiyonel silahlı kuvvetler dengesi" kurmak, eşitsizlikleri ortadan kaldırmak ve ani saldırı veya büyük ölçekli taarruz operasyonu ihtimalini azaltmaktır. Benzer şekilde, 2022'de Ukrayna'yı işgaline kadar devam eden dönemde Rusya, NATO ile "konvansiyonel askeri kabiliyetler ve güçte simetrik bir denge" arayışında olduğunu sık sık vurgulamış ve kendi aleyhine güç kazanan bir askeri dengesizlik olarak tanımladığı duruma bir çözüm üretmek için konvansiyonel silahların kontrolü alanında yeni düzenlemeler getirmeye çalışmıştır. Burada

[9] **Giray Sadık,** günümüzde uluslararası örgütlerin etkisinin son derece azaldığını ve devletlerle beraber liderlerin baskın güç haline geldiğini ifade etmektedir. Sadık'a göre, devletlere yaptırım uygulamada bu örgütler etkisiz kalmıştır ve Irak ve İran gibi ülkelerde görüldüğü gibi yaptırımlar yine devletler eliyle uygulanmaktadır.

[10] **Arda Mevlütoğlu,** başta ABD olmak üzere Batı ülkelerinin yaptığı uluslararası hukuk ihlallerinin, Rusya ve Çin gibi ülkelerdeki uluslararası hukuka olan güveni azalttığını ve bu ülkelerin yükümlülüklerden gün geçtikçe daha çok vazgeçtiğini belirtmiştir.

Rusya'nın özellikle NATO'nun yeni ülkeleri bünyesine katarak genişlemesini Avrupa kıtasında tesis edilmiş olan askeri dengenin bozulmasının ana sorumlusu olarak gördüğü söylenebilir.

İkinci olarak, hem 1990'da imzalanan AKKA sürecinde, hem 2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle sonuçlanan süreçte silahların kontrolü müzakerelerinde başat rol üstlenen iki aktör ABD ve Rusya'dır. Bu iki devlet aynı zamanda dünyada konvansiyonel ve nükleer silahlar bakımından en güçlü aktörler arasında yer almaktadır. Öte yandan 1990'da SSCB'nin başını çektiği Varşova Paktı'nda daha fazla ülke mevcut iken, 2022'de bu ülkelerin önemli bir kısmının NATO'ya üye olarak Batı tarafına geçmiş olmalarını özellikle belirtmek gerekir.

Üçüncü olarak, **ö**zellikle Rusya'nın hassasiyet gösterdiği güvenliğin bölünmezliği ilkesi, yani bir devletin güvenliğinin diğer devletlerin güvenliği pahasına sağlanamayacağı fikri, hem 1990'da hem de 2020'lerde gerçekleşen müzakerelerde önemli bir yer tutmuştur ve Rusya bu ilkenin gözetilmesi konusunda Batı'dan talepte bulunmuştur. Nitekim AKKA karşılıklı sınırlamalarla taraflar arasında belli bir askeri denge kurarak güvenliğin bölünmezliği için bir emsal oluşturmuştur. Rusya'nın Aralık 2021'de hem NATO'ya hem de ABD'ye sunduğu ve daha önce tezin ilgili kısmında detayları paylaşılan tekliflerde de güvenliğin bölünmezliği ilkesine vurgular dikkat çekmektedir. Bu kapsamda Rus tarafı NATO'nun genişlemesinin bu ilkeyi zayıflattığı ve Rusya'nın caydırıcılığını aşındırdığını ifade etmiştir.

Dördüncü olarak, gerek AKKA sürecinde, gerekse de Rusya-Ukrayna savaşına uzanan süreçte Avrupa'da ve Avrupa'ya komşu bölgelerde çatışmalar yaşandığı görülmektedir. 1990'ların başında patlak veren ve 1999'da NATO'nun Kosova'ya yaptığı askeri müdahaleyle sonuçlanan Yugoslavya'nın dağılma süreci Avrupa güvenliği için de ciddi sonuçlar yaratmıştır. Bosna ve Kosova'da ortaya çıkan durum, Avrupa'daki güvenlik mimarisinin ve AKKA dahil silahların kontrolü anlaşmalarının bölgesel çatışmalar bakımından nasıl evrileceği konusunda ciddi soru işaretleri ortaya çıkarmıştır. Örneğin NATO'nun Bosna ve Kosova'ya yaptığı müdahaleler, uluslararası hukukun yorumlanması ve kolektif savunma kavramının genişlemesi açısından önemli tartışmaları beraberinde getirirken, AKKA'nın temel kısıtlamalarının (belirli bölgelerdeki askeri varlık sınırlamaları gibi) anlaşmanın bu tür krizlere ne kadar uyumlu olduğunun sorgulanmasına yol açmıştır. Aynı dönemde Rusya ve Çeçenistan arasında ortaya çıkan savaş durumu ise bir taraftan Moskova'nın iç güvenlik kaygılarını körüklerken, diğer taraftan da Rusya'nın konvansiyonel kuvvetlerini kendi toprakları içindeki ayrılıkçı hareketlere karşı kullanmaktaki kararlılığını gözler önüne sermiştir. Bu durum, Rusya'nın AKKA'ya bakışını olumsuz etkilemiş, özellikle de Kafkaslar bölgesinin de dahil olduğu "kanat

kısıtlamalarının" (*flank limitations*) iç güvenliğini zayıflattığı yönündeki iddialarının güçlenmesine zemin hazırlamıştır.

2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle sonuçlanan süreçte de Avrupa'da farklı bölgesel çatışmalar olduğu dikkat çekmektedir. 2014 yılında Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi ve Doğu Ukrayna'da başlayan çatışmalar bu dönemin en belirleyici bölgesel krizi olmuştur. Zira bu gelişmeler, 1990'lar boyunca inşa edilen Avrupa güvenlik mimarisinin temel prensiplerini (egemenlik, toprak bütünlüğü, güvenliğin bölünmezliği, vb.) doğrudan ihlal etmiş ve mevcut silahların kontrolü rejimlerinin bu tür çatışmaları önlemede yetersiz kaldığını göstermiştir. Nitekim bizzat Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesiyle Avrupa'da ciddi bir konvansiyonel savaşın yeniden çıkabileceği görülmüş ve bu anlamda silahların kontrolü müzakerelerinin ve mevcut anlaşmaların (örneğin AKKA) tamamen çöktüğü bir döneme girilmiştir. Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle başlayan yeni dönem sadece konvansiyonel silahların yaygın olarak kullanımını değil, aynı zamanda çok taraflı işbirliğinin kırılganlığını da gözler önüne sermektedir. Ukrayna'daki savaş durumunun bölgedeki askeri yığınağı önemli ölçüde arttırması, NATO'nun doğu kanadındaki savunma tedbirlerini güçlendirmesi ve silahların kontrolü çabaları için yeni sorunlar ortaya çıkarmıştır.

Bu benzerliklere rağmen 1990'da imzalanan AKKA, uygun jeopolitik koşullar, taraflar arasında karşılıklı güven ve işbirliğinin tesisi, çok taraflı katılım ve güçlü denetim mekanizmaları sayesinde silahların kontrolü alanında bir başarı örneği olarak kabul edilirken, 2022'de Rusya-Ukrayna savaşına yol açan süreç, jeopolitik gerilimler, taraflar arasında güven eksikliği, tek taraflı hareketler ve yetersiz denetim nedeniyle bir başarısızlık örneği olarak değerlendirilmektedir (Daalder & Goldgeier, 2022).[11]

Bu iki süreç arasındaki benzerlikler ve farklılıklar silahların kontrolü çabalarının başarısı için gerekli olan koşulları ve meydan okumaları anlamamıza da yardımcı olmaktadır.

Faktörler	**1990 AKKA Anlaşması (Başarı Örneği)**	**2022 Rusya-Ukrayna Savaşı (Başarısızlık Örneği)**
Ortak Hedef	**EVET** Her iki tarafın da hedefi konvansiyonel silahların kontrolüne dair bir düzenleme yapmaktır.	**EVET** Her iki tarafın da hedefi konvansiyonel silahların kontrolüne dair bir düzenleme yapmaktır.

[11] **Fatih Ceylan,** Ukrayna Savaşı'nda silahların kontrolü başlığının da olmak zorunda kalacağını ve dünyada zayıflayan silahların kontrolü mekanizmasının da bu vesileyle yeniden ayağa kalkabileceğini öne sürmektedir.

Ana Aktörler	**EVET** Ana aktörler ABD liderliğindeki Batı bloğu ve SSCB liderliğindeki Doğu bloğudur.	**EVET** Ana aktörler Rusya ve ABD liderliğindeki NATO'dur.
Bölgesel Çatışmaların Mevcudiyeti	**EVET** Avrupa'da ve Avrupa'ya yakın bölgelerde çatışmalar mevcuttur.	**EVET** Avrupa'da ve Avrupa'ya yakın bölgelerde çatışmalar mevcuttur.
Uluslararası Örgütlerin Etkisi	**EVET** AGİT anlaşmanın imzalanmasına olumlu etki eden ve ortak bir zemin sağlayan bir aktördür.	**HAYIR** AGİT güvenlikle ilgili mekanizmaları etkisiz kalmış ve zayıflamış bir örgüttür. Silahların kontrolü için ortak bir zemin oluşturamamıştır.
Lider Faktörü	**EVET** Gorbaçov uluslararası barışı merkeze alan söylem ve eylemleriyle güven kazanmıştır. Bu durum Batılı muhataplarında güven yaratmıştır.	**HAYIR** Putin'in iç-dış politikada "şahin" politikalar yürütmesi ve askeri gücü merkeze alan yaklaşımı Batılı muhataplarında güvensizliğe sebep olmuştur.
Denetimde Teknolojik İmkanlar	**HAYIR** Teknolojik imkanlar kısıtlı olmasına rağmen karşılıklı iyi niyet, güven ve saha ziyaretleri gibi somut ve soyut unsurlarla denetim sağlanmıştır.	**EVET** Uydu ve yapay zeka gibi teknolojik imkanlar çok daha ileri olmasına rağmen tarafların birbirlerine duydukları güvensizlikten dolayı bu teknolojik imkanlardan yeterince faydalanılamamıştır.
Küresel Jeopolitik Ortam	**HAYIR** Küresel rekabet ağırlıklı olarak ABD ve SSCB arasında devam etmektedir.	**EVET** Küresel rekabette ABD ve Rusya kadar Çin'in de etkisini arttırdığı görülmektedir.
Silahlanma ve Askeri Modernizasyon	**HAYIR** Silahlanma ve askeri modernizasyon anlamında öne çıkan iki aktör ABD ve SSCB'dir	**EVET** ABD ve Rusya'ya ilave olarak Çin, İran, Kuzey Kore gibi aktörler de silahlanma ve askeri modernizasyon anlamında öne çıkmaktadır
Güvenlik İkilemi	**HAYIR** Soğuk Savaş sonrası dönemde taraflar arasında karşılıklı güven inşa edilmiş ve güvenlik ikilemi minimize edilmiştir.	**EVET** NATO'nun Rusya'nın kendi etki alanında gördüğü ülkelere doğru genişlemesinin Rusya tarafından tehdit olarak algılanması güvenlik ikilemini ve saldırgan politikaların benimsenmesini tetiklemiştir.

Gerçekçi Askeri Hedefler	**EVET** Avrupa'daki konvansiyonel kuvvetlerin ve silahların belirli sınırlar içinde tutulmasını sağlanmış ve askeri kapasitenin kademeli olarak azaltılması teşvik edilmiştir.	**HAYIR** Askeri kuvvetlerin azaltılması ve coğrafi kısıtlama konusunda tarafların farklı talepleri olmuştur. NATO Doğu'ya doğru genişlemeye devam etmek isterken Rusya buna itiraz etmiştir.

Tablo 1: AKKA Süreci ile Rusya-Ukrayna Savaşı Sürecinin Karşılaştırması

4.4. Dünyada Silahların Kontrolü ve Silahsızlanmanın Geleceği

Rusya-Ukrayna savaşının da etkisiyle dünyada silahların kontrolü ve silahsızlanma girişimlerinin geleceğine dair ümitsiz bir resim ortaya çıktığı söylenebilir.[12] AKKA imzalandıktan sonra devletler tarafından günceme getirilen bazı rahatsızlıkların ve bu konuda yapılacak değişikliklerin önündeki en büyük engelin siyasi çıkarların çatışması olduğu akla getirilecek olursa, aynı sorunun günümüzde de geçerli olduğu görülmektedir (Dean 1990, 320-321).

Wisotzki ve Kühn'e göre (2022) küresel güçler arasında devam eden rekabetin silahların kontrolü rejimlerinin geleceği üzerinde ciddi bir etkisi vardır. Zira bu rekabet, sadece doğrudan askeri veya ekonomik çekişmelerle sınırlı kalmayıp, çok taraflı silahların kontrolü anlaşmalarının müzakere edildiği BM Genel Kurulu Birinci Komitesi (First Committee of the UN General Assembly) gibi platformlardaki tartışmaları dahi yönlendirmektedir. Nitekim, 2020 yılında gerçekleşen oturumlar da bu rekabetin gölgesinde geçmiştir. Wisotzki ve Kühn, bu rekabetin sadece INF gibi feshedilen veya askıya alınan anlaşmaları değil, aynı zamanda NPT, BWC ve CWC gibi sorunsuz işlediği varsayılan anlaşmaları da olumsuz etkileme

[12] **Alper Coşkun**, **Sıtkı Egeli, Arda Mevlütoğlu**, **Fatih Ceylan** ve **Giray Sadık** gibi alanın önde gelen uzmanları bu görüşü desteklemişlerdir. **Sıtkı Egeli,** silahların kontrolü kapsamında yapılan düzenlemelerin haricinde, teknolojinin ulaştığı nokta itibariyle ihracat kontrol rejimlerinin uygulanmasının da zorlaştığını ifade etmektedir. Ayrıca **Dışişleri'nden üst düzey yetkili**, kısa ve orta vadede silahlanmanın artacağını, Çin'den kaynaklı olarak Pasifik'te ABD, Güney Kore, Japonya, Tayvan, Avustralya ve Yeni Zelanda ile daha güçlü bir askeri ittifak kurulabileceğini ifade etmektedir. **Arda Mevlütoğlu** ise, küresel işbirliği ortamının ortadan kalktığını ve çeşitli faktörlerden dolayı uluslararası siyasetin daha güvenlikçi bir hal aldığını ifade etmektedir. Bu faktörlerden bazıları, Batı'nın İsrail politikasının gösterdiği üzere insan hakları gibi normlara aykırı bazı keyfi politikalar uygulamasından dolayı başta Çin ve Rusya'nın mevcut uluslararası siyaseti sorgulayıcı bir politika uygulaması, Çin gibi ülkelerin ekonomik güç elde ederek kendi çıkarlarına göre politikalar uygulamaya başlaması ve son olarak COVID-19 sürecinde devletlerin kendi çıkarları için uluslararası normlara aykırı davranmasından ve küresel bir sağlık sorununa müdahalede yetersiz kalmasından anlaşılacağı üzere uluslararası kurumların zayıflamasıdır. Bu ortamda savaş çıkmasının önceki yıllara göre daha muhtemel olduğunu ifade etmektedir. **Fatih Ceylan,** silahların kontrolü mimarisini zayıflatan sürecin tetiklenmesine ABD'nin ABM Anlaşması'ndan çekilme ve füze kalkanı projesini geliştirme gibi adımlarla sebep olduğunu ifade etmektedir. Çünkü bu adımlarla birlikte, Rusya'nın hem konvansiyonel hem nükleer alanda tehdit hissetmeye başladığını ve INF Anlaşması'na aykırı davranmaya başlamasına neden olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca Çin'in de nükleer gücünden dolayı kesinlikle önemli bir aktör haline geldiğini ve silahların kontrolü sürecinde üçlü bir mekanizma kurulması gerektiğini belirtmektedir. Yeni bir mimarinin ise yaklaşık elli yıl içinde kurulabileceğini ifade etmektedir.

potansiyeline sahip olduğunu belirtmektedirler. Bu küresel gerilimin bir yansıması olarak, 2021 yılında dünyada silahlanmaya ayrılan bütçenin iki trilyon dolara ulaşması (Wisotzki & Kühn 2022, 188-189) da uluslararası sistemdeki güvensizlik ve silahlanma eğiliminin somut bir göstergesidir. Bu gelişmeler, küresel güçler arasındaki rekabetin, küresel ölçekte askeri harcamaları tırmandırdığını ve uluslararası güvenliğin giderek daha kırılgan bir hal aldığını göstermektedir.

ABD silahların kontrolü çabalarının en önemli aktörü olarak da görülebilir. Zira bu alanda dünyada açık ara en fazla kaynak harcayan ve girişimlerde bulunan ülke ABD olmuştur. Ancak Washington'un son yirmi yıldaki yaklaşımıyla ilgili söylemde ve eylemde farklılaşan bir tutuma sahip olması dikkat çekicidir. Daha önce de belirtildiği gibi ABD silahların kontrolü rejimi için oldukça önemli bazı anlaşmalardan Rusya-Ukrayna savaşı başlamadan çok önce çekilmiş ve bazı düzenlemeleri de kendi lehine esnetmeye çalışmıştır. ABD'nin bu konudaki politikalarını Rusya ve Çin'le rekabeti kapsamında ve özellikle de son yıllarda uluslararası güvenlik mimarisinde yaşanan radikal dönüşüm ışığında şekillendirdiği anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Dünyada En Çok Silah İhraç Eden Ülkeler (SIPRI, 2025)

10 Yıllık Sıralama (2015-2025)			
Sıra No	**Ülkeler**	**İhracat Hacmi (Miktar)**	**Dünyadaki Payı**
1	ABD	111.317	39
2	Rusya	41.857	15
3	Fransa	26.155	9.1
4	Çin	17.247	6
5	Almanya	16.185	5.6
6	Birleşik Krallık	10.328	3.6
20 Yıllık Sıralama (2005-2025)			
Sıra No	**Ülkeler**	**İhracat Hacmi (Miktar)**	**Dünyadaki Payı**
1	ABD	191.388	35%
2	Rusya	105.232	19%
3	Fransa	43.081	7.9%
4	Almanya	35.483	6.5%
5	Birleşik Krallık	28.267	5.2%
6	Çin	21.311	3.9%
50 Yıllık Sıralama (1975-2025)			
Sıra No	**Ülkeler**	**İhracat Hacmi (Miktar)**	**Dünyadaki Payı**
1	ABD	539.085	36%
2	SSCB/Rusya	391.825	26%
3	Fransa	110.833	7.4%

4	Almanya	84.721	5.6%
5	Birleşik Krallık	79.073	5.3%
6	Çin	56.776	3.8%

Kaynak: SIPRI Arms Transfers Database (c) *SIPRI*., https://armstransfers.sipri.org/ArmsTransfer/CSVResult.

Bazı uzmanlar ABD'de özellikle Cumhuriyetçilerin silahsızlanma ve silahların kontrolüne soğuk baktığının altını çizmektedir.[13] Örneğin 2009 yılında Obama tarafından başlatılan ve nükleer güvenlik konularının tartışılması için önemli bir platform işlevini gören Nükleer Güvenlik Zirvesi (*Nuclear Security Summit*) dört kez toplandıktan sonra Trump'ın seçilmesinin ertesinde 2016 yılında sona ermiştir (Davenport, 2023). Dolayısıyla 2025'te ikinci bir dönem için seçilen Trump yönetiminde silahların kontrolü sürecinde önemli bir ilerleme beklenmemektedir. Nitekim Trump'ın ikinci döneminde Cumhuriyetçiler hem Beyaz Saray'da hem de Kongre'de çoğunluğu elde etmiş durumdadır.

Öte yandan Trump'ın silahların kontrolü meselesini tamamen ihmal ettiğini söylemek de mümkün değildir, zira zaman zaman bu konuda adım atma konusunda belli bir irade sergileyen açıklamalar da yapmaktadır. Örneğin bir konuşmasında nükleer silahların yıkıcı etkisinden bahsetmiş ve bu silahların geliştirme ve bakım maliyetinin ne kadar yüksek olduğuna dikkat çekerek elinde nükleer silah bulunduran ülkelerin aslında "raflarında bir canavar barındırdığını" ifade etmiştir. Ayrıca Amerikan Deniz Kuvvetleri Harp Akademisi (U.S. Naval Institute) mensupları da toplu olarak Trump yönetimine bir mektup yazmış ve Rusya ile ABD arasındaki silahların kontrolü görüşmelerinin devam etmesi için çağrıda bulunmuşlardır (U.S. Naval Institute Staff, 2025). Bu çağrıları tamamen dışlamayan Trump yönetiminin zaman içinde Rusya ve Çin ile silahların kontrolü görüşmelerine yeniden başlayarak, Amerikan savunma bütçesini yarıya indirmek niyetinde olduğu da iddia edilmektedir (Hari, 2025; Fox News, 2025).[14]

Bu iddialar doğru kabul edilse bile Trump yönetiminin silahların kontrolü alanındaki gerçek niyetini tespit etmek pek mümkün değildir. Bazı araştırmacılar Trump'ın nükleer silahları "dünyadaki en büyük sorun" şeklinde nitelendirmesine rağmen izlediği tek taraflı dış

[13] **Sıtkı Egeli,** Cumhuriyetçilerin silahların kontrolü çabalarına mesafeli olduğunu, dolayısıyla da dünyada ümitsiz bir gidişat olduğuna inanmaktadır. **Alper Coşkun**, ABD'nin çok taraflı diplomasiden uzaklaştığını ifade etmekle birlikte, Trump'ın geçmişte İran'a yönelik sert tavırları bırakarak nükleer anlaşma yapmak üzere girişimlerde bulunmasını, devletlerin çatışmacı karar alıcılara rağmen rasyonel zeminde politika belirleyebileceği şeklinde yorumlamaktadır.

[14] **Rose Gottemoeller,** *Foreign Affairs* dergisinde 15 Nisan 2025 tarihinde yayınlanan yazısında ve mülakatta silahların kontrolü müzakerelerinin Çin ve Rusya ile birlikte yapılması gerektiğini öne sürmektedir. **Fatih Ceylan** da aynı şekilde Çin'in müzakerelere dahil edilmek gerektiğini ifade etmektedir.

politika ve yaptığı sansasyonel açıklamalar nedeniyle silahlanmanın yaygınlaşmasına sebep olduğunu iddia edilmektedir. Trump'ın ikinci döneminde dile getirdiği bazı söylemlerin Almanya, Güney Kore, Japonya ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin nükleer silaha yönelik bakışında değişiklik yarattığı ifade edilmektedir.[15] Öte yandan Trump yönetiminde silahların kontrolü konusunda başkana tavsiyelerde bulunacak *sadece birkaç uzman* bulunması dikkat çekicidir. Bu durum Trump yönetiminin silahların kontrolü meselesiyle ilgili açıklamalarında ne kadar ciddi olduğu konusunda soru işaretlerinin belirmesine neden olmaktadır (Hirsh, 2025; Miller, Price, 2025; Mason, James, 2018).

Silahların kontrolü konusunda Soğuk Savaş boyunca ABD'nin en önemli muhatabı olan Rusya'nın ise özellikle Putin'in iktidara gelmesinden sonra silahların kontrolü rejimiyle ilgili rahatsızlığını sıklıkla paylaştığı bilinmektedir. Ancak özellikle 2022'de Ukrayna'yı işgal etmesinden sonra Rusya'nın dünyada silahların kontrolü konusunda belirleyici bir aktör olma özelliğini kaybettiği iddia edilmektedir. Hatta Rusya'nın bu konudaki tepkilerinin de bundan sonra tamamen Ukrayna konusunda yaşanacak gelişmelere göre şekilleneceği ve bu yüzden Çin'in ABD için daha önemli bir muhatap haline geleceği ifade edilmektedir.[16] Yine de AKKA, INF ve Yeni START gibi anlaşmaların geleceğinde oynadığı rol nedeniyle Rusya'nın silahların kontrolü alanında göz ardı edilemeyecek bir aktör olduğu söylenebilir.

Silahların kontrolü alanında ABD için giderek daha belirgin bir endişe kaynağı olmaya başlayan Çin'in ise küresel çapta silahların kontrolüyle alakalı duruşu mesafelidir.[17] Çin en

[15] **Alper Coşkun,** Trump yönetimindeki ABD'nin savunma taahhütlerinden vazgeçebileceğine dair sinyallerin Almanya ve Güney Kore gibi ülkelerin kendilerine ait bir nükleer silah kapasitesi geliştirmeye yönlendirdiğini ifade etmektedir.

[16] **Sıtkı Egeli,** dünyada silahların kontrolü konusunda ana aktörlerin ABD, Avrupa ve özellikle Almanya olduğunu ancak İran, Pakistan, Japonya ve İsviçre'nin de ciddi katkıları olduğunu belirtmektedir. Rusya'nın ise yerel seviyede ve kendi ulusal çıkarlarını etkilediği kadarıyla politika yürüttüğünü ve silahsızlanma ve silahların kontrolü konseptini tamamen Batı'nın Ukrayna'ya destek verip vermemesi konusuna indirgediğini bildirmiştir. **Dışişleri'nden üst düzey yetkili** ise, Rusya'nın zafiyetlerden sıyrılma gayreti içinde olduğunu ve uluslararası siyasette daha güçlü bir rol almak istediği için bu yolda engel teşkil edebilecek anlaşmalardan çekildiğini veya düzenleme talebinde bulunduğunu ifade etmiştir. **Arda Mevlütoğlu** ise, Rusya'nın 2000'li yılların başında askeri anlamda zayıf olması gibi sebeplerden dolayı müzakerelere açık olduğunu, ancak modernizasyon kapsamında 2008'den itibaren daha talepkâr ve iddialı bir hal aldığını ifade etmektedir. **Rose Gottemoeller** de dünyada silahların kontrolü alanında işbirliğini engelleyen en önemli sorunlardan birisi olarak Rusya-Ukrayna Savaşı'nı görmekte ve bu savaşın Amerikan-Rus müzakerelerini engellediğini ifade etmektedir. **Alper Coşkun**, başta Rusya'nın komşusu olan İskandinav ve Baltık ülkeleri olmak üzere, Rusya'nın bütün Avrupa ülkelerini güvenlik kaygısına sürüklediğini ifade etmektedir. **Giray Sadık** ise ana aktörlerin ABD, Rusya ve Çin olduğunu ancak uluslararası silahların kontrolü rejimi tasarlanırken çatışma bölgelerindeki İsrail, Hindistan, Pakistan ve İran gibi ülkelerin de dahil edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

[17] **Sıtkı Egeli** bu görüşü desteklemektedir. **Rose Gottemoeller** ise bu görüşe karşı çıkarak, Çin'e karşı haksız bir olumsuz görüş olduğunu, buna Trump yönetimi içinden yetkililerin de dahil olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Amerikan siyaseti içinde birçok kişinin de Sinofobik olduğunu dile getirmektedir. Ancak Trump'ın şahsen böyle düşünmediğine bir örnek olarak, 1980'li yıllardan bir hatırlatma yaparak, Trump'un gayrimenkul işadamı olarak tanındığı yıllarda George H. W. Bush yönetimine Çin ile müzakere konusunda devreye girebileceğine dair teklifini aktarmaktadır. Gottemoeller, Çin'in silahların kontrolü alanında müzakereye açık olduğunu ancak nükleer silahları

başta siyasi sebeplerden dolayı bu tür düzenlemelere katılmama yönünde bir tavır sergilemektedir (Meier & Staack 2022, 13). Örneğin şeffaflığı sağlamak adına önemli bir faktör olmasına rağmen şu ana kadar elinde tuttuğu nükleer silahların miktarını açıklamamış, nükleer silahlarla ilgili önemli bir düzenleme olan Lahey Davranış Kuralları'nı (The Hague Code of Conduct Against Ballistic Missile Proliferation) kabul etmemiş ve Kasım 2023'te silahların kontrolü konusunda ABD ile görüşmek için bir girişimde bulunmuşsa da ardından herhangi bir somut adım atmamıştır. ABD yetkilileri de Çin'in silahların kontrolüne olan yaklaşımını sıklıkla eleştirmektedirler (U.S. Department of Defense 2024, 109-110; Creedon, Kyl, 2023, 7-10).

Yine de Çin'in silahların kontrolüyle ilgili tavrına dair olarak söylem düzeyinde olumlu sayılabilecek bazı mesajlar verdiği görülmektedir. Örneğin Çin Devlet Konseyi'nin 2015 ve 2019 yıllarında açıkladığı strateji belgelerinde Çin'in nükleer silahları ilk kullanan taraf olmayacağı taahhüdünde bulunulmaktadır (The State Council of China, 2015; 2019). Ayrıca 2019 belgesinde, elinde bulundurduğu nükleer silahların miktarını ulusal güvenliğini sağlayabilecek oranda asgari seviyede tutacağını ve bunu da erken uyarı sistemleri veya komuta kontrol alanındaki adımlarla gerçekleştirmeyi amaçladığını ifade etmektedir. Aynı belgede Çin'in küresel çapta silahsızlanma ve silahların kontrolü çalışmalarına destek verdiği ve bunun bir göstergesi olarak BM'nin askeri harcamalar siciliyle (UN Standardized Instrument for Reporting Military Expenditures) bilgi paylaştığı belirtilmektedir (The State Council of China 2019, 30). Ancak bu sicil kontrol edildiğinde, Çin'in 2008, 2009, 2010, 2017, 2020, 2021 ve 2022 yıllarında herhangi bir bilgi paylaşımı yapıldığı görülmektedir. Ancak bu konuda Çin'i suçlamak da çok haklı olmayabilir, zira ABD de 2000-2015 arasında her yıl bilgi paylaşırken, sonrasında ise sadece 2023 yılında bilgi paylaşmıştır (UNODA, 2025).

Çin'in taraf olduğu anlaşmalar incelendiğinde hem nükleer hem konvansiyonel anlamda sınırlı sayıda silahsızlanma ve silahların kontrolü anlaşmasına taraf olduğu görülmektedir. Çin' in taraf olduğu anlaşmaların listesi aşağıda paylaşılmıştır:

diğer büyük güçlerden daha az olduğu için azaltmak istemediğini öne sürmektedir. **Alper Coşkun**, Çin'in nükleer silah kapasitesi bakımından önemli bir aktör olduğunu ve silahların kontrolü düzenlemelerine dahil olmadığı için ayrı bir denklem gerektireceğini ifade etmektedir. **Giray Sadık,** başta Çin olmak üzere yeni aktörlerden dolayı uluslararası sistemin değiştiğini ve Soğuk Savaş düzenlemelerinin etkisiz kaldığını belirtmiştir.

Anlaşma	İmzalanma Tarihi	Onaylanma Tarihi
Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması (NPT)	1968	1992
Kapsamlı Nükleer Test Yasağı Anlaşması (KNTYT)	1996	Onaylanmadı
Nükleer Maddelerin Fiziksel Korunması Sözleşmesi (CPPNM) CPPNM 2005 Değişikliği	-	1989
Tlatelco Anlaşması* (Latin Amerika)	1967	1967
Rarotonga Anlaşması* (Güney Pasifik)	1987	1987
Bangkok Anlaşması* (Güney Doğu Asya)	1999	1999
Pelindaba Anlaşması* (Afrika)	1996	1997
Orta Asya Nükleerden Arındırılmış Bölge Anlaşması*	2014	2015
Kimyasal Silahlar Sözleşmesi	1993	1997
Biyolojik Silahlar Sözleşmesi	-	1984
Nükleer Terörizmin Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme	2005	2010
Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi (MTCR)	2004 yılında üyelik başvurusu yapmış, ancak şartlara uymadığı için kabul edilmemiştir.	
Nükleer Tedarikçiler Grubu (NSG)	2004	2004
Nükleer Terörizmle Küresel Mücadele Girişimi	2006	2006
Silah Ticareti Anlaşması	2020	2020

Tablo 3: Çin'in Taraf Olduğu Anlaşmalar (Arms Control Association, 2025; Meier & Staack, 2022).

Meier ve Staack'a göre, Çin özellikle insani alandaki silahların kontrolü çabalarını desteklemekte ve bu nedenle görüşmelere gözlemci olarak katılarak çeşitli katkılarda bulunmaktadır. Buna rağmen örneğin anti personel mayınlarının yasaklanması ve imhasını öngören Ottawa Anlaşmasını ve demet (misket) bombalarının kullanılmasını yasaklayan Demet (Misket) Bombası Anlaşması'nı imzalamamıştır. Çin bu noktada müzakerelerin belli aktörlerin yönlendirmesine göre ilerlemesine ve belli bir fikir birliğine varılmadan sonuçlanmasına karşı çıkmakta ve bu durumun ileride Çin'in ulusal çıkarlarına ters sınırlandırmalar yaratma olasılığından endişe duymaktadır (Meier, Staack, 2022).

* Bu anlaşmalar NPT kapsamında olan Çin ve diğer nükleer devletlerin taraf olduğu anlaşmalar değil, bu coğrafyalarda nükleer silah testi yapmayacağı veya kullanmayacağına dair alt Protokole onaydır.

Yuan'ın yaptığı araştırmaya göre ise Çin'in bu yaklaşımının arkasında kültürel bazı kodlar yatmaktadır. Yazar Çin'de baskın olan Konfüçyüsçü-Mensiyüsçü kültürün çatışmasızlığı esas alan bakış açısının Batı'da hakim realist politik bakış açısının sert ve çatışmayı merkeze alan yaklaşımından farklı olduğuna dikkat çekmektedir. Bu durumun nihai olarak Çin'in Batı liderliğindeki silahsızlanma ve silahların kontrolü düzenlemelerine karşı mesafeli bir tavır sergilemesine neden olduğunu iddia etmektedir (Yuan, 1998).

5. SONUÇ

Silahların kontrolü, uluslararası güvenlikle doğrudan ilişkisi nedeniyle uluslararası ilişkiler araştırmaları için oldukça önemli bir kavramdır. Zira devletler arasındaki silahlanma mücadelesinin kurallarını belirleyerek uluslararası çatışma olasılığını doğrudan şekillendirmekte ve taraflar arasında belli bir askeri dengeye ulaşmak için gerekli koşulları ortaya koymaktadır. Nitekim bu tezde de tartışıldığı gibi konvansiyonel silahların kontrolü alanında karşılaşılan zorluklar 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna savaşı gibi büyük silahlı çatışmaların ana nedenlerinden birisi arasında yer almaktadır. Bu nedenle silahların kontrolü alanındaki gelişmeleri akademik olarak incelemek, savaşların sebepleri ve devletler arasında süregelen düşmanlık ve/veya rekabet ilişkileri hakkında önemli fikirler vermektedir.

Daha da önemlisi, doğası gereği askeri öngörülebilirliği ve şeffaflığı arttırdığı için silahların kontrolü özellikle istikrarsız bölgelerde gerilimin azaltılması ve taraflar arasında yanlış hesaplamaların önlenmesi bakımından hayati önem taşımaktadır. Ayrıca devletler arasında rekabeti makul seviyede tutmak, taraflar arasındaki diplomatik ilişkileri geliştirmek ve "bölünmez güvenlik" de olarak bilinen devletlerin diğer devletlerin aleyhine güvenliklerini sağlama eğilimini yatıştırmak anlamında da önemli rol oynamaktadır.

Devletler özellikle kendi güvenliklerinin diğer devletlerin askeri hamleleri tarafından zayıflatıldığı algısına kapıldıklarında ve kontrol mekanizmalarının yetersiz kaldığı durumlarda sonu savaşa kadar uzanabilecek tehlikeli tırmanışlar meydana gelebilmektedir. Bu bakımdan etkili bir şekilde işleyen silahların kontrolü rejimlerinin büyük ölçekli askeri çatışmaları önlemeye yardımcı olduğu ve bu şekilde devletlerin ve diğer aktörlerin kaynaklarını salgın hastalıklarla mücadele ve eğitim faaliyetleri gibi daha faydalı alanlara yönlendirmelerini sağladığı iddia edilebilir. Öte yandan silahların kontrolüne ilişkin araştırmalar, devletler arasında süregelen jeopolitik mücadeleden kaynaklanan tehlikelerin nasıl kontrol altına alınacağını, değişim dönemlerinde küresel ve/veya bölgesel güvenlik süreçlerinin nasıl yönetileceğini ve daha işbirliğine açık bir uluslararası ortamın nasıl inşa edileceğini anlamak için elzemdir.

Tarihsel olarak konvansiyonel ve nükleer silahların kontrolü süreçleri çoğunlukla iç içe geçmiş olsa da odak noktaları, kapsamları ve gelişimleri bakımından bazı farklılıklar arz ettiklerine dikkat çekmek gerekir. Örneğin nükleer silahların kontrolü alanındaki uluslararası çabalar öncelikle kitle imha silahlarının yayılmasının kontrol edilmesini amaçlar, bu bakımdan daha ziyade varoluşsal tehditleri ele alır ve büyük ölçüde ABD ve Rusya gibi nükleer güç sahibi devletler arasındaki ikili anlaşmalar çerçevesinde şekillenir. Bu anlamda nükleer silahların

kontrolü alanında en önemli düzenlemeler arasında yer alan Yeni START Anlaşması, ABM Anlaşması ve INF Anlaşması'nın ABD ve Rusya arasındaki ihtilaflar nedeniyle geçersiz kalmış olması oldukça dikkat çekicidir.

Konvansiyonel silahların kontrolü alanındaki uluslararası çabalar ise daha çok beklenmedik ve/veya büyük ölçekli saldırı eylemlerine yol açabilecek askeri tehditlere odaklanmaktadır. Bu anlamda nükleer silahların kontrolü belirgin küresel etkilere sahip iken, konvansiyonel silahların kontrolünde bölgesel etkiler öne çıkmaktadır. Bu önemli fark nedeniyle nükleer silahların kontrolü alanında çok daha fazla akademik çalışma yürütülmekte iken, konvansiyonel silahların kontrolünün akademik anlamda görece ihmal edildiği söylenebilir. Yine de bu iki alanın tarihsel olarak birbiriyle çok yakından bağlantılı olduğunu da unutmamak gerekir. Örneğin nükleer silahların kontrolü alanında önemli bir düzenleme olan INF Anlaşması ile belli bir nükleer silah kategorisinin tamamen ortadan kaldırılmış olması, konvansiyonel silahların kontrolü alanındaki bazı hayati meselelerin de çözülmesine yardımcı olmuştur.

Nükleer silahların kontrolü ile konvansiyonel silahların kontrolü arasındaki bir başka dikkat çekici fark ise savunma veya saldırı amaçlı olmasına bakılmaksızın nükleer silahların caydırıcılık yönlerinin çok daha ağır basmasıdır. Konvansiyonel silahların kontrolü ise bu tezin önceki bölümlerinde de detaylı olarak anlatıldığı gibi devletler arasındaki güvenlik ikilemini daha düşük silahlanma seviyeleri yardımıyla yönetmeyi, devletler arasında süregelen silahlanma mücadelesini yumuşatmayı ve şeffaflık ve öngörülebilirlik sağlayan mekanizmaları hayata geçirerek silahlı çatışma olasılığını azaltmayı amaçlamaktadır. Öte yandan her iki alanda da "bölünmez güvenlik" ilkesinin gözetilmesi ve devletlerin diğer devletlerinin aleyhine olacak şekilde kendi güvenliklerini arttırma eğilimlerinin zayıflatılması öncelikli bir amaç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Konvansiyonel silahların kontrolü girişimlerinin başlangıcında 1868 Saint Petersburg Bildirgesi'ne ilave olarak 1899 yılında ve 1907 yılında imzalanan Lahey Konvansiyonları'nın oldukça önemli rol oynadıkları söylenebilir. Ancak o tarihlerde nükleer/konvansiyonel veya kitle imha silahları şeklinde net bir sınıflandırmanın söz konusu olmadığına dikkat çekmek gerekir. Soğuk Savaş boyunca ise esas olarak nükleer silahların kontrolü alanındaki faaliyetler dikkat çekmiş, konvansiyonel silahların kontrolü ise birbirine rakip iki süpergücün başını çektiği iki kutuplu sistemde pek öne çıkamamıştır. Bu yüzden konvansiyonel anlamda en önemli silahların kontrolü düzenlemeleri çok daha yakın tarihlidir. Özellikle 1990'da imzalanan AKKA, birkaç niteliğinden dolayı bu alandaki düzenlemeler arasında bir dönüm noktası

sayılmaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi "bugüne kadar görülmemiş silahsızlanma adımlarını" temsil eden AKKA sayesinde 52.000'den fazla askeri teçhizatın imha edilmesi mümkün olmuş ve 6.000'den fazla fiziksel saha ziyareti sayesinde şeffaflık sağlanarak geniş Avrupa bölgesinde konvansiyonel silahlanma seviyesinde önemli bir azalma sağlanmıştır. Konvansiyonel alanda önemli bir başka anlaşma olan ve 1997'de imzalanan Ottawa Anlaşması ise mayınların, bubi tuzaklarının ve kör edici lazer silahlarının kullanılmasını yasaklamakta ve savaş kalıntısı olan patlayıcıların temizlenmesini şart koşmaktadır. 2013'te imzalanan Silah Ticareti Anlaşması ise dünyada konvansiyonel silahların ticaretine yönelik ilk kapsamlı düzenleme olarak dikkat çekmektedir. Bu anlaşmalar sayesinde bugün konvansiyonel silahların kontrolü alanında tesis edilmiş belli bir uluslararası rejim söz konusudur.

Konvansiyonel silahların kontrolü rejiminin ortaya çıkması bakımından küresel yönetişim oldukça önemlidir, zira devletlerin tek başlarına çözemeyecekleri çok yönlü güvenlik sorunlarını yönetebilmek için çok taraflı bir işbirliği zeminine ihtiyaçları bulunmaktadır. Dolayısıyla özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde konvansiyonel silahların kontrolü alanındaki çabalar, birbirine farklı kanallar aracılığıyla daha fazla bağlanan aktörlerden oluşan ve bağımsız gibi görünen gelişmelerin birbirini çok daha derinden etkileme kapasitesine sahip olan bir dünyada devletlerin uluslararası güvenlikle doğrudan ilişkili sorunları ele almalarına destek olmakta ve bu anlamda uluslararası barışın ve istikrarın korunmasına katkıda bulunmaktadır. Etkili bir küresel yönetişim ağı tesis edilmeden devletlerin tek taraflı siyasi, ekonomik ve askeri çıkarlarına göre davranması ise savaşa yol açabilecek tehlikeli tırmanmaların ortaya çıkmasına neden olabilir.

Öte yandan küresel yönetişimin diğer alt alanlarıyla karşılaştırıldığında, konvansiyonel silahların kontrolü alanında birkaç farklı özellik göze çarpmaktadır. Öncelikle bu alanda devlet egemenliğinin ve temel güvenlik çıkarlarının hayati bir öneme sahip olması, diğer küresel yönetişim alanlarında sağlanabilen çok taraflı işbirliğini zorlaştırmaktadır. Sağlık, çevre veya finans gibi alanlardan farklı olarak konvansiyonel silahların kontrolü doğrudan bir devletin askeri yetenekleriyle ve bu yeteneklerin diğer devletler için ortaya çıkardığı tehditlerle ilgilenmektedir. Bu durum bir taraftan siyasi irade ve karşılıklı güvenin önemini arttırırken, diğer taraftan uluslararası örgütler ve diğer devlet dışı aktörlerin bu alanda öne çıkan bir rol oynamasını zorlaştırmaktadır. Zira ulusal güvenlik söz konusu olduğunda söz konusu müzakere süreçleri neredeyse her zaman realist (yani gücü ve çıkarı merkeze alan) ilkelere göre yürütülmektedir.

İkinci olarak her ne kadar konvansiyonel silahların kontrolü, daha çok bölgesel etkiler ortaya çıkaran bir küresel yönetişim alanı olarak tanımlansa da bölgesel düzeyde meydana gelen silahlı çatışmaların küresel etkiler doğurması nedeniyle özel bir niteliğe sahiptir. Örneğin AKKA aslında geniş Avrupa bölgesinde konvansiyonel silahların belli bir seviyede tutulmasını amaçlayan bir uluslararası anlaşmadır. Ancak 2000'ler boyunca ABD ve Rusya arasında baş gösteren anlaşmazlıklar nihai olarak Rusya'nın Ukrayna'yı işgal kararı almasına neden olmuş ve bu hamleyle başlayan savaş hızla küresel siyaset gündeminin en önemli maddelerinden birisi haline gelmiştir.

Konvansiyonel silahların kontrolü alanında küresel yönetişimin temel direğinin BM olduğunu söylemek yanlış olmaz. BM özellikle Güvenlik Konseyi ve Genel Sekreterlik gibi ana organları ve UAEK, UNODA ve UNIDIR gibi alt kuruluşlarıyla birlikte pek çok küresel yönetişim alanında olduğu gibi bu alanda da devletler arasında işbirliği için önemli bir müzakere platformu haline gelmiştir. Özellikle Güvenlik Konseyi siyasi, askeri ve ekonomik olarak dünyada en fazla nüfuz sahibi olan devletleri bir araya getirdiği için küresel güvenlik yönetişiminde önemli bir rol oynamaya devam etmektedir. BM'nin bu faaliyetleri, AGİT ve diğer bölgesel uluslararası örgütlerin de desteğiyle silahların kontrolü alanında önemli uluslararası düzenlemelerin ortaya çıkmasına büyük katkıda bulunmaktadır.

BM'nin ve uluslararası örgütlerin dikkate değer çabalarına rağmen konvansiyonel silahların kontrolü alanında en fazla öne çıkan küresel yönetişim modeli ise hükümetler arası modeldir. Daha önce de belirtildiği gibi doğrudan güvenlik konularıyla ilgilendiği için bu alan büyük oranda devletler tarafından şekillendirilmektedir. Devletler sadece güvenliği realist bir çerçeveden değerlendirdikleri için değil, ayrıca konvansiyonel silahların kontrolü alanındaki anlaşmaların temel olarak ulusal hükümetlerin temsilcileri tarafından müzakere edilip imzalanmaları nedeniyle bu alanda devlet dışı aktörlerin etkisi oldukça sınırlı kalmaktadır. Kaldı ki BM ve AGİT gibi konvansiyonel silahların kontrolü alanında önemli rol oynayan uluslararası örgütlerin faaliyetleri ve bütçeleri de devletler tarafından finanse edilmektedir. Dolayısıyla devletler ve devlet dışı aktörler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklarda devletlerin tutumu daha belirleyici olmakta ve bu durum da silahların kontrolü alanındaki yönetişim çabalarını doğrudan etkilemektedir.

Örneğin Rusya'da Putin yönetiminin ısrarla AKKA'nın yenilenmesini talep etmesi ve nihai olarak bu uluslararası anlaşmayı tamamen askıya alması Avrupa'da büyük ölçüde AKKA sayesinde ortaya çıkan otuz yıllık konvansiyonel silahların kontrolü rejiminin neredeyse tamamen çökmesine neden olmuş ve yıllar içinde devletler ile devlet dışı aktörlerin koordineli

çabalarıyla gelişen AKKA işlevsiz kalmıştır. Dolayısıyla hoşnutsuz tek bir devletin politikası bile konvansiyonel silahların kontrolü alanındaki yönetişim çabalarını baltalayabilmektedir. Öte yandan AKKA gibi örneklerde "jeopolitik mücadele" boyutu "insani hukuk" boyutundan daha ön planda olduğu için ulusal hükümetler bu tür düzenlemelere doğrudan müdahale etmeye çalışmaktadırlar. Bu durum AGİT bünyesinde Soğuk Savaş sonrası dönemde işlerlik kazanan silahların kontrolü düzenlemelerinin 2022'de Rusya-Ukrayna savaşının patlak vermesini engellemekte yetersiz kalmasında da görülebilir. Halbuki örneğin Ottawa Anlaşması gibi insani hukuk boyutu jeopolitik mücadele boyutundan daha fazla öne çıkan anlaşmalarda devletler kadar devlet dışı aktörler de belirgin rol oynayabilmekte ve bu tür düzenlemelerde diğer küresel yönetişim modelleri de etkili olabilmektedir.

Konvansiyonel silahların kontrolü alanında hükümetler arası modelin açıklayıcılık anlamında kurduğu üstünlük, realist kuramın devleti merkeze alan iddialarının da önemli bir yansıması olarak görülebilir. Konuya realist perspektiften bakıldığında devletler kendileri için en üstün amaç olan hayatta kalma kaygısından dolayı silahlanmaya yönelmekte ve ancak potansiyel rakiplerinin veya düşmanlarının da benzer silahlara erişmesi durumunda belli bir denge sağlayabilmek için güvenlik garantileri vermeyi kabul etmektedirler. Devletlerin kendilerini askeri olarak güvene almalarının başka bir yolu ise askeri ittifaklara katılmalarıdır. Nitekim AKKA'nın sadece devletler arasında değil, Soğuk Savaş döneminin iki güçlü askeri ittifakı olan NATO ve Varşova Paktı arasında şekillenen bir düzenleme olduğuna özellikle dikkat çekmek gerekmektedir.

Realist kuramın önde gelen kavramlarından birisi olan "güvenlik ikilemi" de silahların kontrolü alanındaki çabalarla doğrudan bağlantılıdır. Bir devletin diğer devletlere karşı güvenliğini arttırmak için silahlanma hamlelerine önem vermesi, diğer devletlerin de o devletten askeri tehdit algılamasına yol açmakta ve bu sarmal büyüyerek devam etmektedir. Bu hamlelerin hangilerinin gerçek bir tehdit içerdiği konusu farklılık arz etse de güvenlik ikilemi silahların kontrolü alanındaki çabaların başarısını yakından etkilemektedir. Örneğin Rusya'nın daha önce verdiği taahhütlere rağmen silahlı kuvvetlerini belli ülkelerden çekmemesi nedeniyle AKKA'nın tam olarak uygulanamaması, NATO'nun Avrupa bölgesindeki konvansiyonel ve nükleer gücünü arttırmasının zamanla Rusya'yı da benzer hamleler yapmaya sevk etmesi, Batı ittifakının yeni üyeleri bünyesine katarak doğuya doğru genişlemesinin Rusya'da yarattığı savunmacı askeri refleksler ve bazı NATO ülkelerinin Rusya'nın yükselen askeri tehdidini bahane olarak göstererek çeşitli silahların kontrolü anlaşmalarından çekilmesi güvenlik ikileminin bu alanda ne kadar önemli rol oynadığını göstermektedir.

Öte yandan devletlerin hem silahlanma yarışının sebep olduğu ekonomik yükleri hafifletmek, hem de kendi güvenliklerini daha iyi sağlamak adına çeşitli işbirliği mekanizmalarına ihtiyaç duydukları görülmektedir. Bu durum da liberal kurumsalcı teorinin iddialarını akla getirmektedir. Devletlerin rasyonel aktörler olarak karşılıklı çıkarları doğrultusunda belli alanlarda işbirliği yapabileceklerini ve belirsizlikleri azaltarak çatışmanın maliyetlerini de yönetebileceklerini öne süren bu yaklaşım AKKA, Açık Semalar Anlaşması ve Viyana Belgesi gibi üçlü bir yapıya sahip uluslararası rejimin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Nitekim bu rejim dahilinde devletlerin gözlem amaçlı olarak topraklarını düşman/rakip devlete açmaları, üretimi ve sevki büyük maliyete sebep olan stratejik ve taktik seviyedeki silahların belli bir seviyede tutulması ve bütün bu süreçleri izlemek ve yönlendirmek üzere AGİK/AGİT benzeri uluslararası örgütler kurulması, devletlerin hakimiyetinde olmasına rağmen silahların kontrolü alanında uluslararası işbirliğinin de mümkün olduğunu göstermektedir.

Konvansiyonel silahların kontrolü alanında tesis edilen bir rejiminin başarısı ya da başarısızlığının ise üç ana faktöre bağlı olduğu söylenebilir. Birincisi devletler arasında belli bir güven tesis edilmesi zorunluluğudur. Bunun için de öncelikle belli bir askeri güç dengesi kurulması şarttır. Örneğin rakip veya düşman olarak görülen devletin başka aktörlerle ittifak kurması tehdit algısını güçlendirebilmektedir. Veya daha önce verilen taahhütlerin yerine getirilmemesi, askeri yığınak yapılması veya silah modernizasyon programlarına ağırlık verilmesi gibi faktörler güvenlik ikilemini tetikleyebilmektedir. Küresel ve/veya bölgesel jeopolitik ortamın da karşılıklı güvene etki eden bir alt faktör olduğu söylenebilir. Örneğin silahların kontrolü alanında yeni bir küresel aktör olarak Çin'in denkleme dahil olması veya bölgesel güçler olarak İran'ın veya Kuzey Kore'nin yürüttüğü silahlanma çalışmaları uluslararası rejimlerin başarısını doğrudan etkileyebilmektedir.

İkinci olarak belli bir silahların kontrolü düzenlemesine dahil olan devletlerin bu konudaki faaliyetlerini düzenli olarak muhatap devletlerle paylaşması ve dolayısıyla bu sürecin şeffaflık içerisinde yönetilebilmesi son derece önemlidir. Diğer devletlerin silahlanma konusundaki faaliyetlerle ilgili bilgileri kendi istihbarat kanalları yerine doğrudan muhatap devletten edinmeleri ve muhatap devletin herhangi bir gizli faaliyet içinde yer almadığına ikna olmaları rejimin başarısı için belirleyici bir faktördür. Bu amaçla devletlerin birbirlerine topraklarını ve askeri tesislerini açmaları oldukça önemli bir adımdır ve muhatap devletin bu adımı bir samimiyet göstergesi olarak algılaması karşılıklı güvene de katkı sağlamaktadır. Burada önemli unsurlardan birisi de güvenliğin bölünmezliği ilkesi dahilinde tüm tarafların

aynı şeffaflığı sergileyip sergilemediğidir. Örneğin AKKA, Açık Semalar Anlaşması ve Viyana Belgesi'nden oluşan üçlü yapı bu şeffaflığı sağlamaya yardımcı olduğu için uluslararası anlamda etkili bir rejim haline dönüşmüştür. Ancak daha sonra Rusya ve ABD'nin sergilediği tek taraflı hamleler bu rejimin işlevsiz kalmasına neden olmuş ve taraflar arasındaki güven bunalımının hız kazanmasına katkıda bulunmuştur.

Üçüncü olarak ise taahhütlere bağlılık faktöründen bahsetmek gerekir. Devletleri silahların kontrolü alanında belli bir anlaşma yapmaya ve masanın etrafında toplanmaya sevk etmek mümkün olsa dahi bu anlaşmaların geleceği, tarafların birbirlerine verdikleri taahhütleri yerine getirmesine bağlıdır. Örneğin AKKA rejiminin işlevsiz kalmasına yol açan sürecin önemli bileşenlerinden birisi olan İstanbul Taahhütleri, ABD ve Rusya arasındaki jeopolitik mücadelenin makul bir zemine oturtulmasının mümkün olamaması ve taraflar arasındaki güvenlik ikilemini derinleştirmesi nedeniyle uygulanamamıştır. Bu durum da daha sonra her iki devletin de AKKA'yı askıya almasına zemin hazırlamıştır.

Bu çalışmada süreç izleme yöntemi, karşılaştırmalı analizlerle birlikte kullanılarak AKKA'yı etkileyen gelişmeler kronolojik sırayla sunulmuştur. Böylece her bir aktörün süreçteki rolü ayrı ayrı ortaya konabilmiştir. Aktörler, AKKA'nın ve genel olarak silah kontrol mekanizmasının zayıflaması veya çökmesinden birbirlerini sorumlu tutmaktadır. Ancak bu yöntem sayesinde, her aktörün tek taraflı hamlelerle anlaşmanın zayıflamasına nasıl katkıda bulunduğu ve rakip gördükleri aktörlere karşı nasıl hazırlıklar yaptığı açıkça görülmektedir.

Konvansiyonel silahların kontrolünün geleceği ile ilgili olarak süregelen tartışmalara yakından bakıldığında ise bu alandaki çalışmalarıyla öne çıkan uzmanların da dikkat çektiği gibi kısa vadede kalıcı bir çözümün uygulanmasının oldukça zor olduğu bir kriz döneminde olduğumuz anlaşılmaktadır. Sadece konvansiyonel silahların kontrolü alanını değil, nükleer silahların kontrolü alanını da etkileyen bu kriz durumu özellikle dünyanın önde gelen iki gücü olan ABD ve Rusya arasındaki gerilimle yakından ilgilidir. Bugüne kadar pek çok silahların kontrolü düzenlemesinin hayata geçirilmesinde başat rol oynayan bu iki devletin Ukrayna başta olmak üzere diğer küresel ve bölgesel sorunlarla ilgili derin görüş ayrılıkları içinde bulunması yakın zamanda nükleer veya konvansiyonel silahların kontrolü alanında önemli bir adım atılmasını zorlaştırmaktadır.

Öte yandan özellikle 2000'lerle birlikte dünyada meydana gelen jeopolitik ve jeoekonomik değişimler silahların kontrolü alanında etkili olan aktörlerin sayısının artmasına katkıda bulunmaktadır. Örneğin Çin hem askeri hem de ekonomik alanda sergilediği dinamizm ile günümüzde bu tartışmalarda en az ABD ve Rusya kadar önemli bir aktör haline gelmiştir.

Son on yılda hem askeri harcamalarını arttıran hem de modernizasyon projelerine hız veren Çin bu anlamda özellikle ABD için önemli bir stratejik rakip haline dönüşmüştür. Öte yandan Çin'in askeri teknoloji de dahil olmak üzere günümüzde pek çok alanda kullanılan malzemelerin üretimi için gereksinim duyulan disprosyum, gadolinyum, lutesyum, samaryum, skandiyum, terbiyum ve itriyum gibi nadir toprak element kaynaklarının önemli bir bölümünü elinde bulundurması da bu ülkeye diğer rakipleri karşısında stratejik bir avantaj sağlamaktadır. Nitekim Çin'e karşı oldukça eleştirel bir yaklaşımla iş başına gelen ve kapsamlı yaptırım paketleri hazırlıkları yapan Trump yönetiminin daha sonradan geri adım atmasının da Washington'un bu elementlerin ithalatı konusunda Çin'e bağımlı olmasıyla ilgili olduğunu savunan yorumlar mevcuttur (Zimmermann, 2025).

Çin dışında ABD tarafından faaliyetleri yakından takip edilen iki ülke ise Kuzey Kore ve İran'dır. Bu iki ülkenin özellikle nükleer silah geliştirme konusundaki çabalarından endişe eden Washington'un bu kaygısı pek çok ülke tarafından da paylaşılmaktadır. Aynı şekilde Hindistan ve Pakistan arasında patlak veren silahlı çatışmalar bölgesel ve küresel güvenliğe yansımaları nedeniyle öne çıkmaktadır. Bu gelişmelere karşı olarak Batı ittifakına üye olan devletlerin son yıllarda askeri harcamalarını arttırmaya başladıkları görülmektedir. Trump yönetiminin iş başına gelmesinden sonra Washington'un müttefikleri üzerinde savunma bütçelerini milli gelirlerinin %5'inin üzerine çıkarmaları için yaptığı baskı dikkat çekicidir. Rusya-Ukrayna savaşının Avrupa güvenlik mimarisinde yarattığı ciddi dönüşüm de başta Almanya olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinin silahlanma çabalarına ivme kazandırmış gibi görünmektedir. Dolayısıyla içinde bulunduğumuz dönem nükleer silahlar kadar konvansiyonel silahlar alanında da devletler arasında yeni bir silahlanma yarışının hız kazanması için uygun koşullar sunmaktadır.

Konvansiyonel silahların kontrolü alanında yürütülen akademik araştırmaların özellikle son dönemde ortaya çıkan büyük sorunlar da göz önüne alındığında belli birkaç alana odaklanması gerekmektedir. Öncelikle konvansiyonel silah kategorisinde değerlendirilebilecek yeni teknolojilerin (örneğin insansız hava araçları ve yapay zeka destekli otonom silahlar) devletler arası ilişkilerin ve savaşların doğasını değiştirmeye başladığı unutulmamalıdır. Yakın tarihte yaşanan Ermenistan-Azerbaycan, Rusya-Ukrayna ve İsrail-İran çatışmalarına bakıldığında özellikle silahlı/silahsız insansız hava araçlarının çok etkin bir şekilde kullanıldığı ve bunların karşı tarafta büyük sivil ve askeri kayıplara neden olduğu görülmektedir. Örneğin Haziran 2025'te Ukrayna'ya ait insansız hava araçlarının binlerce kilometre uzaklıkta bulunan,

Rusya'nın iç kısımlarında yer alan ve stratejik uçaklara ev sahipliği yapan askeri üsleri vurması "tarihin en stratejik dron saldırısı" olarak tanımlanmıştır (Aksan, 2025).

Silahların kontrolü alanında yapılacak akademik çalışmalarda ayrıca "teknojeopolitik" olarak adlandırılan ve mevcut silah sistemlerini teknolojinin de yardımıyla çok daha etkili hale getirmeye yarayan imkanların da incelenmesi gerekmektedir. Bu çok yeni bir alan olduğu için uluslararası düzenlemelerin neredeyse hiç olmadığı, ancak buna rağmen devletlerin güvenliğini derinden etkileyebildiği görülmektedir. Özellikle hızla gelişmekte olan yapay zeka teknolojisi sayesinde klasik konvansiyonel silahlara ilave olarak insansız hava araçlarının ve uyduların da karşı tarafa büyük zarar verme kapasitesi sürekli artmaktadır. Günümüzde özellikle AB bünyesinde yapay zeka teknolojilerinin regülasyonu için bazı çalışmalar yürütülmektedir. Ancak bu konunun uluslararası ilişkileri jeopolitik ve hukuki olarak hangi açılardan etkileyeceğine yönelik yeni ve farklı bölgelerdeki etkisini inceleyen daha kapsamlı araştırmalara da ihtiyaç bulunmaktadır.

Öte yandan özellikle doğrulama ve denetleme gibi alanlarda yeni teknolojilerden faydalanma imkanı da hızla artmaktadır. İnsansız hava, kara ve deniz araçları, robotlar, uydu görüntüleme ve makine öğrenmesi gibi yeni teknolojiler devletler arasındaki siyasi ve askeri ilişkilerde güvenin tesis edilmesi ve anlaşmaların uygulanabilir hale getirilmesine yardımcı olabilecek teknolojilerdir. Burada dikkat çekilmesi gereken husus, teknolojik ilerleme ve devletler arasında karşılıklı güvenin birbirini besleyen olgular olmasıdır. Zira uluslararası açıdan bir güven ortamı sağlanmazsa yeni teknolojilerin katkısı da kısıtlı olacak ve imzalanan anlaşmaların etkili bir şekilde uygulanması mümkün olmayacaktır.

Son yıllarda "jeopolitiğin geri dönüşü" olarak da tanımlandığı şekilde devletlerin ve özellikle siyasi liderlerin uluslararası ilişkileri yönlendirme kapasitesinde yeniden önemli bir artış dikkat çekmektedir (Mead, 2014). Bu bakımdan konvansiyonel silahların kontrolü alanında yapılacak çalışmalarda liderlerin rolünü merkeze alan teorik yaklaşımların da geliştirilmesinde fayda vardır. Zira silahların kontrolü rejimlerinin ortaya çıkmasında ve yürütülmesinde başat rol oynayan realist güç dinamikleri, dünyadaki mevcut kurumsal gerileme, ülkelerin iç bürokratik yapıları, devletlerin algıları (güvenlik ikilemi, bölünmez güvenlik gibi) ve devlet dışı aktörlerin kısıtlanan rolü gibi çeşitli faktörler uluslararası güvenlik ortamının önümüzdeki dönemde farklı sorunlara gebe olduğu göstermektedir.

Ayrıca bu alanda kurulmuş uluslararası rejimlerin ve örgütlerin yeniden nasıl daha etkili olabileceklerinin de araştırılması gerekmektedir. Bu çalışmaların eskisi gibi sadece Avrupa-Atlantik bölgesini esas alamayacağı da açıktır. Özellikle Çin başta olmak üzere Doğu Asya

ülkelerinin de dahil edilmesi önemlidir. Çin'in konvansiyonel silahların kontrolü alanında yapılacak yeni anlaşmalara taraf olması Japonya, Avustralya ve Güney Kore gibi komşularının güvenlik algılamalarını da kökten değiştirecektir. Ayrıca sadece uluslararası anlaşmalara odaklanmak yerine, uygulandığında etkili çözümler sunabilen uluslararası düzenlemelere ve protokoller ve ihracat kontrolleri gibi daha esnek ve yenilikçi ara formüllerin de incelenmesi faydalı olacaktır.

Konvansiyonel silahların kontrolü alanında imzalanacak yeni anlaşmalarda ABD ve Avrupa güçlerinin tam bir işbirliği içinde hareket edeceği varsayımı ise özellikle Trump yönetiminin işbaşına gelmesinden sonra giderek daha fazla sorgulanmaktadır. Bu iki aktör arasındaki ilişkilerin geleceğini merkeze alan akademik araştırmalar bu bakımdan oldukça değerli olacaktır. Öte yandan Rusya-Ukrayna savaşıyla birlikte Avrupa'daki konvansiyonel dengenin köklü olarak değişmiş olduğu gerçeğinin de altını çizmek gerekir. Bu bölgede AKKA'nın yerini alacak yeni bir konvansiyonel silah anlaşmasının hayata geçirilebilmesi için teorik ve kavramsal çalışmalara ihtiyaç vardır. Ancak bu çalışmalar yapılırken uluslararası sistemin çok kutuplu yapısının da göz önünde bulundurulması ve geleneksel olarak öne çıkan Batılı devletler ve Rusya dışında Çin, Türkiye, Güney Kore, Hindistan gibi yükselen güçlerin veya BRICS gibi kuruluşların da rolüne ağırlık vermek önemlidir. Uluslararası siyasette etkilerini giderek arttıran bu aktörlerin gelecekteki anlaşmaların şekillenmesinde nasıl roller üstlenecekleri, küresel siyasette yaşanmakta olan güç değişimlerinin geleceğini tahlil etmek açısından da hayati önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Mülakatlar

1. Alper Coşkun, Emekli Diplomat ve Carnegie Endowment Kıdemli Araştırmacısı, 13 Kasım 2024
2. Arda Mevlütoğlu, Savunma Analisti, 30 Aralık 2024
3. Rose Gottemoeller, NATO Eski Genel Sekreteri ve Stanford Üniversitesi, 8 Ocak 2025
4. M. Fatih Ceylan, Emekli Diplomat ve NATO Daimi Temsilcisi, 10 Ocak 2025
5. Dışişleri Bakanlığı Üst Düzey Diplomat (Anonim), 15 Ocak 2025
6. Sıtkı Egeli, Savunma Sanayi Müsteşarlığı Uluslararası İlişkiler Direktörü, 12 Mart 2025
7. Giray Sadık, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Uluslararası ilişkiler Bölüm Başkanı, 3 Haziran 2025

Kitaplar

Anthony, I. (2003), "Arms control in the new security environment" In SIPRI Yearbook 2003: Armaments, Disarmament and International Security (pp. 563–584). Stockholm International Peace Research Institute.

Arnold, A. (2004), *Spying from space: Constructing America's satellite command and control systems,* Texas A&M University Press.

Asmus, R. D. (2002), *Opening NATO's Door: How the Alliance Remade Itself for a New Era*. Columbia University Press.

Avant, D. (2018), "Private Military and Security Companies", Williams, P.D., & McDonald, M. (Eds.) *Security Studies: An Introduction* (3rd ed.), Milton Park: Routledge.

Barnett, M. N., Finnemore, M. (2018), 'Political Approaches', in Thomas G. Weiss, and Sam Daws (eds), *The Oxford Handbook on the United Nations*, 2nd edn, Oxford Handbooks, https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198803164.013.3.

Barnet, M. N., Pevehouse, J. C. W., Raustiala, K. Eds., (2016), *Global Governance in a World of Change: Legitimacy and Modes of Governance.* Cambridge: Cambridge University Press.

Bennett, A., Checkel, J.T. eds. (2015), *Process Tracing: From Metaphor to Analytic Tool*, Cambridge: Cambridge University Press.

Betts, R. K. (2010), *American Force: Dangers, Delusions, and Dilemmas in National Security*. New York: Columbia University Press.

Bevir, Mark. (2012), *Governance: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press.

Beyer, C. (2010), *Counterterrorism and International Power Relations: The EU, ASEAN and Hegemonic Global Governance*. I.B. Tauris.

Blacker, C. D. (1984), *International Arms Control: Issues and Agreements* (2nd ed.). Stanford: Stanford Arms Control Group.

Bohlen, A., William B., Pifer, S., Woodworth, J. (2012), *The Treaty on Intermediate-Range Nuclear Forces: History and Lessons Learned*, Washington, D.C.: Brookings Institution.

Bolton, J. (2007), *Surrender Is Not an Option: Defending America at the U.N. and Abroad*, New York: Simon & Schuster.

Breyer, S. (1973), *Battleships and Battlecruisers of the World, 1905–1970*. London: Macdonald and Jane's. ISBN 978-0-356-04191-9.

Brown, A. (2009), *The Rise and Fall of Communism*. New York City: Ecco Press.

Budjeryn, M. (2022), *Inheriting the Bomb: The Collapse of the USSR and the Nuclear Disarmament of Ukraine*, Baltimore MD: Johns Hopkins University Press.

Bull, H. (1961), *The Control of the Arms Race: Disarmament and Arms Control in the Missile Age*. Weidenfeld & Nicolson.

Burchill, S., Linklater, A., Donnelly, J., Nardin, T. (2022), *Theories of International Relations*, Sixth Edition, London: Red Globe Press.

Burns, R., Siracusa, J. (2013), *A Global History of the Nuclear Arms Race: Weapons*, Strategy, and Politics [2 volumes], Santa Barbara: ABC-CLIO.

Buzan, B. (1987), Arms Control. In: *An Introduction to Strategic Studies. International Institute for Strategic Studies Conference Papers*. London: Palgrave Macmillan.

Buzan, B. (1991). *People, States, and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. Harvester Wheatsheaf.

Buzan, B., Wæver, O., de Wilde, J. (1998), *Security: A new framework for analysis*. Boulder: Colynne Rienner Publishers.

Buzan, B. (2004), *From International to World Society? English School Theory and the Social Structure of Globalisation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Citaristi, I. (2022). "United Nations Office for Disarmament Affairs—UNODA", In The *Europa Directory of International* Organizations, (24th ed.). Routledge.

Claude, I. L. (1964), *Swords into Plowshares*. New York: Random House.

Croddy, Eric A., Wirtz, J. J., James J. (2005), *Weapons of Mass Destruction: An Encyclopedia of Worldwide Policy, Technology and History, Volume: Chemical and Biological Weapons*, Santa Barbara: Abc Clio.

Charap, S., Colton, T. J. (2017), *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*. Milton Park: Routledge.

Charatan F. (2002), *Germs: Biological Weapons and America's Secret War*, London: BMJ Publishing.

Cohen, S. F. (2018), *War with Russia? From Putin and Ukraine to Trump and Russiagate*. New York City: Hot Books.

Cox, R. W. (1987), *Production, Power, and World Order: Social Forces in the Making of History*, New York: Columbia University Press.

Çakmak, H., (2003), *Avrupa Güvenliği*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Dahlman, O. (2010), "Verification: to detect, to deter and to build confidence", Ed., Kerstin Vignard, *Arms control verification*, Geneva: UNIDIR Publication. https://unidir.org/files/publication/pdfs/arms-control-verification-en-320.pdf#page=9.09.

DoD. (2010), *Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms*, Joint Publication 1-02.

DoD. (2016), *Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms*, Joint Publication 1-02.

Duffield, J. S. (2018), “Alliances”, Williams, P.D., & McDonald, M. (Eds.) *Security Studies: An Introduction* (3rd ed.), Milton Park: Routledge.

Engel, J. A., Lawrence, M. A., Preston, A. (Eds.), (2014), *The era of détente. In America in the world: A history in documents from the War with Spain to the War on Terror*, Princeton: Princeton University Press.

Fawcett, L. (2018), "Regional organizations." In P. D. Williams (Ed.), *Security Studies: An Introduction* (3rd ed.), London: Palgrave.

Foss, C. F. (2011), *Jane's Armour and Artillery 2011-2012 data sheets*, Janes Information Group.

Freedman, L. (1981), *The Evolution of Nuclear Strategy*, New York City: St. Martin's Press.

Freedman, L. (2003), *The Evolution of Nuclear Strategy*. London: Palgrave Macmillan.

Gaddis, J. L. (2005), *The Cold War: A New History*. London: Penguin Press.

Garthoff, R. L. (1994), *The Great Transition: American-Soviet Relations and the End of the Cold War*. Washington D.C.: Brookings Institution Press.

Gillis, M, (2017), *Disarmament: A Basic Guide*, Fourth Edition, New York: UN Publications.

Ginsberg, R., Penksa, S. (2012), *The European Union in Global Security: The Politics Of Impact*, UK: Springer.

Goldblat, J. (2002), *Arms Control: The New Gudie to Negotiations and Agreements,* London: Sage Publications.

Gorton, G. B. (2012), *Misunderstanding Financial Crises: Why We Don't See Them Coming*, Oxford: Oxford University Press.

Gottfried, K. (2019), “Technological development, the military balance, and arms control”. In W. F. Hanrieder (Ed.), *Technology, strategy, and arms control,* New York: Routledge.

Held, D. (1995), *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*, Cambridge: Polity Press.

Helleiner, E. (1994), *States and the Reemergence of Global Finance: From Bretton Woods to the 1990s,* Ithaca: Cornell University Press.

Joachim, J. (2016), “NGOs in World Politics.”, eds. John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations,* Oxford: OUP Oxford.

Kant, Immanuel. (1983), *Perpetual Peace: A Philosophical Essay*, Indiana: Hackett Publishing.

Kaufman, R.G. (1990), *Arms Control During the Pre-Nuclear Era: The United States and Naval Limitation Between the Two World Wars*, New York: Columbia University Press.

Kimmitt, M. T. (1986), *Rethinking FASCAM, Principles For The Use Of Artillery Delivered Mines,* United States: U.S. Army Engineer Center and School.

Krahmann, E. (2005), “From State to Non-State Actors: The Emergence of Security Governance”, Elke Krahmann (der.), *New Threats and New Actors in International Security*, New York: Macmillan.

Larsen, J. A., Smith, J. M. (2005). *Arms Control: Cooperative Security in a Changing Environment*. Lynne Rienner Publishers.

Leitenberg, M., Zilinskas, R. A., Kuhn, J. H. (2012), *The Soviet Biological Weapons Program: A History*, Cambridge: Harvard University Press.

Levi, M., O'Hanlon, M. H. (2005), *The Future of Arms Control***,** Washington D.C., Brookings Institution Press.

Lopez-Claros, A., Dahl, A. L., Groff, M. (2020), *Global Governance and the Emergence of Global Institutions for the 21st Century*, Cambridge: Cambridge University Press.

Luard, E. (1982), *A History of the United Nations Volume 1: The Years of Western Domination, 1945-1955*, London: Palgrave Macmillan.

Luck, E. C. (2006), *UN Security Council: Practice and Promise*, Milton Park: Routledge.

Makinda, S. M., Okumu, F.W. (2007), *The African Union: Challenges Of Globalization, Security, and Governance* (1st ed.), Milton Park: Routledge.

Louise, F. "Regional Organizations", Williams, P.D., McDonald, M. (Eds.). (2018). *Security Studies: An Introduction* (3rd ed.). Milton Park: Routledge.

Gaddis, J. L. (2007), *The Cold War: a new history,* London: Penguin Books.

Garthoff, R. L., (1994), *Detente and Confrontation: American–Soviet Relations from Nixon to Reagan*. Washington, DC: Brookings Institution.

Hewson, M., Sinclair, T. (1999), eds., *Approaches to Global Governance*, Albany, NY: SUNY Press.

Holsti, K. J. (1996), The State, War, and the State of War. Cambridge: Cambridge University Press.

Jane, M. O. S. (2006), *Striving For Military Stability In Europe Negotiation, implementation and adaptation of the CFE Treaty*, Milton Park: Routledge.

George, A., Bennett, A. (2005), *Case studies and theory development in the social sciences*. Cambridge: MIT Press.

Jervis, R. (1989), *The meaning of the nuclear revolution: Statecraft and the prospect of Armageddon*, Ithaca: Cornell University Press.

Jervis, R. (2017), *How Statesmen Think: The Psychology of International Politics*, Princeton: Princeton University Press.

Karns, M. P., Mingst, K. A. (2004), *International Organizations: The Politics and Processes of Global Governance*, Boulder: Lynne Rienner Publishers.

Keck, M. E., Sikkink, K. (1998), *Activists beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, Ithaca: Cornell University Press.

Keohane, R. O., Nye, J. S. (2001), *Power and Interdependence*. London: Longman Publishing.

Kissinger, H. (1994), *Diplomacy*, New York City: Simon & Schuster.

Koulik, S., Kokoski, R. (1994), *Conventional Arms Control*, SIPRI, New York: Oxford University Press.

Kühn, U. (2020), *The rise and fall of cooperative arms control in Europe*, Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG.

Meier, O., Daase, C. (2014), *Arms Control in the 21st Century: Between Coercion and Cooperation*, Milton Park: Routledge.

Menon, R., Rumer, E. (2015), *Conflict in Ukraine: The Unwinding of the Post-Cold War Order*, Cambridge: MIT Press.

Mingst, K. A., Karns, M. P., Lyon, A. J. (2019), *The United Nations in the 21st Century*, (6th ed.), Milton Park: Routledge Press.

Nye, J. S. (1987), *Nuclear Ethics*, New York City: Free Press.

Olson, M. (1965), *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge: Harvard University Press.

O'Neill, P. D. (2009), *Verification in an Age of Insecurity: The Future of Arms Control Compliance*, New York: Oxford University Press.

Pifer, S. (2017), *The Eagle and the Trident: U.S-Ukraine Relations in Turbulent Times*, Washington, D.C.: Brookings Institution Press.

Pomerance, M. (1996), *The United States and the World Court as a "Supreme Court of the Nations": Dreams, Illusions and Disillusion*, Dordrecht: Martinus Nijhoff.

Potter, W.C. (1985), *Verification and Arms Control,* Lexington Books.

Risse-Kappen, T. (1995), "Bringing transnational relations back in: introduction", in T. Risse-Kappen (ed.), *Bringing Transnational Relations Back In: Non-State Actors, Domestic Structures and International Institutions,* Cambridge University Press.

Risse-Kappen, T. (1997), *Cooperation Among Democracies: The European Influence on U.S. Foreign Policy*, Princeton: Princeton University Press.

Rosenau, J., Czempiel, E.O. (1987), *Governance Without Government: Systems of Rule in World Politics,* Cambridge: Cambridge University Press.

Rosenau, J.N. (1992), *The United Nations in a Turbulent World*, Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.

Rosenau, J.N., Czempiel, E.O. (Eds.), (1992), *Governance without Government: Order and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rosenau, J.N. (1997), Along the Domestic-Foreign Frontier: Exploring Governance in a Turbulent World. Cambridge: Cambridge University Press.

Rosenau, J.N. (1999), "Toward an Ontology for Global Governance." In M. Hewson & T. Sinclair (Eds.), Approaches to Global Governance Theory (pp. 287-301). Oxford: Oxford University Press.

Rosenau, J.N. (2003), The Study of World Politics: Volume 2: Globalization and Governance, London: Routledge.

Sakwa, R. (2015). *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*. London: I.B. Tauris.

Schelling, T. C., & Halperin, M. H. (1961), *Strategy and Arms Control*, New York City: Twentieth Century Fund.

Schelling, T. C., Halperin, M. H. (1985), *Strategy and Arms Control*, Virginia: Pergamon-Brassey's International Defense Publishers.

Schelling, T. C. (2008), *Arms and influence,* Yale University Press.

Schroeder, P. W. (1994), *The Transformation of European Politics 1763-1848*, Oxford: Oxford University Press.

Scott, J. B. (1917), *Reports to the Hague Conferences of 1899 and 1907,* Oxford: Clarendon Press.

Sharp, J. M. O. (2006), *Striving For Military Stability In Europe Negotiation, implementation and adaptation of the CFE Treaty*, New York: Routledge.

Sinclair, T.J. (2012), *Global Governance: Key Concepts*, Cambridge: Polity Press.

US Air Force. (1968), *Technical Manual, Air Munitions General*, 1.0.11A-1- 20.

US Air Force. (2004), *Weapons File 2003-2004*, Eglin Air Force Base, Florida, https://www.bulletpicker.com/pdf/Weapons-File-2003.pdf.

US Army. (1986), TM-43-0001-28-3, *Data Sheets for Guns, Howitzers, and Mortars Interoperable Ammunition*, Washington D.C.

Viotti, P. R. (2012), "A Template for Understanding Arms Control," Eds., Robert E. Williams Jr. Paul R. Viotti, *Arms Control History, Theory, and Policy, Volume 1: Foundations of Arms Control,* Santa Barbara: Paeger.

Williams, R.E, Viotti, P.R. (2012), *Arms Control History, Theory, and Policy, Volume 1: Foundations of Arms Control,* Santa Barbara: Paeger.

Vaïsse, M. (1993), "Security and disarmament: Problems in the development of the disarmament debates 1919–1934.", In: Ahmann R, Birke AM, Howard M (eds) *The quest for stability. Problems of West European security 1918–1957.* Oxford: Oxford University Press,

Walt, S. M. (1987), *The Origins of Alliances*. New York: Cornell University Press.

Waltz, K.N. (1979), *Theory of International Politics*, Reading, MA: Addison-Wesley.

Watson, M. (2016), "Global Trade and Global Finance", eds. John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations,* Oxford: OUP Oxford.

Weiss, T.G. (2013), *Global Governance: Why? What? Whither?*, Cambridge, UK: Polity Press.

Weiss, T. G., Thakur, R. (2010), *Global Governance and the UN: An Unfinished Journey***,** Bloomington: Indiana University Press**.**

Michael O. Wheeler, M. O. (2002), "A History of Arms Control, in Jeffrey A. Larsen, ed., *Arms Control – Cooperative Security in a Changing Environment* (Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers.

Whitman, J. (2005), *The Limits of Global Governance*, Milton Park: Routledge,

Wilkinson, R. G. (2006), "The Impact of Inequality." *Social Research,* 73, no. 2, 711–32. http://www.jstor.org/stable/40971843.

Waltz, K. N. (1979), *Theory of International Politics*, New York City: McGraw-Hill.

Young, O. R. (1989), *International Cooperation: Building Regimes for Natural Resources and the Environment*, Ithaca: Cornell University Press.

Zuleta, E. (2015), 'International Jurisprudence, Global Governance, and Global Administrative Law', in David D. Caron, and others (eds), *Practising Virtue: Inside International Arbitration*, Oxford: Oxford University Press.

Makaleler

Alım, E. (2020), "Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi: ABD Merkezli Hegemonik Bir Yapıdan Normatif Bir Yapıya Geçişin Önemi", *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 16, sy. 36 (Aralık 2020): 821-72. https://doi.org/10.17752/guvenlikstrtj.847719.

Allison, R. (2008). "Russia resurgent? Moscow's campaign to 'coerce Georgia to peace'". *International Affairs, 84*(6), 1145-1171.

Baldwin, D. A. (1997), "The Concept of Security". *Review of International Studies,* 23(1), 5–26. http://www.jstor.org/stable/20097464.

Barcroft, S. (1989), "The Hague Peace Conference of 1899". *Irish Studies in International Affairs*, 3(1), 55–68. http://www.jstor.org/stable/30001758.

Biermann, F. (2001), "The Emerging Debate on the Need for a World Environment Organization: A Commentary", Global Environmental Politics, 1 (1): 45–55. doi: https://doi.org/10.1162/152638001570624.

Bourbonnière, M., Lee, R. J. "Legality of the Deployment of Conventional Weapons in Earth Orbit: Balancing Space Law and the Law of Armed Conflict", *European Journal of International Law,* Volume 18, Issue 5, 2007, 873–901, https://doi.org/10.1093/ejil/chm051.

Bradford, A. (2003), "Assessing Theories of Global Governance: A Case Study of International Antitrust Regulation*", Stanford Journal of International Law*, 39: 207.

Brands, H. (2006), "Progress Unseen: US Arms Control Policy and the Origins of Détente, 1963–1968." *Diplomatic History* 30 (2): 253–85.

Buzan, B. (2001), "The English School: An Underexploited Resource in IR". *Review of International Studies,* 27(3), 471–488. http://www.jstor.org/stable/20097749.

Coe, A.J., Vaynman, J. (2020), "Why Arms Control Is So Rare", *American Political Science Review.* 114(2): 342-355.

Collier, D. (2011), Understanding Process Tracing, *PS: Political Science & Politics*, *44*(4), 823–830. doi:10.1017/S1049096511001429.

Cooper, N. (2006), "Putting disarmament back in the frame". *Review of International Studies,* 32(2), 353–. doi:10.1017/s0260210506007066.

Çiftçi, B. (2023), "Bozkurt-Lotus Davası'nın Hukuki Değerlendirmesi ve Türkiye Açısından Önemi", *Journal Of Political Administrative And Local Studies*, *6*(1), 43-55.

Demir, S. (2010), "Rusya Federasyonu'nun Avrupa Güvenliğine Yönelik Yeni Önerilerinin AGİT ve AKKA Bağlamında Değerlendirilmesi", *Savunma Bilimleri Dergisi*, vol. 9, no. 1, pp. 53–74.

Demiralp, O. (2023), "Silahsızlanma ve Silahların Kontrolü Hukuku", *Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History, 24*, 17-27.

Dean, J. (1990), "The CFE negotiations, present and future", *Survival*, 32(4), 313–324.

Decker, D., Rauhut, K. (2021), "Incentivizing Good Governance Beyond Regulatory Minimums: The Civil Nuclear Sector", *Journal of Critical Infrastructure Policy*. 2. 19-43. 10.18278/jcip.2.2.3.

Dembling, P. G., Arons, D M. (1967), "The Evolution Of The Outer Space Treaty", *Journal Of Air Law And Commerce*, 33, Pp. 419-456.

Doty, P. (1991). Arms control: 1960, 1990, 2020. *Daedalus*, 120(1), 33–52.

Dyshekov, M. V., Kushkhov, K. L., Maremkulov, A. N., Moiseev, A. A., & Khabachirov, M. L. (2020), "Private Military And Security Companies: Search For International Legal And National Laws", In D. K. Bataev (Ed.), Social and Cultural Transformations in the Context of Modern Globalism» Dedicated to the 80th Anniversary of Turkayev Hassan Vakhitovich, vol 92. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences (pp. 262-274). European Publisher. https://doi.org/10.15405/epsbs.2020.10.05.36.

Fairbanks, C. (1991), "The Origins of the Dreadnought Revolution", *International History Review*. 13 (2): 246–272. doi:10.1080/07075332.1991.9640580.

Falk, R. A. (2003), "What Future for the UN Charter System of War Prevention?" *The American Journal of International Law*, 97(3), 590–598. doi:10.2307/3109844.

Flowerree, C. C. (1984), "The Politics Of Arms Control Treaties: A Case Study." *Journal of International Affairs* 37, no. 2, 269–82. http://www.jstor.org/stable/24356930.

Gişi, S. (2016), "Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nın Chorzów Fabrikası Kararı Ve Uluslararası Sorumluluk", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *20*(3-4), 15-43.

Goodrich, L. M. *"From League of Nations to United Nations", International Organization*, 1947, 1, pp 3-21 doi:10.1017/S002081830000655X.

Graef, A. (2021), "Beyond Stability: The politics of conventional arms control in Europe. *Z Friedens und Konflforsch* 10, 219–245 https://doi.org/10.1007/s42597-022-00070-y.

Jacobson, H. K. (1976), "Structuring the Global System: American Contributions to International Organization". *The Annals of the American Academy of Political and Social Science,* 428 (1): 77–90.

Jervis, R. (1978), "Cooperation Under the Security Dilemma." *World Politics*, 30(2), 167-214.

Jervis, R. (1982), "Security Regimes", *International Organization*, 36(2), 357–378. http://www.jstor.org/stable/2706526.

Jervis, R. (1993), "Arms Control, Stability, and Causes of War." *Political Science Quarterly*, 108, no. 2, 239–253.

Karabulut, B. (2011), "Helsinki'den Astana'ya Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (AGİT): AGİT'in geleceği üzerine bir değerlendirme", *Gazi Akademik Bakış*, *4*(8), 69-93.

Karaganov, S. (2023), "The West's Role in the Ukraine Crisis: Missteps and Missed Opportunities." *International Politics*, 60(2), 123-140.

Kho S.S., Aziz, A.A., Sia, T.L.L., Ramarmuty, H.Y., Sirol, A. S.S., Mohamed.G.Y., Lee, H.G., Leong, C.L., Adul Hamid, Z., Chua, F. "Performance of the World Health Organisation suspected COVID-19 case definition in cluster-associated and sporadic SARS-CoV-2 transmission in Malaysia", *Med J Malaysia*. 2023 May;78(3):279-286. PMID: 37271836.

Knispel, S. (2022), "Fact-checking Putin's claims that Ukraine and Russia are 'one people", University of Rochester, https://www.rochester.edu/newscenter/ukraine-history-fact-checking-putin-513812/.

Krahmann, E. (2003), "Conceptualizing Security Governance", *Cooperation and Conflict*, 38(1), 5–26. http://www.jstor.org/stable/45083967.

Kramer, M. (2009), "The myth of a no-NATO-enlargement pledge to Russia". *Washington Quarterly, 32*(2), 39-61.

Krasner, S. D. (1982), "Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables". *International Organization,* 36 (2): 185–205.

Krause, K., & Williams, M. C., 1996, "Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods". *Mershon International Studies Review,* 40(2), 229–254. https://doi.org/10.2307/222776.

Kristensen, H. M., Korda, M. Johns, E., Knight, M. (2025), "Chinese Nuclear Weapons", *Bulletin of the Atomic Scientists*, 81:2, 135-160, DOI: https://doi.org/10.1080/00963402.2025.2467011.

Kuzio, T. (2017), "Putin's war against Ukraine: Revolution, nationalism, and crime", *Nationalities Papers, 45*(1), 131-146.

Larrabee, F. S., Wilson, P. A., & Gordon, J. (2015), *The Ukrainian Crisis and European Security: Implications for the United States and U.S. Army*. *RAND Corporation*, http://www.jstor.org/stable/10.7249/j.ctt15sk8s2.

Leeds, B.A. et al., (2002), "Alliance Treaty Obligations and Provisions, 1815–1944", *International Interactions*, 28(3): 237–60.

Levy, M. A., Young, O. R., & Zürn, M. (1996), "The study of international regimes". *European Journal of International Relations,* 1(3), 267-330.

Lindseth, Peter L. (1999), "Democratic Legitimacy and the Administrative Character of Supranationalism: The Example of the European Community." *Columbia Law Review*, 99, no. 3, 628–738. https://doi.org/10.2307/1123519.

Lippert, W, (2024), "How Conventional Arms Control Failures Caused the Russo-Ukraine War", *Defense & Security Analysis,* 40(1), 138–160.

Lipson, C. (1991). "Why are some international agreements informal?", *International organization*, 45(4), 495-538.

Lipson, Michael. (1999). "The reincarnation of CoCom: Explaining post-cold war export controls". *The Nonproliferation Review,* 6(2), 33–51. doi:10.1080/10736709908436748.

Lloyd, L. (1995), "The League of Nations and the Settlement of Disputes", *World Affairs*, Vol. 157, No:4, Spring.

MacDonald, J. R. (1930), "The London Naval Conference, 1930", *Journal of the Royal Institute of International Affairs*, 9(4), 429–451. https://doi.org/10.2307/3014753.

Mason, E. S. (1947), "Reflections on the Moscow Conference." *International Organization,* 1, no. 3, 475–87. http://www.jstor.org/stable/2704246.

Mearsheimer, J. J. (1990), "Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War" *International Security, 15*(1), 5-56.

Mearsheimer, J. J., (1993), "The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent", *Foreign Affairs,* Vol. 72, No:3, Summer 1993.

Mearsheimer, J. J. (1994). "The False Promise of International Institutions", *International Security*, 19(3), 5–49. https://doi.org/10.2307/2539078.

Mearsheimer, J. J. (2014), "Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin". *Foreign Affairs,* 93(5), 77–89. http://www.jstor.org/stable/24483306.

Meyrowitz, H. (1994), “The principle of superfluous injury or unnecessary suffering: From the Declaration of St. Petersburg of 1868 to Additional Protocol 1 of 1977”. *International Review of the Red Cross,* 34, pp 98-122.

Mistry, D. (1997), “Ballistic missile proliferation and the MTCR: A ten-year review, *Contemporary Security Policy*, 18(3), 59–82. doi:10.1080/13523269708404169.

Nützenadel, A. (2021), “The financial crisis of 2008—Experience, memory, history”, *Journal of Modern European History*, *19*(1), 3-7. https://doi.org/10.1177/1611894420973590.

Nye, J. S., Keohane, R. O. (1971), “Transnational Relations and World Politics: An Introduction.” *International Organization*, 25, no. 3, 329–49. http://www.jstor.org/stable/2706043.

Nye, J. S., Jr., Lynn-Jones, S. M. (1988), “International Security Studies: A Report of a Conference on the State of the Field”, *International Security*, 12(4), 5–27.

Orallı, L. E. (2021), “Doğu Bloku’nun Yıkılması ve Avrupa Bütünleşmesinde Ortak Avrupa Evi Tezi.” *Tesam Akademi Dergisi,* 8(2), 343-369.

Painter, David S. (2014). "Oil and Geopolitics: The Oil Crises of the 1970s and the Cold War". *Historical Social Research*. Vol. 39, No. 4 (150) 186–208.

Pollack, Mark A. and Shaffer, Gregory C., (2010), “Who Governs Transatlantic Relations, *Rowman & Littlefield Minnesota Legal Studies Research Paper*, No. 10-26, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=1600891 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1600891.

Rappert, B., Moyes, R. (2009). “The Prohibition Of Cluster Munitions, *The Nonproliferation Review,* 16(2), 237–256. doi:10.1080/10736700902969687.

Renz, B. (2016), “Why Russia is reviving its conventional military power”, *The US Army War College Quarterly*, Parameters, 46(2), 5.

Roberts, P., Kaushal, S. (2018), “Strategic Net Assessment: Opportunities and Pitfalls”, *The RUSI Journal, 163(6), 66–76.* doi:10.1080/03071847.2018.1562.

Robinson, P., (2001), “Theorizing the Influence of Media on World Politics: Models of Media Influence on Foreign Policy”, *European Journal of Communication*, 16(4), 523–544.

Rosenau, J.N. (1995), "Governance in the Twenty-first Century", *Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations*, 1(1), 13-43.

Ryan, S. (2000). United Nations peacekeeping: A matter of principles? *International Peacekeeping*, *7*(1), 27–47. https://doi.org/10.1080/13533310008413817.

Schelling, T. C. (1960), “Reciprocal measures for arms stabilization”, *Daedalus*, 89(4), 892-914.

Schimmelfennig, F. (1994), “Arms Control Regimes and the Dissolution of the Soviet Union: Realism, Institutionalism and Regime Robustness”, *Cooperation and Conflict*, 29(2), 115-148.

Schlesinger, J. (2000), “Commentary: The demise of arms control?”, *The Washington Quarterly*, 23(2), 179–182.

Slaughter, A. M. (1997), “The Real New World Order”, *Foreign Affairs,* https://www.foreignaffairs.com/articles/1997-09-01/real-new-world-order.

Sick, G. (1989), “Trial by Error: Reflections on the Iran-Iraq War.” *Middle East Journal,* 43, no. 2, 230–45. http://www.jstor.org/stable/4327921.

Sofaer, A. D., (1986), "The abm Treaty and the Strategic Defense Initiative". *Harvard Law Review*, 99(8), 1972–1985. https://doi.org/10.2307/1341216.

Stacey, C. P. (1950), "The Myth of the Unguarded Frontier 1815-1871." *The American Historical Review*, 56, no. 1, 1–18. https://doi.org/10.2307/1840618.

Stiefler, T. (2004), "CIA's Leadership and Major Covert Operations: Rogue Elephants or Risk-Averse Bureaucrats?" *Intelligence and National Security*, *19*(4), 632–654. https://doi.org/10.1080/0268452042000327564.

Sullivan, J. D. (1998), "The Comprehensive Test Ban Treaty", *Physics Today*, 51, 3, 24, doi: 10.1063/1.882182.

Tangör, B. (2004), "Güvenlik Yönetişimi Yaklaşımı ve Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 6(3), 253-268.

Tangör, B., Yalçınkaya, H. (2010), "Güvenlik Yönetişimi Çerçevesinde Özel Askeri Şirketler", *Uluslararası İlişkiler Dergisi,* 7(25), 127-154.

Thorson, W. B. (1946), "Pacific Northwest Opinion on the Washington Conference of 1921-1922." *The Pacific Northwest Quarterly 37,* no. 2: 109–27. http://www.jstor.org/stable/40486746.

Tanner, F. (2015), "The OSCE and the Crisis in and around Ukraine: First Lessons for Crisis Management," *OSCE Yearbook 2015,* Baden-Baden 2016, pp. 241-250.

Trachtenberg, M. (2022), "The United States and Strategic Arms Limitation during the Nixon-Kissinger Period: Building a Stable International System?", *Journal of Cold War Studies*, 24 (4): 157–197.

Turkewitz, J. (2005), "Ukraine's Orange Revolution". *Foreign Affairs*, 84(2), 27-40.

Ülger, İ. K. (2022), "Rusya'nın Ukrayna Saldırısı ve AB İçerisinde Yeniden Yapılanma Arayışları", *Bilge Strateji*, 13(23), 9–17.

Vagts, D. F. (2000), "The Hague Conventions and Arms Control." *American Journal of International Law* 94, no. 1: 31–41. doi:10.2307/2555229.

Xafa, M., (2010), "Role of the IMF in the Global Financial Crisis", *Cato Journal*, Vol. 30, No. 3, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=2254002

Walt, S. M. (1991), "The Renaissance of Security Studies". *International Studies Quarterly,* 35(2), 211–239. doi:10.2307/2600471.

Wilkins, T. S. (2012), "'Alignment', not 'alliance'–the shifting paradigm of international security cooperation: toward a conceptual taxonomy of alignment", *Review of International Studies***,** 38(1), 53-76.

Wright, Q. (1922), "The Washington Conference." *American Political Science Review* 16, 285 - 297.

Wisotzki, S., & Kühn, U. (2022), "Crisis in arms control: An introduction", *Zeitschrift für Friedens- und Konfliktforschung*, 10(2), 183–194.

Yasuhara, Y. (1991), "The myth of free trade: the origins of COCOM 1945–1950". *The Japanese Journal of American Studies,* 4, 132.

Yılmaz, S. (2007), "21'inci Yüzyılda Güvenlik Alanının Yeni Sivil Aktörleri: Özel Askeri Şirketler ve Kontratçı Firmalar". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3, sy. 6, 43-71.

Young, O. R. (1968), "The United Nations and the International System." *International Organization*, Vol. 22, No:4 902-922.

Zangl, B., Zürn, M. (1999), "The effects of denationalisation on security in the OECD World", *Global Society,* 13(2), 139–161. doi:10.1080/13600829908443184.

Yuan, J. (1998), "Culture matters: Chinese approaches to arms control and disarmament", *Contemporary Security Policy*, *19*(1), 85–128. https://doi.org/10.1080/13523269808404180.

Zellner, W. (2004), "New forms and support structures for OSCE field operations", *Helsinki Monitor,* 15, 91.

Zellner, W., Evers, F., Neukirch, C., Sporrer, W. (2005), "Russia and the OSCE: From High Hopes to Disillusionment", *Cambridge Review of International Affairs*, 18:3, 389-402.

Zellner, W. (2020), "Addressing the threat of uncontrolled escalation by means of conventional arms control in Europe", *Security And Human Rights*, 30(1-4), 100-107.

Ansiklopedi Maddeleri

Freedman. L. D. (2018), ""Strategic Arms Reduction Talks", *Encyclopedia Britannica,* https://www.britannica.com/event/Strategic-Arms-Reduction-Talks, (Erişim Tarihi: 05.10.2024).

Freedman. L. D. (2023), "Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons." *Encyclopedia Britannica,* https://www.britannica.com/event/Treaty-on-the-Non-proliferation-of-Nuclear-Weapons, (Erişim Tarihi: 05.10.2023).

Haglund, D.G. (2025), "North Atlantic Treaty Organization", *Encyclopedia Britannica,* https://www.britannica.com/topic/North-Atlantic-Treaty-Organization, (Erişim Tarihi: 20.04.2025).

Makuch, A., Zasenko, O.E., Stebelsky, I., Kryzhanivsky, S.A., Hajda, L.A., Yerofeyev, I.A. (2025, April 29). Ukraine. *Encyclopedia Britannica*. https://www.britannica.com/place/Ukraine, (Erişim Tarihi: 29.04.2025).

Price, E. W., Biblarz, O. (2024), "Rocket", *Encyclopedia Britannica.* https://www.britannica.com/technology/rocket-jet-propulsion-device-and-vehicle, (Erişim Tarihi: 10.09.2024).

Editors of Encyclopaedia Britannica. (2025), "grenade", https://www.britannica.com/technology/grenade, (Erişim Tarihi: 10.05.2025).

Unterhalter, J. E., (1995), "Commission on Global Governance", *Encyclopedia Britannica*, https://www.britannica.com/topic/Commission-on-Global-Governance, (Erişim Tarihi: 10.05.2025).

Gazete/Haberler

Akhmedova, Y. (2025, 9 Mayıs), "Active defence: Poland may now have the strongest military in the EU, but are ordinary citizens ready to go to war should Russia attack?", https://novayagazeta.eu/articles/2025/05/09/active-defence-en, (Erişim Tarihi: 25.05.2025).

Aksan, S. (2025, 2 Haziran), "Ukrayna Rusya'yı vurdu: Tarihin en stratejik dron saldırısı", https://www.trthaber.com/haber/gundem/ukrayna-rusyayi-vurdu-tarihin-en-stratejik-dron-saldirisi-909244.html, (Erişim Tarihi: 15.06.2025).

Asrar, S., Hussein, M. (2023, 26 Ekim), *Aljazeera,* "How the US has used its veto power at the UN in support of Israel", https://www.aljazeera.com/news/2023/10/26/how-the-us-has-used-its-veto-power-at-the-un-in-support-of-israel, (Erişim Tarihi: 01.11.2023).

Al Jazeera, (2020), "United States formally withdraws from Open Skies treaty", *Al Jazeera* https://www.aljazeera.com/news/2020/11/22/united-states-formally-withdraws-from-open-skies-treaty, (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

Apakan, E., Sporrer W. (2017), "The Ukrainian crisis: the OSCE's special monitoring mission", *Hurriyet Daily News,* https://www.hurriyetdailynews.com/the-ukrainian-crisis-the-osces-special-monitoring-mission-112005, (Erişim Tarihi: 25.04.2025).

Barnes, J. E., Sanger, D.S. (2024), "U.S. Considers Expanded Nuclear Arsenal, a Reversal of Decades of Cuts", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2024/06/07/us/politics/us-nuclear-russia-china.html, (Erişim Tarihi: 09.05.2025).

BBC News, (2018, 27 Haziran), "OPCW chemical watchdog gains power to assign blame," https://www.bbc.com/news/world-europe-44634434, (Erişim Tarihi: 19.12.2023).

BBC News. (2022, 21 Şubat), "Ukraine crisis: Russia recognises independence of Ukraine regions", *BBC News,* https://www.bbc.com/news/world-europe-60468237, (Erişim Tarihi: 10.05.2025).

Bertrand, N., Vazquez, M., Wright J., Judd, D., (2022, 12 Şubat), "Biden warns Putin US will react 'decisively and impose swift and severe costs' if Russia invades Ukraine", *CNN*, https://edition.cnn.com/2022/02/12/politics/biden-putin-call-ukraine/index.html, Erişim Tarihi: 29.04.2025.

Boffey, D. (2024, 22 Nisan), "Global defence budget jumps to record high of $2440bn", *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2024/apr/22/global-defence-budget-jumps-to-record-high-of-2440bn (Erişim Tarihi: 21.07.2024).

Burns, R. (2021, 28 Şubat), "Renewed US-Russia nuke pact won't fix emerging arms threats". *Associated Press*, https://apnews.com/article/joe-biden-politics-nuclear-weapons-north-korea-vladimir-putin-41891565c23d7ff99f5c575080c7ed6a, (Erişim Tarihi: 16.04.2025).

Bandow, D. (2025, 3 Mart), "Why South Korea Wants Nuclear Weapons Now More Than Ever", *CATO Institute*, https://www.cato.org/commentary/why-south-korea-wants-nuclear-weapons-now-more-ever, (Erişim Tarihi: 11.05.2025).

CNN, (2025, 23 Mart), "Germany military investment", *CNN*, https://edition.cnn.com/2025/03/23/europe/germany-military-investment-intl, (Erişim Tarihi: 11.05.2025).

Cura, A. (2017, 21 Kasım), "Ukrayna'da meydan olaylarının 4. yıl dönümü", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/ukraynada-meydan-olaylarinin-4-yil-donumu-/972712?utm_source=chatgpt.com, (Erişim Tarihi: 29.04.2025).

Chu, B. (2025, 11 Nisan), "What would a US-China trade war do to the world economy?", *BBC*, https://www.bbc.com/news/articles/c4g2089vznzo, (Erişim Tarihi: 09.04.2025).

Faulconbridge, G., Antonov, D., (2025, 8 Nisan), "Russia says the future of nuclear arms control with US and others looks bleak for now", *Reuters,* https://www.reuters.com/world/kremlin-says-it-is-hard-imagine-talks-with-us-new-nuclear-arms-reduction-treaty-2025-04-08/, (Erişim Tarihi: 15.04.2025).

Fox News, (2025, 9 Mart), "Sunday Morning Futures w/ Maria Bartiromo", *Fox News*, https://www.foxnews.com/video/6369823374112, (Erişim Tarihi: 15.03.2025).

Gladstone, R. (2017, July 7), “A treaty is reached to ban nuclear arms. Now comes the hard part”, *The New York Times*. https://www.nytimes.com/2017/07/07/world/nuclear-weapons-united-nations-treaty.html, (Erişim Tarihi: 01.10.2024).

Hammer, M, (2.23, 3 Kasım), “The Collapse of Global Arms Control”*, Time,* (Erişim Tarihi: 10.05.2025).

Hari, R. (2025, 11 Mart), "Donald Trump slams spending on nuclear weapons, calls for arms control talks: ‘Big monsters on shelves’, *Live Mint,* https://www.livemint.com/news/us-news/donald-trump-slams-spending-on-nuclear-weapons-calls-for-arms-control-talks-big-monsters-on-shelves-11741638882395.html, (Erişim Tarihi: 16.03.2025).

Haslett, E., Edwards, C. (2025, 8 Nisan), “Trump threatens new 50% tariffs on China”, *BBC*, https://www.bbc.com/news/articles/c8rgkkl7v8lo, (Erişim Tarihi: 09.04.2025).

Hernandez, M. (2022, 26 Ocak), “US says security proposal delivered to Russia maintains NATO open door policy”, *Anadolu Ajansı,* https://www.aa.com.tr/en/americas/us-says-security-proposal-delivered-to-russia-maintains-nato-open-door-policy/2486457?, (Erişim Tarihi: 25.04.2025).

Hirsh, M. (2025, 11 Nisan), “Trump May Be Triggering the Fastest Nuclear Weapons Race Since the Cold War”, *The Politico,* https://www.politico.com/news/magazine/2025/04/11/trump-says-he-fears-nuclear-weapons-so-why-is-he-making-them-more-popular-00278790, (Erişim Tarihi: 15.04.2025).

Isachenkov, V. (2019, 5 Aralık), "Putin offers US an immediate extension to key nuclear pact". *Associated Press,* https://apnews.com/article/7b031de50f534ba181446080117f728f, (Erişim Tarihi: 16.04.2025).

Kirby, J. (2023, 25 Şubat), “The last US-Russia arms control treaty is in big trouble”, *Vox*, https://www.vox.com/world-politics/2023/2/25/23610797/ukraine-war-putin-nuclear-new-start-treaty-suspension, (Erişim Tarihi: 06.05.2025).

Kohn, D. (2003, 26 Şubat), “Transcript: Saddam Hussein Interview, Pt. 1”, CBS News, https://www.cbsnews.com/news/transcript-saddam-hussein-interview-pt-1/ (Erişim Tarihi: 04.05.2025).

Landay, J., Rohde, D. (2017, 10 Şubat), “Exclusive - In call with Putin, Trump denounced Obama-era nuclear arms treaty: sources”, *Reuters,* https://www.reuters.com/article/us-usa-trump-putin-idUSKBN15O2A5/, (Erişim Tarihi: 16.04.2025).

Luna, N., Vredenbregt, L., Pereira, I. (2022, 23 Ağustos), *ABC News,* "What is the Wagner Group? The 'brutal' Russian military unit in Ukraine", https://abcnews.go.com/International/International/wagner-group-brutal-russian-military-group-fighting-ukraine/story?id=96665326, (Erişim Tarihi: 01.12.2023).

Mason, J., James, W. (2018, 13 Temmuz), “Trump to talk to Russia's Putin about substantially reducing nuclear weapons”, *Reuters*, https://www.reuters.com/article/us-usa-trump-britain-russia/trump-to-talk-to-russias-putin-about-substantially-reducing-nuclear-weapons-idUSKBN1K3216/, (Erişim Tarihi: 16.04.2025).

Miller, Z., Price, M. L. (2025, 14 Şubat), “Trump wants denuclearization talks with Russia and China, hopes for defense spending cuts”, *Associated Press,* https://apnews.com/article/trump-china-russia-nuclear-bbc1c75920297f1e5ba5556d084da4de, (Erişim Tarihi: 16.04.2025).

O'Flaherty, K. (2019, 26 Şubat), "Huawei Security Scandal: Everything You Need to Know", Forbes, https://www.forbes.com/sites/kateoflahertyuk/2019/02/26/huawei-security-scandal-everything-you-need-to-know/, (Erişim Tarihi: 20.10.2024).

Partington, R. (2025, 3 Nisan), “Trump’s ‘idiotic’ and flawed tariff calculations stun economists”, *The Guardian,* https://www.theguardian.com/us-news/2025/apr/03/trumps-idiotic-and-flawed-tariff-calculations-stun-economists?, (Erişim Tarihi: 15.04.2025).

Poniewozik, J. (2017, 9 Haziran), "Oliver Stone’s ‘Putin Interviews’: Flattery, but Little Skepticism", The New York Times, https://www.nytimes.com/2017/06/09/arts/television/review-the-putin-interviews-showtime-oliver-stone.html

Putin, V. (2022, 24 Şubat), “Vladimir Putin'in Ukrayna Konusundaki Televizyon Konuşmasının Metni', *Bloomberg*, https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-02-24/full-transcript-vladimir-putin-s-televised-address-to-russia-on-ukraine-feb-24, (Erişim Tarihi: 20.07.2024).

Faulconbridge, G., Kelly, L. (2023, 7 Kasım), Reuters, "Russia formally withdraws from key post-Cold War European armed forces treaty", https://www.reuters.com/world/europe/russia-formally-withdraws-key-post-cold-war-european-armed-forces-treaty-2023-11-07/, (Erişim Tarihi: 02.12.2023).

Resmî Gazete, (2024, 5 Nisan), “Milletler Arası Andlaşmalar”, Sayı: 32511, https://web.archive.org/web/20240405144519/https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2024/04/20240405.pdf, (Erişim Tarihi: 02.05.2024).

Reuters. (2025, 19 Mart), “Europe's plans to pay for surge in defence spending”, *Reuters*, https://www.reuters.com/world/europe/europes-plans-pay-surge-defence-spending-2025-03-19/, Erişim Tarihi: 11.05.2025.

Roth, A., Borger, J. (2022, 21 Şubat), "Putin orders troops into eastern Ukraine on 'peacekeeping duties'". *The Guardian,* https://www.theguardian.com/world/2022/feb/21/ukraine-putin-decide-recognition-breakaway-states-today, Erişim Tarihi: 30.04.2025.

Scaggs, A. (2025, 3 Nisan), “Reciprocal tariffs: you won’t believe how they came up with the numbers”, *Financial Times,* https://www.ft.com/content/e025d7e6-512d-4e82-9c25-7900b94ac153, (Erişim Tarihi: 08.04.2025).

Siebold, S., Irish, J. (2024, July 11), “France, Germany, Italy, Poland agree to jointly develop long-range cruise missiles”, *Reuters*, https://www.reuters.com/article/france-germany-italy-poland-cruise-missiles-idUS123456789, Erişim Tarihi: 25.09.2024).

Sputnik Türkiye. (2022, 17 Şubat), “Ukrayna, AGİT Daimi Konseyi ve Güvenlik İşbirliği Forumu'nun 48 saat içinde toplanmasını talep etti”, *Sputnik Türkiye,* https://anlatilaninotesi.com.tr/20220217/ukrayna--agit-daimi-konseyi-ve-guvenlik-isbirligi-forumunun-48-saat-icinde-toplanmasini-talep-etti-1053930019.html, (Erişim Tarihi: 25.04.2025).

Xinhua. (2007, 30 Kasım), “Putin signs law suspending European arms control treaty”, *Xinhua News,* https://www.chinadaily.com.cn/world///////2007-11/30/content_6291178.htm, (Erişim Tarihi: 15.03.2025).

RBC. (2023, 6 Mart), “Россия отказалась раскрывать странам ОБСЕ данные о вооруженных силах”, *RBC*, https://www.rbc.ru/politics/06/03/2023/6405ba839a7947591ea0ef43, (Erişim Tarihi 10.02.2025).

Sanger, D. E., Broad, W. J. (2018, 19 Ekim), “U.S. to Tell Russia It Is Leaving Landmark I.N.F. Treaty”, *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2018/10/19/us/politics/russia-nuclear-arms-treaty-trump-administration.html, (Erişim Tarihi: 11.05.2025).

Sonne, P. (2021, 3 Şubat), “United States extends nuclear treaty with Russia for five years,”, *Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/national-security/us-russia-new-start-nuclear-treaty/2021/02/03/4293d0fa-6638-11eb-bf81-c618c88ed605_story.html, (Erişim Tarihi: 16.04.2025).

TASS. (2025, 1 Haziran), “Kiev stages attacks on airfields in five Russian regions — Russian defense ministry”, https://tass.com/defense/1966689, (Erişim Tarihi: 03.06.2025).

The Associated Press. (2024, 25 Kasım), "Russia reportedly captures a Briton fighting for Ukraine as Russian troops advance", https://apnews.com/article/russia-ukraine-war-kursk-international-legion-e7fd8790cd151ff3b73a5edcc5e00bf5#:~:text=, (Erişim Tarihi: 15.05.2025).

The Economist, (2019, 1 Şubat), "America withdraws from the Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty https://www.economist.com/united-states/2019/02/01/america-withdraws-from-the-intermediate-range-nuclear-forces-treaty, (Erişim Tarihi: 01.06.2024).

The Guardian. (2003, 5 Şubat), “Full text of Saddam interview”, *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2003/feb/05/iraq.politics, (Erişim Tarihi: 10.01.2024).

The Guardian. (2023, 9 Eylül), “African Union made permanent member of G20 at Delhi summit”, https://www.theguardian.com/world/2023/sep/09/african-union-made-permanent-member-of-g20-at-delhi-summit, (Erişim Tarihi: 15.12.2023).

The Guardian. (2024, 13 Ağustos),"Ukraine says it has seized 1,000 sq km in Kursk offensive as Putin vows ‘worthy response’", https://www.theguardian.com/world/article/2024/aug/13/ukraine-kursk-offensive-1000-square-km-of-russia-seized-incursion, (Erişim Tarihi: 20.05.2025).

The Guardian. (2025, 9 Nisan), "EU to impose retaliatory 25% tariffs on US goods from almonds to yachts,", *The Guardian,* https://www.theguardian.com/world/2025/apr/09/eu-to-impose-retaliatory-25-tariffs-on-us-goods-from-almonds-to-yachts#:~:text=European%20Union-,EU%20to%20impose%20retaliatory%2025%25%20tariffs%20on,goods%20from%20almonds%20to%20yachts&text=The%20EU%20has%20agreed%20to,retaliation%20against%20Donald%20Trump's%20tariffs, (Erişim Tarihi: 13.04.2025).

The New York Times. (1957, 5 Ekim), “Sputnik Spurs U.S. to Speed in Missile Program”, *The New York Times*. https://int.nyt.com/data/documenttools/sputnik-space-race-ln/d490a493910f6ad2/full.pdf, (Erişim Tarihi: 11.05.2025).

Trevelyan, M. (2024, 12 Eylül), "Russian hawk pushes case for Putin to toughen policy on nuclear weapons", *Reuters*, https://www.reuters.com/world/europe/russian-hawk-pushes-case-putin-toughen-policy-nuclear-weapons-2024-09-12/, (Erişim Tarihi: 15.05.2025).

TRT Haber. (2022, 11 Şubat), “Ukrayna: Rusya’ya askeri faaliyetlerini açıklaması için 48 saat mühlet verdik”, *TRT Haber,* https://www.trthaber.com/haber/dunya/ukrayna-rusyaya-askeri-faaliyetlerini-aciklamasi-icin-48-saat-muhlet-verdik-654134.html, (Erişim Tarihi: 27.04.2025).

Wilson, G. C., Smith, R. J. (1986, 27 Kasım), “U.S. to Break SALT II Limits Friday”, *The Washington Post,* https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1986/11/27/us-to-break-salt-ii-limits-friday/796f8715-e76e-41be-822c-dd33109813a9/, (Erişim Tarihi: 25.01.2024).

Ünal, A. (2015, 15 Kasım), *Daily Sabah,* "Turkey cancels $3.4B missile deal with China to launch own project", https://www.dailysabah.com/diplomacy/2015/11/15/turkey-cancels-34b-missile-deal-with-china-to-launch-own-project, (Erişim Tarihi: 25.09.2024).

Zimmermann, A. (2025, 18 Haziran), "China's got the world in a rare earth choke hold", https://www.politico.eu/article/china-rare-earth-materials-donald-trump-west-magnets-cars/, (Erişim Tarihi: 18.01.2025).

Raporlar

AGİT. (1989), "Concluding Document", https://www.osce.org/files/f/documents/a/7/40881.pdf.

AGİT. (1990), "Treaty On Conventional Armed Forces In Europe", https://www.osce.org/files/f/documents/4/9/14087.pdf.

AGİT. (1996), "Final Document Of The First Conference To Review The Operation Of The Treaty On Conventional Armed Forces In Europe And The Concluding Act Of The Negotiation On Personnel Strength", https://www.osce.org/files/f/documents/5/b/14099.pdf.

AGİT. (1999), "Istanbul Document 1999", https://www.osce.org/files/f/documents/6/5/39569.pdf.

AGİT. (2011), Vienna Document 2011 On Confidence- And Security-Building Measures, https://www.osce.org/files/f/documents/a/4/86597.pdf.

Ahmed, A. (2024, 22 Mayıs), "Arms Control Cannot Be Dead: Why the US should actively plan for engaging with Russia and China in the Long Term", *CSIS Analysis*, https://nuclearnetwork.csis.org/arms-control-cannot-be-dead-why-the-us-should-actively-plan-for-engaging-with-russia-and-china-in-the-long-term/.

Alberque, W. (2022), "Russia's new draft treaties: like 2009, but worse", https://www.iiss.org/online-analysis/online-analysis//2022/01/russias-new-draft-treaties-like-2009-but-worse.

American University. (2018), "A Beginner's Guide to Environmental Agreements", https://ironline.american.edu/blog/beginners-guide-environmental-agreements/.

AMTI, Asia Maritime Transparency Initiative. (2024), "South China Sea Energy Exploration and Development", https://amti.csis.org/south-china-sea-energy-exploration-and-development/.

Annan, K. (1997), "Renewing the United Nations: A Programme for Reform (A/51/950)". United Nations, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/189/79/IMG/N9718979.pdf?OpenElement.

Arms Control Association. (1997), "The Ottawa Convention at a Glance", https://www.armscontrol.org/factsheets/ottawa.

Arms Control Association. (2019), "U.S.-Russian Nuclear Arms Control Watch", https://www.armscontrol.org/blog/2019-06-20/us-russian-nuclear-arms-control-watch.

Arms Control Association. (2021), "The Missile Technology Control Regime at a Glance", https://www.armscontrol.org/factsheets/missile-technology-control-regime-glance.

Arms Control Association. (2022a), "The Wassenaar Arrangement at a Glance", https://www.armscontrol.org/factsheets/wassenaar.

Arms Control Association, (2022b), “Russia, U.S., NATO Security Proposals”, https://www.armscontrol.org/act/2022-03/news/russia-us-nato-security-proposals.

Arms Control Association, (2022c), "New START at a Glance", https://www.armscontrol.org/factsheets/new-start-glance.

Arms Control Association. (2023a), "The Conventional Armed Forces in Europe (CFE) Treaty and the Adapted CFE Treaty at a Glance", https://www.armscontrol.org/factsheets/conventional-armed-forces-europe-cfe-treaty-and-adapted-cfe-treaty-glance.

Arms Control Association. (2023b), “The Arms Trade Treaty At a Glance”, https://www.armscontrol.org/factsheets/arms-trade-treaty-glance.

Arms Control Association. (2025), "Arms Control and Proliferation Profile: China", https://www.armscontrol.org/factsheets/arms-control-and-proliferation-profile-china.

ATOP. (2023), “Alliance Treaty Obligations and Provisions Project”, http://www.atopdata.org/.

ATS. (1959), “The Antarctic Treaty”, https://www.ats.aq/e/antarctictreaty.html.

Australian Government. (t.y.), “Objectives of the Group, https://www.dfat.gov.au/publications/minisite/theaustraliagroupnet/site/en/objectives.html.

Berlin Information Center for Transatlantic Security. (2009), “Paper Received from Russian MFA Lavrov”, https://www.bits.de/NRANEU/US-Russia/NR-DraftTreaty2009ocr.pdf,

Boese, W. (t.y.), "CFE Adapted at OSCE Summit in Istanbul", *Arms Control Association,* https://www.armscontrol.org/act/1999-11/press-releases/cfe-adapted-osce-summit-istanbul.

Bosch, E., Cerabino, C., Elgar, K. (2020), "ODA as a collective effort: latest trends", in Development Co-operation Profiles, OECD Publishing, Paris, https://www.oecd.org/en/publications/development-co-operation-profiles_2dcf1367-en/full-report/oda-as-a-collective-effort-latest-trends_fb904e3d.html.

CFR, (2023), “Ecological Disasters”, https://www.cfr.org/timeline/ecological-disasters.

CFR. (2024), “Six Takeaways From the Pentagon’s Report on China’s Military”, https://www.cfr.org/blog/six-takeaways-pentagons-report-chinas-military.

Chernenko, E., Dombitskaya, A. (2023), *Kommersant,* “Из-за чего Россия отказалась передавать государствам ОБСЕ данные о своих вооруженных силах [Why Russia refused to transfer data on its armed forces to the OSCE states]”, https://www.kommersant.ru/doc/5864467?from=main.

Convention on Cluster Munitions. (2022), “States Parties and Signatories by region”, https://www.clusterconvention.org/states-parties/.

Creedon, M. R., Kyl, J. L. (2010), “America's Strategic Posture: The Final Report of the Congressional Commission on the Strategic Posture of the United States”, *Institute for Defense Analyses*, https://www.ida.org/-/media/feature/publications/a/am/americas-strategic-posture/strategic-posture-commission-report.ashx.

Daalder, I. H., Goldgeier, J. M. , "Europe Strong and Safe To Deter Russia, America Must Help Revive the Region’s Security Architecture", *Foreign Affairs,* https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2022-01-05/europe-strong-and-safe.

Davenport, Kelsey, (2023), “Nuclear Security Summit at a Glance”, Arms Control Association, https://www.armscontrol.org/factsheets/nuclear-security-summit-glance.

DİB, (1992), “Avrupa'da Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Hakkında Antlaşması”, https://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?79826.

Dodgson, R., Lee, K., Drager, N. (2002), “Global health governance: a conceptual review”, World Health Orgnization, https://apps.who.int/iris/handle/10665/68934.

Ekéus, R. (2000), International security and arms control. In UNODA Occasional Papers No. 4: Arms Control and Disarmament – A New Conceptual Approach (pp. 10–15). United Nations.

Embassy of the Russian Federation in the Republic of Kenya. (2022), "Speech by Defence Minister of Russia Sergei Shoigu at X Moscow Conference on International Security", https://russembkenya.mid.ru/en/press-centre/news/speech_by_russian_defence_minister_general_of_the_army_sergei_shoigu_at_x_moscow_conference_on_inter/.

Engqvist, M., Wannheden, M. (eds.) (2023), "Russia’ s War Against Ukraine and the West: The First Year.", *FOI*, FOI-R--5479--SE.

Engvall, J. (2019), “OSCE and Military Confidence-Building in Conflicts: Lessons from Georgia and Ukraine”, Swedish Defense Research Agency, https://www.foi.se/rest-api/report/foi-r--4750--se.

EU. (1997), “Agenda 2000”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/doc_97_6.

EU. (2012), “Consolidated version of the Treaty on European Union”, *Official Journal of the European Union,* C 326, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF.

EU. (2021), “The Common Security and Defence Policy”, https://www.eeas.europa.eu/eeas/common-security-and-defence-policy_en.

European Commission. (2025), “Future European defence”, https://commission.europa.eu/topics/defence/future-european-defence_en.

Europol. (2021), "Combating virtual assets”, https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/2021%20Recommendations%20of%20the%20Tripartite%20Working%20Group%20on%20Criminal.pdf.

Feng, E. (2023), “New Pentagon report claims China now has over 500 operational nuclear warheads", https://www.npr.org/2023/10/19/1207156597/new-pentagon-report-claims-china-now-has-over-500-operational-nuclear-warheads.

Findlay, T. (2012), “Unleashing the nuclear watchdog: strengthening and reform of the IAEA”, Centre for International Governance Innovation, https://www.cigionline.org/sites/default/files/iaea_final_0.pdf.

Gavrilov, K. (2023), “Statement By Mr. Konstantin Gavrilov, Head of The Delegation Of The Russian Federation To The Vienna Negotiations On Military Security And Arms Control, at the 1038th Plenary Meeting of the OSCE Forum For Security Cooperation”, AGİT, https://www.osce.org/files/f/documents/1/4/540608.pdf.

Goldblat, J. (1978), “The Seabed Treaty”, *Ocean Yearbook Online*, 1(1), 386–411. doi:10.1163/221160078x00193.

Goldschmidt, B., (1980), “The Negotiation of the Non-Proliferation Treaty (NPT)”, IAEA BULLETIN-VOL.22, NO.3/4, https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/magazines/bulletin/bull22-3/223_403587380.pdf.

Government of Russian Federation. (2010), "Interview with Prime Minister Vladimir Putin", archive.government.ru/eng/docs/16755/print/.

Graef, A., Thies, T. (2022), “Lessons from the Past: Arms Control in Uncooperative Times.” European Leadership Network, https://europeanleadershipnetwork.org/policy-brief/lessons-from-the-past-arms-control-in-uncooperative-times/.

Graef, A. (2025), “From crisis to strategy: The OSCE and arms control in a divided Europe”, European Leadership Network, https://europeanleadershipnetwork.org/wp-content/uploads/2025/03/25_03_Alex-Graef-1.pdf.

Gressel, G. (2018), "Under the gun: Rearmament for arms control in Europe", https://ecfr.eu/wp-content/uploads/under_the_gun_rearmament_for_arms_control_in_europe5.pdf.

Handicap International. (t.y.), “Armed Violence Reduction”, https://www.hi.org/en/armed-violence-reduction.

Handicap International. (2024), “2022: An upsurge of cluster munition use results in an unprecedented toll of deaths and injuries”, https://www.hi.org/en/news/2022--an-upsurge-of-cluster-munition-use-results-in-an-unprecedented-toll-of-deaths-and-injuries.

Hernandez, G. (2023a), "Russia Reneges on Military Data Sharing Commitment", https://www.armscontrol.org/act/2023-04/news/russia-reneges-military-data-sharing-commitment.

Hernandez, G. (2023b), “Russia Formally Withdraws From CFE Treaty”, *Arms Control Association,* https://www.armscontrol.org/act/2023-06/news/russia-formally-withdraws-cfe-treaty.

IAEA. (1967), Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America (Tlatelolco Treaty), https://www.iaea.org/publications/documents/treaties/treaty-prohibition-nuclear-weapons-latin-america-tlatelolco-treaty.

IAEA. (1968), “Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT)”, https://www.iaea.org/publications/documents/treaties/npt.

IAEA. (1989), “International Atomic Energy Agency Statute”, https://www.iaea.org/sites/default/files/statute.pdf.

IAEA. (2023), "About Us", https://www.iaea.org/about/overview/history.

ICBL, (t.y.), “Timeline Of The International Campaign To Ban Landmines”, http://www.icbl.org/media/342067/icb009_chronology_a5_v4-pages.pdf.

ICG. (2024), "History", https://www.crisisgroup.org/who-we-are/history.

ICJ. (2024), "History", https://www.icj-cij.org/history.

ICRC. (1868), “Declaration”, https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/st-petersburg-decl-1868/declaration?activeTab=undefined.

ICRC. (1898), "Hague Conventions", https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/hague-conventions.

ICRC. (1980), “1980 Convention on Certain Conventional Weapons”, https://www.icrc.org/en/document/1980-convention-certain-conventional-weapons#.VKkpP2SG-rY.

ICRC. (2003), "1993 Chemical Weapons Convention", https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/1993_chemical_weapons.pdf, https://mtcr.info/partners/.

ICRC. (2023), "Booby-traps", https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/booby-traps.

ICRC. (2024), “Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War. Brussels, 27 August 1874”, https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/brussels-decl-1874.

ILO. (2024), "History of the ILO", https://www.ilo.org/about-ilo/history-ilo.

IMF. (2022), “About The IMF”, https://www.imf.org/en/About.

International Crisis Group. (2022), “Seven Priorities for Preserving the OSCE in a Time of War”, https://www.crisisgroup.org/sites/default/files/2022-11/b009-osce-in-a-time-of-war_1.pdf.

International Crisis Group. (2024). “10 conflicts to watch in 2025”, https://www.crisisgroup.org/global/10-conflicts-watch-2025.

Irak Araştırma Grubu. (2004), “Irak'ın Kitle İmha Silahları Konusunda DCI Özel Danışmanının Kapsamlı Raporu”, Sınıflandırılmamış Sürüm, http://www.gpoaccess.gov/duelfer/.

Ischinger, W. (2015), “OSCE engagement in Ukraine: Lessons learned for European security (Interim Rep.). OSCE Panel of Eminent Persons on European Security as a Common Project”, https://www.osce.org/files/f/documents/1/0/164561.pdf.

Jaffery, S. A. Z. (2025), “Why South Korea might go nuclear in Trump’s term”, *Lowy Institute*, https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/why-south-korea-might-go-nuclear-trump-s-term.

Jenkins, B. (2020), “A farewell to the Open Skies Treaty, and an era of imaginative thinking, *Brookings,* https://www.brookings.edu/articles/a-farewell-to-the-open-skies-treaty-and-an-era-of-imaginative-thinking/.

Khrebtan-Hoerhager, J. (2024), "Russia’s new ideological battlefield: The militarization of young minds", Colorado State University, https://source.colostate.edu/russias-new-ideological-battlefield-the-militarization-of-young-minds/.

Kimball, G. D. (2025), “Ukraine, Nuclear Weapons, and Security Assurances at a Glance", https://www.armscontrol.org/factsheets/ukraine-nuclear-weapons-and-security-assurances-glance.

Kimball, G. D. (2025), “Curb the Skyrocketing Cost of U.S. Nuclear Modernization”, *Arms Control Association,* https://www.armscontrol.org/act/2025-05/focus/curb-skyrocketing-cost-us-nuclear-modernization.

Kile, S. N, (2018), “I. Treaty of the Prohibition of Nuclear Weapons”, Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). *SIPRI Yearbook 2018: Armaments, Disarmament and International Security,* Oford: Oxford University Press.

Kremlin. (2008), “Press Statement and Answers to Journalists’ Questions Following a Meeting of the Russia-NATO Council”, en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24903.

Kremlin. (2009), “The draft of the European Security Treaty”, en.kremlin.ru/events/president/news/6152.

Kremlin. (2021a), "Article by Vladimir Putin On the Historical Unity of Russians and Ukrainians”, en.kremlin.ru/events/president/news/66181.

Kremlin. (2021b), "Press release on Russian draft documents on legal security guarantees from the United States and NATO", https://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/1790809/

Kremlin. (2022), "Address by the President of the Russi.an Federation, http://www.en.kremlin.ru/events/president/transcripts/67828.

Kristensen, H. M., Korda, M., Johns, E., Knight, M. (2025), "Chinese Nuclear Weapons, 2025." *Bulletin of the Atomic Scientists*, https://thebulletin.org/premium/2025-03/chinese-nuclear-weapons-2025/.

Kuramitsu, S. (2025), "Pentagon Says Chinese Nuclear Arsenal Still Growing", https://www.armscontrol.org/act/2025-01/news/pentagon-says-chinese-nuclear-arsenal-still-growing.

Kühn, U. (2020), "Why Arms Control Is (Almost) Dead", *Carnegie Europe*, https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2020/03/why-arms-control-is-almost-dead?lang=en.

Larrabee, F. S., Peter A. W., John G. IV, (2015), "The Ukrainian Crisis and European Security Implications for the United States and U.S. Army", *RAND Corporation,* https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR903.html.

Lawless, R. (2025), *Westpoint Lieber Institute*, "Ukraine Symposium – The Budapest Memorandum's History and Role in the Conflict", https://lieber.westpoint.edu/budapest-memorandums-history-role-conflict/#:~:text=The%20Budapest%20Memorandum%20is%20formally,Non-Proliferation%20of%20Nuclear%20Weapons.

Manners, I. (2002), "European [security] Union: From existential threat to ontological security", Copenhagen Peace Research Institute, https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/108768568/Ian_Manners_2002_European_security_Union_from_existential_threat_to_ontological_security_COPRI_5.pdf.

Mead, W. R. (2014), "The Return of Geopolitics The Revenge of the Revisionist Powers, *Foreign Affairs,* https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2014-04-17/return-geopolitics.

Mearsheimer, J. J. (2022). "The Causes and Consequences of the Ukraine Crisis." *The National Interest*, https://nationalinterest.org/feature/causes-and-consequences-ukraine-crisis-203182.

Meier, O., Staack, M. (2022), "China's role in multilateral arms control", *Friedrich Ebert Stiftung*, https://library.fes.de/pdf-files/iez/19484.pdf.

Melvin, N. (2022), "Nationalist and Imperial Thinking Define Putin's Vision for Russia", *RUSI*, https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/nationalist-and-imperial-thinking-define-putins-vision-russia.

Mine Action Review. (2024), "Cluster munition remnants," https://www.mineactionreview.org/definitions/cluster-munition-remnants/.

Ministry of Defence of the Republic of Latvia, (2022), "Russia's Defence Ministry declines Latvian OSCE inspection and publishes false statements about arrival of Latvian inspectors to its neighbouring country", https://www.mod.gov.lv/en/news/russias-defence-ministry-declines-latvian-osce-inspection-and-publishes-false-statements-about.

Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. (2023), "Foreign Ministry statement in connection with the Russian Federation suspending the Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (New START)", https://mid.ru/en/press_service/spokesman/official_statement/1855184/.

Ministry of Foreign Affairs of Turkey. (2022), “Arms Control and Disarmament”, https://www.mfa.gov.tr/arms-control-and-disarmament.en.mfa.

Ministry of Foreign Affairs of The People's Republic of China, (2025), “Chinese Government’s Position on Opposing U.S. Abuse of Tariffs”, https://www.fmprc.gov.cn/eng/xw/zyxw/202504/t20250406_11589042.html.

Missile Threat. (2024), "SCALP EG / Storm Shadow / SCALP Naval / Black Shaheen / APACHE AP", https://missilethreat.csis.org/missile/apache-ap/.

National Intelligence Council. (2012), “Global Trends 2030: Alternative Worlds”, Washington, D.C.: National Intelligence Council.

NATO. (1997), “Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation signed in Paris, France”, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25468.htm.

NATO, 1998, “Statement to the Press by NATO Secretary General Javier Solana”, Vilamoura 24 Sept. 1998, https://www.nato.int/docu/speech/1998/s980924a.htm.

NATO. (2007), "QUESTIONS AND ANSWERS ON CFE", https://www.nato.int/issues/arms_control/cfe_qa_factsheet.pdf, https://web.archive.org/web/20070628093549/http://www.nato.int/issues/arms_control/cfe_qa_factsheet.pdf.

NATO. (2022), "NATO conveys written proposals to Russia", https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_191252.htm.

NATO. (2025), "NATO’s military presence in the east of the Alliance", https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_136388.htm.

Nelson, Amy J., Twardowski, A. (2022), “How the demise of an arms control treaty foreshadowed Russia’s aggression against Ukraine”, Bulletin of the Atomic Scientists, https://thebulletin.org/2022/02/how-the-demise-of-an-arms-control-treaty-foreshadowed-russias-aggression-against-ukraine/.

Notes from Poland. (2024), “Poland votes to suspend participation in Treaty on Conventional Armed Forces in Europe”, https://notesfrompoland.com/2024/03/08/poland-votes-to-suspend-participation-in-treaty-on-conventional-armed-forces-in-europe/.

NLM, 2021, “Pandemics Throughout History”, https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7874133/.

NTI. (1991), “Treaty Between The United States Of America And The Union Of Socialist Soviet Republics On Further Reduction And Limitation Of Strategic Offensive Arms (START I)”, https://media.nti.org/documents/start_1_treaty.pdf.

NTI. (1993), “Treaty Between The United States Of America And The Russian Federation On Further Reduction And Limitation Of Strategic Offensive Arms (Start II)”, https://www.nti.org/wp-content/uploads/2021/09/start_2_treaty.pdf.

NTI. (2014), "Innovating Verification: New Tools & New Actors to Reduce Nuclear Risks", https://www.nti.org/analysis/articles/innovating-verification-new-tools-new-actors-reduce-nuclear-risks/.

NTI, 2024a, "United Nations Office of Disarmament Affairs (UNODA)", https://www.nti.org/education-center/treaties-and-regimes/un-office-of-disarmament-affairs/.

NTI, 2024b, "About NTI", https://www.nti.org/about/, (Erişim Tarihi: 02.12.2024).

Nuclear Suppliers Group, “About the NSG”, https://www.nuclearsuppliersgroup.org/en/about-nsg.

Oleksiejuk, M. (2025), "Sharing the burden: How Poland and Germany are shifting the dial on European defence expenditure", *NATO,* https://www.nato.int/docu/review/articles/2025/04/14/sharing-the-burden-how-poland-and-germany-are-shifting-the-dial-on-european-defence-expenditure/index.html

OPCW. (2023), “OPCW Basics”, https://www.opcw.org/about-us/opcw-basics.

OPCW. (2024), “Evolution of the Status of Participation in the Convention”, https://www.opcw.org/evolution-status-participation-convention.

OSCE. (t.y.), “Small Arms and Light Weapons (SALW)”, https://salw.osce.org/Topics/ViewPage/2-small-arms-and-light-weapons-salw.

OSCE. (1990), Treaty On Conventional Armed Forces in Europe, https://www.osce.org/files/f/documents/4/9/14087.pdf.

OSCE. (2024), “Arms control”, https://www.osce.org/arms-control.

Muzyka, K. (2020), “Russian Forces in the Western Military District”, CNA Occasional Paper, https://apps.dtic.mil/sti/trecms/pdf/AD1145629.pdf#page=3.15.

Pifer, S. (2021), “Russia’s draft agreements with NATO and the United States: Intended for rejection?”, *Brookings Institute*, https://www.brookings.edu/articles/russias-draft-agreements-with-nato-and-the-united-states-intended-for-rejection/.

Politico. (2023), "Ukraine and Russia agree on one thing: The U.N. is a mess", https://www.politico.com/news/2023/09/20/zelenskyy-trashes-the-un-for-not-doing-enough-against-russia-00117077.

Reach, C., Kilambi, V., Cozad, M. (2020), “Russian Assessments and Applications of the Correlation of Forces and Means”, *RAND Corporation*, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR4235.html.

Royal Ministry of Foreign Affairs of Norway. (2006), “Invitation Letter”, https://www.clusterconvention.org/files/oslo/CCW-Invitation-letter.pdf.

SIPRI. (2002), SIPRI Yearbook 2002, “13. Conventional arms control” https://www.sipri.org/sites/default/files/13.%20Table%2013.1--FINAL.pdf.

SIRPI, 2019, "Funding 2019", https://www.sipri.org/node/5074.

SIPRI. (2024), “Global military spending surges amid war, rising tensions and insecurity”, https://www.sipri.org/media/press-release/2024/global-military-spending-surges-amid-war-rising-tensions-and-insecurity.

SIPRI. (2025), “SIPRI Military Expenditure Database”, https://milex.sipri.org/sipri.

State Department. (1979), “Strategic Arms Limitation Talks Treaty”, https://2009-2017.state.gov/t/isn/5195.htm#treaty.

Sutyagin, I., Clarke, M. (2014), “Ukraine Military Dispositions”, *RUSI*, https://static.rusi.org/assets/UKRANIANMILITARYDISPOSITIONS_RUSIBRIEFING.pdf.

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, (2021a), “Foreign Ministry statement on the withdrawal of the Russian Federation from the Treaty on Open Skies”, https://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/1790948/#sel=9:1:Ujx,9:49:2qr;10:1:H63,10:109:4yw.

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, (2021b), "Agreement on measures to ensure the security of The Russian Federation and member States of the North Atlantic Treaty Organization", https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790803/?lang=en.

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, (2021c), "Treaty between The United States of America and the Russian Federation on security guarantees", https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790818/?lang=en.

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, (2022a), "Press release on submitting a written reaction to the US response concerning security guarantees", https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1799157/.

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, (2022b), "Foreign Ministry statement regarding the rhetoric about Russia's recognition of the independence of the Donetsk and Lugansk people's republics", https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1800080/.

The Report of the Commission on Global Security, Justice and Governance (G.S.J.G.). (2015), "Confronting the Crisis of Global Governance", https://thehagueinstituteforglobaljustice.org/files/wp-content/uploads/2015/10/en_executive-summary_global-commission-report.pdf.

The State Council of China. (2015), "China's Military Strategy (full text)", https://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2015/05/27/content_281475115610833.htm.

The State Council of China, (2019), "Full Text: China's National Defense in the New Era", https://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2015/05/27/content_281475115610833.htm.

The White House. (2002), "President's Remarks at the United Nations General Assembly", https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/09/20020912-1.html.

The White House. (2023), "Statement from National Security Advisor Jake Sullivan on United States' Suspension of the CFE Treaty Alongside NATO Allies", https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/11/07/statement-from-national-security-advisor-jake-sullivan-on-united-states-suspension-of-the-cfe-treaty-alongside-nato-allies/.

The White House, (2022), "Remarks by President Biden on Russia's Unprovoked and Unjustified Attack on Ukraine", https://bidenwhitehouse.archives.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/02/24/remarks-by-president-biden-on-russias-unprovoked-and-unjustified-attack-on-ukraine/.

The White House, (2025), "Regulating Imports with a Reciprocal Tariff to Rectify Trade Practices that Contribute to Large and Persistent Annual United States Goods Trade Deficits", https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/04/regulating-imports-with-a-reciprocal-tariff-to-rectify-trade-practices-that-contribute-to-large-and-persistent-annual-united-states-goods-trade-deficits/

Tian, N., Da Silva, D. L., Liang, X., Scarazzato, L. (2024), "*Trends In World Military Expenditure", 2023 SIPRI Fact Sheet*, https://www.sipri.org/publications/2024/sipri-fact-sheets/trends-world-military-expenditure-2023.

UN. (t.y.), "History of the United Nations", https://www.un.org/en/about-us/history-of-the-un.

UN. (1945), "United Nations Charter", https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text.

UN. (1968), Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons", https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280401fbb.

UN. (1972), “Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction”, https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.37_conv%20biological%20weapons.pdf.

UN. (1974), “SALT-I Treaty, Interim Agreement Between The United States Of America And The Union Of Soviet Socialist Republics On Certain Measures Wıih Respect To The Limitaion Of Strategic Offensive Arms”, https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20944/volume-944-I-13445-English.pdf.

UN. (1987), “Security Council Resolution 598: Iraq-Islamic Republic of Iran”, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/IQ%20IR_870720_Security%20Council%20Resolution%20598%20%281987%29.pdf.

UN. (1994), “General Review of Arrangements for Consultations with Non-Governmental Organizations: Report of the Secretary-General, U.N. ESCOR, 1st Sess. at 3, U.N.”, Doc. E/AC.70.

UN. (2007), “United Nations, Final reflection and recommendation of the Non-Aligned Movement at the conclusion of the session of the Openended Working Group mandated by the General Assembly in its resolution 61/60”, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/493/94/PDF/N0749394.pdf?OpenElement.

UN. (2010), “Convention on Cluster Munitions”, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVI-6&chapter=26&clang=_en.

UN. (2022), "Russian Federation Announces ‘Special Military Operation’ in Ukraine as Security Council Meets in Eleventh-Hour Effort to Avoid Full-Scale Conflict", 8974th Meeting (Night), https://press.un.org/en/2022/sc14803.doc.htm.

UN Commission on Global Governance. (1995), "Global Governance Our Global Neighborhood Report of the Commission on Global Governance", https://www.gdrc.org/u-gov/global-neighbourhood/.

UNEP. (2025), "UNEP: 50 years of Environmental Milestones", https://www.unep.org/environmental-moments-unep50-timeline.

UNGA. (1952), “General Assembly, Resolutions Adopted On The Reports Of The Fırst Committee, Sixth Session”, https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/067/57/PDF/NR006757.pdf?OpenElement.

UNGA. (2010), “Report of the Working Group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination”, https://digitallibrary.un.org/record/686180?ln=en&v=pdf.

UNIDIR. (1978), “Final Document of the Tenth Special Session of the General Assembly, Resolution Adopted on the Report of the Ad Hoc Committee of the Tenth Special Session”, https://app.unidir.org/sites/default/files/2020-06/1978-06-30_Tenth%20UNGA%20Special%20Session%20Final%20Document%20calls%20for%20establishment%20of%20a%20NWFZ%20in%20the%20Middle%20East.pdf.

UNIDIR. (2019), “Statute”, https://www.unidir.org/statute.

UN News. (2020), “Half of all violent deaths involve small arms and light weapons”, https://news.un.org/en/story/2020/02/1056762.

Union of International Associations. (2014), “Yearbook of International Organizations 2014–2015”, Brussels: Union of International Associations; Leiden: Brill.

UNODA, (t.y.a), “Conventional Arms”, https://disarmament.unoda.org/conventional-arms/.

UNODA, (t.y.b), “Conference on Disarmament”, https://disarmament.unoda.org/conference-on-disarmament/.

UNODA. (1925), “Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare”, https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Bio/pdf/Status_Protocol.pdf.

UNODA. (1980), "The Convention on Certain Conventional Weapons", https://disarmament.unoda.org/the-convention-on-certain-conventional-weapons/.

UNODA. (1996), “Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty”, https://treaties.unoda.org/t/ctbt/participants.

UNODA, 1997, “Anti-Personnel Landmines Convention”, https://disarmament.unoda.org/anti-personnel-landmines-convention/, (Erişim Tarihi: 15.09.2024).

UNODA. (2004), “UN Security Council Resolution 1540 (2004)”, https://disarmament.unoda.org/wmd/sc1540/.

UNODA. (2008), “Convention on Cluster Munitions”, https://geneva-s3.unoda.org/static-unoda-site/pages/templates/convention-on-cluster-munitions/Convention%2Bon%2BCluster%2BMunitions%2BE.pdf.

UNODA. (2013), “Arms Trade Treaty”, https://treaties.unoda.org/t/att.

UNODA. (2017a), “The Biological Weapons Convention An Introduction”, United Nations Publication, https://s3.amazonaws.com/unoda-web/wp-content/uploads/2017/07/BWS-brochure.pdf.

UNODA. (2017b), “"Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons", https://www.armscontrol.org/treaties/treaty-prohibition-nuclear-weapons.

UNODA. (2021), "Proposed programme budget for 2022: Disarmament", https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/079/69/PDF/N2107969.pdf?OpenElement.

UNODA. (2023a), “United Nations Disarmament Commission”, https://disarmament.unoda.org/institutions/disarmament-commission/.

UNODA. (2023b), “UN General Assembly Advisory Board on Disarmament Matters”, https://disarmament.unoda.org/institutions/advisoryboard/.

UNODA. (2024), “Small Arms and Light Weapons", https://disarmament.unoda.org/convarms/salw/.

UNODA. (2025), "Office for Disarmament Affairs Military Expenditures Database", https://milex-reporting.unoda.org/en/states

UNODC. (2005), “International Instrument to Enable States to Identify and Trace, in a Timely and Reliable Manner, Illicit Small Arms and Light Weapons”, https://www.unodc.org/documents/organized-crime/Firearms/ITI.pdf.

UNOG. (2024), UN Geneva, "Main Organs of the League of Nations", https://www.ungeneva.org/en/about/league-of-nations/organs.

UNTC. (1993), “Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction”, https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=treaty&mtdsg_no=xxvi-3&chapter=26.

UNTC. (2013), “Arms Trade Treaty, Madde 2”, https://thearmstradetreaty.org/.

UNOOSA. (1966), "Resolution Adopted By The General Assembly”, https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/outerspacetreaty.html.

UNROCA, (t.y.), “About”, https://www.unoca.org/about, (Erişim Tarihi: 25.11.2022)

UNSC, (t.y.), “UN Security Council Subsidiary Organs Branch”, https://www.un.org/securitycouncil/content/subsidiary-organs-branch.

UNSC. (1950), “Resolutions adopted by the Security Council in 1950”, https://www.un.org/securitycouncil/content/resolutions-adopted-security-council-1950.

UNSC. (1956), “Resolutions adopted by the Security Council in 1956”, https://www.un.org/securitycouncil/content/resolutions-adopted-security-council-1956.

UNSC. (1994), “Resolution 942 (1994) [on additional measures against the Bosnian Serb forces in the context of the territorial settlement of the conflict in Bosnia and Herzegovina] (UN Doc. S/RES/942). United Nations. Retrieved from https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n94/372/72/pdf/n9437272.pdf.

UNSC. (1998), “United Nations Security Council Resolution 1199”, September 23. 1998.

UNSC. (1999), “UN Security Council, 3982nd Meeting”, (25 February 1999, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/PRO/N99/851/49/PDF/N9985149.pdf?OpenElement.

UNSC. (2004), “UN Security Council, Resolution 1540 (2004)”, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/328/43/PDF/N0432843.pdf?OpenElement.

UNSC. (2008), “Small Arms: Report of the Secretary General”, 17 April 2008, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/303/05/PDF/N0830305.pdf?OpenElement.

UNSC. (2011), “Resolutions adopted by the Security Council in 2011”, https://www.un.org/securitycouncil/content/resolutions-adopted-security-council-2011.

UNSC. (2012), “UN Security Council 6711th Meeting, 4 February 2012”, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/PRO/N12/223/56/PDF/N1222356.pdf?OpenElement.

United Nations Office for Disarmament Affairs (UNODA). (2025), “China - Military Expenditures”, https://milex-reporting.unoda.org/en/states/.

U.S. Army Materiel Command. (1967), *Engineering Design Handbook: Military Pyrotechnics Series, Part One – Theory and Application* (AMC Pamphlet No. 706-185). Washington, D.C.

US Department of Defense. (2004), “Iraq Ordnance Identification Guide, Landmine”, https://commons.lib.jmu.edu/cisr-journal/vol8/iss1/17/.

U.S. Department of Defense, (2019), “U.S. Withdraws From Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty”, https://www.defense.gov/News/News-Stories/article/article/1924779/us-withdraws-from-intermediate-range-nuclear-forces-treaty/.

U.S. Department of Defense, (2020), “DOD Statement on Open Skies Treaty Withdrawal”, https://www.defense.gov/News/Releases/release/article/2195239/dod-statement-on-open-skies-treaty-withdrawal/.

U.S. Department of Defense, (2024), “Military and Security Developments Involving The Prople's Republic of China”, https://media.defense.gov/2024/Dec/18/2003615520/-1/-1/0/-MILITARY-AND-SECURITY-DEVELOPMENTS-INVOLVING-THE-PEOPLE%25E2%2580%2599S%2520REPUBLIC-OF-CHINA-2024.PDF#page=7.06.

U.S. Department of State. (1919), “The Covenant of the League of Nations”, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv13/ch10subch1#:~:text=Article%2010.,all%20Members%20of%20the%20League.

U.S. Department of State. (1999), "Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE) -- Agreement on Adaptation", https://2001-2009.state.gov/t/ac/trt/108156.htm#.

U.S. Department of State, (2010), "New START Treaty", https://www.state.gov/new-start/.

U.S. Department of State, (2017), “Overview of Vienna Document 2011”, https://2009-2017.state.gov/t/avc/cca/c43837.htm.

U.S. Naval Institute Staff. (2025), “Report to Congress on U.S.-Russian Nuclear Arms Control”, https://news.usni.org/2025/04/15/report-to-congress-on-u-s-russian-nuclear-arms-control.

U.S. Embassy in Ukraine, (2022), “Remarks by President Biden Announcing Response to Russian Actions in Ukraine”, https://ua.usembassy.gov/remarks-by-president-biden-announcing-response-to-russian-actions-in-ukraine/.

U.S. Department of State. (2025), “Cluster One Statement by Matthew Sharp As Drafted Statement by the United States to the NPT Preparatory Committee", https://www.state.gov/wp-content/uploads/2025/05/20250501-NPT-PrepCom-2025-U.S.-National-Statement-on-Cluster-1_As-Delivered.pdf

U.S. House of Representatives, (1949), “Concurrent Resolution”, https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPO-HPREC-DESCHLERS-V7/pdf/GPO-HPREC-DESCHLERS-V7-3-2-5.pdf.

Wassenaar. (2023), “About Us”, https://www.wassenaar.org/about-us/.

WHO. (2022), “For a safer, healthier and fairer world RESULTS REPORT Programme budget 2020–2021”, https://www.who.int/about/accountability/results/who-results-report-2020-2021.

Woolcott, P. (2014), “The Arms Trade Treaty”. United Nations Audiovisual Library of International Law, https://legal.un.org/avl/ha/att/att.html.

Woolf, A. F. (2019), "Russian Compliance with the Intermediate Range Nuclear Forces (INF) Treaty: Background and Issues for Congress", *Congressional Research Service*, https://www.congress.gov/crs-product/R43832.

World Bank. (2023), “About the World Bank”, https://www.worldbank.org/en/about.

World Economic Forum. (2024), “The Global Risks Report 2024”, https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2024/.

WTO, t.y., “The WTO”, https://www.wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm.

WTO. (2019), “The Wassenaar Arrangement on export controls for conventional arms and dual-use goods and technologies”, https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/int_exp_regs_part3_5_e.pdf#page=2.13.

Wurst, J. (2007), “UN Battles Over Disarmament Bureaucracy”, *Arms Control Today*, Washington Vol. 37, Iss. 2, 47.

Zagorski, A. V. (1997), "Russia's OSCE Policy in the Context of Pan-European", OSCE Yearbook, https://ifsh.de/file-CORE/documents/yearbook/english/97/Zagorski.pdf.

Zangger Committee, (t.y.), "Zangger Committee and the NPT", www.zanggercommittee.org/zangger-committee-and-the-npt.html.

Zellner, W., & Dunay, P. (1997). When the Past Meets the Future-Adapting the CFE Treaty. OSCE Yearbook.

Sözlük Maddeleri

Smith, W., Wayte, W., Marindin, G. E. (1890), "*Amphictyones", A Dictionary of Greek and Roman Antiquities,* https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0063:entry=amphictyones-cn, (Erişim Tarihi: 12.08.2024).

Tebliğler

Merve Suna Özel, (2015), "Rus Dış Politikasında Ukrayna Krizi ve Türkiye'ye Etkileri", IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı II, s. 73-88.

Tezler

Akdoğan, E. (2010), 21. Yüzyılda Yeni Silah Teknolojileri, Silahların Kontrolü ve Uluslararası Hukuk, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Boran, H. İ. (2024), Çok Kutuplu Uluslararası Sistemde Silahların Kontrolü Rejimi: Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Anlaşması Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erdurmaz, A. S. (2003), Orta Doğudaki Kitle İmha Silahları, Silahların Kontrolü ve Türkiye, Doktora Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özgan, M. (2011), Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması ve Türkiye'ye Etkileri (1990–2010), Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Yılmaz, B. (2021). The Making, Working and Ending of the INF Treaty. Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Internet Sayfaları

Bullet Picker, (2004), "Scatterables", https://www.bulletpicker.com/pdf/ID-Guide-Iraq.pdf#page=1.00 adresinden alındı.

Guiness World Record, (2024), "Largest rocket", https://www.guinnessworldrecords.com/world-records/largest-rocket#:~:text=The%20largest%20launch%20system%20to,mass%20of%20around%205%2C000%20tonnes adresinden alındı.

NASA, (2025), "NASA History", https://www.nasa.gov/history/ adresinden alındı.

Wikimedia Commons. (2022), "Ukraine, with the annexed Crimea in the south and two Russia-backed separatist republics in Donbas in the east up to the 2022 invasion", https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_Ukraine_with_Cities.png adresinden alındı.

Paramount Plus, "Putin Interviews", Part 2, https://www.paramountplus.com/shows/video/9AeYtHiLBtoiD21xG3ivcXh5O1qgw4yB/ adresinden alındı.

EK:

MÜLAKATLARDA YÖNELTİLEN SORULAR

1. Dünyada silahların kontrolü rejiminin mevcut durumunu nasıl görüyorsunuz?
2. Silahların kontrolü alanındaki en önemli aktörler hangileridir ve bu aktörlerin üstlendikleri roller nedir?
3. Mevcut jeopolitik koşullar göz önüne alındığında gelecekteki silahların kontrolü anlaşmalarının hangi yöne doğru evrileceğini düşünüyorsunuz?
4. Konvansiyonel silahların kontrolü anlaşmalarının ve rejimlerinin uygulanmasında karşılaşılan en büyük zorluklar nelerdir ve bu zorlukların üstesinden gelmek için ne yapılmalıdır?
5. Yeni teknolojilerin (örneğin yapay zeka destekli otonom silah sistemleri, hipersonik konvansiyonel füzeler, dron teknolojileri, makine öğrenmesi vb.) silahların kontrolü rejimleri üzerindeki etkileri nelerdir?
6. Küçük silahlar ve hafif silahlar (SALW) başta olmak üzere, konvansiyonel silahların yasa dışı ticareti ve yayılmasını önleme çabalarında kaydedilen ilerlemeleri ve karşılaşılan engelleri nasıl değerlendirirsiniz? Bu alanda uluslararası iş birliğinin rolü nedir?
7. Bölgesel çatışmalar ve vekalet savaşları küresel konvansiyonel silahların kontrolü çabalarını nasıl etkilemektedir? Bu dinamiklerin konvansiyonel alanda silahlanma eğilimleri üzerindeki etkileri nelerdir?
8. Konvansiyonel silahların kontrolünde sivil toplum kuruluşlarının ve akademik çevrelerin rolü nedir? Bu aktörler politika yapım süreçlerine ne kadar dahil edilebilirler?
9. Geçmişte başarılı olmuş konvansiyonel silah kontrolü alanında anlaşmalardan (örneğin, AKKA, Ottawa Kara Mayınları Anlaşması, vb.) alınabilecek dersler nelerdir? Bu dersler günümüzde müzakerelere nasıl uygulanabilir?
10. Konvansiyonel silahların kontrolü alanında uluslararası hukukun ve normların gücü ve sınırlılıkları nelerdir? Bunlar devletlerin nükleer ve konvansiyonel silah edinimi ve kullanımı davranışlarını ne ölçüde etkilemektedir?